

ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ & ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

Αποσαφηνίζοντας την οικονομική θεωρία του Καρλ Μαρξ

Βέλλιος Λάμπρος ΑΜ:14578

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια : Τριάρχη Ειρήνη

Πρέβεζα Μάρτιος 2016

Περιεχόμενα

Περίληψη	σελ V
Αντί Προλόγου	σελ VI

Κεφάλαιο 1

Ιστορικό Πλαίσιο.....	σελ.10
Περιτύλιο Οικονομικών Θεωριών- Μια αποτύπωση της λογοτεχνίας.....	σελ.20
Βιογραφία	σελ.28
Εργογραφία	σελ.31
Βιβλιογραφία 1 ^{ου} Κεφαλαίου.....	σελ.35

Κεφάλαιο 2

<i>Η κοσμοθεωρία του</i>	σελ.37
Η οικολογική διάσταση στον Μαρξ.....	σελ.42
Η ιστορικίστικη ανάγνωση του Μαρξ κι η κριτική της.....	σελ.45
Δομικός Μαρξισμός.....	σελ.49
Βιβλιογραφία 2 ^{ου} Κεφαλαίου.....	σελ.58

Κεφάλαιο 3

Αποσαφήνιση βασικών εννοιών της θεωρίας του Μαρξ:

Αστοί και Προλετάριοι.....	σελ.59
Η ανάλυση του εμπορεύματος: Η φαντασμογορία του εμπορεύματος.....	σελ.64
Η θεωρία της Αξίας .Ο Μαρξ απέναντι στον Ρικάρντο.....	σελ.69
Μελέτες για τη θεωρία του χρήματος.....	σελ.80
Κεφάλαιο –Υπεραξία-Συσσώρευση.....	σελ.94
Πλασματικό κεφάλαιο.....	σελ.98
Αλλοτρίωση.....	σελ.104
Φετιχισμός της Κεφαλαιακής Σχέσης.....	σελ.107
Γαιοπρόσδοος.....	σελ.110

Ο Νόμος της πτωτικής Τάσης του κέρδους.....σελ.112
Η Μαρξική θεωρία των Κρίσεων.....σελ.114
Ασυνέχειες κι αντιφάσεις στα κείμενα του Μαρξ:.....σελ.126
Βιβλιογραφία 3 ^ο Κεφαλαίου.....σελ.128

Κεφάλαιο 4

<i>Επικαιρότητα της Μαρξικής Θεωρίας</i>σελ.130
Terry Eagleton.....σελ.131
Τα έπιπλα του Μαρξ.....σελ.150
Αρθρογραφία σχετική με την επικαιρότητα του Μαρξ.....σελ.152
Επιλογή και χρήση αποσπασμάτων από τη θεωρία του.....σελ.161
Βιβλιογραφία 4 ^ο Κεφαλαίου.....σελ.179
Αντί επιλόγου.....σελ.182

Βιβλιογραφίασελ.184

Αν κάθε δίκαιος άνθρωπος που τώρα μαραζώνει από στέρηση,
Κατείχε ένα μέτριο και ταιριαστό μερίδιο
απ' αυτό που η αισχρά παραχαϊδεμένη χλιδή
συσσωρεύει τώρα με τεράστια υπερβολή σε λίγους,
οι γενναίες ευλογίες της φύσης θα ήταν σωστά μοιρασμένες
Σε απέριττες ίσες ποσότητες

Comus
John Milton

Περίληψη

Τι είναι ο μαρξισμός ;

Φιλοσοφία, οικονομική θεωρία, πολιτική του ανέφικτου ,κοσμοθεωρία ,άλλοθι ; Τα παραπάνω ερωτήματα προσπαθήσαμε να αποσαφηνίσουμε εμπλέκοντας ,την εποχή και τις σκέψεις του Μαρξ με το παρόν , σ' ένα σύμπλεγμα με στόχο την κατανόηση του έργου του μεγαλύτερου στοχαστή ,όπως εύστοχα τον χαρακτήρισε ο Ένγκελς στον επικήδειο του.

Κάθε έννοια από αυτές που εισαγάγει ο Μαρξ έχουν γίνει αντικείμενο πολλαπλών εκ των υστέρων ερμηνειών, καθώς αυτές αναπόφευκτα εμπλέκονται στις αναζητήσεις και στις εμμονές κάθε εποχής.

Η προσέγγιση που δοκιμάζεται εδώ έχει ως αφετηρία ,την προσπάθεια να αποσαφηνιστεί η Φιλοσοφία του Μαρξ , από τις πολλαπλές “αναγνώσεις” ,από τις ιδιοματικές δηλαδή εκείνες γραφές που υποβάλλουν το μαρξικό έργο σε μεταγενέστερες νοηματικές δοκιμασίες. Δεν υπάρχει φυσικά η διάθεση αποκατάστασης κάποιας καθαρότητας Στην δοκιμασία των κειμένων ,αποκτά κανείς γνωριμία ,μ' ότι θεωρεί αποδεκτό κι η ερμηνευτική αυτή εμπειρία γίνεται άθελά της ,θέση.

Το μαρξικό έργο πραγματεύεται την ιστορία. Πρώτος ο Μαρξ, προσδιόρισε το ιστορικό αντικείμενο που είναι γνωστό ως καπιταλισμός ,την προέλευσή του ,τους νόμους του και το πώς θα μπορούσε να οδηγηθεί στο τέλος του. Πίστευε με πάθος στο άτομο κι έβλεπε με ζωνρή καχυποψία τα αφηρημένα δόγματα .Προσέβλεπε στην ποικιλομορφία ,όχι στην ομοιομορφία. Ελπίζουμε αυτό να πετύχαμε κι εμείς με την παρούσα εργασία.

Αντί προλόγου

Ελάχιστα ζητήματα έχουν προκαλέσει τόση έντονη ενασχόληση μ' αυτά, όσο το ζήτημα της κατανομής του πλούτου, που είναι πάντοτε μια ιστορία βαθιά πολιτική και δεν συνοψίζεται μόνο σε καθαρά οικονομικούς μηχανισμούς.¹

Το ζήτημα της κατανομής του πλούτου, η δυναμική της συσσώρευσης όπως την ανέπτυξε ο Μαρξ, αφορά όλους, όπως άλλωστε κι η οικονομία δεν είναι μονοδιάστατο φαινόμενο, ειδικότερα μάλιστα που το θέμα της κατανομής θα έχει πάντοτε μια εξαιρετικά υποκειμενική, ψυχολογική, ακατανίκητα πολιτική και συγκρουσιακή διάσταση κι οι διαμάχες σφραγίδας για την επικράτηση του καθενός είναι δευτερεύουσες εγείροντας ταυτόχρονα μια σειρά από ερωτήματα:

Οι βαθιές δομές του κεφαλαίου έχουν αλλάξει στην πορεία των χρόνων;

Οδηγεί η δυναμική της συσσώρευσης του κεφαλαίου, αναπόφευκτα σε μια όλο και πιο ισχυρή συγκέντρωση του πλούτου σε λίγα χέρια, όπως πίστευε ο Μαρξ το 19ο αιώνα; Ο καπιταλισμός παράγει μηχανικά ανισότητες, αφόρητες κι αυθαίρετες υποσκάπτοντας τις αρχές της αξιοκρατίας; Η ιστορία των ανισοτήτων, εξαρτάται από τις αντιλήψεις που διαμορφώνουν οι οικονομικοί, πολιτικοί, κοινωνικά δρώντες φορείς, για το τι είναι δίκαιο και τι όχι;

Σ' αυτά τα ερωτήματα θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε με οδηγό τη θεωρία ως ολότητα του Μαρξ.

Είναι βέβαιο ότι ο Μαρξ ερεύνησε το ζήτημα της κατανομής, βασιζόμενος σε σχετικά περιορισμένα στέρεα δεδομένα και σε πολλές καθαρά θεωρητικές εικασίες. Προσπάθησε να εδραιώσει την εργασία του στις εσωτερικές λογικές αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος και να διαχωρίσει τη θέση του από τους αστούς οικονομολόγους, που θεωρούσαν την αγορά ως ένα σύστημα αυτορυθμιζόμενο, κατά εικόνα του «αόρατου χεριού» του Σμιθ και του «νόμου της παραγωγής που δημιουργεί ζήτηση» του Say.

Ο Μαρξ έγραφε σε μια ατμόσφαιρα μεγάλης πολιτικής έξαρσης κι οδηγούνταν σε αμφίσημα συμπεράσματα, αλλά αυτός όπως κι οι άλλοι οικονομολόγοι του 19ου αιώνα, είχαν ένα τεράστιο προσόν, αφού έθεταν το ζήτημα της κατανομής στην καρδιά της ανάλυσης και προσπαθούσαν να μελετήσουν τις μακροχρόνιες τάσεις, χωρίς όμως να μπορούν να

¹ Piketty T., 2015, σελ. 39

αξιοποιήσουν άλλες πηγές δεδομένων όπως π.χ τις δηλώσεις εισοδημάτων που θεσπίστηκαν στις ΗΠΑ το 1913.²

Επί προσθέτως , διάφορα οικονομικά φαινόμενα ,όπως ο πληθωρισμός ,είναι εν πολλοίς εφευρήματα του 20ου αιώνα ³,ενώ εξετάζοντας με ένα δίκαιο τρόπο την επικαιρότητα της μαρξικής θεωρίας, δεν πρέπει να μας διαφεύγει, η εμφάνιση Μαύρων Κύκνων, δηλαδή απρόοπτων γεγονότων κατά τη διάρκεια της ιστορίας ,όπου εκείνα που δεν ξέρουμε και δεν μπορούμε να προβλέψουμε είναι πιο σημαντικά κι έτσι είναι αδύνατο για παράδειγμα να κάνουμε 30ετείς προβλέψεις για τις τιμές του πετρελαίου χωρίς να συνειδητοποιήσουμε ότι ένα απρόβλεπτο γεγονός ,όπως η 11^η Σεπτεμβρίου ,αλλάζουν δραματικά τις προγνώσεις σφάλματος .Στον κόσμο μας κυριαρχεί το ακραίο ,το άγνωστο και το πολύ απίθανο.⁴ Παρόλα αυτά, την αναφορικότητα και τη συνεισφορά του Μαρξ στην ανάλυση του καπιταλιστικού συστήματος λίγοι πλέον την αμφισβητούν ,ανεξάρτητα από την πομπώδη αναγγελία της κρίσης του στα τέλη της δεκαετίας του '70. Μια κρίση εμφανικά παράδοξη , που αποτελεί την ασφαλιστική δικλείδα-όρο της ανάπτυξης και διεύρυνσης της εμβέλειας της μαρξιστικής θεωρίας, αναπαράγοντας στο εσωτερικό της, τις αντιφάσεις που διαπερνούν τον καπιταλισμό.

Κάθε έννοια από αυτές που εισαγάγει ο Μαρξ έχουν γίνει αντικείμενο πολλαπλών εκ των υστέρων ερμηνειών. Αν ακολουθήσουμε για παράδειγμα την έννοια “αξία χρήσης” στο μεταμαρξικό έργο διαπιστώνει κανείς πόσο αντιφατικό και παράδοξο γίνεται το παιχνίδι των μεταγενέστερων εγγραφών, καθώς αυτές αναπόφευκτα εμπλέκονται στις αναζητήσεις και στις εμμονές κάθε εποχής.⁵

Η προσέγγιση που δοκιμάζεται εδώ έχει ως αφετηρία ,την προσπάθεια να αποσαφηνιστεί η Φιλοσοφία του Μαρξ , από τις πολλαπλές “αναγνώσεις” ,από τις ιδιοματικές δηλαδή εκείνες γραφές που υποβάλλουν το μαρξικό έργο σε μεταγενέστερες νοηματικές δοκιμασίες. Στην δοκιμασία των κειμένων ,αποκτά κανείς γνωριμία ,μ’ ότι θεωρεί αποδεκτό κι η ερμηνευτική αυτή εμπειρία γίνεται άθελά της ,θέση.

Το μαρξικό έργο πραγματεύεται την ιστορία. Βρίσκεται αντιμέτωπο με τις χιλιάδες αναπαραστάσεις, πιστευτές η μη , που αποδίδουν τις κατεξοχήν κοινωνικές σχέσεις των

² Piketty T.,2015, σελ.32-33

³ ο .π ,σελ.135

⁴ Taleb N.,2010,σελ.29-36

⁵ Σταθάκης Γ.,2012, <ftp://ftp.soc.uoc.gr/stathakis/>

ανθρώπων, είτε ως “ειδολογικά” χαρακτηριστικά του “Ανθρώπου”, είτε ως ιδιότητες των ίδιων των πραγμάτων που οι άνθρωποι δημιουργούν.

Πρώτος ο Μαρξ, προσδιόρισε το ιστορικό αντικείμενο που είναι γνωστό ως καπιταλισμός ,την προέλευσή του ,τους νόμους του και το πώς θα μπορούσε να οδηγηθεί στο τέλος του. Πίστευε με πάθος στο άτομο κι έβλεπε με ζωνή καχυποψία τα αφηρημένα δόγματα .Προσέβλεπε στην ποικιλομορφία ,όχι στην ομοιομορφία. Έβλεπε το σοσιαλισμό ως εμβάθυνση της δημοκρατίας. Δεν εστιαζόταν αποκλειστικά στη χειρονακτική εργατική τάξη κι ούτε έβλεπε την κοινωνία υπό το στενό πρίσμα της πόλωσης ανάμεσα σε δύο εκ διαμέτρου αντίθετες κοινωνικές τάξεις. Δεν φετιχοποίησε την υλική παραγωγή ,απεναντίας πίστευε ότι αυτή πρέπει να εξαλειφθεί στον μέγιστο δυνατό βαθμό. Το ιδανικό του δεν ήταν η εργασία ,αλλά ο ελεύθερος χρόνος .Εξυμνούσε γενναιόδωρα τη μεσαία τάξη κι έβλεπε τον σοσιαλισμό ως τον κληρονόμο των μεγάλων κατακτήσεων της γύρω από την ελευθερία ,τα πολιτικά δικαιώματα και την υλική ευημερία.⁶

Ο Μαρξ πολλές φορές τηρεί αποστάσεις από τη δική του ανάλυση κι είναι γνωστή η αμφιθυμία των σκέψεων του. Στα ώριμα γραπτά του συνυπάρχουν στην πραγματικότητα δύο θεωρητικοί λόγοι, ο καθένας από τους οποίους είναι ασυμβίβαστος με τον άλλο. Από τη μία πλευρά, υπάρχει το θεωρητικό σύστημα που ονόμασε «κριτική της πολιτικής οικονομίας» κι από την άλλη , συναντάμε μια εξελιγμένη εκδοχή της κλασικής (κυρίως ρικαρδιανής) πολιτικής οικονομίας της αξίας, ως «δαπανώμενης εργασίας». Η ύπαρξη αυτών των εννοιολογικών αντιφάσεων στα γραπτά του Μαρξ έχει προκαλέσει την ύπαρξη διαφορετικών τάσεων μεταξύ των μαρξιστών. Το γεγονός αυτό αντανakλά τη δυσκολία, αλλά, επίσης, τη σημασία και το εύρος της θεωρητικής επανάστασης του Μαρξ.⁷

Στην παρούσα εργασία θα αποσαφηνίσουμε τις βασικές έννοιες της θεωρίας του Κάρολου Μαρξ, δίνοντας ιδιαίτερη βάση στο χωροχρόνο που αυτές αναπτύχθηκαν. Εκ των πραγμάτων κάθε οικονομική θεωρία είναι κατεξοχήν κοινωνική, που συγγράφεται από άτομα που δεν στοχάζονται εν κενώ ,ούτε μένουν αμέτοχα στις πολιτικές κι ιδεολογικές διαμάχες του καιρού τους. Θα προσπαθήσουμε να αποφύγουμε την παγίδα μιας μηχανιστικής κι ιστορικίστικης ανάλυσης ,εστιάζοντας στις γενεσιουργές αιτίες του πλαισίου που διαμόρφωσαν το χαρακτήρα και την προσωπικότητα του Μαρξ και κατ' επέκταση της θεωρίας του. Γι' αυτό

⁶ Eagleton T.,2015,σελ.,307-308

⁷ .Σωτηρόπουλου Δ., Μηλιού Γ. και Λαπατσιώρα Σ.,2013,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29

κρίνουμε απαραίτητο ,αρχικά να αναλύσουμε την εποχή που έζησε ο Μαρξ, πολλαπλά ,διανθίζοντάς την με αναφορές σε οικονομικά δεδομένα της εποχής του, προερχόμενα από τη λογοτεχνία όπου οι συγγραφείς συλλαμβάνουν τα κρυφά εκείνα σύνορα που καμιά στατιστική και λόγια ανάλυση δεν θα μπορούσε , τις οικονομικές θεωρίες που επηρέασαν τη σκέψη του και να αναφερθούμε εν συντομία στο βίο και την πολιτεία του καθώς και στην πλούσια εργογραφία του. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε τις βασικές έννοιες της οικονομικής του θεωρίας και τη συγκρουσιότητα του , μέσα από τις ασυνέχειες και τις ασάφειές του ,ασχολούμενοι περιληπτικά, με πτυχές της φιλοσοφίας του όπως ο δομικός μαρξισμός ή το περιβάλλον. Στο τελευταίο τμήμα θα προσπαθήσουμε να συσχετίσουμε τη θεωρία του με ότι συμβαίνει σήμερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ιστορικό Πλαίσιο

«...είναι η ματαιοδοξία μας που μας ωθεί προς τα εμπρός...» διακήρυττε ο Άνταμ Σμιθ, ο υπέρμαχος του καπιταλισμού του Laissez Faire.⁸ Μια ρήση που ερμήνευε τις διεργασίες εξέλιξης για την έκρηξη της βιομηχανικής επανάστασης, αν κι ο ίδιος ο Άνταμ Σμιθ μονολότι έζησε από κοντά τις πρώτες ενδείξεις αυτής της επανάστασης δεν την αντιλήφθηκε.

Επανάσταση ετυμολογικά, είναι η κίνηση ενός τροχού ή ενός άστρου που περιστρέφεται κι είναι μια κίνηση ταχεία: μόλις αρχίσει, ξέρουμε ότι αρκετά γρήγορα πρόκειται να τελειώσει. Η βιομηχανική επανάσταση ήταν η κατεξοχήν βραδεία κίνηση και στις αρχές της μάλλον δυσδιάκριτη. Συντελέστηκε στη διάρκεια των 100 χρόνων μετά το 1780 και πραγματοποίησε το πρώτο άλμα από μια αγροτική, χειροτεχνική οικονομία σε μια άλλη κυριαρχούμενη από τη βιομηχανία των εργοστασίων των πόλεων.⁹

Πρόκειται για μια πραγματικά αληθινή επανάσταση, επειδή έθεσε σε τροχιά μια άλλη επανάσταση, ύστερα κάποια άλλη κι ύστερα κάποια άλλη. Βιομηχανική Επανάσταση υπήρξε λοιπόν, γιατί η καινοτομία επέσυρε διαδοχή κι αυτή δεν κατέληξε σε κάποια ισορροπία αλλά ανατράπηκε σχεδόν από μόνη της, για να ανοίξει την πόρτα σε μια δυναμική μεταβολής.¹⁰ Αποτελεί κατά τον Hobsbawm την πλέον βαθιά αναταραχή της ανθρώπινης ύπαρξης στην παγκόσμια ιστορία που έχει καταγραφεί σε τεκμήρια.

Μερικοί από τους καλύτερους ιστορικούς διαπιστώνουν όμως, ότι η βιομηχανική επανάσταση αναγγέλλεται πολύ πριν το 18^ο αιώνα. Ο πιο σημαντικός λόγος που ίσως υποστηρίζουν μια τέτοια άποψη, είναι ότι ποτέ δεν υπάρχει ανάμεσα στο παρελθόν, το μακρινό έστω παρελθόν και το παρόν συνολική ρήξη, απόλυτη ασυνέχεια ή ανοσία. Οι εμπειρίες του παρελθόντος προεκτείνονται αδιάκοπα στη ζωή του παρόντος και τη γεμίζουν, εμπλέκοντας μακρινές και βαθιές καταβολές.¹¹

Η επανάσταση αυτή ήταν ευρωπαϊκή κι αυτό δεν ήταν τυχαίο. Αν κι η Ευρώπη στα μέσα του 18^{ου} αιώνα ήταν μια Ήπειρος ακόμα αγροτική κι η πλειοψηφία των κατοίκων της παρέμενε αγράμματη και προορισμένη να περάσει μια ζωή εξαθλιωμένη σε μια μικρή ακτίνα γύρω από το μέρος όπου έχει γεννηθεί, δε σήμαινε ότι η Ευρώπη ήταν υποανάπτυκτη, όπως εμείς σήμερα θα την αντιλαμβανόμασταν.

⁸ Burns E.,(xx).τ.Β,σελ.15

⁹ Τόφλερ Α.,1982, σελ.38

¹⁰ Makkai L.,1992,σελ.150-151

¹¹ οπ. σελ.38-39

Οι ευρωπαίοι έμποροι κι επιχειρηματίες είχαν καταλάβει την πρώτη θέση στον τότε κόσμο. Οι ηγεμόνες βασιζόνταν σ' αυτή την τάξη για τη λειτουργία της οικονομίας των κρατών τους κι ιδιαίτερα για τη στήριξη της εμπορικής δραστηριότητας και τη συντήρηση των στρατών και των στόλων τους. Οι άνθρωποι εκείνοι με τη σειρά τους ,είχαν σε μεγάλη πλειοψηφία αποσπάσει από τους ηγεμόνες τους, την αναγνώριση ότι η περιουσία που κατείχαν ,είτε την είχαν επενδύσει στη γη ,είτε στο εμπόριο ήταν δική τους πέρα για πέρα. Το γεγονός αυτό συνετέλεσε ώστε να πειστούν οι έμποροι ,οι τραπεζίτες ,οι επιχειρηματίες ,ότι ζούσαν σ' ένα κόσμο σταθερό και λογικό ,όπου τα γεγονότα ήταν δυνατόν να προβλεφθούν. Μόνο στην Ευρώπη υπήρχαν λοιπόν πραγματικά οι προϋποθέσεις κι η κοινωνική τάξη των ανθρώπων που ήταν απαραίτητη για την εκδήλωση του δεύτερου παλιρροιακού κύματος της ιστορίας. Μέσω των δραστηριοτήτων μια τέτοιας τάξης ,μπορούσε να συντελεστεί η βιομηχανική επανάσταση που ήταν κάτι περισσότερο από καμινάδες κι ουρές εργαζομένων.¹²

Η βιομηχανική επανάσταση είναι η μετάβαση από τον πολιτισμό του ξύλου και του ξυλάνθρακα στον πολιτισμό του σιδήρου και του γαιάνθρακα..Το 1789 η Ευρώπη καίει 200 εκατομμύρια τόνους ξύλα και γύρω στο 1840 καίει μονάχα 100 εκατομμύρια. Ενώ το 1790 η Ευρώπη παράγει 600.000 τόνους σιδήρου ,το 1810 παράγει 1.100.000 τόνους και το 1840 2.800.000 τόνους. Πρόκειται για μια αλλαγή με οικονομική συνέπεια. Χρησιμοποιώντας το μοντέλο του Αμερικάνου οικονομολόγου **Simon Kuznets**, μπορούμε να κατανοήσουμε τη μεγαλύτερη αναστάτωση που προέκυψε πριν από το 19^ο αιώνα ,ανάμεσα στις προβιομηχανικές και τις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες. Σε μια προβιομηχανική κοινωνία το σύνολο του συσσωρευμένου κεφαλαίου είναι καθαρό κεφάλαιο. Η διαφορά μεταξύ ακαθάριστου και καθαρού κεφαλαίου είναι η υποτίμηση. Πριν από τη βιομηχανική επανάσταση ,οι κοινωνίες πρέπει να αποταμιεύουν και να αφαιρούν από την κατανάλωσή τους τόσο πλούτο όσο κι εμείς ,όχι όμως για να αυξήσουν τον μελλοντικό τους πλούτο ,αλλά για να διατηρήσουν απλώς σε καλή κατάσταση τον παραγωγικό τους μηχανισμό. Αυτή η οικονομική ανάλυση επιβεβαιώνει περίτρανα τη διαίσθηση που έχουμε για μια κοινωνία στην οποία όλα τα εργαλεία παραγωγής είναι ξύλινα και για μια κοινωνία στην οποία αντίθετα ,τα εργαλεία της παραγωγής διαρκούν αρκετά ,ώστε η οικονομική ζωή να είναι συντομότερη από την τεχνική τους ζωή. Η αντικατάσταση λοιπόν του εξοπλισμού οδηγεί στην αύξηση της παραγωγικής ισχύος. Η μεταβολή του σταθερού κεφαλαίου ,επέτρεψε στον καπιταλισμό να γίνει από κατά βάση εμπορικός και χρηματιστικός καπιταλισμός ,όπως ήταν μέχρι τον 18^ο

¹² Τόφλερ Α.,1982,σελ.40

αιώνα ,βιομηχανικός καπιταλισμός ,που πραγματοποιεί τη συσσώρευση του κεφαλαίου με τρόπο ουσιαστικά ενδογενή.¹³

Το κεφάλαιο γράφει ο Μαρξ ,πρέπει να μοχθήσει για να γκρεμίσει κάθε χωρικό φραγμό στις αμοιβαίες συναλλαγές ,τουτέστιν να συναλλάσσεται και να κατακτήσει όλη τη γη για την αγορά της. Από νωρίς η αστικής βάσης έμποροι και χρηματιστές έμαθαν, ότι η δυνατότητά τους να επιβιώσουν εντός μιας βασισμένης στη γαιοκτημοσύνη φεουδαρχικής ή ιμπεριαλιστικής εξουσίας ,έγκειται στην καλλιέργεια μιας ανώτερης ικανότητας χωρικών μετακινήσεων.¹⁴ Ένας κόσμος που το γενεαλογικό του δέντρο ποτίστηκε από «το αποικιοκρατικό καθεστώς που εξασφάλιζε αγορές για τις νέες βιοτεχνίες, των οποίων η δυνατότητα συσσώρευσης διπλασιάστηκε ,χάρη στο μονοπώλιο της αποικιακής αγοράς. Οι θησαυροί που αποσπώταν άμεσα εκτός Ευρώπης με την αναγκαστική εργασία των ιδιάνων ,οι οποίοι είχαν περιέλθει σε κατάσταση δούλου από τις αυθαιρεσίες ,τις λεηλασίες και τους φόνους κατευθύνονταν προς τη μητέρα πατρίδα για να λειτουργήσουν ως κεφάλαιο...»¹⁵

Οι καπιταλιστές αυτοί λοιπόν, δεν μπορούσαν να ευημερήσουν χωρίς μια διαρκώς επεκτεινόμενη αγορά για τα αγαθά τους. Από την αρχή ακόμα του 18^{ου} αιώνα ,η υπερπόντια εμπορική εξερεύνηση κι ανάπτυξη ,άνοιγε νέες περιοχές στο ευρωπαϊκό εμπόριο. Η Ινδία , η Αφρική ,η Βόρεια και Νότια Αμερική όλες είχαν ενταχθεί στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής οικονομικής επέκτασης. Οποιοδήποτε νέο σχήμα επινοούσε η Ευρώπη όλοι ήταν αναγκασμένοι να συμμορφωθούν με τις απαιτήσεις του, ακόμα κι οι νεογέννητες Ηνωμένες Πολιτείες δεν στάθηκαν ικανές να ανακηρύξουν την οικονομική τους ανεξαρτησία.¹⁶

Για πρώτη φορά η ευρωπαϊκή οικονομία ,παραγκωνίζοντας τις άλλες ,θα διεκδικήσει την κυριαρχία της παγκόσμιας οικονομίας και θα ταυτιστεί μαζί της μέσα σε μια οικουμένη, όπου κάθε εμπόδιο υποχωρεί μπροστά στους Άγγλους και' αρχήν ,αλλά και μπροστά στους υπόλοιπους Ευρωπαίους επίσης. Αυτά φυσικά μέχρι το 1914.¹⁷

Ο δημογραφικός δυναμισμός άγνωστος στους αιώνες που έχουν προηγηθεί συνέβαλε σημαντικά στην εξέλιξη της βιομηχανικής επανάστασης στην Ευρώπη και μόνο. Ο πληθυσμός για παράδειγμα της Αγγλίας αυξήθηκε από 4.000.000 το 1600 ,σε 6.000.000 περίπου το 1700 και σε 9.000.000 το 1800. Η αύξηση του πληθυσμού ,όπως κι η υπερπόντια επέκταση ,εξασφάλισε εκτός από μια συνεχώς αυξανόμενη αγορά βιομηχανικών προϊόντων

¹³ Jorland G.,1992,σελ.100-101

¹⁴ Χάρβει Ν.,2010. σελ.56

¹⁵ Μπογιόπουλος Ν.,2011,σελ.98

¹⁶ Burns E.,(XX).τ.Β,σελ.12

¹⁷ Braudel. F.,1992,σελ.76

κι ένα πλεόνασμα εργατικής δύναμης αντρών , που θα εργάζονταν τόσο στα σπίτια ,όσο και στα εργοστάσια για την παραγωγή αυτών των προϊόντων. ¹⁸

Για να κατανοήσουμε τους λόγους για τους οποίους η βιομηχανική επανάσταση πραγματοποιήθηκε στην Ευρώπη ,πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας από την Ευρώπη ως σύνολο, στο ευπορότερο κράτος της την Αγγλία.

Γιατί στην Αγγλία;

Ο ίδιος ο Μαρξ στο κυριότερο έργο του το «Κεφάλαιο», αναφέρει χαρακτηριστικά: *«...αυτό που έχω να ερευνήσω σε τούτο το έργο, είναι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής κι οι συνθήκες παραγωγής κι ανταλλαγής που αντιστοιχούν σε αυτό τον τρόπο. Ως τώρα το κλασικό έδαφος γι' αυτές τις συνθήκες είναι η Αγγλία....Αυτός είναι ο λόγος που η Αγγλία χρησιμοποιείται σαν το κύριο επεξηγηματικό παράδειγμα στην ανάπτυξη των ιδεών μου...».*¹⁹

Η αγγλική βιομηχανική επανάσταση αποτέλεσε για την κυριαρχία της Αγγλίας, ένα νέο συμβόλαιο με την ισχύ. Η βιομηχανική επανάσταση εγκαινιάστηκε στην Αγγλία, η οικονομία της οποίας είχε προοδεύσει περισσότερο .Σχηματικά ,λιγότεροι άνθρωποι συμμετείχαν στον σκληρό αγώνα της απλής επιβίωσης τους ,ενώ περισσότεροι ήταν σε θέση να διαθέτουν ένα πλεόνασμα αγαθών που παρήγαγαν σε μια συνεχώς αυξανόμενη αγορά. Οι άγγλοι εργάτες αν και συνήθως δεν πληρώνονταν ικανοποιητικά ,απολάμβαναν υψηλότερο βιοτικό επίπεδο από τους εργάτες της ηπειρωτικής Ευρώπης που τους επέτρεπε να αγοράζουν μερικά είδη ,αντί να τα κατασκευάζουν στο σπίτι .²⁰

Ένας σημαντικός οικονομικός μετασχηματισμός εκείνης της περιόδου, ήταν η εξάπλωση του καπιταλισμού στην ύπαιθρο. Στη Γαλλία αναδύθηκε μια νέα κοινωνική μορφή: ο fermier ,ένας αγρότης μισθωτής, που επένδυε τα χρήματα του στη βελτίωση των παραγωγικών τεχνικών και την επέκταση του αγροκτήματος. Στην Αγγλία ,η διαδικασία αυτή διευκολυνόταν από το κίνημα με τις περιφράξεις αγροτικών γαιών (enclosures), που ενώ από τη μία στερούσε μέρος του εισοδήματος από τα φτωχότερα μέλη της κοινότητας από την κοινή χρήση της γης, από την άλλη όμως σήμαινε μεγαλύτερες ποσότητες τροφίμων σ' ένα αυξανόμενο αστικό πληθυσμό ,ταυτόχρονα με μια αυξανόμενη προσφορά πλεονασματικού κεφαλαίου που γεννούσαν οι επενδύσεις στη γη και στο εμπόριο.²¹ Κεφάλαιο που ήταν διαθέσιμο για παραπέρα αξιοποίηση και χρηματοδότηση νέων οικονομικών δραστηριοτήτων.

¹⁸ Burns E.,(XX).τ.Β, σελ.13

¹⁹ Μαρξ Κ.,1978,τ.Α,σελ.19

²⁰ Burns E.,(XX) τ.Β,σελ.13

²¹ Screpanti E., Zamagni S.,2004,σελ.40,73

Έτσι οι Άγγλοι καπιταλιστές είχαν αρκετά χρήματα για να εγγυηθούν και να στηρίξουν τις τεχνολογικές εκείνες καινοτομίες που χρειάζονταν. Η επανάσταση ωστόσο απαιτούσε κάτι παραπάνω από χρήματα .Απαιτούσε τη νοοτροπία που επέτρεπε επενδύσεις. Στην Αγγλία, πολύ περισσότερο από την Ηπειρωτική Ευρώπη, το κυνήγι του κέρδους θεωρούνταν αξιοπρεπής στόχος μιας ζωής. Οι Άγγλοι αριστοκράτες επίσης ,σε αντίθεση με την αριστοκρατία της Ευρώπης, που φοβόταν ότι με τη συγχρότιση με άτομα των άλλων τάξεων θα διαβρωθεί, εκτιμούσαν τους ανθρώπους που πλούτιζαν.

Οι περισσότεροι από τους πρωτοπόρους επιχειρηματίες στα πρώτα χρόνια της βιομηχανικής επανάστασης ξεπήδησαν από την κατώτερη αριστοκρατία ή τους μικροκτηματίες. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι η Αγγλία του 18^{ου} αιώνα ήταν απαλλαγμένη από κοινωνικές διακρίσεις. Απλώς το αγγλικό έθνος δε φοβόταν την επιχειρηματική δραστηριότητα , ούτε τους λογικούς , πρακτικούς κι επιτυχημένους οικονομικά από όποια τάξη κι αν προέρχονταν.²² Ο Ροβινσώνας Κρούσος , ο ήρωας του ομώνυμου μυθιστορήματος του Daniel Defoe, εκείνος ο μοναχικός επιχειρηματίας ενός έρημου νησιού ,ήταν ένα από τα πρότυπά τους. Η επιθυμία του ατόμου να επιδείξει μια επιτυχία για τον εαυτό του ,λειτούργησε προς όφελος ολόκληρης της χώρας.

Μια εθνική οικονομία είναι ένας πολιτικός χώρος τον οποίο το κράτος ,εξαιτίας αναγκών και νεωτερισμών της υλικής ζωής ,μετασχηματίζει σε συνεκτικό ,ενοποιημένο οικονομικό χώρο με δραστηριότητες που μπορούν να κατευθυνθούν σε κοινούς στόχους. Μόνο η Αγγλία θα πραγματοποιήσει πρόωρα ένα τέτοιο επίτευγμα. Όταν αναφερόμαστε στην Αγγλία μιλάμε για επαναστάσεις: αγροτική ,πολίτική ,οικονομική, βιομηχανική.²³

Η ευημερία της Αγγλίας βασίστηκε πάνω από όλα στα αγαθά που παρήγαγε η ίδια ,αφού η μικρή της έκταση και το γεγονός ότι ήταν νησί ,αλλά κι η απουσία συστήματος εσωτερικών δασμών και διοδίων που υπήρχαν στην υπόλοιπη Ευρώπη ενθάρρυνε την ανάπτυξη, μιας πανεθνικής εσωτερικής αγοράς ,με αγαθά που μπορούσαν να κινηθούν ελεύθερα ,ενισχυόμενα από ένα σταθερά βελτιούμενο σύστημα μεταφορών.

Με το τέλος κάθε μεγάλου πολέμου του 18^{ου} αιώνα , η Αγγλία αποσπούσε υπερπόντιες περιοχές από τους εχθρούς της ,ενώ ταυτόχρονα εισέδνε σε μέχρι τότε ανεκμετάλλευτα λιμάνια κι εδάφη ,όπως η Ινδία σε αναζήτηση περισσότερων αγαθών και πρώτων υλών. Μέχρι το 1780 οι αγορές της Αγγλίας σε συνδυασμό με το στόλο της και την καθιερωμένη θέση στο κέντρο του διεθνούς εμπορίου, είχαν εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις για μια τόσο

²² Burns E.,τ.Β,σελ.15

²³ Braudel F.,1992,σελ.73

μεγάλη επέκταση που τροχοδρόμησε τη βιομηχανική επανάσταση. Όλοι οι τομείς της αγγλικής οικονομίας ανταποκρίθηκαν στις απαιτήσεις της ξαφνικής επιτάχυνσης της παραγωγής χωρίς να παρουσιαστούν κωλύματα ή βλάβες.

Οι Άγγλοι επιχειρηματίες και τεχνικοί, επέφεραν επανάσταση στις μεθόδους παραγωγής της βαμβακοβιομηχανίας. Η επανάσταση του βαμβακιού αναδύθηκε από το έδαφος, από την κοινή ζωή. Ένα τυχαίο γεγονός προκάλεσε τα αντίθετα αποτελέσματα από τον αρχικό σκοπό του. Η επιβολή δασμών που απαγόρευαν την εισαγωγή βαμβακερών προϊόντων από τις Ανατολικές Ινδίες, προκειμένου να ενισχυθεί η πώληση των μάλλινων, προκάλεσε την παραγωγή των εγχώριων βαμβακερών προϊόντων.²⁴ Χωρίς ωστόσο την εφεύρεση κάποιου είδους μηχανικού εξοπλισμού που θα βελτίωνε την ποιότητα και θα αύξανε σημαντικά την ποσότητα του κλωσμένου βαμβακιού δε θα πραγματοποιούνταν το απαραίτητο άλμα. Μια τέτοια εφεύρεση, ήταν μια κλωστική μηχανή, η «κλώστρια Τζένου». Τα πρώτα μηχανήματα ήταν αρκετά φθηνά κι επέτρεπαν στους κλώστες να εργάζονται στα σπίτια τους. Καθώς όμως οι μηχανές αύξαναν σε μέγεθος και κόστος, μεταφέρονταν σε εργαστήρια κι εγκαταστάσεις που κτιζόταν όπου έκρινε κατάλληλα ο επιχειρηματίας, συχνά σε πόλεις της Β. Αγγλίας.

Η μετάβαση από την οικοτεχνία στην εργοστασιακή βιομηχανία δεν ολοκληρώθηκε φυσικά σε μια ημέρα κι αυτό το γεγονός είναι απαραίτητο για να κατανοηθεί η φύση της βιομηχανικής επανάστασης στην Αγγλία. Μια δεύτερη σημαντική παράμετρος, ήταν το γεγονός ότι η βιομηχανική επανάσταση ολοκληρώθηκε σε μια πολύ περιορισμένη τεχνολογική και θεωρητική βάση και δεν ήταν αποτέλεσμα καθαρά επιστημονικής έρευνας, αλλά περισσότερο ενός εμπειρικού πειραματισμού²⁵, που όμως μετέτρεπε το εκπαιδευτικό σύστημα σε ζωτικό γρανάζι για την βιομηχανική ανάπτυξη.²⁶ Ο κόσμος χωρίς να το θέλει, υπήρξε αποτελεσματικός συνένοχος της αγγλικής επανάστασης.²⁷

Παρενθετικά αναφέρουμε ότι από τη Βιομηχανική επανάσταση και μετά, η ιστορία της Παγκόσμιας κεφαλαιοκρατικής Οικονομίας χαρακτηρίζεται από συχνές τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες που οφείλονται στην προσπάθεια των επιχειρήσεων να μεγιστοποιούν τα κέρδη τους με τη συμπίεση του κόστους, «...εξαφανίζονται τα προσευχητάρια κι εμφανίζονται τα εργαστήρια...», όπως χαρακτηριστικά σχολίαζε ο Αϊνστάιν. Η διαδικασία αυτή οδηγεί στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και στη μεταβολή

²⁴ Burns E.(γγ),τ.Β,σελ.16

²⁵ Burns E.(γγ),τ.Β,σελ.22-23

²⁶ Hobsbawn E.J 2003, σελ..72

²⁷ Braudel F.,1992, σελ. 80

της οργανικής σύνθεσης του Κεφαλαίου ,με αποτέλεσμα το σταθερό Κεφάλαιο να αναπτύσσεται σε βάρος του μεταβλητού. Ο καπιταλισμός μπόρεσε να αναπτυχθεί ,να μορφοποιηθεί και να αποκτήσει δύναμη στο μέτρο που του το επέτρεψε η υποκείμενη οικονομία. Στη βάση άλλωστε αυτή, εκδηλώνεται η πρωτική τάση του μέσου ποσοστού κέρδους που χαρακτηρίζει τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής.²⁸

Όσο για τη Γαλλία, αυτή συνάντησε στο δρόμο της εμπόδια ,όπως την οικονομική της καθυστέρηση ,τη σχετικά τεράστια έκτασή της ,τις δύσκολες εσωτερικές επικοινωνίες και την ατελή επικέντρωση. Υπήρχαν τουλάχιστον δύο Γαλλίες σύμφωνα με τον Edward Fox: μια Γαλλία θαλάσσια ,ζωηρή ευέλικτη που ελάχιστα συνδεόταν με την ενδοχώρα και μια άλλη Γαλλία ,ηπειρωτική ,στεριανή και συντηρητική ,συνηθισμένη σε τοπικούς ορίζοντες που δεν είχε συνείδηση των οικονομικών πλεονεκτημάτων του διεθνούς καπιταλισμού. Η δεύτερη αυτή Γαλλία ,κατείχε κατά κανόνα την πολιτική εξουσία. Το Παρίσι δεν ήταν το οικονομικό κέντρο ,αφού τον ρόλο αυτό διαδραμάτισε η Λυών. Το Παρίσι θα αποκτήσει την πρωτοκαθεδρία το 1724 μετά την αναδιοργάνωση του χρηματιστηρίου. Κατά την περίοδο της μοναρχίας του Ιουλιού ,η γαλλική βιομηχανία αφομοιώνει του τεχνικούς μετασχηματισμούς της αντίστοιχης αγγλικής . Οι βιομήχανοι όμως δεν μπορούν να βρουν δάνεια έξω από τον κύκλο τους και λειτουργούν ουσιαστικά αυτοχρηματοδοτούμενοι. Οι μεγάλες τράπεζες σπεύδουν προς τη βιομηχανία γύρω στα 1830-1860 ,της οποίας τότε θα αλλάξει η φύση και θα αρχίσει να λάμπει όσο και πέρα από τη Μάγνη.²⁹

Γιατί όχι στην Κίνα;

Η εξέλιξη της βιομηχανικής επανάστασης συναντά δύο επίπεδα της οικονομίας της αγοράς: ένα κατώτερο επίπεδο με τις αγορές ,τα μαγαζιά, τους πλανόδιους κι ένα ανώτερο με τις εμποροπανηγύρεις και τα χρηματιστήρια.

Η πιο εκπληκτική οργάνωση στο επίπεδο των στοιχειωδών αγορών είναι οπωσδήποτε η κινέζικη ,σε σημείο μάλιστα που να παραπέμπει σε μια ακριβή ,σχεδόν μαθηματική γεωγραφία. Το γεωμετρικό αυτό σύνολο, ένα σημείο στο κέντρο και δέκα σημεία γύρω του , είναι δηλ. η ζώνη στην οποία απλώνεται η αγορά μια κωμόπολης ,ώστε ο αγρότης να μπορεί να πάει στην κωμόπολη και να επιστρέψει μέσα σε μια ημέρα. Οι αγορές των διάφορων κωμοπόλεων δεν επικαλύπτονται. Πλανόδιοι και τεχνίτες κυκλοφορούν από τη μία κωμόπολη στην άλλη, γιατί στην Κίνα τα μαγαζιά είναι επί των πλείστων περιοδεύοντα. Οι αλυσίδες αυτές των αγορών συνδέονται μεταξύ τους και βρίσκονται υπό άμεση επιτήρηση. Οι

²⁸ Νικολόπουλος Η. ,Σπυριούνη Στ. ,2008,σελ.22

²⁹ Braudel F.,1992, σελ.74,78, 154

ανώτεροι όμως μηχανισμοί της εποχής ,εμποροπανηγύρεις και χρηματιστήρια απουσιάζουν. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους: Η κυβέρνηση πρώτον ,είναι εχθρική προς αυτές τις ανώτερες μορφές ανταλλαγής και δεύτερον η τριχοειδής διακίνηση των στοιχειωδών αγορών επαρκεί για την κινέζικη οικονομία. Φαίνεται ότι στην Κίνα η ανταλλαγή υποβιβάζεται κι αυτός ήταν ένας πολύ σημαντικός παράγοντας για τη μη εξέλιξη του κινέζικου καπιταλισμού. Η ευρωπαϊκή οικονομία φαίνεται να οφείλει την πιο προχωρημένη εξέλιξή της στην ανωτερότητα των μέσων και των θεσμών της ,ενώ οι ίδιοι μηχανισμοί στην Κίνα είναι στο κατώτερο επίπεδο. Η χώρα αυτή είναι διάτρητη από ζώνες, που ελάχιστα συμμετέχουν στη γενική ζωή κι απομονωμένες επιμένουν σε ένα δικό τους τρόπο ύπαρξης κλεισμένες εξολοκλήρου στον εαυτό τους. Ο Μαρξ γοητευμένος από αυτή την εικόνα έγραφε: « ..αυτός ο τρόπος παραγωγής στηρίζεται στην ενότητα της μικρής γεωργίας και της οικιακής βιομηχανίας και στην κοινή ιδιοκτησία της γης στην οποία στηρίζονται οι κοινότητες των χωριών..»³⁰

Στην κοινωνία της Κίνας ότι αποκαλούμε ή μπορούμε να ονομάσουμε καπιταλισμό, συναντά γενικά δύσκολα ή αξεπέραστα εμπόδια. Εκεί δεν ακολουθήθηκε η ίδια διαδικασία με την Ευρώπη όπου μια φεουδαρχική κοινωνία φθείρεται αργά και στο τέλος μια καπιταλιστική κοινωνία αποδεσμεύεται. Στην Κίνα η κάθετη κοινωνική κινητικότητα , φαίνεται μεγαλύτερη από την Ευρώπη αλλά αντιπροσώπευε μια αναδιανομή με ισόβια ισχύ , ένα διαρκές New Deal. Οι πολύ πλούσιες οικογένειες είναι από θέμα αρχής ,ύποπτες για το κράτος που είναι ο νόμιμος κάτοχος της γης και μόνο αυτό δικαιούται να επιβάλλει φόρους στους αγρότες και να έχει την επίβλεψη των επιχειρήσεων ,είτε πρόκειται για μεταλλεία ,είτε για βιομηχανικές κι εμπορικές επιχειρήσεις. Το κινέζικο κράτος εμφανίζεται ακατάπαυστα εχθρικό, απέναντι σε ένα καπιταλισμό ,ο οποίος κάθε φορά που ευνοείται από τις περιστάσεις προωθείται ,αλλά ένα κράτος ολοκληρωτικό(sic) τον επαναφέρει στην τάξη. Αληθινός κινέζικος καπιταλισμός υπήρξε μόνο εκτός Κίνας.³¹

Οι έμποροι κι οι τραπεζίτες δεν μπορούσαν να επενδύσουν σε δραστηριότητες κοινής ωφέλειας που ο νόμος θα προστάτευε και το κράτος θα ενθάρρυνε. Το κράτος δεν ασχολείται ιδιαίτερα με τις σχέσεις ανάμεσα στους εμπόρους και τους παραγωγούς, που είναι στραμμένοι κυρίως προς τη παραγωγή αγαθών τρέχουσας κατανάλωσης.³² Στην Κίνα δεν υπάρχει η κοινωνική τάξη που θα μπορούσε να εξελίξει τις παραγωγικές δυνάμεις και να οδηγήσει στην καταστροφή του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής. Φυσικά η φεουδαρχία δεν έδωσε τη θέση της στον καπιταλισμό, επειδή ο τελευταίος μπορούσε να προωθήσει πιο

³⁰ Braudel F.,1992 β,σελ.118

³¹ Braudel F.,1992 ,σελ.55-56

³² Chaudhuri K.κ.α.,1992 ,σελ.114-116

αποτελεσματικά τις παραγωγικές δυνάμεις. Οι παραγωγικές δυνάμεις επεκτάθηκαν εκείνη την περίοδο όχι λόγω εγγενούς ανάπτυξης, αλλά λόγω του ταξικού συμφέροντος.³³

Η βιομηχανική επανάσταση αποτέλεσε κάτι παραπάνω από σημαντικό γεγονός στην οικονομική και τεχνολογική ιστορία της Δύσης, εγκαθιδρύοντας ένα βίαιο καπιταλισμό σύμφωνα με τον Μαρξ. Συντέλεσε εκτός των άλλων στον ανασχηματισμό των προτύπων ζωής των ανθρώπων. Αυξάνοντας την κλίμακα παραγωγής, η βιομηχανική επανάσταση επέβαλε το εργοστασιακό σύστημα που με τη σειρά του υποχρέωσε σε μετανάστευση στις πόλεις εκατομμυρίων κατοίκων της υπαίθρου, διατηρώντας ωστόσο την παραγωγική της ικανότητα. Αφότου βρέθηκαν στις πόλεις οι άνθρωποι εκείνοι αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν σ' ένα νέο τρόπο ζωής, να πειθαρχούν στη σειρά του εργοστασίου και να επιβιώνουν σε μια παράγκα, αν ήταν εργάτες πόλεων πρώτης γενιάς, ενώ αν ήταν επιχειρηματίες να επιτύχουν μια αξιοσέβαστη θέση στην κοινωνία.

Το χαρακτηριστικό μάθημα που δίδαξε η αστικοποίηση κι η εκβιομηχάνιση ήταν αυτό της ταξικής συνείδησης. Η βιομηχανική επανάσταση φαίνεται να όξυνε τη σύγκρουση κεφαλαίου-εργασίας, ίσως επειδή εμφανίστηκαν μορφές παραγωγής με μεγαλύτερη ένταση κεφαλαίου (μηχανές, φυσικοί πόροι κ.α.)³⁴ Οι άνθρωποι σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό, άρχισαν να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως μέλη μιας τάξης με ιδιαίτερα συμφέροντα που έρχονταν σε αντίθεση με τα συμφέροντα άλλων τάξεων.³⁵

Ιδιαίτερη προσοχή χρήζει η ταξική σύγκρουση ανάμεσα στους εργάτες – προλεταριάτο- και τους καπιταλιστές, που δεν μπορούσαν να συμβαδίσουν τη δική τους ευημερία, με τη φτώχεια χιλιάδων εργατών που είχαν γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης. Η αστική τάξη εργάστηκε σκληρά, για να εκλογικεύσει τη δική της ευημερία και να νομιμοποιήσει την κυριαρχία της. Διαμόρφωσε μια κοσμοθεωρία σύμφυτη με το νέο κοινωνικό της ρόλο, βασισμένη σε μια σειρά από θεωρίες φιλελεύθερων οικονομολόγων, όπως ήταν οι θεωρίες του **Οικονομικού Ατομικισμού, Laissez Faire, Υπακοής στο Φυσικό Νόμο, Ελευθερία του Συμβάλλεσθε, Ελεύθερου Ανταγωνισμού κι Ελεύθερου Εμπορίου**. Παρά την παρατεταμένη μεγέθυνση της κατά κεφαλήν παραγωγής, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού απλώς επιβίωναν.

Η αστική κοσμοαντίληψη δεν επικράτησε φυσικά χωρίς να αμφισβητηθεί. Το σύγχρονο εργατικό κίνημα, που στο μεταξύ είχε δημιουργηθεί, ξεκίνησε μεγάλες κοινωνικές

³³ Eagleton T, 2015, σελ.70,78

³⁴ Piketty T. 2015, σελ.59-60

³⁵ Burns E. χχ.τ.Β, σελ.39

εξεγέρσεις ,όπως αυτή των **Luddites** στη Βρετανία,³⁶ την περίοδο του 1808-1820 που κορυφώθηκαν με τη Φεβρουαριανή Επανάσταση του 1848 στη Γαλλία. ^{37 38}

Η ήττα του εργατικού κινήματος το 1848, έκλεισε ένα κύκλο συγκρούσεων και ξεκίνησε μια φάση αστικής πολιτιστικής ηγεμονίας και καπιταλιστικής οικονομικής μεγέθυνσης. Οι παλιοί επαναστάτες καταδικασμένοι σε εξορία και πολιτική αδράνεια έπρεπε να βρουν ένα νέο *modus Vivendi*.³⁹ Ο φεουδαλισμός κι η δουλοπαροικία είχαν εξαλειφθεί από τον καπιταλισμό.

Με την πραγματοποίηση της βιομηχανικής Επανάστασης και την οριστική παγίωση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, το προτσές συσσώρευσης του κεφαλαίου κατέστη αυτοδύναμο, με τη συνδρομή, φυσικά, της κρατικής εξουσίας η οποία ,πλέον μεριμνά για την εξασφάλιση ομαλών συνθηκών λειτουργίας του σε τοπικό ,εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο. ⁴⁰

³⁶ Το κίνημα των Λουδιτών έκανε την εμφάνιση του στη Βρετανία, καταστρέφοντας μηχανές κλωστοϋφαντουργείων στο Νότινχαμ. Η εμφάνιση του κινήματος κατά τη διάρκεια της Βιομηχανικής Επανάστασης και σε μια δύσκολη οικονομικά εποχή λόγω των Ναπολεόντειων πολέμων, σχετίζεται με την ανάδειξη της τεχνολογίας ως άμεσης απειλής για τους εργάτες. Οι Λουδίτες υποστήριζαν ότι στην πραγματικότητα δεν αντιμάχονταν τις νέες τεχνολογίες αλλά διαμαρτύρονταν για την αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων και για την ανεργία εξαιτίας της μηχανοποίησης της εργασίας.
<http://tvxs.gr/news/%CF%83%CE%B1%>

³⁷ Screpanti E., Zamagni S.,2004,σελ.174

³⁸ Ο Βασιλεύς Λουδοβίκος - Φίλιππος έχοντας εγκαταλείπει την αρχική φιλελεύθερη πολιτική του, προκάλεσε μεγάλη δυσaréσκεια. Αστοί κι εργάτες συμάχησαν εναντίον του κατορθώνοντας να τον ανατρέψουν. Τελικά η αποτυχημένη αυτή εξέγερση έφερε στο προσκήνιο ένα νέο ηγέτη, τον Λουδοβίκο Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ο οποίος και αυτοανακηρύχθηκε Αυτοκράτορας, με το όνομα Ναπολέον Γ΄. Η Φεβρουαριανή Επανάσταση πυροδότησε στη συνέχεια σειρά εξεγέρσεων ,με αποτέλεσμα το έτος 1848 να χαρακτηριστεί ως **Ανοιξη των εθνών**.
http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%86%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%BE%CE%B7_%CF%84%CF%89%CE

³⁹ Screpanti E., Zamagni S.,2004,σελ.186

⁴⁰ Νικολόπουλος Η. ,Σπυριούνη Στ. , 2008,σελ.37

Περιτύλιο οικονομικών θεωριών και φαινομένων.

Μια αποτύπωση της λογοτεχνίας...

Η σύγχρονη οικονομική επιστήμη προέρχεται από την πρώτη μεγάλη θεωρητική επανάσταση που έλαβε χώρα κατά την περίοδο 1750-1780. Ήταν μια εποχή μεγάλων ρήξεων με την παράδοση. Ξεκίνησε με το κίνημα των φυσιοκρατών κι έφτασε στο αποκορύφωμά της με τον **Πλούτο των Εθνών**. Ένα χαοτικό ρεύμα από τολμηρές και λαμπρές ιδέες που ακόμα κι αν λάβουμε υπόψη μας τις διαφοροποιήσεις και τις διαμάχες μεταξύ των διάφορων προσεγγίσεων ,καθοδηγούνταν από ένα μικρό αριθμό βασικών θεμάτων .Κοινό στοιχείο σε πολλούς από αυτούς τους συγγραφείς ήταν η αντίδραση ενάντια στον μερκαντισμό ,η αντίληψη ή το προαίσθημα ότι επέκειτο μια βαθιά επανάσταση στην οικονομική δομή της κοινωνίας . Στην πραγματικότητα ,η ανάρρωση από τη θεωρητική στασιμότητα συντελέστηκε με τη «**νέα οικονομική**» και ξεκίνησε με τον Ricardo ,ο οποίος απείχε από το να είναι ένας δουλικός ακόλουθος του Smith.

Η περίοδος που μεσολάβησε από το 1815 ως το 1845 ήταν από τις πλουσιότερες ,στην ιστορία της οικονομικής ,αλλά και της σοσιαλιστικής σκέψης. Παρά τα ποικίλα κι αντίθετα ιδεολογικά ρεύματα ,την αντιπαράθεση αντίπαλων δογμάτων ,τον πύργο της Βαβέλ των ορολογιών και των εννοιών η περίοδος αυτή παρήγαγε έναν εκπληκτικό πλούτο σπόρων. Με τον J.Mill ,που αποκατέστησε την οικονομική ως μια κανονική επιστήμη ,που την αποτελούσαν καθιερωμένες αλήθειες που άντεχαν στον χρόνο ,κλείνει η εποχή της οποίας η περιρρέουσα ατμόσφαιρα μας ενδιαφέρει. Ας δούμε περιληπτικά τις σκέψεις της εποχής:

Adam Smith

Ο Adam Smith θεωρείται από όλες τις σύγχρονες Σχολές οικονομικής θεωρίας ως ο «πατέρας» της Οικονομικής επιστήμης. Με άλλη διατύπωση, **Η Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του Πλούτου των Εθνών**, θεωρείται ως η καταστατική πράξη ίδρυσης της Πολιτικής Οικονομίας ως αυτοτελούς κλάδου θεωρητικής γνώσης. . **Ο Πλούτος των Εθνών** είναι ένα έργο μεγάλης θεωρητικής σημασίας όχι μόνο για τους οικονομολόγους, αλλά και για όλους τους άλλους κοινωνικούς επιστήμονες, και ιδιαίτερα για τους ιστορικούς: Αυτοί οι τελευταίοι θα μπορούσαν ίσως να διδαχθούν από τον Smith ότι η σχέση κεφαλαίου - εργασίας, δηλαδή ο καπιταλισμός, είχε παγιωθεί ως ένα δυναμικά αναπτυσσόμενο κοινωνικό σύστημα ήδη στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, δηλαδή πριν από τη βιομηχανική επανάσταση.

Ο Smith θεώρησε ότι η Οικονομία χαρακτηρίζεται από τα ακόλουθα στοιχεία:

α) Είναι οικονομία των ανεξάρτητων εμπορευματοκατόχων και της γενικευμένης ανταλλαγής εμπορευμάτων μεταξύ αυτών. Στα εμπορεύματα συγκαταλέγεται και η «εργασία», την οποία ο κάθε εργάτης πωλεί στον εργοδότη του, ο οποίος είναι κάτοχος των μέσων παραγωγής ή του «αποθέματος», όπως το ονομάζει ο ίδιος ο Smith

β) Τα εμπορεύματα είναι προϊόντα εργασίας και η αξία τους είναι ανάλογη προς την ποσότητα εργασίας που απαιτήθηκε για την παραγωγή τους, ή αντιστοιχεί στην ποσότητα «εργασίας» άλλων ανθρώπων, (μισθωτών εργατών), την οποία η αξία αυτή μπορεί να αγοράσει

Με τον τρόπο αυτό, ο Smith πρώτος απαντάει στο θεμελιώδες θεωρητικό πρόβλημα, «τι είναι η οικονομία;», στην ειδική μορφή υπό την οποία αυτό τίθεται για την «οικονομία της αγοράς»: τι είναι οι τιμές; Η απάντηση που δίνει ο Adam Smith είναι: *«Η εργασία είναι το πραγματικό μέτρο της ανταλλάξιμης αξίας όλων των εμπορευμάτων», «Επομένως, η εργασία από μόνη της, δεν είναι μεταβαλλόμενης αξίας, είναι απλά το τελικό και πραγματικό πρότυπο (standard) μέσω του οποίου μπορούν να εκτιμηθούν και να συγκριθούν οι αξίες όλων των εμπορευμάτων σε οποιαδήποτε εποχή και τόπο. Η εργασία είναι η πραγματική τους τιμή, το χρήμα είναι μόνο η ονομαστική τους τιμή»* Η ανάλυση του Smith αποτελεί λοιπόν, μια θεωρία της εργασιακής αξίας. Συνδέεται επομένως με σχέσεις μεγαλύτερης ή μικρότερης συγγένειας με τις μετέπειτα θεωρίες της εργασιακής αξίας (όπως π.χ. η ρικαρδιανή ή η μαρξική), και αποκλίνει, σε ό,τι αφορά τις θεωρητικές αρχές σύστασής της, από τα θεωρητικά εκείνα ρεύματα που απορρίπτουν κάθε έννοια της εργασιακής αξίας.

Παρότι ο Smith δεν εγκαταλείπει ούτε μια στιγμή στο έργο του, την ιδέα ότι η εργασία αποτελεί τη ρυθμιστική αρχή από την οποία απορρέουν οι σχέσεις ανταλλαγής των εμπορευμάτων στην αγορά, εντούτοις, , αντιλαμβάνεται την αξία ενός εμπορεύματος με ένα τρόπο αμφίσημο, άλλοτε σε αναφορά με τη «δαπανώμενη» εργασία για την παραγωγή του εμπορεύματος και άλλοτε σε αναφορά με την «αγοραζόμενη» μισθωτή «εργασία» από τον κάτοχο αυτού του εμπορεύματος. Ο Smith παλινωδεί συνεχώς από τη μία εκδοχή της έννοιας της αξίας στην άλλη, δηλαδή δεν εγκαταλείπει ποτέ την έννοια της «δαπανώμενης εργασίας», αλλά την επαναφέρει συνεχώς στο έργο του, παρά την αρχική του απόφαση, ότι «μετά την πρώιμη και πρωτόγονη εποχή» η αρχή της «δαπανώμενης εργασίας» δεν ρυθμίζει πλέον τις σχέσεις ανταλλαγής ⁴¹

⁴¹ Μηλιός Γ., 2000, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=692&Itemid=29

Τόμας Μάλθους – David Ricardo

Στην πραγματικότητα οι οικονομικές τους θεωρίες – που σχετίζονταν με το Νόμο των Σιτηρών-αναπτύχθηκαν μαζί ,συνυφασμένες η μία με την άλλη ,έχοντας κι οι δύο μια μεθοδολογική βάση που ήταν κοινή στο βαθμό που τους επέτρεπε το διάλογο ,ενώ διαφωνούσαν για όλα σχεδόν τα θεωρητικά συμπεράσματα που είχαν πολιτική σημασία, αφού ο μεν Ricardo φοβόταν την πτώση του ποσοστού κέρδους ,ο δε Malthus ανησυχούσε για την άνοδό του.⁴²

Οι ριζικοί όμως μετασχηματισμοί που μας ενδιαφέρουν, μας προτρέπουν να εστιάσουμε , στο «Δοκίμιο περί της θεωρίας του πληθυσμού» που το 1798 δημοσίευσε ο Malthus εμφανώς επηρεασμένος από τις αφηγήσεις ενός άγγλου γεωπόνου του Άρθουρ Γιάνγκ. Δε χωρούσε αμφιβολία για τον Malthus ,ότι ο υπερπληθυσμός ήταν η κύρια απειλή.⁴³ Η **Μαλθουσιανή Παγίδα**, είναι μια θεωρία που υπαινίσσεται ότι για το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας, το εισόδημα ήταν εν πολλοίς στάσιμο ,επειδή οι τεχνολογικές ανακαλύψεις και πρόοδοι συντέλεσαν μόνο στην αύξηση του πληθυσμού, παρά σε βελτιώσεις στο γενικό επίπεδο διαβίωσης. Είναι μόνο με την απαρχή της [Βιομηχανικής επανάστασης](#) γύρω στο 1800, που το εισόδημα ανά άτομο αυξάνεται σε μερικές χώρες, και είναι αυτές που ξεφεύγουν από την παγίδα. Η διαφυγή από την Μαλθουσιανή παγίδα μπορεί επίσης να δημιουργήσει σοβαρές πολιτικές ανακατατάξεις ,αφού ο δημογραφικός δυναμισμός ,άγνωστος τους αιώνες που είχαν προηγηθεί ,συνέβαλλε αποφασιστικά στη στασιμότητα των αγροτικών αμοιβών και στην άνοδο της γαιοπροσόδου, που οδήγησαν στην έκρηξη του 1789 και στη γαλλική επανάσταση.⁴⁴

Ο Ricardo όταν το 1817 δημοσίευσε « *Τις αρχές της Πολιτικής Οικονομίας & της Φορολογίας*» ,ανησυχούσε για τη μακροπρόθεσμη εξέλιξη των τιμών της γης και του επιπέδου της γαιοπροσόδου. Επηρεάστηκε από το υπόδειγμα του Μάλθους ,αλλά φαίνεται ότι είχε λιγότερες πολιτικές προκαταλήψεις .Έτσι ώθησε τη συλλογιστική του πιο μακριά, αφού ενδιαφέρθηκε για το ακόλουθο λογικό παράδοξο: « *εφόσον η μεγέθυνση του πληθυσμού και της παραγωγής παρατείνεται διαρκώς ,η γη τείνει να γίνει όλο και πιο σπάνια σε σύγκριση με τα άλλα αγαθά. Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης ,θα έπρεπε να οδηγεί σε συνεχή άνοδο των τιμών της γης και των μισθωμάτων που καταβάλλονται στους γαιοκτήμονες .Σε βάθος*

⁴² Screpanti E., Zamagni S.,2004,σελ.17-18,116

⁴³ Piketty T. ,2015 ,σελ.19

⁴⁴ Βικιπαιδεία ,2015 ,

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B1%CE%BB%CE%B8%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%AE_%CF%80%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B4%CE%B1

χρόνου οι τελευταίοι θα αποσπούν ένα όλο και μεγαλύτερο μέρος του εθνικού εισοδήματος κι ο υπόλοιπος πληθυσμός ένα όλο και μικρότερο ,πράγμα που θα ήταν καταστροφικό για την κοινωνική ισορροπία.» Για τον Ricardo ,η μόνη λύση ήταν ένας βαρύτερος φόρος στη γαιοπρόσοδο. Αυτή η ζοφερή πρόβλεψη δεν επαληθεύτηκε, αφού η αξία των γεωργικών γαιών, αναπόφευκτα υποχώρησε σε σχέση με άλλες μορφές πλούτου .Γράφοντας τη δεκαετία του 1810, ο Ricardo αναμφίβολα αδυνατούσε να προεξοφλήσει το εύρος της τεχνολογικής προόδου και της βιομηχανικής ανάπτυξης που θα πραγματοποιούνταν τον αιώνα που άρχιζε. Παρόλα αυτά ,η εικασία του για τις τιμές της γης παραμένει ενδιαφέρουσα : « η αρχή της σπανιότητας στην οποία βασίζεται ενδέχεται να οδηγήσει ορισμένες τιμές σε υπερβολικά υψηλά επίπεδα για πολλές δεκαετίες και να αποσταθεροποιήσει βαθιά κοινωνίες ολόκληρες.»

Το σύστημα των τιμών παίζει έναν αναντικατάστατο ρόλο στο συντονισμό της δραστηριότητας εκατομμυρίων ανθρώπων στη νέα πλανητική οικονομία, αρκεί στο υπόδειγμα του να αντικαταστήσουμε την τιμή των αγροτικών γαιών με εκείνη των αστικών ακινήτων στις μεγάλες πρωτεύουσες ή με την τιμή του πετρελαίου. Αν προεκτείνουμε και στις δύο περιπτώσεις για την περίοδο 2010-2050 ,την τάση που παρατηρήθηκε κατά τα έτη 1970-2010 ,θα φτάσουμε σε τέτοιας έκτασης οικονομικές και πολιτικές ανισορροπίες ,τόσο μεταξύ των χωρών ,όσο και στο εσωτερικό των χωρών ,που δεν απέχουν από το να μας κάνουν να σκεφτούμε τη ρικαρντιανή αποκάλυψη.⁴⁵

John Stuart Mill

Ο Mill είχε συμβάλει τα μέγιστα στην ενδυνάμωση των αρχών του πολιτικού φιλελευθερισμού, με το έργο του «**On Liberty**» (1859). Ως οικονομολόγος είχε τεράστια επίδραση με το κλασσικό σύγγραμμά του «**Principles of Political Economy**» (1848). Στο έργο αυτό ο Mill ενσωματώνει τις έννοιες του κλασσικού φιλελευθερισμού, επηρεασμένες από το έργο των Μπένθαμ και Ρικάρντο ,με κάποιες αρχές κοινωνικού φιλελευθερισμού. Ενώ ασκεί δριμεία κριτική στο σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, αρχίζει και αντιμετωπίζει με συμπάθεια τον ρυθμιστικό ρόλο του κράτους στη δημιουργία ενός ιδεώδους συστήματος πολιτικής οικονομίας, ενώ προς το τέλος της ζωής του καθίσταται συνήγορος ενός μεικτού συστήματος, στο οποίο οι εργαζόμενοι μιας επιχείρησης, πρέπει να συμμετέχουν τόσο στη λήψη των αποφάσεων όσο και στον καθορισμό των αμοιβών τους, συμφωνώντας σε αρκετά σημεία με τον Fourier και αποκτώντας τη φήμη του διανοούμενου προστάτη της εργατικής τάξης. Έτσι, το έργο του Mill αποτελεί μια γέφυρα ανάμεσα στον κλασσικό και τον

⁴⁵ Piketty T. ,2015 ,σελ.20-21

κοινωνικό φιλελευθερισμό.⁴⁶ Η αρχική οικονομική φιλοσοφία του ,ήταν αυτή των ελεύθερων αγορών. Παρ' όλα αυτά αποδέχτηκε παρεμβάσεις στην οικονομία, όπως ο φόρος στο αλκοόλ, υπό την προϋπόθεση ότι υπήρχε ωφελμιστική βάση. Αποδέχτηκε επίσης την αρχή της νομοθετικής παρέμβασης για την προστασία των ζώων. Ο Mill πίστευε αρχικά ότι η «σότητα στη φορολογία» σήμαινε «σότητα στις θυσίες» και ότι η προοδευτική φορολόγηση επιβάρυνε όσους δούλευαν σκληρότερα και αποταμίευαν περισσότερο και ως εκ τούτου αποτελούσε «μία ήπια μορφή κλοπής». Με δεδομένο ένα ποσοστό φορολόγησης ανεξαρτήτως του ύψους του εισοδήματος, ο Mill συμφώνησε ότι η κληρονομιά θα έπρεπε να φορολογείται. Μια ωφελμιστική κοινωνία θα συμφωνούσε στο ότι όλοι θα πρέπει να είναι ίσοι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Επομένως κάποιος που κληρονομεί, αποκτά πλεονέκτημα έναντι της υπόλοιπης κοινωνίας, εκτός αν φορολογηθεί. Όσοι κάνουν δωρεές θα πρέπει να σκέφτονται και να επιλέγουν προσεκτικά το που θα πάνε τα χρήματά τους – ορισμένοι φιλανθρωπικοί σκοποί αξίζουν περισσότερο από κάποιους άλλους. Δημόσιοι φιλανθρωπικοί φορείς, όπως μία κυβέρνηση, θα διανέμουν τα χρήματα εξίσου. Όμως, μία ιδιωτική φιλανθρωπική οργάνωση, όπως η εκκλησία, θα διανείμει τα χρήματα δικαιότερα, σε αυτούς που έχουν τη μεγαλύτερη ανάγκη.

Αργότερα οι απόψεις του έλαβαν μία περισσότερο σοσιαλιστική στροφή, προσθέτοντας κεφάλαια στο έργο του «Αρχές Πολιτικής Οικονομίας», υπερασπιζόμενος τη σοσιαλιστική άποψη καθώς και ορισμένες σοσιαλιστικές υποθέσεις. Ο Μίλλ προωθούσε την οικονομική δημοκρατία αντί του καπιταλισμού, υπό την έννοια της αντικατάστασης των καπιταλιστικών επιχειρήσεων από εργατικές ενώσεις. Συγκεκριμένα λέει: *« Η μορφή της ένωσης ωστόσο, η οποία αν η ανθρωπότητα συνεχίσει να βελτιώνεται, θα πρέπει να είναι αναμενόμενο εν τέλει να υπερισχύσει, δεν είναι μια που θα μπορεί να υπάρξει μεταξύ ενός καπιταλιστή στο ρόλο του αρχηγού, και των εργατών και υπαλλήλων που δεν έχουν λόγο στην διοίκηση, αλλά στην ένωση των εργατών υπό όρους ισότητας, κατέχοντας από κοινού το κεφάλαιο με το οποίο συνεχίζουν τις εργασίες τους και εργαζόμενοι υπό εκλεγμένες διοικήσεις με δυνατότητα καθαίρεσης και ανάκλησης από αυτούς».*

Στην αναθεωρημένη του εργασία έκανε επίσης τη ριζοσπαστική πρόταση ότι όλο το σύστημα μισθών, πρέπει να εγκαταλειφθεί και να αντικατασταθεί από ένα συνεταιριστικό σύστημα μισθών. Παρ' όλα αυτά ορισμένες από τις απόψεις του στην ιδέα της ενιαίας (επίπεδης) φορολογίας παρέμειναν, ώστε να αντανakλά διαφοροποιημένους περιορισμούς σε

⁴⁶ Βινιεράτος Δ.,2014, <http://www.politicaldoubts.com/reflections/item/517-klasikos-oikonomikos-fileleftherismos>

«μη πραγματοποιημένα» κέρδη, για τους οποίους ήταν υπέρ, και σε πραγματοποιημένα κέρδη, στους οποίους ήταν κατά. Οι «Αρχές» του Mill, ήταν ένα από τα περισσότερο διαβασμένα βιβλία οικονομικών της εποχής του. Όπως συνέβη και με τον «Πλούτο των Εθνών» του Άνταμ Σμιθ σε προηγούμενη περίοδο, οι «Αρχές» του Μιλ κυριάρχησαν στη διδασκαλία των οικονομικών. Απετέλεσαν το καθιερωμένο σύγγραμμα του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης μέχρι το 1919, οπότε και αντικαταστάθηκαν από τις «Αρχές Οικονομίας» του Μάρσαλ.⁴⁷

Pierre Joseph Proudhon

Στον τομέα των οικονομικών, οι σοσιαλιστές του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα έκαναν σημαντικές συνεισφορές ,δημιουργώντας μια σειρά αρκετά ομοιογενών θεωριών ,παρά την ποικιλία των προσεγγίσεων και των πολιτιστικών υπόβαθρων. Το ενοποιητικό στοιχείο προήλθε από την επιρροή της ρικαρδιανής οικονομικής θεωρίας ,η οποία με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικά επίπεδα ,έγινε αισθητή από όλους τους σοσιαλιστές οικονομολόγους της περιόδου. Ο Proudhon ακολούθησε παρόμοια γραμμή με τον Sismondi ,αφού χωρίς να συνηγορεί υπέρ βίαιων επαναστάσεων και χωρίς να απαιτεί την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας ,ήθελε να κατασκευάσει μια κοινωνία κυριαρχούμενη από μικρούς αγρότες και χειροτέχνες παραγωγούς ,με μια βιομηχανία που θα διένειμε τα κέρδη της και στους εργάτες ,όπου η γη θα ήταν διαιρεμένη σε μικρά αγροτεμάχια κι εκτεταμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης κι αυστηρά προοδευτικούς φόρους κληρονομιάς. Εξύμνησε την ελευθερία του ατόμου έναντι οποιασδήποτε μορφής κρατικού ελέγχου. Ο σοσιαλισμός του προϋπόθετε την ικανότητα των ατόμων για αυθόρμητη οργάνωση και στόχευε στην δημιουργία μιας οικονομίας αποτελούμενης από βιοτεχνικούς και βιομηχανικούς συνεταιρισμούς. Απέρριπτε την ταξική πάλη και πρότεινε τη δωρεάν τραπεζική πίστη ως το κύριο εργαλείο για τη δημιουργία του σοσιαλισμού, με τα μέσα αυτά οι εργάτες θα μπορούσαν να συσσωρεύσουν δικό τους κεφάλαιο.⁴⁸

⁴⁷ Βικιπέδια ,2016,

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%B6%CE%BF%CE%BD_%CE%A3%CF%84%CE%B9%CE%BF%CF%8D%CE%B1%CF%81%CF%84_%CE%9C%CE%B9%CE%BB#.CE.9F.CE.B9.CE.BA.CE.BF.CE.BD.CE.BF.CE.BC.CE.B9.CE.BA.CE.AE_.CF.86.CE.B9.CE.BB.CE.BF.CF.83.CE.BF.CF.86.CE.AF.CE.B1

⁴⁸ Screpanti E., Zamagni S.,2004,σελ.180-181

Η μεγάλη νομισματική σταθερότητα του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα

Ο πληθωρισμός σύμφωνα με τον Piketty ,είναι μια εφεύρεση του 20^{ου} αιώνα. Στη διάρκεια των προηγούμενων αιώνων και μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο πληθωρισμός ήταν μηδενικός ή σχεδόν μηδενικός. Μπορεί οι τιμές κάποτε να ανέβαιναν ή να έπεφταν έντονα μερικά χρόνια ή και δεκαετίες, αλλά οι μεταβολές αυτές προς τα πάνω ή προς τα κάτω κατέληγαν γενικά να εξισορροπούνται. Έτσι συνέβαινε σε όλες τις χώρες για τις οποίες διαθέτουμε χρονοσειρές τιμών για μακρά περίοδο.

Εξετάζοντας ειδικότερα τη μέση άνοδο των τιμών τις περιόδους 1700-1820 και 1820-1913 παρατηρούμε έναν πληθωρισμό ασήμαντο τόσο στη Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο ,όσο και στις ΗΠΑ και τη Γερμανία. Κάποιες παρεκκλίσεις οπωσδήποτε υπήρξαν σε αυτή τη μεγάλη νομισματική σταθερότητα. Ιδιαίτερα εμβληματική είναι η περίπτωση της Γαλλίας κατά τη γαλλική επανάσταση, αφού τόσο με την έκδοση των περίφημων «ασινιάτων» όσο και με το «φράγκο ζέρμινάλ» ,οι μετρούμενες σε φράγκα τιμές του 1800-1810 ,βρισκόταν περίπου στο ίδιο επίπεδο με τις τιμές που εκφραζόταν σε «τορνέζια» το 1770-1780 ,τόσο ώστε η αλλαγή της μονάδας μετά την Επανάσταση να μη μεταβάλλει διόλου την αγοραστική δύναμη του νομίσματος. Αξιοσημείωτο είναι ότι η αξία του φράγκου σε χρυσό που είχε επίσημα το 1803 δεν τροποποιήθηκε παρά μόνο με το νομισματικό νόμο της 25^{ης} Ιουνίου 1928.

Την ίδια νομισματική σταθερότητα διαπιστώνουμε και με τη λίρα στερλίνα στο Ηνωμένο Βασίλειο. Παρά τις κάποιες ελαφρές προσαρμογές ,ο λόγος μετατροπής μεταξύ των δύο χωρών ήταν εξαιρετικά σταθερός. Όλες αυτές οι μονάδες έμοιαζαν να μετρούν μεγέθη αμετάβλητα στο χρόνο ,δίνοντας μια αίσθηση αιωνιότητας μαζί με τα νομισματικά μεγέθη και τις διάφορες θέσεις στην κοινωνική ιεραρχία.⁴⁹

Το νόημα του χρήματος στο κλασικό μυθιστόρημα

Στο μυθιστόρημα του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα το χρήμα είναι παντού ,όχι μόνο ως αφηρημένη δύναμη ,αλλά προπάντων ,ως χειροπιαστό, συγκεκριμένο μέγεθος. Διαρκώς οι συγγραφείς μας δίνουν σε φράγκα ή λίρες το ύψος των εισοδημάτων ή περιουσιών που διαθέτουν οι διάφοροι χαρακτήρες όχι για να μας πλημμυρίσουν στους αριθμούς ,αλλά επειδή με τα ποσά

⁴⁹ Piketty T. ,2015 ,σελ.134-136

αυτά μπορούσαν να επισημαίνονται στον αναγνώστη ,σαφώς προσδιοριζόμενες κοινωνικές θέσεις ,επίπεδα ζωής ,που ήταν γνωστά στους πάντες.

Τέτοια νομισματικά σημεία αναφοράς φαίνονταν ακόμα πιο σταθερά, στο μέτρο που η οικονομική μεγέθυνση ήταν σχετικά αργή και τα ποσά για τα οποία γίνεται λόγος μεταβαλλόταν εξαιρετικά βαθμιαία μέσα στις δεκαετίες.

Τον 18^ο αιώνα η μεγέθυνση της παραγωγής και του εισοδήματος κατά κεφαλήν είναι πολύ ασθενής. Στο Ηνωμένο Βασίλειο το μέσο εισόδημα είναι της τάξης των 30 λιρών το χρόνο γύρω στο 1800-1810 ,όταν η Τζαίην Ώστεν έγραψε τα μυθιστορήματα της . Αυτό το μέσο εισόδημα ελάχιστα διέφερε το 1720 ή το 1770 : πρόκειται επομένως για εξαιρετικά σταθερά σημεία αναφοράς με τα οποία μεγάλωσε η συγγραφέας. Ήξερε ότι για να ζήσει κανείς άνετα και με κομψότητα ,για να μπορεί να μετακινείται και να ντύνεται ,να τρέφεται και να διασκεδάζει ,συντηρώντας ένα υποτυπώδες υπηρετικό προσωπικό ,έπρεπε να διαθέτει – σύμφωνα με τα κριτήρια της- τουλάχιστον είκοσι ή τριάντα φορές το ποσό αυτό: μόνο από ένα ετήσιο εισόδημα 500 ή χιλίων λιρών και πάνω θεωρούν οι χαρακτήρες των μυθιστορημάτων της ότι δεν βρίσκονται πια σε ένδεια. Το σημαντικό είναι ότι χωρίς πληθωρισμό και με οικονομική μεγέθυνση πολύ ασθενή τα παραπάνω ποσά παραπέμπουν σε πραγματικότητες πολύ συγκεκριμένες και πολύ σταθερές .Πράγματι τις δεκαετίες 1850-1860 ,το μέσο εισόδημα μετά βίας έφτανε στις 40-50 λίρες το χρόνο .Την Μπελ –Επόκ (1900-1910) ,το μέσο εισόδημα έφτανε τις 80-90 λίρες στο Ηνωμένο Βασίλειο : η μεγέθυνση ήταν αισθητή αλλά τα ετήσια εισοδήματα της τάξης των 1000 λιρών – ή συχνά ή και υψηλότερα- για τα οποία μιλάει η συγγραφέας εξακολουθούσαν να αντιπροσωπεύουν ένα ενδεικτικό σημείο αναφοράς.

Την ίδια σταθερότητα των νομισματικών σημείων αναφοράς παρατηρούμε και στο γαλλικό μυθιστόρημα .Στη Γαλλία το μέσο εισόδημα ήταν της τάξεως των 400-500 φράγκων το χρόνο τη δεκαετία 1810-1820 ,εποχή του μπάρμπα Γκοριό. Ο Μπαλζάκ όπως κι η Ώστεν ,μας περιγράφει ένα κόσμο ,όπου χρειάζεται είκοσι ή τριάντα φορές το ποσό αυτό για να ζήσει κάποιος αξιοπρεπώς. Με ετήσιο εισόδημα μικρότερο από 10.000 ή 20.000 φράγκα ο ήρωας του Μπαλζάκ νιώθει εξαθλιωμένος .Εδώ επίσης οι τάξεις μεγέθους μεταβάλλονταν πολύ βαθμιαία στην πορεία του 19^{ου} αιώνα και μέχρι την Μπελ Εποκ, θα παρέμειναν για πολύ καιρό οικείες στους αναγνώστες. Χωρίς πολλά λόγια ,τα ποσά αυτά θα μπορούσαν να στήσουν με ευκρίνεια ένα σκηνικό ,τρόπους ζωής ,ανταγωνισμούς ,ένα πολιτισμό.

Μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο το χρήμα είχε ένα νόημα κι οι συγγραφείς το εκμεταλλευόταν ,το εξερευνούσαν ,το καθιστούσαν λογοτεχνική ύλη.⁵⁰

Αυτή ήταν η εποχή του Μαρξ. Ήταν αναγκαία λοιπόν η επεξεργασία μιας θεωρίας που όχι μόνο θα εξηγούσε ,γιατί η κοινωνία είχε φτάσει σε εκείνη την κατάσταση ,αλλά θα πρότεινε και τα μέσα με τα οποία θα μπορούσε να μετασχηματιστεί προς όφελος όλων; Με την ανάλυση της πολυεπίπεδης θεωρίας του Μαρξ στη συνέχεια ,ελπίζουμε να απαντήσουμε στο παραπάνω ερώτημα. Αλλά ποιος ήταν ο Καρλ Μαρξ ;

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ο Καρλ Μάρξ γεννήθηκε στη γαλλική πόλη Τριερ στις 5 Μαΐου του 1818, αμέσως μετά τους ναπολεόντιους πολέμους κι ένα χρόνο πριν τη δημοσίευση του πρωτοποριακού έργου του Ρικάρντο « *Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας* ».Η βιομηχανική επανάσταση ήταν ήδη αρκετά προχωρημένη κι οι φάμπρικες κατέκλυζαν την Ευρώπη.⁵¹ Η οικογένεια του ήταν εύπορη ,καλλιεργημένη ,όχι όμως επαναστατική. Σπούδασε αρχικά στη Βόννη και στη συνέχεια στο Βερολίνο Νομικά ,αλλά κυρίως Ιστορία και Φιλοσοφία. Τελείωσε τις σπουδές το 1841 με μια διδακτορική διατριβή για τη φιλοσοφία του Επίκουρου. Εκείνη την εποχή ο Μαρξ ήταν ακόμα χεγκελιανός – ιδεαλιστής ,προσπαθώντας να εξάγει από τη φιλοσοφία του Χέγκελ ,αθεϊστικά κι επαναστατικά συμπεράσματα. Η εξέλιξη των ιδεών του αριστερού χεγκελιανισμού προχωρούσε γοργά στη Γερμανία κι ο Ludwig Feuerbach⁵² άρχισε να επικρίνει τη θεολογία και να στρέφεται προς τον υλισμό στο έργο του «*Οι βασικές θέσεις της φιλοσοφίας του μέλλοντος*». Ο Φόιερμπαχ επηρέασε το Μαρξ που έγινε υποστηρικτής του και βρέθηκε να διευθύνει την « *Εφημερίδα του Ρήνου* », που ίδρυσαν στην Κολωνία

⁵⁰ Piketty T.,2015,σελ.137-139

⁵¹ Μαρξ K., 2010, σελ.2

⁵² Ο Feuerbach γεννήθηκε στις 28 Ιουλίου 1804 στο Λάντοχουτ - Γερμανία. Το 1823 αρχίζει να σπουδάζει προτεσταντική θεολογία στη Χαϊδελβέργη κοντά στον Karl Daub, ο οποίος και του ενέπνευσε τον ενθουσιασμό του για την εγγελιανή φιλοσοφία. Την περίοδο 1824-1826 παρακολουθεί τα μαθήματα φιλοσοφίας του ίδιου του Hegel. Μετά την αναγόρευσή του σε διδάκτορα το 1828, γίνεται εντεταλμένος υφηγητής στο Έρλανγκεν.Το 1830 δημοσιεύεται ανώνυμα σύγγραμμά του όπου και απορρίπτει την πίστη στην αθανασία. Η κυκλοφορία του βιβλίου απαγορεύεται και ο Feuerbach δεν διορίζεται ούτε εκλέγεται καθηγητής για το υπόλοιπο της ζωής του. Το 1837 σταματά το ακαδημαϊκό του έργο. Μετά τη χρεοκοπία του εργοστασίου της οικογένειάς του, το 1860, ζει μέχρι την ημέρα του θανάτου του (1872) στη Νυρεμβέργη, σε πολύ δύσκολες συνθήκες. <http://www.kapsimi.gr/loydobikos-foyermpax>

ριζοσπάστες αστοί κι αριστεροί γεγκελιανοί. Υπό τη διεύθυνση του Μαρξ ,η επαναστατική δημοκρατική κατεύθυνση της εφημερίδας ήταν πρόδηλη κι ενοχλούσε τις πρωσικές αρχές ,που αποφάσισαν να την κλείσουν το 1843.Την ίδια χρονιά ο Μαρξ παντρεύεται την Τζένη Φον Βεστφάλεν .Το φθινόπωρο του 1843 πήγε στο Παρίσι για να εκδώσει στο εξωτερικό ένα ριζοσπαστικό περιοδικό μαζί με τον Arnold Ruge⁵³. Εκδόθηκε μόνο ένα τεύχος ,αλλά ο Μαρξ παίρνει ήδη επαναστατική θέση κάνοντας έκκληση στις μάζες και το προλεταριάτο.⁵⁴ Το Σεπτέμβρη του 1844 ήρθε στο Παρίσι ο Φρίντριχ Ένγκελς που έγινε ο πιο στενός φίλος του Μαρξ. Μαζί συμμετείχαν στην κοχλάζουσα ζωή των επαναστατικών ομάδων του Παρισιού κι επεξεργάστηκαν τη θεωρία και την τακτική του επαναστατικού προλεταριακού σοσιαλισμού ή κομμουνισμού⁵⁵.Το 1845 κι ενώ μόλις είχε αρχίσει την εντατική του εργασία πάνω στην οικονομία ,απελάθηκε σαν επικίνδυνος επαναστάτης και πήγε στις Βρυξέλες ,όπου προσχώρησε στην παράνομη Ένωση των Δικαίων ,μια ριζοσπαστική εργατική ένωση που στη συνέχεια ονομάστηκε Ένωση των Κομμουνιστών ,που είχε ως σύνθημα τη ρήση: « **Προλετάριοι όλων των χωρών ενωθείτε.**» Το 1847 τελείωσε μια πραγματεία εναντίον του Προυντόν, την « **Αθλιότητα της Φιλοσοφίας**». Κλήθηκε να συντάξει σε συνεργασία με τον Ένγκελς το Μανιφέστο των Κομμουνιστών ,που είναι ευρύτερα γνωστό ως **Κομμουνιστικό Μανιφέστο**, που συνοψίζει τη θεωρία του Μαρξ και του Ένγκελς για την πάλη των τάξεων κι εκδόθηκε το 1848 . Ο Μαρξ απελάθηκε εκ νέου και ξαναγύρισε στην Κολωνία όπου εξέδωσε τη « **Νέα Εφημερίδα του Ρήνου**». Στις σελίδες της δημοσίευσε τη σειρά των διαλέξεων του 1847 με τίτλο «**Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο**»⁵⁶. Η αντεπανάσταση που νίκησε ,στην αρχή παρέπεμψε το Μαρξ σε δίκη ,όπου αθώωθηκε, μετά από μια συγκλονιστική αγόρευση. Απελάθηκε όμως ξανά από τη Γερμανία και κατέληξε στο Λονδίνο όπου έμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του. Στην αρχή μαζί με τον Ένγκελς ,προσπάθησαν να διατηρήσουν ζωντανή την Ένωση των Κομμουνιστών ,σύντομα όμως αντιλήφθηκαν ότι δεν εξυπηρετούσε τίποτα ,αφού χωρίς την υποστήριξη ενός μαζικού κινήματος η Ένωση καταντούσε μια μάζωξη εξόριστων που βυζαντινολογούσαν μέσα σε μια πλήρη πολιτική απομόνωση. Το 1858 οι μελέτες του Μαρξ είχαν προχωρήσει σε τέτοιο σημείο ,που μπόρεσε να συντάξει ένα περίγραμμα 1400 σελίδων της «**Κριτικής της πολιτικής Οικονομίας**» που ετοίμαζε. Αυτό το περίγραμμα ,γνωστό σαν **Γκρούντρισε** είναι από μόνο του ένα έργο ύψιστης σημασίας κι ασύγκριτης δύναμης κι οξυδέρκειας που προαναγγέλλει όλα τα θέματα του Κεφαλαίου.⁵⁷

⁵³ Arnold Ruge (1802-1870),οπαδός του αριστερού γεγκελιανισμού ,φιλόσοφος και πολιτικός συγγραφέας.

⁵⁴ Λένιν Β.Ι,1980,τ.26,σελ.43-50

⁵⁵ Carver T.,2006,σελ.1-3

⁵⁶ SmithD.,1982. σελ.15

⁵⁷ SmithD.,1982. σελ.18

Η εποχή αναζωογόνησης των δημοκρατικών κινημάτων κάλεσε τον Μαρξ στη δράση. Το 1864 ιδρύθηκε στο Λονδίνο , η ονομαστή **Πρώτη Διεθνής**. Ο Μαρξ ήταν η ψυχή. Συνενώνοντας το εργατικό κίνημα των διαφόρων χωρών, προσπαθώντας να κατευθύνει στην κοίτη μιας κοινής δράσης τις διάφορες μορφές του μη προλεταριακού ,του προμαρξικού σοσιαλισμού, σφυρηλάτησε μια ενιαία τακτική της προλεταριακής πάλης της εργατικής τάξης. Ύστερα από την πτώση της παρισινής κομμούνας (1871) ,που ο Μαρξ έκρινε βαθυστόχαστα κι εύστοχα κι από την άποψη ενός ανθρώπου της δράσης ,ήρθε η διάσπαση της Διεθνούς από τους «μπακουνιστές», γεγονός που έκανε αδύνατη την παραμονή της Διεθνούς στην Ευρώπη. Ο Μαρξ εξασφάλισε τη μεταφορά της στην Ν. Υόρκη. Η **Πρώτη Διεθνής** εκπλήρωσε την αποστολή της σε μια εποχή απροσμέτρητης ανόδου του εργατικού κινήματος σ' όλες τις χώρες του κόσμου. Ενδιάμεσα το 1867 ,εκδόθηκε ο πρώτος τόμος του «**Κεφαλαίου**» ,που αποτέλεσε ένα θεωρητικό όπλο του εργατικού κινήματος κι απευθύνεται σ' όλους αυτούς που κερδίζουν το ψωμί τους κάτω από τη σκιά ενός αφεντικού. Η εντατική δράση του Μαρξ υπόσκαψε οριστικά την υγεία του. Συνέχισε να απεργάζεται την Πολιτική Οικονομία και προσπάθησε να αποπερατώσει το Κεφάλαιο συγκεντρώνοντας καινούριο υλικό και μελετώντας μια σειρά από γλώσσες (π.χ ρωσικά), μα η αρρώστια δεν τον άφησε να το τελειώσει . Στις 14/3/1883 ο Μαρξ αποκοιμήθηκε ήσυχα και για πάντα στην πολυθρόνα του. Τον έθαψαν δίπλα στη γυναίκα του ,στο κοιμητήριο του Χάιγκεϊτ στο Λονδίνο. Από τα παιδιά του Μαρξ ορισμένα πέθαναν μικρά στο Λονδίνο τότε που η οικογένεια δυστυχούσε πολύ. Οι τρεις κόρες του παντρεύτηκαν με σοσιαλιστές της Αγγλίας και της Γαλλίας⁵⁸

Ο Ένγκελς στον επικήδειο του αναφέρει:

« Στις 14 του Μάρτη, στις 3 παρά τέταρτο το απόγευμα, ο μεγαλύτερος εν ζωή στοχαστής έπαψε να σκέφτεται. Μια ανυπολόγιστη απώλεια έχουν υποστεί και το μαχητικό προλεταριάτο της Ευρώπης και της Αμερικής και η ιστορική επιστήμη, με το θάνατο αυτού του ανθρώπου. Το κενό που έχει μείνει με την αναχώρηση αυτού του ρωμαλέου πνεύματος αρκετά σύντομα θα γίνει αισθητό. Ακριβώς όπως ο Δαρβίνος ανακάλυψε το νόμο της εξέλιξης της οργανικής φύσης, έτσι και ο Μαρξ ανακάλυψε την εξέλιξη της ανθρώπινης Ιστορίας : το απλό γεγονός, μέχρι τώρα συγκαλυμμένο από την υπερανάπτυξη της ιδεολογίας, ότι η ανθρωπότητα πρέπει πρώτα απ' όλα να φάει, να πιει, να στεγαστεί και να ντυθεί, πριν μπορέσει να συνεχίσει την πολιτική, την επιστήμη, τη θρησκεία κ.τ.λ., ότι γι' αυτό η παράγωγη των άμεσων υλικών μέσων και κατά συνέπεια ο βαθμός της οικονομικής εξέλιξης που έχει επιτευχτεί από έναν συγκεκριμένο λαό ή κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης εποχής, διαμορφώνουν το θεμέλιο

⁵⁸ Λένιν Β.Ι,1980,τ.26,σελ.50-80

πάνω στο οποίο, οι κρατικοί θεσμοί, οι νομικές έννοιες, η τέχνη, ακόμα και οι ιδέες για τη θρησκεία, του συγκεκριμένου λαού έχουν ανελιχτεί, και κάτω από το φως των οποίων πρέπει, για αυτό το λόγο, να εξηγηθούν, όχι αντίστροφα, όπως γινόταν μέχρι τώρα.Το όνομά του θα διαρκέσει δια μέσου των αιώνων, όπως επίσης και το έργο του.»⁵⁹

Μετά την απώλεια του Μαρξ, ο Ένγκελς αφιερώθηκε ολοκληρωτικά στην προετοιμασία και τη δημοσίευση του Δεύτερου και του Τρίτου Τόμου του Κεφαλαίου, από υλικό που είχε αφήσει ατελείωτο ο ίδιος ο Μαρξ. Αυτοί οι τόμοι αποτελούν στην πραγματικότητα τη δουλειά και των δύο μεγάλων επαναστατών μαζί.

Ο Φρίντριχ Ένγκελς, μαζί με τον Καρλ Μαρξ, θεωρήθηκαν από τον Λένιν **"Οι πιο σπουδαίοι οδηγοί και δάσκαλοι του σύγχρονου προλεταριάτου ολόκληρου του πολιτισμένου κόσμου"** στην πιο διάσημη πνευματική συνεργασία όλων των εποχών.⁶⁰

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

Ο Μαρξ παρουσιάζει ένα πλούσιο συγγραφικό έργο. Δημοσιεύθηκαν πάνω από 50 έργα του, ορισμένα σε συνεργασία με τον [Φρίντριχ Ένγκελς](#). Παραθέτονται ορισμένα από αυτά:

- **"Κριτική της Θεωρίας του Κράτους του Χέγκελ" (1843)**
- **"Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα" (1844)**
- **"Θέσεις για το Φόουερπαχ" (1845)**
- **"Η Γερμανική Ιδεολογία" (1845-46), σε συνεργασία με τον Ένγκελς**

⁵⁹ Ακρωτηριανάκης Θ. (2011) http://press-gr.blogspot.gr/2011/03/blog-post_9961.html

⁶⁰ Carvel T. ,2006,σελ.1,47

- "Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος" (1847-48), σε συνεργασία με τον Ένγκελς
- "Εισαγωγή στην κριτική της Πολιτικής Οικονομίας" (1857-58)
- "Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας" (1859)
- "Κεφάλαιο", τόμος πρώτος (1867)
- "Η Κομμούνα του Παρισιού" (1871), σε συνεργασία με τον Ένγκελς
- "Κριτική του Προγράμματος της Γκότα" (1875)
- "Κεφάλαιο", τόμος δεύτερος (1885)
- "Κεφάλαιο", τόμος τρίτος (1894)⁶¹

Θα αναφερθούμε επιγραμματικά σε πέντε από αυτά:

Το Κεφάλαιο ,το μνημειώδες αυτό έργο του Μαρξ, αποτελείται από τρεις τόμους. Ο πρώτος εκδόθηκε το 1867 όσο ο Μαρξ βρίσκονταν στη ζωή, ενώ οι άλλοι δύο εκδόθηκαν μετά το θάνατό του ,υπό την επιμέλεια του Ένγκελς. Το Κεφάλαιο έδινε ένα θεωρητικό όπλο στο εργατικό κίνημα. Αποδεικνύει ότι ο καπιταλισμός είναι θεμελιωμένος πάνω στην εκμετάλλευση των εργαζομένων. Στις σελίδες του αναλύονται εξονυχιστικά όλα τα βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης οικονομίας ,από τις τιμές και τα κέρδη μέχρι τα ημερομίσθια και την εργάσιμη ημέρα, γιατί τα προϊόντα της εργασίας είναι εμπορεύματα, γιατί το χρήμα είναι πανίσχυρο. Εξηγεί από πού προέρχονται το Κεφάλαιο και γιατί υπάρχουν οικονομικές κρίσεις. Ο Μαρξ με το έργο του, ήθελε να αποδείξει ότι το σύνολο των όρων παραγωγής ,κυκλοφορίας και διανομής των αγαθών στο καπιταλιστικό σύστημα ,δηλαδή ολόκληρη η πολιτική οικονομία ,κυριαρχούνται και διαπερνώνται από την ύπαρξη κοινωνικών τάξεων κι από την ταξική πάλη.⁶²

Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, που μοιάζει σα δώρο των αγώνων προς εκείνους που προσπάθησαν να αλλάξουν τη ροή του κόσμου. Το έργο δημοσιεύεται το 1848 σ' ένα μικρό τόμο κατόπιν παραγγελίας της **Λίγκας Των Κομμουνιστών**. Το κείμενο του Μανιφέστου έχει σφραγίσει την Ιστορία με δύο φράσεις του ,την πρώτη και την τελευταία. : « *...ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από την Ευρώπη , το φάντασμα του Κομμουνισμού ..*» η μία κι

⁶¹Βικιπαιδεία (2016)

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CF%81%CE%BB_%CE%9C%CE%B1%CF%81%CE%BE#.CE.A3.CF.85.CE.B3.CE.B3.CF.81.CE.B1.CF.86.CE.B9.CE.BA.CF.8C_.CE.88.CF.81.CE.B3.CE.BF

⁶² Smith D. 1982 σελ.21

η άλλη με κεφαλαία γράμματα «**ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΕΝΩΘΕΙΤΕ**». Σε γενικές γραμμές ,στο εσωτερικό ενός δεδομένου τρόπου παραγωγής αναπτύσσονται νέες παραγωγικές μορφές ,που γεννούν μια νέα κοινωνική τάξη, σε ανταγωνισμό με τις παλιές κυρίαρχες τάξεις. Ταυτοχρόνως ,η ανάπτυξη των θεσμών και των ιδεών εξηγείται από τα μέσα παραγωγής και της ανταλλαγής (διάκριση της βάσης - εποικοδομήματος). Από τη σκοπιά αυτή ,η Ιστορία αναδεικνύει τη διαίρεση της κοινωνίας σε ανταγωνιστικές τάξεις, οι οποίες στην αστική κοινωνία βρίσκονται αντιμέτωπες ως κεφάλαιο και μισθωτή εργασία. Η προλεταριακή επανάσταση θα εγκαταστήσει ένα αταξικό καθεστώς κοινοκτημοσύνης ,όπου το κράτος ,όργανο καταπίεσης στην υπηρεσία μιας τάξης ,θα αφανιστεί με την αφομοίωσή του στην κοινωνία. Στη θέση της παλιάς αστικής κοινωνία ,αναδύεται μια ένωση , όπου η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι όρος για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων.⁶³ Αξίζει να σημειωθεί, πως στην διαδικτυακή ψηφοφορία που οργανώθηκε στα τέλη του 2015 στη Βρετανία από την Βρετανική Βιβλιοθήκη και το Βρετανικό Συμβούλιο για τις Τέχνες και τις Κλασσικές Σπουδές, στην πρώτη 5άδα των πιο σπουδαίων ακαδημαϊκών κειμένων με την μεγαλύτερη επιρροή όλων των εποχών, μαζί με την «Καταγωγή των Ειδών» του Δαρβίνου, την «Πολιτεία» του Πλάτωνα, τα «Άπαντα» του Σαίξπηρ και την «Κριτική του Καθαρού Λόγου» του Καντ, ανακηρύχτηκε το «**Κομμουνιστικό Μανιφέστο**».⁶⁴

Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη ,είναι ένα έργο που κάλλιστα θα μπορούσε να θεωρηθεί δημοσιογραφικό. Μόνο που ο δημοσιογράφος στην προκειμένη περίπτωση είναι ο Καρλ Μαρξ. Η 18^η Μπρυμαίρ είναι παραγγελία. Ο πιστός φίλος και συναγωνιστής του Μαρξ ,Γιόζεφ Βαντερμάγερ, του ζήτησε μια σειρά άρθρων για την εβδομαδιαία εφημερίδα που σχεδίαζε να εκδώσει. Το αποτέλεσμα είναι τα επτά άρθρα που απαρτίζουν τα αντίστοιχα κεφάλαια της μπροσούρας. Είναι ένα έργο δύσκολο ,γιατί συναιρεί την άμεση πολιτική ιστορία ,με τη πολύ υψηλής τάξεως θεωρητική ανάλυση. Αν διαβάσει κανείς το έργο με προσοχή , θα διαπιστώσει ότι η σκιά του Χέγκελ είναι πολλαπλώς παρούσα ,γιατί το πραγματικό πρόβλημα είναι η φιλοσοφική αναμέτρηση με την αντίληψη της Ιστορίας που υποστηρίζει ο μεγάλος φιλόσοφος του γερμανικού ιδεαλισμού. Ποιοι είναι οι πρωταγωνιστές της Ιστορίας ; Οι μεγάλες προσωπικότητες ; Οι ήρωες; Οι λαοί ; Οι μάζες ; Η απάντηση του Μαρξ στα ερωτήματα αυτά στη 18^η Μπρυμαίρ ,μόνο απλή δεν είναι. Υποστηρίζοντας ότι οι μάζες γεννούν την Ιστορία ,της οποίας όμως κινητήρια δύναμη είναι η πάλη των Τάξεων ,ο Μαρξ άνοιξε μια συζήτηση που ακόμη δεν μπορεί να κλείσει. Μένει η πιο διάσημη φράση του έργου : «...Ο Χέγκελ λέει κάπου ,γράφει ο Μαρξ, **ότι όλα τα μεγάλα γεγονότα κι οι**

⁶³ Μαρξ Κ.,2010,σελ.11-18

⁶⁴ Μπογιόπουλος Ν.,2016, <http://www.enikos.gr/mpogiopoulos/372085.Kommounistiko-Manifesto.html>

*ιστορικές προσωπικότητες επαναλαμβάνονται δύο φορές. Ήχασε όμως να προσθέσει ότι η πρώτη φορά είναι τραγωδία ,ενώ η δεύτερη είναι φάρσα...»*⁶⁵

Το χρήμα χορεύει για σένα, αν αυτό το κείμενο φαίνεται τόσο νεανικό, είναι επειδή τονίζει μία από τις αιτίες της αποσυνειδητοποίησής μας: την οπισθοχώρηση του "βιολογικού γένους", την ανάδειξη του χρήματος ως μοναδικού στόχου, σαγηνευτικού εφόσον, φαινομενικά αν μη τι άλλο, όλα τα μπορεί. Δεν έπρεπε να είναι έτσι: το χρήμα "όλα τα μπορεί", αλλά δεν μπορεί να παράγει ανθρώπους. Θα έπρεπε λοιπόν να είναι ένα μέσο ανάμεσα σε άλλα. Οπότε, το "βιολογικό γένος" μαραίνεται και κατά συνέπεια, παρακμάζει η συνείδηση. Η εποχή της παραίτησης ακολουθεί, μιας και ο Μαρξ εγκαινιάζει επίσης μια φιλοσοφία του αλλοτριωμένου σώματος. Εν τέλει ο Μαρξ καταλήγει στο ότι «εσύ δεν υπάρχεις, εσύ δεν χορεύεις, το χρήμα χορεύει για σένα». Προς το παρόν, βέβαια, το χρήμα χορεύει εμάς.⁶⁶

Στα 1883 ο Ένγκελς βάζοντας τάξη στα χαρτιά του Μαρξ, μετά το θάνατό του ανακάλυψε το χειρόγραφο της **Γερμανικής Ιδεολογίας**. Με τη « Γερμανική Ιδεολογία «γεννήθηκε η θεωρία του Ιστορικού Υλισμού. Το βιβλίο αυτό εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1932 ,στα γερμανικά, με τη φροντίδα του Ινστιτούτου Μαρξισμού-Λενινισμού στη Μόσχα. Η ηθική ,η θρησκεία γράφουν οι Μαρξ κι Ένγκελς η μεταφυσική και το υπόλοιπο της Ιδεολογίας καθώς κι οι αντιστοιχούσες μορφές συνείδησης δεν διατηρούν για περισσότερο χρόνο την εμφάνισή τους ως ανεξάρτητες. Δεν έχουν ιστορία ,δεν μπορούν να αναπτυχθούν ,αλλά οι άνθρωποι οι οποίοι αναπτύσσουν την υλική τους παραγωγή και το υλικό τους εμπόριο ,τροποποιούν εξ ίσου ταυτόχρονα με τούτη την υλική πραγματικότητα ,που είναι δική τους ,τον τρόπο τους σκέψης και τα προϊόντα του τρόπου τους σκέψης. Δεν είναι η συνείδηση που προσδιορίζει τη ζωή ,είναι η ζωή που προσδιορίζει τη συνείδηση. Ο τρόπος παραγωγής προσδιορίζει και τις μορφές της ιδιοκτησίας και την οργάνωση της οικογένειας και τους τρόπους υλικής κι ηθικής ύπαρξης όλων των ατόμων, αναφέρει ο Μαρξ σε αυτό το έργο του.⁶⁷

⁶⁵ Μαρξ Κ. ,2010,σελ.75-78

⁶⁶ Μαρξ Κ.,2012,σελ.5

⁶⁷ Αποστολόπουλος Θ.1997,σελ.12

Βιβλιογραφία 1^ο Κεφαλαίου

- **Αποστολόπουλος Θ.**,(1997), Η θεωρία της αξίας και της υπεραξίας του Μαρξ, Αθήνα
- **Λένιν Β.Ι.**,(1980) , Άπαντα ,τομ.26,Αθήνα : Σύγχρονη Εποχή
- **Μαρξ Κ.** (1978) ,Το Κεφάλαιο ,τόμ. Α' μτφ. Μαυρομάτη Π., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- **Μαρξ Κ.**,(2010),Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος , Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη ,μτφ. Κουτσορέλης Κ. Αθήνα : Το Βήμα
- **Μαρξ Κ.**(2012),Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα 1844,Αθήνα:Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο
- **Μπογιόπουλος Ν.**(2011) ,Είναι ο Καπιταλισμός ηλίθιος, Αθήνα: Λιβάνη
- **Νικολόπουλος Η.,Σπυριούνη Στ.**,(2008),Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις, Αθήνα: Πατάκη
- **Τόφλερ Α.**,(1982),Το τρίτο κύμα ,Αθήνα : Κάκτος
- **Χάμπερμας Γ.**(1993), «Γνώση και Διαφέρον», στο: *Επιστημολογία*, Αθήνα: Νήσος
- **Χάρβεϊ Ντ.**,(2011) ,Το αίνιγμα του Κεφαλαίου κι οι κρίσεις του Καπιταλισμού ,Αθήνα: Καστανιώτης
- **Braudel F.**(1992),Η Δυναμική του Καπιταλισμού ,μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- **Burns E.**(γγ), Ευρωπαϊκή Ιστορία τ.β, μτφ. Κολιόπουλος Ι., Αθήνα: Παρατηρητής
- **Carver T.**,(2006),Ενγκελς: Όσα πρέπει να γνωρίζετε ,μτφ. Αντωνίου Α.,Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.
- **Chaudhuri K.** (1992),Ο Καπιταλισμός ένα μάθημα Ιστορίας, στο “Η Δυναμική του καπιταλισμού”, μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- **Eagleton T.**,(2015) Γιατί ο Μαρξ είχε δίκιο , μτφ.Γεωργίου Π, Αθήνα: Πατάκης
- **Jorland G.** (1992),Ο Καπιταλισμός ένα μάθημα Ιστορίας, στο “Η Δυναμική του καπιταλισμού”, μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- **Makkai L.** (1992),Ο Καπιταλισμός ένα μάθημα Ιστορίας, στο «Η Δυναμική του καπιταλισμού», μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- **Piketty T.**,(2015),Το κεφάλαιο τον 21^ο αιώνα, μτφ. Παπαδάκη Ε. ,Αθήνα: Πόλις
- **Screpanti E., Zamagni S.**,(2004), Η ιστορία της Οικονομικής σκέψης, μτφ. Σακκά Α. Αθήνα : Τυπωθήτω, Δάρδανος Γ.
- **Smith D.**(1982), Το Κεφάλαιο του Μαρξ για Αρχάριους, μτφ. Παπαπαναγιώτου Γ. Θεσσαλονίκη: Επιλογή
- **Taleb N.**,(2010), Μαύρος Κύκνος Ο αντίκτυπος του εξαιρετικά απρόοπτου τ.Α, Αθήνα: Φερενίκη

- **Ακρωτηριανάκης Θ.**, (2011), Ομιλία Ένγκελς στον τάφο του Μαρξ
http://press-gr.blogspot.gr/2011/03/blog-post_9961.html
(τελευταία πρόσβαση 23-10-2015)
- **Βικιπαιδεία**, (2015), Μαλθουσιανή Παγίδα
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B1%CE%BB%CE%B8%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%AE_%CF%80%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B4%CE%B1 (τελευταία πρόσβαση 12-9-2015)
- **Βικιπαιδεία** (2016), Καρλ Μαρξ,
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CF%81%CE%BB_%CE%9C%CE%B1%CF%81%CE%BE#.CE.A3.CF.85.CE.B3.CE.B3.CF.81.CE.B1.CF.86.CE.B9.CE.BA.CF.8C_.CE.88.CF.81.CE.B3.CE.BF (τελευταία πρόσβαση 12-1-2016)
- **Βικιπαιδεία**, (2016), Τζον Στιούρτ Μιλλ
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%B6%CE%BF%CE%BD_%CE%A3%CF%84%CE%B9%CE%BF%CF%8D%CE%B1%CF%81%CF%84_%CE%9C%CE%B9%CE%BB#.CE.9F.CE.B9.CE.BA.CE.BF.CE.BD.CE.BF.CE.BC.CE.B9.CE.BA.CE.AE_.CF.86.CE.B9.CE.BB.CE.BF.CF.83.CE.BF.CF.86.CE.AF.CE.B1 (τελευταία πρόσβαση 3-1-2016)
- **Βινιεράτος Δ.**, (2014) Κλασικός Οικονομικός Φιλελευθερισμός,
<http://www.politicaldoubts.com/reflections/item/517-klasikos-oikonomikos-fileleftherismos>
(τελευταία πρόσβαση στις 1-3-2016)
- **Γκιούρας Θ.**, (2012) Η ουσία της θρησκείας – Η ουσία του Χριστιανισμού Λουδοβίκου Φόιερμπαχ, <http://www.kapsimi.gr/i-oysia-toy-xristianismoy-i-oysia-tis-thriskeias> (τελευταία πρόσβαση στις 2-3-2016)
- **Μήλιος Γ.** (2000), Η Σμιθιανή θεωρία της αξίας και οι αντιφάσεις της, Θέσεις, Τεύχος 70, Ιανουάριος - Μάρτιος 2000
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=692&Itemid=29
(τελευταία πρόσβαση 10-11-2015)
- **Μπογιόπουλος Ν.**, (2016), Κομμουνιστικό Μανιφέστο
<http://www.enikos.gr/mpogiopoulos/372085,Kommoynistiko-Manifesto.html> (Τελευταία Πρόσβαση στις 22-2-2016)
- **Σταθάκης Γ.**, (2007), Αξίες και Τιμές, ftp://ftp.soc.uoc.gr/st_athakis/ (τελευταία πρόσβαση 27-10-2015)
- **Σωτηρόπουλου Δ., Μηλιού Γ. και Λαπατσιώρα Σ.**, (2013) Χρηματοπιστωτικό Κεφάλαιο: Παραγωγικό ή Παρασιτικό, Θέσεις, Τεύχος 123, Απρίλιος – Ιούνιος 2013
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Κοσμοθεωρία του

Ο Μαρξ είναι εκείνος που συνένωσε κι επέκτεινε με μεγαλοφυΐα, τα τρία βασικά ιδεολογικά ρεύματα του 19ου αιώνα, που άνηκαν στις τρεις πιο προηγμένες χώρες της ανθρωπότητας: την κλασική γερμανική Φιλοσοφία, την κλασική αγγλική Πολιτική Οικονομία και το γαλλικό Σοσιαλισμό. Οι απόψεις του, στο σύνολο τους μας δίνουν το σύγχρονο υλισμό και το σύγχρονο επιστημονικό σοσιαλισμό. Σαν θεωρία και σαν πρόγραμμα του εργατικού κινήματος όλων των πολιτισμένων χωρών του κόσμου, μας υποχρεώνει να μη λησμονήσουμε ότι η λέξη « Μαρξισμός» , περιέχει κάποιου είδους αδικία ,αφού η συμβουλή του Φρειδερίκου Ενγκελς δε γίνεται να αποσιωπηθεί και να τεθεί σε δεύτερη μοίρα.⁶⁸

Ο Μαρξ, από το 1844-1845, που αποκρυσταλλώθηκαν οι απόψεις του, ήταν υλιστής και ειδικά οπαδός του Λουδοβίκου Φόιερμπαχ. Ο Μαρξ έβλεπε την κοσμοϊστορική σημασία του Φόιερμπαχ, ακριβώς στην αποφασιστική του ρήξη με τον ιδεαλισμό του Χέγκελ και στη διακήρυξη του υλισμού, που ακόμη στο «18ο αιώνα, ιδιαίτερα στη Γαλλία, ήταν αγώνας όχι μόνο ενάντια στους υπάρχοντες πολιτικούς θεσμούς, μα και ενάντια στη θρησκεία και στη θεολογία, όπως κι ενάντια σε κάθε μεταφυσική». «Για τον Χέγκελ – έγραφε ο Μαρξ– το προτσές της νόησης, που με το όνομα « ιδέα» το μετατρέπει μάλιστα σε αυθυπόστατο υποκείμενο, είναι ο δημιουργός του πραγματικού. Για μένα, αντίστροφα, το ιδεατό δεν είναι παρά το υλικό, μεταφερμένο και μετασχηματισμένο στο ανθρώπινο κεφάλι. Η ενότητα του κόσμου δεν συνίσταται στο Είναι του, αλλά στην υλικότητά του και η υλικότητα αυτή αποδειχνεται. με μια μακρόχρονη και επίμονη εξέλιξη της φιλοσοφίας και της φυσιογνωσίας. Η κίνηση είναι ο τρόπος ύπαρξης της ύλης. Ποτέ και πουθενά δεν υπήρξε και δεν μπορεί να υπάρξει ύλη χωρίς κίνηση, κίνηση χωρίς ύλη .Αν βάλουμε το ερώτημα, τι είναι νόηση και τι συνείδηση κι από που προέρχονται, θα δούμε ότι είναι προϊόντα του ανθρώπινου μυαλού και ότι ο ίδιος ο άνθρωπος είναι προϊόν της Φύσης, που αναπτύχθηκε μέσα στη γνωστή φυσική κατάσταση και μαζί μ' αυτήν. Έτσι είναι αυτονόητο ότι τα προϊόντα του ανθρώπινου μυαλού, που σε τελευταία ανάλυση είναι επίσης προϊόντα της Φύσης, δεν αντιφάσκουν με την υπόλοιπη αλληλουχία της Φύσης, αλλά ανταποκρίνονται σ' αυτήν».⁶⁹

⁶⁸ Lefebvre H. ,2007,σελ.18

⁶⁹ Μαρξ Κ.,1978α, σελ.25

Ο Μαρξ απόρριπτε κατηγορηματικά όχι μόνο τον ιδεαλισμό, που πάντα συνδεόταν με τη θρησκεία, αλλά και τη διαδομένη, ιδιαίτερα στις μέρες μας, άποψη του Χιουμ και του Καντ, τον Αγνωστικισμό, τον Κριτικισμό, το Θετικισμό, με τις διάφορες μορφές τους. Κάθε παρόμοια φιλοσοφία την θεωρούσε «αντιδραστική» παραχώρηση στον ιδεαλισμό και στην καλύτερη περίπτωση «ντροπαλή αποδοχή από την πίσω πόρτα του υλισμού και απάρνησή του μπροστά στα μάτια του κόσμου». Στο γράμμα του Μαρξ προς τον Έγκελς στις 12 του Σεπτεμβρίου 1868, ο Μαρξ, σημείωνε την «πιο υλιστική», απ' ό,τι συνήθως, εκδήλωση του γνωστού φυσιοδίφη Γ. Χάξλι και την ομολογία του ότι, εφόσον «παρατηρούμε και νοούμε κατά τρόπο πραγματικό, δεν μπορούμε ποτέ να εγκαταλείψουμε το έδαφος του υλισμού», κατηγορώντας τον έτσι, ότι ανοίγει ένα «παραθυράκι» στον Αγνωστικισμό. Ιδιαίτερα πρέπει να σημειωθεί η άποψη του Μαρξ για τη σχέση ανάμεσα στην ελευθερία και την αναγκαιότητα: «τυφλή είναι η αναγκαιότητα μόνο όταν δεν έχει κατανοηθεί. Ελευθερία είναι η συνείδηση της αναγκαιότητας». Ο Μαρξ και ο Έγκελς θεωρούσαν βασική ανεπάρκεια του «παλιού» υλισμού μαζί και του υλισμού του Φόιερμπαχ:

- πρώτον το ότι ο υλισμός αυτός ήταν «κυρίως μηχανιστικός» και δεν έπαιρνε υπόψη του τη νεότερη εξέλιξη της χημείας και της βιολογίας,
- δεύτερον το ότι ο παλιός υλισμός δεν ήταν ιστορικός, δεν ήταν διαλεκτικός, δεν εφαρμόζε με συνέπεια και ολόπλευρα την άποψη της εξέλιξης και
- τρίτον το ότι η «ουσία του ανθρώπου» κατανοούνταν απ' αυτούς αφηρημένα και όχι σαν «σύνολο όλων των κοινωνικών σχέσεων» και γι' αυτό ο υλισμός αυτός δεν έκανε τίποτε άλλο παρά «να εξηγεί» τον κόσμο, ενώ το ζήτημα έγκειται στην «αλλαγή» του.

Ο Μαρξ και ο Έγκελς θεωρούσαν ότι η διαλεκτική του Χέγκελ, ήταν το μεγαλύτερο απόκτημα της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας. Κάθε άλλη διατύπωση της αρχής της ανάπτυξης, της εξέλιξης, τη θεωρούσαν μονόπλευρη, φτωχή σε περιεχόμενο, την θεωρούσαν παραμόρφωση και διαστροφή της πραγματικής πορείας ανάπτυξης, που συχνά συντελείται με άλματα, καταστροφές και επαναστάσεις, στη Φύση και στην κοινωνία.

«Η μεγάλη θεμελιακή ιδέα, –γράφει ο Έγκελς– ότι τον κόσμο δεν πρέπει να τον αντιλαμβανόμαστε σαν σύμπλεγμα από έτοιμα πράγματα, αλλά σαν σύμπλεγμα από προτσές, όπου τα πράγματα, τα φαινομενικά σταθερά, καθώς και οι ιδεατές απεικονίσεις στο κεφάλι μας, οι έννοιες, βρίσκονται σε αδιάκοπη αλλαγή, τότε εμφανίζονται και τότε εκμηδενίζονται. Άλλο πράγμα όμως είναι να την παραδέχεσαι στα λόγια και άλλο να την εφαρμόζεις σε κάθε χωριστή περίπτωση και σε κάθε δοσμένο πεδίο έρευνας». «Για τη διαλεκτική φιλοσοφία τίποτε δεν είναι μια για πάντα καθορισμένο, απόλυτο, ιερό. Παντού και σε όλα, η διαλεκτική φιλοσοφία βλέπει τη σφραγίδα της αναπόφευκτης πτώσης και τίποτε δεν μπορεί να σταθεί μπροστά της, εκτός από το αδιάκοπο προτσές της γέννησης και της εκμηδένισης, εκτός από το ατελεότητα ανέβασμα από μια κατώτερη βαθμίδα σε μια ανώτερη.» Έτσι η διαλεκτική, σύμφωνα με τον Μαρξ, είναι η «επιστήμη των γενικών νόμων της κίνησης, τόσο του εξωτερικού κόσμου όσο και της ανθρώπινης νόησης».⁷⁰

Την επαναστατική πλευρά , της φιλοσοφίας του Χέγκελ την αποδέχτηκε και την ανέπτυξε ο Μαρξ, ανατρέποντάς την όμως κι εφαρμόζοντάς την μόνο μέσα στις υλικές κι οικονομικές σχέσεις που δημιουργούνται κατά τη διαδικασία παραγωγής κι όχι σε κανένα μεταφυσικό πεδίο.⁷¹ Η διαλεκτική όμως, στην αντίληψη του Μαρξ, όπως και του Χέγκελ, περικλείνει μέσα της εκείνο που σήμερα ονομάζεται γνωσιοθεωρία.

Στον καιρό μας η ιδέα της ανάπτυξης, της εξέλιξης, μπήκε σχεδόν ολοκληρωτικά στην κοινωνική συνείδηση, όχι μέσω της φιλοσοφίας του Χέγκελ. Ωστόσο η ιδέα αυτή με τη διατύπωση που της έδωσαν ο Μαρξ και ο Έγκελς, στηριγμένοι στον Χέγκελ, είναι πολύ πιο ολόπλευρη, πολύ πιο πλούσια σε περιεχόμενο, απ' ότι η συνηθισμένη ιδέα της εξέλιξης. Μια ανάπτυξη που φαίνεται σαν να επαναλαμβάνει τις βαθμίδες που διέτρεξε, μα τις επαναλαμβάνει διαφορετικά, σε ανώτερη βάση , μια ανάπτυξη, σπειροειδής και όχι σε ευθεία γραμμή –μια ανάπτυξη αλματώδης, καταστροφική, επαναστατική.

Η επίγνωση της ασυνέπειας, της ατέλειας και του μονόπλευρου χαρακτήρα του παλιού υλισμού, οδήγησε τον Μαρξ στην πεποίθηση ότι είναι ανάγκη «να εναρμονιστεί η επιστήμη της κοινωνίας με την υλιστική βάση και να ξαναφτιαχτεί πάνω σ'

⁷⁰ Λένιν Β.Ι.1980,τ.26. σελ.81-83

⁷¹ Αποστολόπουλος Θ.,1997,σελ.7

αυτή τη βάση». Αν ο υλισμός γενικά εξηγεί τη συνείδηση, ξεκινώντας από το Είναι και όχι αντίστροφα, κατά την εφαρμογή του στην κοινωνική ζωή της ανθρωπότητας απαιτούσε να εξηγείται η κοινωνική συνείδηση, ξεκινώντας από το κοινωνικό Είναι. «Η τεχνολογία –λέει ο Μαρξ στο Κεφάλαιο – αποκαλύπτει την ενεργό στάση του ανθρώπου απέναντι στη Φύση, το άμεσο προτσές παραγωγής της ζωής του και μ' αυτό τον τρόπο και των κοινωνικών σχέσεων της ζωής του και των πνευματικών παραστάσεων που πηγάζουν απ' αυτές». Στον πρόλογο του έργου του *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, ο Μαρξ μας δίνει με τα παρακάτω λόγια μια ολοκληρωμένη διατύπωση των βασικών θέσεων του υλισμού που τον επεκτείνει στην ανθρώπινη κοινωνία και στην ιστορία της:

«Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους οι άνθρωποι έρχονται σε καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέληση τους σχέσεις –σε σχέσεις παραγωγής που αντιστοιχούν σε μια καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική διάρθρωση της κοινωνίας, την πραγματική βάση που πάνω της υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν καθορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει το κοινωνικό, πολιτικό και πνευματικό προτσές της ζωής γενικά. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το Είναι τους, μα αντίθετα το κοινωνικό Είναι τους καθορίζει τη συνείδηση τους. Σε μια ορισμένη βαθμίδα της ανάπτυξης τους οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε αντίθεση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής ή ότι αποτελεί μονάχα τη νομική έκφραση αυτού του πράγματος με τις σχέσεις ιδιοκτησίας, μέσα στις όποιες είχαν κινηθεί ως τώρα. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων οι σχέσεις αυτές μεταβάλλονται σε δεσμά τους. Τότε έρχεται η εποχή της κοινωνικής επανάστασης. Με την αλλαγή της οικονομικής βάσης ανατρέπεται, με περισσότερο ή λιγότερο γρήγορους ρυθμούς, ολόκληρο το τεράστιο εποικοδόμημα. Όταν εξετάζουμε τέτοιες ανατροπές, πρέπει να κάνουμε πάντα διάκριση ανάμεσα στην υλική ανατροπή των οικονομικών ορών της παραγωγής, που μπορούμε να την διαπιστώσουμε με ακρίβεια φυσικών επιστημών, και στις νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές ή φιλοσοφικές, με δυο λόγια τις ιδεολογικές μορφές, με τις όποιες οι άνθρωποι αποκτούν συνείδηση αυτής της σύγκρουσης και παλεύουν ως τη λύση της. Όπως δεν μπορούμε να κρίνουμε ένα άτομο από τη γνώμη που έχει το ίδιο για τον εαυτό του, άλλο τόσο δεν μπορούμε να κρίνουμε μια τέτοια εποχή ανατροπής από τη συνείδηση της. Απεναντίας, τη συνείδηση αυτή πρέπει να την εξηγήσουμε από τις αντιφάσεις της υλικής

*ζωής, από τη σύγκρουση που συντελείται ανάμεσα στις κοινωνικές παραγωγικές δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής...».*⁷²

Η ανακάλυψη της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας ή πιο σωστά, η συνεπής συνέχιση και επέκταση του υλισμού στην περιοχή των κοινωνικών φαινομένων, εξάλειψε δυο βασικές ανεπάρκειες των προηγούμενων ιστορικών θεωριών: **α.** Οι θεωρίες αυτές στην καλύτερη περίπτωση εξέταζαν μόνο τα ιδεολογικά κίνητρα της ιστορικής δράσης των ανθρώπων και δεν ερευνούσαν τι είναι εκείνο που γεννάει αυτά τα κίνητρα, δεν συλλαμβάνανε την αντικειμενική νομοτέλεια της ανάπτυξης του συστήματος των κοινωνικών σχέσεων, δεν έβλεπαν ότι οι σχέσεις αυτές έχουν τις ρίζες τους στο βαθμό ανάπτυξης της υλικής παραγωγής· **β.** Οι προηγούμενες θεωρίες δεν έπαιρναν υπόψη τους τη δράση ακριβώς των μαζών του πληθυσμού, ενώ ο ιστορικός υλισμός έδωσε για πρώτη φορά τη δυνατότητα να ερευνηθούν, με ακρίβεια που χαρακτηρίζει τις φυσικοϊστορικές επιστήμες, οι κοινωνικοί όροι της ζωής των μαζών και οι αλλαγές αυτών των όρων. Ο μαρξισμός έδειξε το δρόμο για μια καθολική, ολόπλευρη μελέτη του προτού της γέννησης, της ανάπτυξης και της παρακμής των κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών, εξετάζοντας όλες τις αντιφατικές τάσεις στο σύνολο τους, ανάγοντάς τες στους όρους ζωής και παραγωγής των διαφόρων τάξεων της κοινωνίας. Όρους που μπορούν να καθοριστούν με ακρίβεια, παραμερίζοντας τον υποκειμενισμό και την αυθαιρεσία στον διαχωρισμό ορισμένων «επικρατέστερων» ιδεών ή στην ερμηνεία τους κι αποκαλύπτοντας ότι όλες οι ιδέες κι όλες οι διάφορες τάσεις έχουν, χωρίς εξαίρεση, τη ρίζα τους στην κατάσταση των υλικών παραγωγικών δυνάμεων. Οι άνθρωποι δημιουργούν οι ίδιοι την ιστορία τους.⁷³

⁷² Μαρξ Κ., 1978, σελ. 24

⁷³ Λένιν Β.Ι., 1980, τ. 26, σελ. 81-91

Η Οικολογική Διάσταση στον Μαρξ

Αν ο κομμουνισμός είναι, κατά τη νεανική έκφραση του Μαρξ, το κίνημα που καταργεί την υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων, η ριζοσπαστική οικολογία είναι το κίνημα που προστατεύει την οικολογική ισορροπία, και ταυτόχρονα στοχεύει στην κατάργηση της υπάρχουσας εξουσιαστικής και (αυτο)καταστροφικής σχέσης της ανθρώπινης κοινωνίας προς την φύση κι όπως έλεγε ο Ένγκελς:

*"Καθόλου δεν κυριαρχούμε πάνω στη φύση, όπως ο κατακτητής κυριαρχεί σ'ένα ξένο λαό, όπως κάποιος που βρίσκεται έξω από τη φύση, μα με τη σάρκα μας, τα κόκκαλα και τον εγκέφαλο μας ανήκουμε σ' αυτή και βρισκόμαστε μέσα της, και όλη η κυριαρχία μας πάνω της είναι ότι σε σύγκριση με όλα τα άλλα πλάσματα έχουμε το προνόμιο να μπορούμε να γνωρίζουμε τους νόμους της και να τους εφαρμόζουμε σωστά"*⁷⁴

Αυτή η απόφαση του Ένγκελς το 1876, είναι και το πιστεύω του σημερινού οικολογικού κινήματος, αν κι η επιστήμη της οικολογίας τότε δεν είχε ακόμα μορφοποιηθεί.

Όλο το έργο του Μαρξ είναι διαποτισμένο από την έγνοια του για τη σχέση ανθρώπου-φύσης. Ο Μαρξ τονίζει ότι ιστορική αποστολή του καπιταλισμού είναι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων του ανθρώπου, μέχρι να δώσει την σκυτάλη σε μια άλλη κοινωνία, εντελώς διαφορετικής κοινωνικοποιημένης παραγωγής και ισορροπημένης σχέσης με την φύση.

Βέβαια αυτή η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων έχει όρια. Πρώτα απ' όλα προσκρούει στον ίδιο τον εαυτό της, όπως κάθε τι στον κόσμο αυτό, προσκρούει ακόμα στα όρια της φύσης, στον βαθμό που ενσωματώνει τους φυσικούς πόρους εντός της, ή αντιπαράκειται σ' αυτούς. Αυτό είναι αποτέλεσμα της υπερβολικής ανάπτυξης του κεφαλαίου, της υπερσυσσώρευσης του, και η πρόσκρουση σ' αυτά τα όρια.

Η σκέψη του Μαρξ δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετική γιατί αυτό που κυρίως τον χαρακτηρίζει είναι η ιστορική ενόραση για το παρελθόν και κατ' επέκταση για το μέλλον. Ο ίδιος είχε σπουδάσει ιστορία, φιλοσοφία και νομικά, αλλά ο Ένγκελς στον επιτάφιο του στην κηδεία του Μαρξ, θρηνεί για το τι έχει χάσει η ιστορική επιστήμη, όχι η οικονομική.

Και για τους δύο, στην ιστορική επιστήμη περιλαμβάνονται όλες οι επιστήμες, πλην των θετικών. Η διδακτορική διατριβή του Μαρξ ήταν πάνω στις διαφορές της φυσικής φιλοσοφίας του Δημόκριτου και του Επίκουρου.

⁷⁴ Μάρξ Κ.,- Φ. Ένγκελς, χχ,σελ.91

Η φύση λοιπόν στο κέντρο του φιλοσοφικού του ενδιαφέροντος· και η αρχαία ελληνική φιλοσοφία, για την οποία η φύση ήταν πρωτογενής και αυτογενής, αν και αντικείμενο διαμάχης ανάμεσα στους υλιστές και τους ιδεαλιστές. Είναι σηµαδιακό ότι ο ,ακόµα, χεγκελιανός ιδεαλιστής Μαρξ έστρεψε την προσοχή του στους δύο κατ' εξοχήν υλιστές, φυσικούς -φιλόσοφους της αρχαιότητας.⁷⁵

Ο Ένγκελς στον «Φόϋερμαχ» δίνει µε σαφήνεια το ύψιστο πρόβληµα της φιλοσοφίας, ιδιαίτερα της νεότερης, που είναι η σχέση της νόησης µε το Είναι, του πνεύµατος µε τη φύση.⁷⁶ Η προτεραιότητα της φύσης λοιπόν, αυτή είναι η αντίληψη του υλισµού και ταυτίζεται µε την αντίληψη της σύγχρονης οικολογίας.

Στα νεανικά του έργα ο Μάρξ, µετά την διατριβή του, αναδεικνύεται σε ενθουσιώδη φυσιοκεντρικό και φοϋερμαχικό-όπως και ο Ένγκελς- ιδιαίτερα στα «Χειρόγραφα του 1844» και στην «Αγία Οικογένεια». Κριτικάρει τον ιδεαλισµό του Χέγκελ που αποδίδει στην φύση έναν παράγωγο από το πνεύµα ρόλο. Είναι πια υλιστής.

Η προτεραιότητα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάµεων που τονίζουν στην Γερµανική Ιδεολογία - µαζί µε την πάλη των τάξεων-δεν έρχεται σε αντίθεση µε την προτεραιότητα της φύσης. Είναι ένα ερµηνευτικό σχήµα της ιστορικής εξέλιξης, που γίνεται µε την διαλεκτική σχέση ανθρώπινης κοινωνίας-φύσης και επανάδρασης στο εσωτερικό της κοινωνίας. Ακόµα και τον περίφηµο Πρόλογο του 1859 ,όπου δεν αναφέρεται η φύση, τον συμπλήρωσε ο Μαρξ σε διάφορα σηµεία του Κεφαλαίου και των Θεωριών για την υπεραξία ,συµπεριλαµβάνοντας την φύση στο ερµηνευτικό του σχήµα.

Το επιστέγασµα της σκέψης του Μαρξ στο θέµα, είναι η «**Κριτική του προγράµµατος Γκόττα**». Εκεί ασκεί κριτική στην διατύπωση , ότι *"η εργασία είναι η πηγή κάθε πλούτου και κάθε πολιτισµού"* κι αναφέρει ότι *"Η εργασία δεν είναι η πηγή κάθε πλούτου. Η φύση είναι εξίσου η πηγή των αξιών χρήσης(και από αξίες χρήσης αποτελείται βέβαια ο εμπράγµατος πλούτος!) όπως και η εργασία, που η ίδια είναι µονάχα η έκφραση µιας φυσικής δύναµης, της ανθρώπινης εργατικής δύναµης"*.

Στη συνέχεια ο Μαρξ σηµειώνει και την ανταγωνιστική σχέση του ανθρώπου µε την φύση.: *"Και µια και ο άνθρωπος εκ των προτέρων αντικρίζει τη φύση ,την πρώτη πηγή κάθε μέσου και αντικειµένου εργασίας, σαν ιδιοκτήτης και την µεταχειρίζεται σαν να του ανήκει, η*

⁷⁵ Σκλαβούνος Γ., 2015, http://iskra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=22013:sklavounos-oikologikh-marx&catid=54:anpolitiki&Itemid=284

⁷⁶ Μάρξ Κ.,- Φ. Ένγκελς, χχ σελ.427-428

εργασία γίνεται πηγή αξιών χρήσης, άρα και πλούτου". Οι αστοί είναι αυτοί που κάνουν αφαίρεση της φύσης από παντού, δεν την λογαριάζουν."Οι αστοί έχουν κάθε λόγο να αποδίδουν στην εργασία υπέρφυσική δημιουργική δύναμη. Γιατί ακριβώς από το γεγονός ότι η εργασία καθορίζεται από τη φύση, βγαίνει ότι ο άνθρωπος που δεν κατέχει άλλη ιδιοκτησία εκτός από την εργατική του δύναμη, είναι υποχρεωτικά δούλος των άλλων ανθρώπων, που έχουν κάνει τον εαυτό τους ιδιοκτήτη των αντικειμενικών όρων της εργασίας."

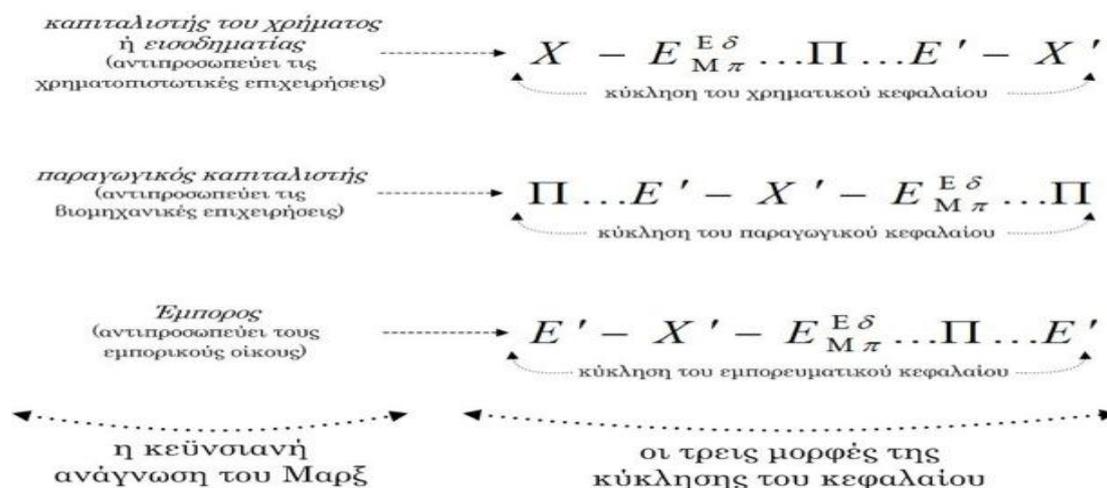
Στο «Αντι-ντύριγκ» όμως υπάρχει το παράδοξο ο Μαρξ να διαφοροποιείται σε σχέση με τα παραπάνω , αφού όταν η κοινωνία πάρει στην κατοχή της τα μέσα παραγωγής, οι άνθρωποι *"για πρώτη φορά γίνονται συνειδητοί και πραγματικοί κύριοι της φύσης, γιατί κι επειδή γίνονται κύριοι της ίδιας της κοινωνικοποιημένης ζωής τους"*, και έτσι πηδάνε *"από το βασίλειο της ανάγκης στο βασίλειο της ελευθερίας"*. Αυτό το παράδοξο μπορεί να εξηγηθεί μόνο με την έννοια ότι τώρα η κοινωνία δεν θα συμπεριφέρεται σαν ξένος κατακτητής ως προς την φύση, αλλά σαν συνειδητός , σαν καλός ποιμένας ,ο οποίος φροντίζει ώστε το κοπάδι να διατηρείται, να αυξάνεται, να αποδίδει γάλα, κρέας και μαλλί .Η αντίφαση όμως έτσι δεν καταργείται εντελώς.⁷⁷

⁷⁷ Σκλαβούνος Γ.,2015 , http://iskra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=22013:sklavounos-oikologikh-marx&catid=54:anpolitiki&Itemid=284

Η ιστορικιστική ανάγνωση του Μαρξ και η κριτική της

Σύμφωνα με τη χρηματική αξιακή ανάλυση του Μαρξ, το χρήμα είναι μια ανεξάρτητη μορφή εμφάνισης της αξίας. Ως εκ τούτου, καθίσταται δυνητικά κεφάλαιο και συνεπώς εκφράζει την ίδια τη σχέση του κεφαλαίου. Με τον τρόπο αυτό, εισάγονται νέοι αναλυτικοί προσδιορισμοί και κατηγορίες εντός του υφιστάμενου εννοιολογικού πεδίου. Αυτές οι κατηγορίες παρέχουν ένα πιο ολοκληρωμένο προσδιορισμό της έννοιας του χρήματος, έτσι ώστε ο τελευταίος να μπορεί να συλλάβει πλήρως την πολυπλοκότητα των φαινομένων της χρηματοπιστωτικής σφαίρας. Από την άποψη αυτή, το κύκλωμα του τοκοφόρου κεφαλαίου $X-[X-E-X']-X''$, συλλαμβάνει την πιο εξελιγμένη μορφή του κεφαλαίου σε μια καπιταλιστική κοινωνία.

Στην αρχή του 2ου τόμου του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ επικεντρώνεται στην γενική κύκλιση του κεφαλαίου ως διαδικασίας που περιλαμβάνει την ενότητα τριών στιγμών ή ατομικών μορφών κύκλισης (**Σχήμα 1**: Τρεις μεταμορφώσεις του Κεφαλαίου). Η ιστορικιστική ανάγνωση του Μαρξ υποστηρίζει ότι κάθε ιδιαίτερη στιγμή της όλης διαδικασίας, είναι η επιτομή της λειτουργίας μιας μερίδας του κεφαλαίου (απεικονίζεται στην αριστερή πλευρά του **σχήματος 1**)

Κεφάλαιο 2^ο -Σχήμα 1

Σύμφωνα με την ίδια γραμμή σκέψης, το «σημείο εκκίνησης» και το «σημείο επιστροφής» κάθε ανεξάρτητου τμήματος του κεφαλαίου διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στον καθορισμό συγκεκριμένων συμφερόντων, οικονομικών σχεδίων, στρατηγικών προοπτικών αλλά και εμπειρικής αντίληψης της πραγματικότητας. Για παράδειγμα, «*οι καπιταλιστές*

«του χρήματος», η μερίδα των εισοδηματιών του τοκοφόρου κεφαλαίου ή των μεσαζόντων , βασίζεται στη μορφή X-X' της κύκλισης και αποκτά την αντίστοιχη ενιαία συνείδηση. Κατά τον ίδιο τρόπο, το εμπορικό κεφάλαιο ορίζεται ως ξεχωριστή μερίδα που εμπλέκεται με τη μορφή της κύκλισης E-E', ενώ, οι βιομήχανοι «παραγωγικοί» καπιταλιστές αποκτούν τη δική τους οικονομική συνείδηση από τη μορφή Π-Π. «Κοιτάζοντας πάνω από τον ώμο ενός φανταστικού επιχειρηματία που δραστηριοποιείται σε ένα από αυτά τα κυκλώματα, μπορεί κανείς να υποθέσει μια συγκεκριμένη φαινομενολογία. Ο έμπορος, η οπτική του οποίου δίνει προτεραιότητα στην κερδοφόρα κυκλοφορία εμπορευμάτων και συγκρίνει πιθανές αγορές όσον αφορά την ικανότητά τους να απορροφούν συγκεκριμένα εμπορεύματα, ο εισοδηματίας χρηματικού κεφαλαίου, που για την οπτική του, η χρηματική απόδοση είναι το μοναδικό κριτήριο απόφασης και η οποία επίσης, λόγω της ικανότητάς της να καθολικοποιεί και να διευθετεί τον ανταγωνισμό μεταξύ παραγωγικών και εμπορικών επιχειρήσεων, αναδιανέμει κεφάλαιο μεταξύ τους και, τέλος, ο παραγωγικός καπιταλιστής, ο οποίος είναι επικεντρωμένος στην εξασφάλιση των ειδικών ανθρωπίνων και υλικών εισροών του επόμενου, διευρυμένου κύκλου παραγωγής».

Σε αυτό το αναλυτικό σχήμα, η ενότητα της τάξης των καπιταλιστών δεν είναι καθόλου εξασφαλισμένη, αλλά πάντοτε βασίζεται στην ηγεμονική παρουσία μιας συγκεκριμένης μερίδας του κεφαλαίου. Αυτή επιβάλλει τη δική της οικονομική «λογική» στις άλλες, ως γενικό πρότυπο της οικονομικής ζωής. Η ίδια μερίδα επιπλέον επιβάλλει στην κοινωνία τις μορφές συσσώρευσης και πολιτικής κυριαρχίας που τη συμφέρουν (στη βάση ενός συγκεκριμένου «ιστορικού μπλοκ»). Είναι σαφές ότι αντιμετωπίζουμε εδώ έναν τύπο ιστορικοιστικής συλλογιστικής που αναλύει κάθε καπιταλιστική μερίδα ως ενδογενώς συνεκτικό και αυτοτελές κοινωνικό «υποκείμενο», που αντιστοιχεί σε ένα συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Στο πλαίσιο αυτό, η νεοφιλελεύθερη εκδοχή του καπιταλισμού, που έχει αναδυθεί σε συνδυασμό με τη χρηματιστικοποίηση, νοείται ως η εποχή της ηγεμονίας του απόντος από την παραγωγική διαδικασία καπιταλιστή του χρήματος. Ο νεοφιλευθερισμός ενσαρκώνει τη νίκη του «χρήματος» πάνω στην παραγωγή, της κερδοσκοπίας πάνω στις επενδύσεις, της αναζήτησης εισοδήματος πάνω στην «υγιή» επιδίωξη κέρδους. Με άλλα λόγια, η καπιταλιστική ζωή διέπεται από την παρασιτική λογική της μορφής X-X' και όχι από το παραγωγικό πρότυπο της μορφής Π...Π'. Το τελικό μήνυμα είναι λοιπόν πάντα το ίδιο: οι καπιταλιστές του χρήματος (ή η χρηματοπιστωτική μερίδα του κεφαλαίου X...X') έχουν

περιορίσει την επέκταση τόσο του παραγωγικού βιομηχανικού κεφαλαίου (Π...Π'), όσο και του εμπορικού κεφαλαίου (Ε...Ε').

Η ίδια συλλογιστική συναντάται επίσης με μια ελαφρώς διαφορετική αφήγηση, σε σχέση με την κύκλιση του τοκοφόρου κεφαλαίου. Σε αυτή την περίπτωση, η βιομηχανία ή η παραγωγική εκδοχή του κεφαλαίου, αναπαριστάται με τη μορφή X-E-X' αντί του Π...Π', αλλά η ιδέα είναι λίγο πολύ η ίδια. Η μορφή X-E-X' θεωρείται ότι περιγράφει ένα «πρότυπο» καπιταλισμού, μια «παραγωγική» μορφή, στην οποία η παραγωγή κέρδους (η αξιοποίηση του κεφαλαίου ως διαδικασία που παράγει περισσότερη αξία) συνδέεται άμεσα με την κατασκευή αξιών χρήσης και είναι υποταγμένη σ' αυτήν. Αν είναι να υπάρχει ένας καπιταλισμός «υγιής» και ικανός να παρέχει απασχόληση, κοινωνική συνοχή και σταθερότητα, τότε χρήμα και αξία χρήσης πρέπει να ταξιδεύουν σε παράλληλες τροχιές. Αντίθετα η χρηματοπιστωτικοποίηση μέσω της μορφής X-X' διαστρεβλώνει το «φυσικό» ή «ιδανικό» πνεύμα του καπιταλισμού με την εμβάθυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, την κατάργηση του κοινωνικού χαρακτήρα του κράτους, και τελικά οδηγεί σε παρά φύση οικονομική αστάθεια. Τα φαινόμενα αυτού του είδους φαίνεται να είναι άμεσες συνέπειες της νεοαποκτηθείσας ικανότητας της παγκόσμιας οικονομίας, να παράγει χρήμα μόνο από το χρήμα (X-X'), παρακάμπτοντας την παραγωγή χρήσιμων αγαθών και υπηρεσιών. Σύμφωνα μ' αυτή την προσέγγιση, η οικονομία δεν συνδέεται πλέον με την παραγωγή αξιών χρήσης, ούτε βρίσκεται σε παράλληλη τροχιά με την τελευταία. Αντίθετα, το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο παρακάμπτει τη συσσώρευση των αξιών χρήσης για την αναζήτηση κερδών στη σφαίρα της (χρηματοπιστωτικής) κυκλοφορίας. Ως εκ τούτου, ό, τι απομένει από το παραπάνω κύκλωμα είναι η νέα μορφή X-X'', η οποία εμφανίζεται χωρίς την αξία χρήσης, που μένει απ' έξω και δεν λειτουργεί ως διαμεσολαβητικός παράγοντας, έτσι οι «παραγωγικές» πτυχές του καπιταλισμού καταστέλλονται.⁷⁸

Η σύγχρονη ανάδυση της χρηματοπιστωτικοποίησης υποδηλώνει την κυριαρχία μιας συγκεκριμένης μερίδας της καπιταλιστικής τάξης, οι στόχοι της οποίας είναι αντιπαραγωγικοί, σε αντίθεση με τους στόχους της βιομηχανικής μερίδας. Με αυτό τον τρόπο, οι ενδο-καπιταλιστικές συγκρούσεις, έχουν επιλυθεί σε ένα περιβάλλον που δεν

⁷⁸ Σωτηρόπουλος Δ., Μηλιός, Γ., Λαπατσιώρα Σ., 2013, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29

⁷⁸ Μηλιός, Γ., Σωτηρόπουλος Δ., 2011, σελ.185

προωθεί τις επενδύσεις, την απασχόληση, την καινοτομία και τη βιομηχανική κερδοφορία, σε αντίθεση με τις επιθυμίες των Veblen, Keynes, Schumpeter, Minsky, και Χίλφερντιγκ.

Η παραπάνω ιστορικοιστική γραμμή ανάλυσης αποκλίνει ριζικά από το πνεύμα της ανάλυσης του Μαρξ. Στην πραγματικότητα, υποτάσσει την προβληματική του Μαρξ στις προσεγγίσεις του Keynes και του Veblen, δηλαδή της απόρριψης μιας κρίσιμης έννοιας του μαρξικού θεωρητικού πλαισίου: την έννοια του *συνολικού-κοινωνικού κεφαλαίου*.⁷⁹

Σε αντίθεση με τη λογική του ιστορικισμού, τα ατομικά κεφάλαια ή τμήματα του κεφαλαίου, στο πλαίσιο ενός κοινωνικού σχηματισμού, δεν είναι ανεξάρτητες και αυτο-συνειδητές οντότητες πριν την ενότητα τους σε κοινωνική τάξη. Μετατρέπονται μέσω του *καπιταλιστικού ανταγωνισμού* σε στοιχεία του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου. Μέσω αυτής της αμοιβαίας εξάρτησης, δηλαδή της δόμησής τους σε συνολικό-κοινωνικό κεφάλαιο, τα ατομικά κεφάλαια ή οι μερίδες του κεφαλαίου, αποκτούν από κοινού τη δομή της κοινωνικής τάξης και λειτουργούν ως μια ολοκληρωμένη κοινωνική δύναμη που αντιτίθεται στην εργασία, και κυριαρχεί επί της εργασίας. Σε αντίθεση, με ό, τι υποστηρίζεται ως συμπέρασμα από την προσέγγιση του ιστορικισμού, υπάρχει σίγουρα ένα συμπαγές γενικό ταξικό συμφέρον του κοινωνικού-εθνικού κεφαλαίου, παρά τη δυνατότητα για σημαντικές ενδο-καπιταλιστικές συγκρούσεις.

Δεύτερον, η γενική κύκλιση του βιομηχανικού κεφαλαίου που παρουσιάζει ο Μαρξ στον 2ο τόμο του *Κεφαλαίου*, δεν μπορεί να αναχθεί σε επιμέρους αυτο-συνειδητα στοιχεία. Ο Μαρξ τονίζει ότι η αξιοποίηση του κεφαλαίου προϋποθέτει την κυκλοφορία και τις χρηματοοικονομικές συναλλαγές, χωρίς να καθοδηγείται από αυτά. Από την άλλη, κάνει σαφές ότι το μελετώμενο κύκλωμα του «βιομηχανικού» κεφαλαίου αντιστοιχεί στο κύκλωμα του κοινωνικού κεφαλαίου στο σύνολό του και αποτελεί ένα *πρότυπο* του κυκλώματος του κάθε κεφαλαίου, ανεξάρτητα με τη μερίδα ή τον κλάδο που ανήκει το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο. Πιο αναλυτικά:

«Ας εξετάσουμε τώρα την κίνηση X–E...Π...E'–X' στο σύνολό της [...] Το κεφάλαιο εμφανίζεται εδώ σαν μια αξία που διατρέχει μια σειρά συναρτημένων και αλληλοκαθοριζόμενων μετατροπών [...] Δυο απ' αυτές τις φάσεις ανήκουν στη σφαίρα της κυκλοφορίας και μια στη σφαίρα της παραγωγής [...] Έτσι το συνολικό αυτό προτσές είναι προτσές κύκλισης [...] Το κεφάλαιο που στην πορεία της συνολικής του κύκλισης περιβάλλεται και αποβάλλει πάλι αυτές τις μορφές, και που στην καθεμιά απ' αυτές εκπληρώνει την

αντίστοιχη σ' αυτήν λειτουργία, είναι βιομηχανικό κεφάλαιο – η λέξη βιομηχανικό χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια ότι αγκαλιάζει κάθε κεφαλαιοκρατικά ασκούμενο κλάδο παραγωγής. Επομένως οι όροι χρηματικό κεφάλαιο, εμπορευματικό κεφάλαιο, παραγωγικό κεφάλαιο δε χαρακτηρίζουν εδώ αυτοτελή είδη κεφαλαίου, που οι λειτουργίες τους αποτελούν επίσης αυτοτελείς και χωριστούς ο ένας από τον άλλο κλάδους επιχειρήσεων. Χαρακτηρίζουν εδώ μόνο ειδικές μορφές λειτουργίας του βιομηχανικού κεφαλαίου, που παίρνει διαδοχικά και τις τρεις αυτές μορφές»⁸⁰

Σε μεγάλο βαθμό και αντίθετα με την παραπάνω ιστορικιστική λογική, ο Μαρξ ορίζει ως «βιομηχανικό» κεφάλαιο κάθε μορφή ατομικού κεφαλαίου, ανεξάρτητα από τη σφαίρα παραγωγής στην οποία δραστηριοποιείται. Εξηγεί επίσης, ότι στην κύκλωσή του, κάθε «βιομηχανικό» κεφάλαιο περνά συνεχώς από τις φάσεις του χρηματικού κεφαλαίου, του παραγωγικού κεφαλαίου, και του εμπορικού κεφαλαίου. Με αυτή την έννοια, η ιστορικιστική ανάγνωση του Μαρξ είναι μάλλον αυθαίρετη. Κάθε ατομικό κεφάλαιο, ανεξάρτητα από την προέλευσή του, χρησιμοποιεί εργασιακή δύναμη, την εκμεταλλεύεται και παράγει υπεραξία. Ακόμη και αν λειτουργεί στη χρηματοπιστωτική σφαίρα και παράγει χρηματοοικονομικά προϊόντα και υπηρεσίες, περνά μέσα από όλα τα στάδια. Λαμβάνει κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας ,τη μορφή χρηματικού κεφαλαίου, εμπορικού κεφαλαίου και παραγωγικού κεφαλαίου.⁸¹

Δομικός Μαρξισμός

Με την αποσταλινοποίηση ,οι αυθεντίες κατέρρευσαν κι έγινε επιτακτική μια διερεύνηση και επεξήγηση του πώς απέτυχε ο σοσιαλισμός από τη σταλινική εκδοχή που αντιπροσώπευε την άρνηση βασικών αρχών της μαρξιστικής θεωρίας.

Στη σταλινική θεώρηση της ιστορίας, κατασκευάζεται ένας γραμμικός ρυθμός και μian απαρέγκλιτη διαδοχή φάσεων. Μια ανέλιξη που «ολοένα ανεβαίνει», σε όλο και πιο ανώτερες μορφές κατά τρόπο εγγυημένο εκ των προτέρων. Πολύ σωστά ο Αλτουσέρ συνδέει αυτή τη μακροιστορική σύλληψη με τον εγγελιανισμό και την αντιπαραθέτει με την γνήσια μαρξιστική

⁸⁰ Μαρξ Κ. ,1978β, σελ.49

⁸¹ Σωτηρόπουλος Δ. ,Μηλιός Γ., Λαπατσιώρα Σ.,2013,
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29

αντίληψη, που δεν έχει τίποτα το κοινό με τη χυδαία αισιοδοξία που παρουσιάζει την ιστορία σαν παιχνίδι εκ προοιμίου παιγμένο.

Η μέθοδος του υπερκαθορισμού, είναι η απόπειρα του Αλτουσέρ να καταργήσει αυτά τα υπερβατικά σχήματα που παραβιάζουν την αυθορμησία και την αυτοτέλεια του ιστορικού γίνεσθαι. Μέσα από τα ανώμαλα σωριασμένα υλικά που συγκροτούν την κάθε πρωτότυπη ιστορική στιγμή, δεν ξεθάβουμε την προ-αιώνια ιδέα σε κάποιο στάδιο της επίγειας ύπαρξής της, είτε «παγκόσμιος νους» λέγεται αυτή είτε «κοινοκτημοσύνη». Αντίθετα σε κάθε στιγμή το γνήσια κοσμικό άτομο ή ομάδα βρίσκεται εμπεδωμένο μέσα σε μια πολλαπλότητα και πολυπλοκότητα δυνάμεων, διαφερόντων, αναγκών, ενεργειών, συντεταγμένων κατά δεδομένο τρόπο. Η βασική αντίφαση υπερκαθορίζεται λοιπόν ,από τα συστατικά της πραγματικής δομής, μέσα στην οποία και μόνο λειτουργεί. Οι ταξικές συγκρούσεις είναι πάντοτε συγκεκριμένες, και ξετυλίγονται μέσα σε μια περιρρέουσα διάταξη παραγόντων που τους επιβάλλει πολύμορφες και απρόβλεπτες τροπές.

Ο Μαρξ δεν απέκλειε την πιθανότητα να ξαναπέσει η Ευρώπη στη βαρβαρότητα αντί να προοδεύσει προς το σοσιαλισμό. Κανένα «ιδανικό» μέλλον δεν μας είναι εξασφαλισμένο, ξεκομμένα από τη σκέψη και την πράξη των ζωντανών οντοτήτων. Η δομική λοιπόν σκέψη μέσα στο μαρξισμό προσπάθησε να μας φέρει πίσω σε μια τέτοια θεώρηση της ιστορικής πρακτικής.⁸²

Η προτεραιότητα της δομής αποτελεί την καταστατική θέση του θεωρητικού συστήματος του Λουί Αλτουσέρ, του δομικού μαρξισμού. Πρόκειται για τη θέση ότι μία δομή ,έχει πάντα την προτεραιότητα πάνω στα άτομα τα οποία εντάσσονται σε αυτήν. Με φιλοσοφικούς όρους εννοούμε πως **τα υποκείμενα δεν προϋπάρχουν μιας κοινωνικής δομής**. Αντιθέτως, συνιστούν οργανικά τμήματα και λειτουργικά μέρη ενός καλά ρυθμισμένου συστήματος, η ένταξη στο οποίο επιτελεί μακροσκοπικά κάποια διακριτό ρόλο στην αναπαραγωγή της φύσης του.

Ο Αλτουσέρ θα διατυπώσει λοιπόν, τη θέση ότι δεν υπάρχει κάποια απόλυτη και καθολική ανθρώπινη ουσία, κάποιο υπερβατολογικό «Όλο» το οποίο ο άνθρωπος ενσαρκώνει ή στοχεύει να ιδιοποιηθεί. Δεν υπάρχει μία διαχρονική και αναλλοίωτη απόλυτη Ιδέα που αποτελεί το Είναι ή την Αλήθεια του ανθρώπου, από την οποία όμως ο ίδιος έχει αλλοτριωθεί, ζώντας σε μία εξουσιαστική κοινωνία. Απορρίπτει έτσι, τη άποψη του νεαρού Μαρξ, ότι η πραγματικότητα, ως συνάρθρωση υποκειμένων, είναι η αλλοτριωμένη προβολή-

⁸² Βαλλιάνος Π.,1981,σελ.5-7

«Οι παραγωγικές δυνάμεις μπήκαν σε κίνηση μέσα στη διαδικασία εργασίας, κάτω από την κυριαρχία των σχέσεων παραγωγής, που καθορίζονται σε σχέσεις εκμετάλλευσης. Το ότι υπάρχουν εργάτες, σημαίνει πως είναι μισθωτοί, επομένως εκμεταλλεζόμενοι. Οι βάσεις και οι διαδοχικές μορφές στην οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας...δεν ήταν άλλο από τις βάσεις και τις διαδοχικές μορφές της υλικής και ιστορικής ύπαρξης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Αυτό που συμβαίνει πραγματικά είναι η τάση ενοποίησης, των υλικών μορφών ύπαρξης παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής, υπό την κυριαρχία των σχέσεων παραγωγής».

Οι παραγωγικές δυνάμεις λοιπόν είναι το υλικό αποκρυστάλλωμα των δεδομένων παραγωγικών σχέσεων, που ονομάστηκε από το Στάλιν ως ο «νόμος της αναγκαίας αντιστοιχίας». Ένα ιστορικό παράδειγμα ίσως διαφωτίσει τον θέση του Αλτουσέρ. Ο Ταιηλορισμός και ο Φορντισμός είναι η ιστορική απάντηση της αστικής τάξης στην άνοδο των εργατικών διεκδικήσεων των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Η μαζική εφαρμογή του συγκεκριμένου παραγωγικού μέσου, δεν υπαγορευόταν από κάποιον άλλο λόγο, πέρα από την αναγκαιότητα για αντιστάθμιση της πτώσης του μέσου ποσοστού κέρδους, δηλαδή την αναπαραγωγή των εκμεταλλευτικών παραγωγικών σχέσεων. Αν δεν ήταν η παραγωγική σχέση, πώς μπορεί να εγγηθεί κανείς ότι η τεχνολογία, η επιστήμη και τα μέσα παραγωγής θα είχαν γνωρίσει αυτήν την τροχιά ανάπτυξης;⁸⁶

Η Ιδεολογία και Ιδεολογικοί Μηχανισμοί του Κράτους αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της σκέψης του Αλτουσέρ. Η δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας, συντίθεται από επίπεδα, που μπορούν, με βάση την κλασική μαρξιστική γραμματεία, να κατηγοριοποιηθούν στην **υποδομή ή οικονομική βάση** (ενότητα παραγωγικών σχέσεων και παραγωγικών δυνάμεων) και την **υπερδομή ή εποικοδόμημα** (με το δίκαιο και το κράτος, όσο και τις διάφορες επιμέρους ιδεολογίες του). Η υπερδομή έχει μία σχετική αυτονομία σε σχέση με τη βάση και μπορεί να αναδρά προς αυτήν.

Ο Αλτουσέρ παρεμβαίνει αναφέροντας ότι το κράτος δεν εξαντλείται μόνο στο μηχανισμό καταπίεσης. Το κράτος διαθέτει και μία άλλη ουσιαστικότερη πτυχή, τους ιδεολογικούς μηχανισμούς. Πλάι στους **καταπιεστικούς μηχανισμούς του κράτους (η αστυνομία, ο στρατός, τα δικαστήρια, οι φυλακές)**, δρουν οι **ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους (IMK)**. Κύρια λειτουργία των IMK είναι η διάδοση και η αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας, δηλαδή της αστικής ιδεολογίας. Σαφώς δεν πρόκειται για όργανα της αστικής τάξης, με την έννοια του ελέγχου και της υλικής διασύνδεσής τους με αυτήν, αλλά

⁸⁶ Αλτουσέρ Λ., 1983, σελ. 57-60

διαπερνώνται από τους κοινωνικούς συσχετισμούς δυνάμεων. Επομένως, ανταγωνιστικά ιδεολογικά υποσύνολα , που εκπροσωπούν τα συμφέροντα των κυριαρχούμενων τάξεων, βρίσκουν πεδίο έκφρασης στους ΙΜΚ, αλλά πάντοτε κάτω από την ιδεολογική ηγεμονία της αστικής τάξης.

Η διάκριση «δημοσίου» και «ιδιωτικού» τομέα, είναι απόρροια της ύπαρξης του κράτους ως μηχανισμού κυριαρχίας μίας κοινωνικής τάξης. Ένας ΙΜΚ μπορεί – κατά κύριο λόγο – να είναι είτε δημόσιος, είτε ιδιωτικός (πχ εκπαίδευση), ωστόσο είναι κρατικός μηχανισμός, στο βαθμό που συμβάλλει στην εδραίωση της εξουσίας μιας τάξης. Απλώς στο καταναγκαστικό μηχανισμό, τη δεσπίζουσα την έχει το στοιχείο της βίας , ενώ στον ιδεολογικό μηχανισμό, δεσπίζον είναι το στοιχείο της ιδεολογίας. Δεν υπάρχει **αμιγής** καταπιεστικός μηχανισμός. Στο ζήτημα των ΙΜΚ ο Αλτουσέρ επεκτείνει και συστηματοποιεί τις απόψεις του Αντόνιο Γκράμσι για τους διανοούμενους του κράτους. Αυτός πρώτος, ισχυρίστηκε πως καμία κοινωνική τάξη δεν μπορεί να διατηρήσει την πολιτική εξουσία, αν δεν ασκεί την ιδεολογική της ηγεμονία στην κοινωνία (είναι χαρακτηριστικό το γκραμισιανό σχήμα ιδεολογία + καταστολή ή ηγεμονία + δικτατορία). Αυτό που ο Αλτουσέρ θεωρεί ως ΙΜΚ, ήταν για τον Γκράμσι όλο το κρατικό και μη υπαλληλικό προσωπικό. Εξαιρετικά σπουδαίο ρόλο, εντός της αστικής ιδεολογίας, παίζει το εθνικιστικό ιδεολογικό υποσύνολο. Η «διαχρονικότητα» του έθνους (πλάνη, αφού η έννοια χρονολογείται από τη συγκρότηση των πρώτων καπιταλιστικών κρατών), η εθνική συνείδηση, η αναγκαιότητα συγκρότησης εθνικής ομοψυχίας, ενότητας και συνοχής, συμβάλλουν καθοριστικά στην απόκρυψη της ταξικής διάρθρωσης της κοινωνίας και των ταξικών σχέσεων που τη διαπερνούν.

Οι ΙΜΚ παίζουν τον πιο κρίσιμο ρόλο αναφορικά με την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής, αλλά και την απόσπαση της κοινωνικής συναίνεσης από τις εκμεταλλευόμενες τάξεις, τη συγκρότηση των ταξικών συμμαχιών της άρχουσας τάξης και τη νομιμοποίηση των πολιτικών επιλογών αυτής.⁸⁷

Η ιδεολογία για τον Αλτουσέρ, είναι η **«παράσταση» της φαντασιακής σχέσης του ατόμου με τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής του**. Συγκεκριμένα, οι άνθρωποι δε φαντάζονται, με την ιδεολογία, τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξής τους, τον πραγματικό κόσμο, αλλά κυρίως, με την ιδεολογία, αναπαριστούν τη σχέση τους με τις συνθήκες ύπαρξής τους.

⁸⁷ Βαλλιάνος Π. ,1981, σελ.11-18

Η ιδεολογία υπάρχει μόνο ως ιδεολογική πρακτική, δηλαδή διαθέτει μετασχηματιστική δυναμική σαν κάθε κοινωνική πρακτική. Οι «ιδέες» και οι ιδεολογίες κωδικοποιούνται και παίρνουν υλική διάσταση στους ΙΜΚ, που με τη σειρά τους, εγκαλούν τα άτομα να δράσουν σύμφωνα με τις επιταγές των ιδεών που αναπαράγουν.

Η ιδεολογία εγκαλεί τα άτομα ως μοναδικά, ανεξάρτητα και αυθύπαρκτα υποκείμενα, λες και δε συμμετέχουν στις κοινωνικές σχέσεις, λες και δεν είναι «στοιχεία» των κοινωνικών δομών. *Η ιδεολογία έτσι, διαπλάθει τα συγκεκριμένα άτομα σε υποκείμενα και δεν είναι τίποτε άλλο από την υλική μορφή της λειτουργίας της.* Αυτός ο «εν γένει» φαντασιακός χαρακτήρας της ιδεολογίας, οδηγεί στον Αλτουσέρ στη θέση ότι πάντα με κάποιο τρόπο θα διαμεσολαβεί τη σχέση των ατόμων με τις κοινωνικές συνθήκες της ύπαρξής τους, δηλαδή ποτέ δε θα απαλλαγούμε από αυτήν τη λειτουργία. Άρα ***η ιδεολογία δεν έχει ιστορία.***

Ο Νίκος Πουλαντζάς ασπάστηκε τις μεθοδολογικές αρχές του μαρξιστικού δομισμού και προσπάθησε με επιτυχία να τις εφαρμόσει και να τις βαθύνει με τη μελέτη του πολιτικού εποικοδομήματος στον κεφαλαιοκρατικό κοινωνικό σχηματισμό. Η θεωρία του υπερκαθορισμού, είχε ήδη καλλιεργήσει την έννοια της αυτόνομης αποτελεσματικότητας των στοιχείων που συγκροτούν μια εμπειρική δομή.

Το οικονομικό σύστημα, πολλές φορές, μορφοποιείται από πολιτικές σκοπιμότητες, ενώ σε άλλες καμπές, καθαρά εθνικές ή ιδεολογικές επιλογές υπαγορεύει την τροπή των πραγμάτων. Με δεδομένη την αυτονομία του πολιτικού, ο Πουλαντζάς εστιάζεται επάνω του για να μελετήσει την ιδιαιτερότητά του. Είναι κοινός τόπος στο μαρξισμό ότι το πρόβλημα του κοινωνικού μετασχηματισμού, λύνεται πάντα με βάση το ποιος κατέχει την πολιτική εξουσία. Το κράτος λοιπόν είναι το κλειδί της οικονομικής και κοινωνικής αλλαγής. Το κράτος αντανάκλα τις κοινωνικές σχέσεις, αλλά ταυτόχρονα τις εστιάζει, τις βάζει σε ένα πολιτικό πλαίσιο, τις σχηματοποιεί με τρόπο που κάνει δυνατή μια συγκεκριμένη παρέμβαση από οργανωμένα ταξικά συμφέροντα για την ανατροπή της ισχύουσας ισορροπίας.

Κατά τον Πουλαντζά αυτό είναι το στοιχειώδες της μαρξικής διδασκαλίας σχετικά με τις τάξεις: κάθε οικονομικός αγώνας παραμένει λειψός χωρίς την πολιτική του διάσταση, που του προσδίδει την ιστορική του βαρύτητα και προοπτική.

Η ταξική πάλη τελειοποιείται, γίνεται δηλαδή πράγματι επαναστατική, από τη στιγμή που αποκτά και την πολιτική της έκφραση, και αρχίζει να αμφισβητεί την άσκηση κρατικής εξουσίας από τους κεφαλαιοκράτες. Για τον Πουλαντζά δεν χωράει αμφιβολία ότι η οικονομική λειτουργία πάλι δεν εξαντλεί την έννοιά της, μόνο στο πολιτικό επίπεδο. Τους

όρους αυτούς που τους συναντούμε στην *Αθλιότητα της φιλοσοφίας*, έργο του 1847, κρύβουν κατά τον Πουλαντζά ένα πραγματικό πρόβλημα, μια ανώτερη επιστημονική θεώρηση της κοινωνικής δομής. Η τάξη δεν είναι ένα ενιαίο υποκείμενο που αρχίζει την κοινωνική του λειτουργία σαν οικονομικός οργανισμός που καθώς «μεγαλώνει και ωριμάζει» αποκτά, σε μια γραμμική και αναγκαία εξέλιξη, την πολιτική συνειδητότητά του.

Το θέμα είναι συγχρονικό – δομικό, αφορά δηλαδή τον τόπο με τον οποίο τα διάφορα επίπεδα πρακτικής της τάξης επενεργούν το ένα στο άλλο την ίδια στιγμή που διατηρούν την αυτονομία τους. Το κράτος πράγματι αντανakλά την κοινωνική του βάση, αλλά επειδή διατηρεί τη σχετική του αυτοτέλεια, ταυτόχρονα συγκεντρώνει και μορφοποιεί τις αντιθέσεις, των οποίων η λύση περνάει μέσα από την πολιτική σφαίρα.

Κατά τον Πουλαντζά η ιστορία δεν είναι μεταφυσικό πρόσωπο που κοιλοπονά ένα ιδανικό και προϋπάρχον τέλος. Αντίθετα είναι μια συρραφή πρωτότυπων στιγμών, μια παράταξη δομών, που κάθε μια τους χαρακτηρίζεται από μια μοναδική συμπλοκή επιπέδων κοινωνικής, πολιτικής, ιδεολογικής πρακτικής.

Ο «θεωρητικός αντι – ανθρωπισμός» των δομιστών βλέπουμε να αναπαράγεται στη σκέψη του Πουλαντζά. Τα άτομα εμπεριέχονται. Δεν είναι αυτοδύναμα, παρά άγονται και φέρονται από τον αυτοτελή δυναμισμό των δομικών συστημάτων που τα άτομα υπηρετούν.

Το κεφαλαιοκρατικό κράτος παρουσιάζει τον εαυτό του σαν κράτος εθνικό, σαν αντιπρόσωπο της Γενικής Βούλησης. Το κοινωνικό υπόστρωμα εξατομικεύεται, όσον αφορά τις πολιτικές σχέσεις δεν έχει σημασία σε ποια τάξη ανήκει ο πολίτης. Το κεφαλαιοκρατικό κράτος διατείνεται ότι είναι αταξικό. Αυτή είναι φυσικά, κατά τον Πουλαντζά, μια διαστρέβλωση της πραγματικότητας, μια «ιδεολογική» συσκότιση των ταξικών αντιθέσεων. Το κράτος απορρέει από τις σχέσεις ταξικής κυριαρχίας και καταναγκασμού που ισχύουν στην κοινωνία. Η μυθοπλασία του «καθαρού ατόμου» ,όπως περιγράφηκε από τον Μάρξ στα *Γρουντρίσσε*, κρύβει ακριβώς αυτή την προσπάθεια του κράτους να εξορκίσει την ταξική πάλη ,μέσα στην οποία έχει τις ρίζες του. Με τον τρόπο αυτό επιβάλλεται στο κοινωνικό υπόστρωμα ένας κατακερματισμός, που επιδιώκει να αποσπάσει το άτομο από την ολότητα μέσα από την οποία και μόνο υπάρχει. Αυτή είναι η «απομόνωση» την οποία επιβάλλει στον πολίτη το σύγχρονο κράτος , πείθοντάς τον ότι η ταξική ένταξη είναι άσχετη με την πολιτική του ταυτότητα.

Αλλά η υλοποίηση της ιδεολογίας προχωρεί παραπέρα. Με βάση ένα επιπρόσθετο χαρακτηριστικό της πολιτικής εξουσίας, όπως ασκείται μέσα στο σύγχρονο κράτος, το

γεγονός δηλαδή ότι πηγάζει και ελέγχεται από ένα πολυμερές και εσωτερικά αντιφατικό *συσσωμάτωμα* (μπλοκ) εξουσίας, το κράτος έχει τη δυνατότητα να προσφέρει ακόμα πιο χειροπιαστές αποδείξεις του ρόλου του σαν υπερασπιστή του Έθνους γενικά πάνω από τάξεις.

Στηριγμένες πάνω στην τεχνητή «απομόνωση» του κοινωνικού υπόβαθρου, και απολαμβάνοντας μονοπωλιακό έλεγχο πάνω στους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους ο συνασπισμός εξουσίας ανάγει το ταξικό του συμφέρον σε καθολικό. Μέσα από αντιφατικές διαδικασίες, που επιβάλλουν και στις κυρίαρχες τάξεις να αναγνωρίσουν την ανάγκη κάποιου συμβιβασμού με τις κυριαρχούμενες και να προνοήσουν έτσι και για την ευμάρεια των τελευταίων, η κυρίαρχη ιδεολογία διαποτίζει όλες τις σφαίρες και παράγοντες της κοινωνικής ζωής. Κοινωνικές ομάδες που «πρέπει κανονικά» να ανήκουν σε ξεχωριστές ιστορικές φάσεις συμβαδίζουν και εμπλέκονται. Η πολιτική πάλη δεν έχει τίποτα το κοινό με το μανιχαϊκό σχήμα αντιπαράθεσης ενός μονολιθικού Κακού ,που αντιπροσωπεύει το παρωχημένο και ενός εξίσου μονολιθικού Καλού ,που προμηνύει τη σοσιαλιστική άνοιξη. Οι διάφοροι κοινωνικοί οργανισμοί αναγκαστικά συγκοινωνούν και αλληλοεπηρεάζονται. Τα αντίπαλα «στρατόπεδα» είναι εσωτερικά βαθιά διαφοροποιημένα και ανταγωνιστικά, αν και ενοποιούνται εφήμερα κάτω από τη συνεχώς δοκιμαζόμενη ηγεμονία της ιστορικά βαρύνουσας τάξης. Από αυτά τα γεγονότα, προκύπτει μια απειρία πιθανοτήτων και συνδυασμών: μια τάξη ή στρώμα που ανήκει σήμερα στο συνασπισμό εξουσίας εκπίπτει, μια άλλη ανέρχεται και ενσωματώνεται σ' αυτόν. Εσωτερικά το *συσσωμάτωμα* γνωρίζει μεταμορφώσεις καθώς ο «δείκτης κυριαρχίας» περνά από την μια ομάδα στην άλλη.

Το όλο σύστημα βρίσκεται σε διαρκή ροή. Ο κοινωνικός συνασπισμός ελέγχει την πολιτική εξουσία μέσα από μια καινούρια πολυδαίδαλη διαδικασία. Οι κοινωνικές δυνάμεις πρέπει να εκφραστούν πολιτικά. Μόνο πολιτικά κόμματα και οργανώσεις συμμετέχουν στη διοίκηση του κράτους. Εδώ παρεμβαίνει ένα καινούριο επίπεδο πρακτικής που ονομάζεται πολιτική σκηνή. Τα κόμματα όμως δεν χειραγωγούνται αυτόματα από τις κοινωνικές δυνάμεις που εκπροσωπούν, αλλά διαμορφώνουν ιδιαίτερη προσωπικότητα. Αγωνίζονται για το έθνος και το λαό ολόκληρο, και πρέπει να το αποδείξουν αυτό με ένα πρόγραμμα που φροντίζει έμπρακτα για όλους.

Όπως το έδειξε δραματικά και απτά, το έργο του Μάρξ, *18^η Μπρουαίρ* ,μπορούμε κάλλιστα να φτάσουμε σε σημείο πλήρους διάστασης ανάμεσα στην κοινωνική ομάδα και στους υποτιθέμενους πολιτικούς εκφραστές της.

Μέσα σ' αυτό λοιπόν το πλαίσιο είναι που παίρνονται από το κράτος τα μέτρα εκείνα που βλάπτουν συγκεκριμένα συμφέροντα ενός από τα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα, είτε σαν προσπάθεια καθυσχασμού των εξημμένων πνευμάτων των καταπιεζόμενων μαζών, είτε σαν ανταπόκριση στις επιθυμίες ενός από τα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα .

Με τον παραπάνω τρόπο ο Πουλαντζάς αναλύει την εσωτερική συνθετότητα του πολιτικού επιπέδου στην αναπτυγμένη κεφαλαιοκρατία. Οι πολιτικές αναλύσεις του Πουλαντζά έδωσαν νέο βάθος στις γενικές αρχές του Αλτουσέρ και παρ' όλες τις αναπόφευκτες κριτικές, αναγνωρίζονται σήμερα διεθνώς σαν μια κλασική συμβολή στην αναζωογόνηση του μαρξισμού.⁸⁸

⁸⁸ Κούβδου Ι,2012, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1195

Βιβλιογραφία 2^ο Κεφαλαίου

- **Αλτουσέρ Λ.**,(1983), «Μαρξισμός και πάλη των τάξεων», Αθήνα :Θεμέλιο (β΄ εκδ).
- **Αποστολόπουλος Θ.**,(1997),Η θεωρία της αξίας και της υπεραξίας του Μαρξ, Αθήνα
- **Λένιν Β.Ι.**,(1980) , Άπαντα ,τομ.26,Αθήνα : Σύγχρονη Εποχή
- **Μαρξ Κ.** (1978) ,Το Κεφάλαιο ,τόμοι Α΄,μτφ. Μαυρομάτη Π., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- **Μαρξ Κ.** (1978) ,Το Κεφάλαιο ,τόμοι β΄,μτφ. Μαυρομάτη Π., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- **Μάρξ Κ.- Φ. Ένγκελς**,(χχ),Διαλεχτά Έργα,τ.2,Αθήνα: Καμπίτση
- **Μηλιός Γ.**,(1997), Τρόποι παραγωγής και μαρξιστική ανάλυση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- **Μηλιός, Γ. και Σωτηρόπουλος Δ.**, (2011) *Ιμπεριαλισμός, χρηματοπιστωτικές αγορές, κρίση*, Αθήνα: Νήσος.
- **Χάρνεκερ Μ.** (1971), «Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού» μτφ,Χατζηιωσήφ εκδ. Παπαζήση
- **Lefebvre Η.**(2007), Ο Μαρξισμός, μτφ. Μπουρλάκης Π, Αθήνα : Γνώση
- **Δήμος Ε.**(2010), Η προτεραιότητα της Δομής <http://www.aformi.gr/2010/02/%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B5%CF%8D%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BF-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%C2%AB%CE%BD%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B2%CE%AC%CF%83%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%BF/> (τελευταία Πρόσβαση 15-2-2010)
- **Κούβδου Ι.**(2012), Μια ανάγνωση της θεωρίας της ιδεολογίας του Λουί Αλτουσέρ ,Θέσεις ,Τ. 120, περίοδος: Ιούλ. – Σεπτ. 2012, (τελευταία πρόσβαση 4-3-15)
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1195
- **Σκλαβούνος Γ.**,(2015),Η οικολογική διάσταση στον Μαρξ,
http://iskra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=22013:sklavounos-oikologikh-marx&catid=54:anpolitiki&Itemid=284
(τελευταία πρόσβαση 8-4-15)
- **Σωτηρόπουλου Δ., Μηλιού Γ. και Λαπατσιώρα Σ.**, (2013) Χρηματοπιστωτικό Κεφάλαιο: Παραγωγικό ή Παρασιτικό, Θέσεις ,Τεύχος 123, Απρίλιος –Ιούνιος 2013
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29
(τελευταία πρόσβαση στις 15-12-15)
- **Βαλλιάνος, Π.**(1981), Ο Νίκος Πουλαντζάς και ο μαρξιστικός δομομοός ,*Σύγχρονα θέματα* τ.10, σελ.5-23.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΜΑΡΞ

Σ' αυτό το κεφάλαιο θα «συμπυκνώσουμε» τα ουσιώδη μιας ευρύτατης και πολυσύνθετης θεώρησης.

Αστοί και Προλετάριοι

Η ιστορία όλων των μέχρι σήμερα κοινωνιών ,είναι ιστορία ταξικών αγώνων. Ελεύθερος και δούλος ,πατρίκιος και πληβείος ,αριστοκράτης και δουλοπάροικος ,με μια λέξη: καταπιεστής και καταπιεζόμενος ,βρίσκονται ανέκαθεν σε αντιπαράθεση ,σε έναν αδιάκοπο ,άλλοτε αφανή κι άλλοτε απροκάλυπτο αγώνα που κατέληγε κάθε φορά είτε στην επαναστατική αναδιάρθρωση όλης της κοινωνίας ,είτε στον κοινό καταποντισμό των αντιμαχόμενων τάξεων.

Ορθωμένη πάνω στα ερείπια της φεουδαρχικής κοινωνίας η σύγχρονη αστική κοινωνία δεν παραμέρισε τις ταξικές αντιθέσεις. Η εποχής μας ,η εποχή της αστικής τάξης ,έχει ωστόσο την ιδιαιτερότητα ότι απλούστευσε τις ταξικές αντιθέσεις. Όλο και περισσότερο η κοινωνία ολόκληρη διχάζεται σε δύο μεγάλα εχθρικά στρατόπεδα ,σε δύο μεγάλες τάξεις ,άμεσα αντιμέτωπες: τους αστούς και τους προλετάριους.

Οργανωμένη σε φεουδαρχική βάση ,η παλαιά μεταποιητική οικονομία δεν επαρκούσε πια για να κορέσει τις αυξανόμενες ανάγκες των νέων αγορών. Ο καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στις διάφορες συντεχνίες αποτραβήχτηκε από το προσκήνιο κι υποκαταστάθηκε από τον καταμερισμό της εργασίας μέσα στο κάθε εργαστήρι ξεχωριστά.

Τη θέση της βιοτεχνίας κατέλαβε η σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία ,τη θέση της βιοτεχνικής μεσαίας τάξης οι εκατομμυριούχοι βιομήχανοι ,οι σύγχρονοι αστοί. Η μεγάλη βιομηχανία γέννησε την παγκόσμια αγορά ,που προσέδωσε απροσμέτρητη ανάπτυξη στο εμπόριο ,τη ναυσιπλοΐα ,στις χερσαίες επικοινωνίες ,ανάπτυξη η οποία επέδρασε με τη σειρά της στην εξάπλωση της βιομηχανίας. Όση αυτή απλωνόταν, τόσο αναπτυσσόταν η αστική τάξη ,πολλαπλασιάζοντας τα κεφάλαια της κι εκτοπίζοντας τις νομοκατεστημένες τάξεις της μεσαιωνικής εποχής.

Η σύγχρονη αστική τάξη αποτελεί προϊόν μιας μακράς εξελικτικής πορείας ,μιας σειράς αλληπάλληλων ανατροπών στους τρόπους παραγωγής και συναλλαγής. Την εποχή της

βιοτεχνικής παραγωγής και στα πλαίσια της νομοκατεστημένης μοναρχίας ,οι αστοί θα αποτελέσουν το αντίβαρο της αριστοκρατίας και το βάθρο όλων γενικά των μεγάλων μοναρχικών καθεστώτων ,προτού κατακτήσουν εντέλει ,με τη γέννηση της μεγάλης βιομηχανίας και της παγκόσμιας αγοράς ,την αποκλειστική πολιτική κυριαρχία στο σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος .

Η αστική τάξη διαδραμάτισε στην ιστορία ρόλο άκρως επαναστατικό. Κατέλυσε κάθε φεουδαλική σχέση. Διέρρηξε ανελέητα τους πολυποίκιλους φεουδαρχικούς δεσμούς που συνέδεαν τους ανθρώπους με τους ανώτερους τους στη φυσική ιεραρχία και δεν άφησε άλλο δεσμό ανθρώπου προς άνθρωπο παρά το γυμνό συμφέρον και την ωμότητα της ‘πληρωμής τοις μετρητοίς». Έπνιξε το δέος της εκστατικής θεοσεβείας ,του ιπποτικού ενθουσιασμού, του μικροαστικού συναισθηματισμού στα παγωμένα νερά του εγωιστικού υπολογισμού. Μετέτρεψε την αξιοπρέπεια του ατόμου σε ανταλλακτική αξία και στη θέση τόσων και τόσων κεκτημένων κι απαράγραπτων ελευθεριών έβαλε μία και μόνη: τη δίχως φραγμούς ελευθερία του εμπορίου. Η αστική τάξη απογύμνωσε από το φωτοστέφανό της όλα τα ως τότε αξιοσέβαστα και σεβάσμια επιτηδεύματα. Μετέβαλε τον γιατρό ,τον νομομαθή τον ιερέα ,τον ποιητή ,τον λειτουργό της επιστήμης σε μισθωτούς εργάτες.

Αστική τάξη δεν νοείται δίχως διαρκείς επαναστατικές ανακατατάξεις στα μέσα της παραγωγής και συνακόλουθα στα σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Αντίθετα μάλιστα ,ο μεταβλητός χαρακτήρας του παλαιού τρόπου παραγωγής, ήταν ο βασικός όρος ύπαρξης όλων των τάξεων της προγενέστερης μεταποιητικής οικονομίας. Η συνεχής αναδιάρθρωση της παραγωγής ο αδιάκοπος κλονισμός των κοινωνικών συνθηκών στο σύνολό τους ,η αιώνια αβεβαιότητα και κινητικότητα ,να τι διακρίνει την εποχή της αστικής τάξης από όλες τις προηγούμενες.

Μέσα από την εκμετάλλευση της παγκόσμιας αγοράς, η αστική τάξη προσέδωσε ενιαίο χαρακτήρα στην παραγωγή και την κατανάλωση όλων των χωρών της γης .Τη θέση της παλιάς τοπικής κι εθνικής αυτάρκειας κι απομόνωσης ,παίρνουν οι ολόπλευρες συναλλαγές ,η ολόπλευρη αλληλεξάρτηση των εθνών . Οι χαμηλές τιμές των εμπορευμάτων της, είναι το βαρύ πυροβολικό με το οποίο ισοπεδώνει τα σινικά τείχη αυτού του κόσμου κι εξαναγκάζει σε συνθηκολόγηση ως και τους πιο σκληροτράχηλους μισόξενους βαρβάρους. Εξαναγκάζει όλα τα έθνη να υιοθετήσουν τον αστικό τρόπο παραγωγής αν δεν θέλουν να καταβαραθρωθούν ,τα εξαναγκάζει να ανοίξουν από μόνα τους τις πόρτες στον λεγόμενο πολιτισμό ,δηλαδή να γίνουν αστοί.

Η αστική τάξη καθυπέταξε την υπαίθρο στην κυριαρχία του άστεως. Δημιούργησε γιγάντιες πόλεις ,αύξησε κατά πολύ τον αστικό πληθυσμό απέναντι σε εκείνον της υπαίθρου ,αποσπώντας έτσι σημαντικό αριθμό ανθρώπων από τους στενούς ορίζοντες της αγροτικής ζωής.

Συναθροίζοντας τον πληθυσμό, συγκεντρώνοντας τα μέσα παραγωγής και συσσωρεύοντας την ιδιοκτησία σε λίγα χέρια ,η αστική τάξη αίρει όλο και περισσότερο τη διασπορά των μέσων παραγωγής της ιδιοκτησίας και του πληθυσμού. Η αστική τάξη στην μόλις εκατονταετή ταξική της κυριαρχία δημιούργησε παραγωγικές δυνάμεις πιο μαζικές και κολοσσιαίες από ότι όλες μαζί οι προηγούμενες γενιές. Τα μέσα παραγωγής και συναλλαγής όμως ,που πάνω τους συγκροτήθηκε η αστική τάξη ,είχαν ήδη διαμορφωθεί στους κόλπους της φεουδαρχικής κοινωνίας. Σε κάποιο στάδιο της εξέλιξης αυτών των μέσων ,οι συνθήκες μέσα στις οποίες η φεουδαρχική κοινωνία παρήγαγε κι αντάλασσε ,έπαψαν να συμβαδίζουν με τις ήδη ανεπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις. Τη θέση τους κατέλαβε ο ελεύθερος ανταγωνισμός με το συνοδό του κοινωνικοπολιτικό καθεστώς, την οικονομική και πολιτική κυριαρχία της αστικής τάξης.

Στις εμπορικές κρίσεις καταστρέφεται κατά τακτά χρονικά διαστήματα ένα μεγάλο μέρος όχι μόνο των παραχθέντων προϊόντων αλλά και τον ήδη διαθέσιμων παραγωγικών δυνάμεων. Κατά τις κρίσεις αυτές ξεσπά μια κοινωνική επιδημία που στα μάτια κάθε προηγούμενης εποχής θα φάνταζε παραλογισμός ,η επιδημία της υπερπαραγωγής. Η κοινωνία οπισθοχωρεί αίφνης σε κατάσταση στιγμιαίας βαρβαρότητας.

Οι αστικές συνθήκες έχουν γίνει πια υπερβολικά στενές για να χωρέσουν τον πλούτο που οι ίδιες παρήγαγαν. Πώς όμως υπερβαίνει η αστική τάξη τις κρίσεις; Αφενός με την αναγκαστική καταστροφή ενός αριθμού παραγωγικών δυνάμεων αφετέρου ,εκπορθώντας νέες αγορές κι εκμεταλλευόμενη εντονότερα τις παλιές. Όμως η αστική τάξη δεν σφυρηλάτησε μόνο τα όπλα που θα αποδειχθούν για αυτή θανατηφόρα ,έφερε στον κόσμο και τους ανθρώπους που θα τα χειριστούν ,τους σύγχρονους εργάτες ,τους προλετάρους . Γιατί όσο αναπτύσσεται η αστική τάξη ,στο ίδιο μέτρο αναπτύσσεται και το προλεταριάτο, η τάξη των σύγχρονων εργατών ,που επιβιώνουν μόνο όσο βρίσκουν δουλειά και βρίσκουν δουλειά μόνο όσο η εργασία τους κάνει το κεφάλαιο να αυξάνεται. Οι εργάτες αυτοί ,που είναι αναγκασμένοι να πουλάνε τον εαυτό τους με το κομμάτι ,αποτελούν εμπόρευμα .

Με τη διάδοση των μηχανών και τον καταμερισμό της εργασίας ,η εργασία των προλετάρων έχασε κάθε αυτοτέλεια και μαζί όλα της τα θέλητρα για τον εργάτη, που

κατάντησε σκέτο εξάρτημα της μηχανής. Το κόστος του εργάτη έτσι περιορίζεται ,σχεδόν σε όσα αυτός χρειάζεται για τη συντήρηση κι αναπαραγωγή του είδους του. Η σύγχρονη βιομηχανία μετέβαλε το μικρό εργαστήριο του πατριαρχικού τεχνίτη στο μεγάλο εργοστάσιο του βιομήχανου κεφαλαιοκράτη. Όση λιγότερη δεξιότητα και δύναμη απαιτεί η εργασία, τόσο περισσότερο η εργασία των αντρών ,εκτοπίζεται από εκείνη των γυναικών . Διαφορές φύλου ή ηλικίας δεν έχουν πια κοινωνικό αντίκρισμα για την εργατική τάξη. Τα μέχρι τώρα μικρομεσαία στρώματα ,οι μικροβιομήχανοι, οι έμποροι και οι εισοδηματίες ,οι χειροτέχνες κι οι αγρότες ,όλες αυτές οι τάξεις ξεπέφτουν και καταντούν προλετάριοι ,εν μέρει επειδή το μικρό τους κεφάλαιο δεν επαρκεί για τη λειτουργία της μεγάλης βιομηχανίας με αποτέλεσμα να υποκύπτουν στον ανταγωνισμό των ισχυρότερων κεφαλαιοκρατών. Έτσι το προλεταριάτο στρατολογείται από όλα τα τμήματα του πληθυσμού, περνάει από διάφορα στάδια εξέλιξης. Η πάλη του εναντίον της αστικής τάξης ξεκινάει με τη γέννησή του. Στην αρχή του αιώνα επωμίζονται κάποιοι μεμονωμένοι εργάτες ,έπειτα οι εργάτες ενός εργοστασίου ,έπειτα οι εργάτες ενός ολόκληρου κλάδου μιας περιοχής εναντίον του αστού εκείνου που τους εκμεταλλεύεται άμεσα.

Σε αυτό το στάδιο οι εργάτες είναι μια μάζα διεσπαρμένη σε όλη τη χώρα και κατακερματισμένη από τον ανταγωνισμό. Η μαζική συσπείρωσή τους δεν απορρέει ακόμα από τη δική τους οργανωτική πρωτοβουλία, αλλά από τους ελιγμούς της αστικής τάξης ,που κατορθώνει, να κινητοποιεί το σύνολο του προλεταριάτου. Όμως με την ανάπτυξη της βιομηχανίας, το προλεταριάτο δεν πληθαίνει μόνο σε αριθμό, συσπειρώνεται σε ολοένα και μεγαλύτερες μάζες. Ο εντεινόμενος ανταγωνισμός μεταξύ των αστών μεταξύ τους κι οι συνακόλουθες εμπορικές κρίσεις, κάνουν το μισθό των εργατών όλο κι επισφαλέστερο. Η διαρκώς επιταχυνόμενη ,ασυγκράτητη βελτίωση των μηχανών καθιστά τη βιοτική τους θέση όλο και πιο αβέβαιη. Έτσι οι εργάτες αρχίζουν και συνασπίζονται κατά των αστών, συμμαχούν για να υπερασπίσουν τις εργατικές τους απολαβές. Ιδρύουν με δική τους πρωτοβουλία ενώσεις μόνιμου χαρακτήρα ώστε σε τυχόν εξεγέρσεις να είναι εφοδιασμένοι με τα αναγκαία.

Όμως κάθε αγώνας ,είναι αγώνας πολιτικός. Και την ένωση αυτή ,για την οποία οι αστοί του μεσαίωνα χρειάστηκαν αιώνες για να τη φέρουν σε πέρας με τους καρόδρομους τους ,οι σύγχρονοι προλετάριοι τη στήνουν στα πόδια της μέσω των σιδηροδρόμων μέσα σε λίγα χρόνια. Η αστική τάξη βρίσκεται σε συνεχή πάλη ,αρχικά κατά της αριστοκρατίας ,ύστερα κατά τμημάτων της ίδιας αστικής τάξης των οποίων τα συμφέροντα ήρθαν σε αντίθεση με την πρόοδο της βιομηχανίας και σε μόνιμη βάση με την αστική τάξη των άλλων χωρών. Σε

όλους αυτούς τους αγώνες είναι υποχρεωμένη να απευθύνει εκκλήσεις προς το προλεταριάτο, να επιζητεί την αρωγή του και να το συμπαρασύρει στην πολιτική κονίστρα. Από μόνη της λοιπόν ,παρέχει στο προλεταριάτο ,στοιχεία απαραίτητα για την πολιτική του διαφώτιση, όπλα δηλαδή που θα στραφούν εναντίον της.

Σε καιρούς τέλος που ο ταξικός αγώνας εισέρχεται σε κρίσιμη φάση, οι διεργασίες της αποσύνθεσης στους κόλπους της κυρίαρχης τάξης, παίρνουν τόσο βίαιο κι οξύ χαρακτήρα ,ώστε ένα μικρό τμήμα της κυρίαρχης τάξης ξεκόβει από αυτήν και συντάσσεται με την επαναστατική τάξη . Τάξη πράγματι επαναστατική ,είναι μόνο το προλεταριάτο. Το ρακένδυτο προλεταριάτο ,τούτη η μάζα των έσχατων στρωμάτων της παλιάς κοινωνίας που σήπτεται μέσα στην αδράνεια της ,συμπαρασύρεται εδώ κι εκεί από την ορμή της προλεταριακής επανάστασης.

Οι όροι ύπαρξης της παλαιάς κοινωνίας έχουν πλέον αφανιστεί μέσα στους όρους ύπαρξης του προλεταριάτου .Ο προλετάριος δεν έχει ιδιοκτησία ,οι σχέσεις του με τη γυναίκα του και τα παιδιά του δεν έχουν πια τίποτα κοινό με τις αντίστοιχες σχέσεις στις αστικές οικογένειες . Η σύγχρονη βιομηχανική εργασία ,η σύγχρονη υποδούλωση στο κεφάλαιο ,ίδια κι απαράλλακτη σε όλο τον κόσμο ,έχει απαλείψει κάθε εθνικό χαρακτηριστικό πάνω του. Νόμοι ,ηθική ,θρησκεία δεν είναι για αυτόν παρά αστικές προλήψεις που υποκρύπτουν ισάριθμα αστικά συμφέροντα.

Οι προλετάριοι μπορούν να πάρουν στα χέρια τους τις παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας ,μόνο αν καταργήσουν τον δικό τους τρόπο ιδιοποίησης . Οι προλετάριοι δεν έχουν τίποτα δικό τους να διασφαλίσουν. Δική τους αποστολή είναι να καταστρέψουν καθετί που εγγυάται και διασφαλίζει την ατομική ιδιοκτησία. Το προλεταριακό κίνημα είναι το αυτεξούσιο κίνημα της τεράστιας πλειοψηφίας προς το συμφέρον της τεράστιας πλειοψηφίας. Το προλεταριάτο το έσχατο στρώμα της τωρινής κοινωνίας δεν μπορεί να σηκώσει κεφάλι ,δεν μπορεί να σταθεί στα πόδια του δίχως να τινάζει στον αέρα ολόκληρο το εποικοδόμημα των στρωμάτων που απαρτίζουν την επίσημη κοινωνία.⁸⁹

⁸⁹ Μαρξ Κ.2010,σελ.26-35

Η ανάλυση του εμπορεύματος: Η φαντασμαγορία του εμπορεύματος

“Ο πλούτος των κοινωνιών όπου κυριαρχεί ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής εμφανίζεται σαν ένας "τεράστιος σωρός από εμπορεύματα" και το ξεχωριστό εμπόρευμα σαν η στοιχειώδης μορφή του. Γι αυτό, η έρευνα μας αρχίζει με την ανάλυση του εμπορεύματος.”⁹⁰

Οι πρώτες προτάσεις με τις οποίες ξεκινάει το Κεφάλαιο επιδιώκουν να δικαιολογήσουν το γιατί η ανάλυση του εμπορεύματος συγκροτεί το αρχικό στάδιο της ανάλυσης. Πρόκειται αναμφίβολα για μια μη αξιωματική θεμελίωση της έρευνας του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.

Κατ'αρχήν αποστασιοποιείται από οποιαδήποτε αναφορά στην οικονομική συμπεριφορά του ανθρώπου, το οποίο αποτελεί το σύνηθες έναυσμα των οικονομικών θεωριών, των κλασικών και νεοκλασικών οικονομικών. Σ' αυτές η επίκληση του "ορθολογικού οικονομικού ανθρώπου" συγκροτεί την αξιωματική αφετηρία των θεωρήσεων τους.

Μα παράλληλα η μαρξική προσέγγιση αποστασιοποιείται κι από την απευθείας θεώρηση των κατηγοριών *κεφάλαιο* και *εργασία*, παρά το γεγονός ότι η σχέση αυτή, είναι η κύρια και βασική μορφή που χαρακτηρίζει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Με την επίκληση του εμπορεύματος, ως καθολικής μορφής και ιστορικού μορφώματος συνάμα, ο Μαρξ επιλέγει ως αρχή της ανάλυσης την εμπορευματική μορφή αυτή καθεαυτή.

Η πιο προφανής εξήγηση της επιλογής αυτής είναι πως το βήμα αυτό, από αναλυτική σκοπιά είναι αναπόφευκτο. Το κεφάλαιο, όπως αναπτύσσεται στην συνέχεια, μεταλλάσσεται διαρκώς ανάμεσα στην χρηματική και την εμπορευματική μορφή, ενώ η εργασία υπόκειται στις διαδικασίες εμπορευματοποίησης της εργασιακής ικανότητας. Συνεπώς η ανάλυση του εμπορεύματος οφείλει να προηγηθεί.

Μα όσο λογική και να φαίνεται η εξήγηση αυτή, εντούτοις στην ανάλυση του εμπορεύματος διαφαίνεται αμέσως, πως εδώ δεν πρόκειται για την ανάλυση της εμπορευματικής παραγωγής εν γένει, αλλά για την ανάλυση της καπιταλιστικής εμπορευματικής παραγωγής.

Το δεύτερο σημείο που υποδηλώνει αυτή η αρχή είναι η ανεξαρτησία της οικονομικής μορφής, η αυτονόμηση της από κάθε πολιτικό ή κοινωνικό δεσμό. Δεν εξοβελίζει οριστικά το

⁹⁰ Μαρξ Κ., 1978 α, σελ. 49

πολιτικό και το κοινωνικό, αλλά το επανατοποθετεί, έχοντας προηγούμενα υποθέσει την αυτονόμηση του οικονομικού πεδίου.

Ο σωρός από εμπορεύματα είναι όχι μόνο ορατά, αλλά και αυτόνομα, αυτόνομα και αυτόνομα δηλώνουν, όπως και οι οικονομολόγοι, ότι η παραγωγή και η πώληση τους είναι δυνατή με αποκλειστική ευθύνη των ιδιοκτητών τους, των κατόχων τους, χωρίς καμιά εξωτερική παρέμβαση. Τα εμπορεύματα και οι κάτοχοι τους διακηρύσσουν μέσα από την προβολή των εμπορευμάτων στην κοινή θέα την ίδια την ελευθερία τους. Η δηλούμενη αυτενέργεια των εμπορευμάτων, κατ' ουσίαν των κατόχων τους, οι οποίοι δρουν χωρίς τη μέριμνα κανενός άλλου μηχανισμού, αυτή η απλοϊκή σύλληψη του Άνταμ Σμιθ, που θέλει την αυτενέργεια των ατόμων να μεριμνά για τις δικές τους ανάγκες, αυτή την εικόνα επιλέγει τελικά και ο Μαρξ για να τη διερευνήσει.

Το εμπόρευμα είναι πριν από όλα ένα εξωτερικό αντικείμενο, ένα πράγμα που με τις εξωτερικές του ιδιότητες ικανοποιεί μια συγκεκριμένη ανάγκη του ανθρώπου. Δεν ενδιαφέρει η φύση αυτών των αναγκών. Μπορεί να προέρχεται είτε από το στομάχι είτε από τη φαντασία.⁹¹

Όλες οι ανάγκες, πραγματικές ή φαντασιακές είναι ισοδύναμα καλές για την εμπορευματική παραγωγή. Κάθε διάκριση τους, ηθική ή άλλη, θα επιζητούσε τη μετατόπιση του αναλυτικού ενδιαφέροντος ,σε θέματα μάλλον αναποφάσιστα, σε θέματα που δεν μπορεί να προσδιοριστούν παρά μόνο με αξιωματικό τρόπο.

Εκείνο λοιπόν που κάνει ένα προϊόν να γίνεται εμπόρευμα , δεν είναι οι φυσικές του ιδιότητες ,μα λόγοι κοινωνικοί.⁹²

Η ενδυμασία, η κατοικία, το μέσο μετακίνησης, ήταν πάντα επενδυμένα με συμβολικές αξίες που έφεραν κάθε φορά το βάρος της τάξης που ανήκε κάποιος, ή που θα ήθελε, έστω φαντασιακά, να ανήκε. Η φυγή του Μαρξ από τη χρηστικότητα του εμπορεύματος είναι απόλυτη.

Ταυτόχρονα όμως προβαίνει σε μια απότομη ρήξη με κάθε αναφορά στο παρελθόν, επικαλείται την *ιστορία* ως αρμόδια να κρίνει ,όχι μόνο τις χρήσεις των πραγμάτων σε διαφορετικές εποχές, αλλά και τα κοινωνικά μέτρα που στο παρελθόν χρησιμοποιήθηκαν ως μέσα μέτρησης των ποσοτήτων των ωφέλιμων πραγμάτων. Το εμπόρευμα ως ένα πράγμα απλό, χειροπιαστό και ορατό φέρει εξ αντικειμένου δύο προφανείς ιδιότητες: έχει κάποιες

⁹¹ Μαρξ Κ.1978,τ.Α,σελ.49

⁹² Κάουτσκι Κ.,1990,σελ.18

ωφέλιμες ιδιότητες, που το κάνουν αξία χρήσης· εν προκειμένω δηλαδή πρόκειται για ένα αγαθό. Ταυτόχρονα φέρει και ανταλλακτική αξία εφόσον ως εμπόρευμα οφείλει να αποτελέσει αντικείμενο ανταλλαγής, να ανταλλαγεί έναντι ενός ή περισσοτέρων άλλων εμπορευμάτων.

Το αγαθό λοιπόν ,ο Μαρξ το διακρίνει αναλόγως του σταδίου της κοινωνικής παραγωγής σε μη εμπόρευμα και εμπόρευμα .Το πρώτο ικανοποιεί μια δεδομένη ανάγκη ,το δεύτερο αποκαλύπτει ανταλλακτική σχέση προς επίτευξη κέρδους ,γιατί ως εμπόρευμα περικλείει τις αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος και τις αντινομίες αυτού.⁹³

Ο άνθρωπος ο οποίος με το προϊόν του ,ικανοποιεί την προσωπική του ανάγκη ,δημιουργεί ασφαλώς μια αξία χρήσης ,αλλά μια αξία χρήσης που να μπορεί να χρησιμεύσει στον άλλον, μια αξία χρήσης κοινωνική. Ό,τιδήποτε λοιπόν παράγεται για να ανταλλαχθεί είναι εμπόρευμα .⁹⁴

Το εμπόρευμα έχει μια ιδιορρυθμία, γιατί διάγει μια διπλή ζωή. Είναι προϊόν εργασίας κατασκευασμένο για να χρησιμοποιηθεί αλλά και για να ανταλλαχθεί. Για παράδειγμα μια γούνα ,μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε για να μας προστατέψει από το κρύο ,είτα για να κερδίσουμε χρήματα πουλώντας την. Το εμπόρευμα έχει λοιπόν δύο διαστάσεις ,αυτό που είναι κι αυτό που αξίζει. Είναι συγχρόνως αξία χρήσης κι αξία. Η αξία χρήσης βρίσκεται στις φυσικές ιδιότητες που έχει το εμπόρευμα. Πριν από τη γέννηση του καπιταλισμού, η παραγωγή ήταν παραγωγή αξιών χρήσης. Το προϊόν έχει ανταλλακτική αξία κι αξία χρήσης μόνο μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία.⁹⁵

Στην ίδια την ανταλλακτική σχέση των εμπορευμάτων ,η ανταλλακτική αξία μας εμφανίστηκε ως απολύτως ανεξάρτητη από τις αξίες χρήσεως . Αν κάνουμε πραγματική αφαίρεση της αξίας χρήσεως των προϊόντων της εργασίας επιτυγχάνουμε την αξία τους ,όπως μόλις προηγουμένως την προσδιορίσαμε. Η ανταλλακτική αξία αφορά την κτητική οικονομία κατά την Αριστοτέλαιο ορολογία.⁹⁶

Ο κάτοχος για να το πράξει αυτό αναζητά στην αξία του εμπορεύματος του ένα τρόπο αποτύπωσης, μέσω ενός άλλου εμπορεύματος. Έτσι το άλλο εμπόρευμα αίφνης ακυρώνεται ως αξία χρήσης. Αυτό συγκροτεί ένα δευτερεύοντα μηχανισμό έναντι της πρωτοκαθεδρίας που αποκτά το γεγονός ότι το άλλο εμπόρευμα έχει μια ειδική αξία χρήσης: γίνεται το μέσο

⁹³ Χουμανίδης Λ.1986,σελ.491

⁹⁴ Αποστολόπουλος Θ.1997,σελ.35

⁹⁵ Smith D .1982,σελ.30-35

⁹⁶ Αποστολόπουλος Θ.1997,σελ.33

εκδήλωσης της σχετικής αξίας του εμπορεύματος προς πώληση, αποκτά την ισοδύναμη μορφή στην ανταλλακτική σχέση. Επιπλέον, στον καπιταλισμό δεν αποτελούν εμπόρευμα μόνο τα προϊόντα της εργασίας, αλλά επίσης και η εργασιακή δύναμη των εργαζομένων, οι οποίοι απώλεσαν κατά την ιστορική εξέλιξη όλα τα δικαιώματα ιδιοκτησίας πάνω στα μέσα παραγωγής και υποχρεώνονται να πωλούν την εργασιακή τους δύναμη στους καπιταλιστές (κατόχους των μέσων παραγωγής), ως μοναδική πλέον δυνατότητα για να αποκτήσουν τα απαραίτητα μέσα διαβίωσης.⁹⁷

Μια αξία χρήσεως, με άλλα λόγια ένα αγαθό, δεν έχει λοιπόν αξία παρά διότι ανθρώπινη εργασία, θεωρημένη σε αφηρημένη μορφή παρουσιάζεται με αυτό υλοποιημένη.⁹⁸

Η εργασία ως απομονωμένη δραστηριότητα μεμονωμένων ή ομάδων ανθρώπων, είναι μια υλική δραστηριότητα αυτή καθαυτή. Οι εμπορευματικές σχέσεις προηγούνται και έπονται της παραγωγικής δράσης αυτής καθαυτής. Η παραγωγική πρακτική είναι πάντα, εξ ορισμού, ανομοιογενής, εξαιτίας του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Το προϊόν της παραγωγικής πρακτικής, ως μόρφωμα της εργασίας δεν μπορεί να αντιμετωπίσει το διαφορετικό προϊόν παρά ως μόρφωμα της εργασίας επίσης. Η εργασία εν γένει μπορεί να μην υπάρχει ως ορατή δραστηριότητα, μορφοποιείται όμως ως αποτέλεσμα κατά την πράξη της ανταλλαγής. Η αφηρημένη εργασία λοιπόν ως κοινωνική αναγνώριση της ατομικής, ως ενοποιητική διαδικασία μέσω της οποίας κάθε *ατομική* εργασία αναγνωρίζεται πανηγυρικός ως *κοινωνική*, ως όμοια με πολλές άλλες, αυτή η διαδικασία απόδοσης ομοιότητας στην ανομοιογενή συγκεκριμένη εργασία, συγκροτεί αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί, την *φαντασματική αντικειμενικότητα* των εμπορευμάτων. Αυτή η θεατρική αναπαράσταση του εμπορεύματος θέλει να αποκαθλώσει την καθησυχαστική πλευρά των αγαθών που είναι παρατεταγμένα ως σωρός από εμπορεύματα. Κάθε ένα από αυτά περικλείει τον άχαρο κόσμο της παραγωγής του, τους σκλάβους ιθαγενείς της νότιας Αμερικής, τους ελεύθερους εργάτες του Μάντσεστερ ή τους Ινδούς μεροκαματιάρηδες. Τα εμπορεύματα που είναι έτσι όμορφα τοποθετημένα το ένα δίπλα στο άλλο, δεν κάνουν καμία αναφορά στις συνθήκες κάτω από τις οποίες παράχθηκαν, τη στιγμή που ως αξιακά υποκείμενα, ως προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας καλούνται να ανταλλάγουν με βάση αυτήν ακριβώς την απόκρυφη διαδικασία.

Αυτή η αόρατη πλευρά θέλει τα εμπορεύματα να συγκροτούν αξιακά μεγέθη, μέσω των οποίων αντικρίζονται το ένα με το άλλο και επιζητούν την ανταλλαγή τους. Θέλει τους

⁹⁷ Μήλιος Γ., Οικονομικής Γ, 1999

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=6

⁹⁸ Λένιν Β.Ι., 1980, τ.26, σελ.50

καταναλωτές, όχι μόνο να έχουν υπάρξει προηγούμενα ως παραγωγοί προκειμένου να αποκτήσουν το δικαίωμα στην κατανάλωση, αλλά τους θέλει παραγωγούς που συγκλίνουν σε παραγωγικές πρακτικές καθορισμένες κοινωνικά, που επιβάλλει σε κάθε μεμονωμένο παραγωγό να δρα σύμφωνα με τον *κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας*. Οι παραγωγοί είναι προσανατολισμένοι προκαταβολικά, στην παραγωγή αξιών χρήσης για του άλλους, *κοινωνικής* δηλαδή *αξίας χρήσης* και μάλιστα παραγμένες στη βάση του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας.

Η δυναμική της αξιακής υπόστασης ,επιτρέπει την πρώτη προσέγγιση στην ανταλλακτική σχέση με όρους διαφορετικούς από αυτή της κλασικής πολιτικής οικονομίας. Διότι ενώ τα παραπάνω συγκροτούν εν πολλοίς τους όρους που ο Άνταμ Σμιθ συγκροτεί εννοιολογικά την αυτάρκεια του μηχανισμού της *αγοράς* προκειμένου να μεριμνά για τον πλούτο και την πρόοδο των εθνών, καθώς δηλαδή ο καταμερισμός της εργασίας και οι κανονικότητες και πειθαρχίες που θέτει η ελεύθερη αγορά, κάνουν απρόσκοπτη την διαδικασία σχηματισμού και συσσώρευσης του πλούτου, εντούτοις η δυναμικότητα αυτή ακυρώνεται μόλις γίνεται απόπειρα να προσδιοριστεί η ποσοτική σχέση με την οποία ανταλλάσσονται τα εμπορεύματα. Διότι η κοινή βάση των εμπορευμάτων, - η εργασία, που διατρέχει την προσέγγιση τόσο του Σμιθ, όσο και του Ρικάρντο, προσκρούει σε μια ατελή πρόσληψη της ίδιας της ανταλλακτικής πρόσβασης, σε μια αντίληψη καθόλα στατική και ελλειπή ταυτόχρονα, περί του μηχανισμού των τιμών, περί της μορφής της ανταλλακτικής αξίας. Οι *φυσικές τιμές* του Σμιθ, ο *χρηματικός ή εμπορευματικός δείκτης* του Ρικάρντο λύνουν το πρόβλημα βίαια, με την απλότητα με την οποία παραβιάζεται κάθε έννοια ή σύστημα που δεν κλείνει εννοιολογικά.

Στην πιο απλή ανταλλαγή δύο εμπορευμάτων εμφανίζεται το πρόβλημα της *σχετικής αξίας* και της ισοδύναμης μορφής. Η ανταλλαγή είναι απλή: $\chi (E1) = \psi (E2)$. Εδώ το εμπόρευμα E2 χάνει την εγκυρότητα του ως εμπόρευμα με τη συνήθη έννοια, ως μία συνήθης αξία χρήσης που ενδιαφέρεται να το αποκτήσει ο κάτοχος του E1. Γίνεται ισοδύναμο του E1, άρα αποκτά την αξία χρήσης να εκφράσει την σχετική αξία του E1. Στην πιο απλή μορφή ενυπάρχει η επίλυση ενός δυσνόητου προβλήματος: της φαινομενολογίας του εμπορεύματος, αλλά και της εξωτερίκευσης μια εσωτερικής σχέσης σε μια διττή ορατή πλέον σχέση. Το εμπόρευμα με τη διττή υπόσταση, - αξία χρήσης και αξία, μεταβάλλεται σε μια ορατή πλέον σχέση μιας αξίας χρήσης που αντιμετωπίζει το ισοδύναμο της αξίας του, σε συνθήκες γενικευμένης ανταλλαγής, το *γενικό ισοδύναμο*, το *εμπόρευμα-χρήμα*, το σύμβολο της αξίας αυτό καθεαυτό.

Η σχετική αξία, η ολοκληρωμένη μορφή της αξίας, η καθιέρωση του γενικού ισοδυνάμου, τελικά το εμπόρευμα-χρήμα, οριοθετούν τις αντιφάσεις του εμπορεύματος και της

εμπορευματικής ανταλλαγής. Το ζωντάνεμα του εμπορεύματος στην περίπτωση αυτή δεν επιζητά την θεμελίωση μιας ενιαίας μορφής εκδήλωσης της αξίας, αλλά επιζητά η μορφή αυτή να θεμελιώσει η ίδια τον ποσοτικό προσδιορισμό της με τρόπο άμεμπτο, λογικοφανή και κοινώς αποδεκτό. Χωρίς αμφιβολίες για την ποιότητα του μέτρου, το γενικό ισοδύναμο, το *χρήμα*, καλείται να εμπλακεί σε μια διαδικασία ποσοτικού προσδιορισμού, όπου το ίδιο καλείται να αναπαραστήσει την αφηρημένη εργασία και την αξία αυτή καθεαυτή. Στην απόπειρα αυτή, το χρήμα δεν είναι τίποτα άλλο, παρά απότοκο της ίδιας της ανθρώπινης πρακτικής. Αναφέρεται στον πρακτικό τρόπο με τον οποίο, πολύ παλαιότερα οι κοινωνίες αντιμετώπισαν την πρακτική των ανταλλαγών με την καθιέρωση του χρήματος.

Η θεωρία της αξίας του Μαρξ Ο Μαρξ απέναντι στον Ρικάρντο

Ο Μαρξ έδωσε ιδιαίτερο βάρος στο ζήτημα της συμμετρίας των «οικονομικών αγαθών» τα οποία παίρνουν τη μορφή των εμπορευμάτων. Διαμόρφωσε έτσι τη δική του έννοια της αξίας πάνω στην οποία οικοδόμησε ολόκληρο το θεωρητικό του σύστημα, ως μια λογικά συνεπή αλυσίδα εννοιών και αναλύσεων. Πολύ συχνά η Μαρξική έννοια της αξίας ταυτίζεται, ρητά ή άρητα, με την αντίστοιχη Ρικαρδιανή. Υπάρχουν εντούτοις και Μαρξιστές που ρητά δηλώνουν ότι ο Μαρξ διατήρησε τη ρικαρδιανή οικονομική θεωρία και απλώς την συνέδεσε με τη διαλεκτική φιλοσοφία του Χέγκελ. Ο διαπρεπής ιταλός Μαρξιστής Αντόνιο Γκράμισι έγραφε χαρακτηριστικά: «Με μια ορισμένη έννοια μου φαίνεται ότι μπορούμε να πούμε ότι η φιλοσοφία της πράξης ισούται με Χέγκελ + Ρικάρντο»⁹⁹ Στην προσέγγιση αυτή μπορεί να αντιπαρατεθεί ο ακόλουθος αφορισμός του Αλτουσέρ: «*Η κριτική του Μαρξ στην Πολιτική Οικονομία είναι ριζική: δεν αμφισβητεί μόνο το αντικείμενό της, αλλά και την ίδια την Πολιτική Οικονομία ως αντικείμενο. Για να δώσουμε πλήρη ριζοσπαστικότητα σε αυτή τη θέση,*

⁹⁹ Δημούλης Δ., 1998, σελ. 101,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=637&Itemid=29

πρέπει να πούμε ότι η Πολιτική Οικονομία, με τον τρόπο που φιλοδοξεί να ορίζεται, δεν έχει κατά τον Μαρξ κανένα δικαίωμα ύπαρξης»¹⁰⁰

Η Κλασική έννοια της αξίας στη Σμιθιανή εκδοχή της δαπανώμενης εργασίας και στη Ρικαρδιανή εκδοχή μπορεί να συνοψισθεί στις ακόλουθες θέσεις:

Θέση 1: Ένα εμπόρευμα αποτελεί αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία. Η ανταλλακτική αξία ως σχέση ανταλλαγής εμπορευμάτων εκφράζει την ενύπαρκτη στα εμπορεύματα αξία .

Θέση 2: Η αξία ενός εμπορεύματος προκύπτει από την εργασία και είναι ανάλογη του χρόνου εργασίας που έχει δαπανηθεί για την παραγωγή του . Θεωρείται δηλαδή ότι η αξία συνιστά ιδιότητα όλων των εμπορευμάτων , η οποία απορρέει από το γεγονός ότι αποτελούν προϊόντα εργασίας. Επομένως, η εργασία εξασφαλίζει τη συμμετρία των εμπορευμάτων.

Στην αντίληψη αυτή θεμελιώνεται και η Κλασική άποψη για την *«ουδετερότητα του χρήματος»* , ως μέσου που απλώς διευκολύνει την ανταλλαγή εμπορεύματος με εμπόρευμα: *«Το χρήμα από χρυσό και άργυρο που κυκλοφορεί σε κάθε χώρα θα μπορούσε κυριολεκτικά να συγκριθεί με ένα αμαξιτό δρόμο, ο οποίος ενώ επιτρέπει την κυκλοφορία και μεταφορά στην αγορά της χλόης και των σιτηρών της υπαίθρου, δεν παράγει ούτε μια φούχτα χλόης ή σιτηρών».*

Απότοκο των παραπάνω θέσεων είναι:

Θέση 3: Οι σχετικές αξίες, ως η σχέση ανταλλαγής μεταξύ εμπορευμάτων προκύπτουν από τις (ενδογενείς) αξίες τους, ως ο λόγος των αξιών τους

Θέση 4: Τα εισοδήματα του καπιταλιστή και του γαιοκτήμονα προκύπτουν από την αξία του συνόλου των εμπορευμάτων τα οποία παρήγαγε ο εργάτης στη διάρκεια μιας περιόδου.

Όσοι υποστηρίζουν ότι ο Μαρξ εντάσσεται στο Κλασικό θεωρητικό σύστημα θεωρούν ότι «πρόσθεσε» στις πιο πάνω 4 θέσεις: **α)** τη διευκρίνιση ότι οι θέσεις αυτές ισχύουν μόνο στο πλαίσιο συγκεκριμένων ιστορικών εποχών, που προέκυψαν από τη διαδικασία της πάλης των τάξεων, **β)** την εκτίμηση ότι τα εισοδήματα των ιδιοκτητριών τάξεων, απορρέουν από μια σχέση εκμετάλλευσης που θα καταργηθεί στο σοσιαλισμό, **γ)** το ξεκαθάρισμα ότι η αμοιβή του εργάτη δεν μπορεί να αφορά την «εργασία», αλλά την ικανότητα προς εργασία ή την εργασιακή δύναμη. Αν έτσι είχαν τα πράγματα, τότε θα ήμασταν ίσως υποχρεωμένοι να

¹⁰⁰ Μήλιος Γ.,2004, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=843&Itemid=29

συμφωνήσουμε με τον Schumpeter, ο οποίος υποστήριζε ότι : *«Ο Μαρξ πρέπει να θεωρηθεί ένας “κλασικός” οικονομολόγος και πιο ειδικά μέλος της ρικαρδιανής ομάδας»*¹⁰¹

Στην άποψη του Σμιθ και του Ρικάρντο για την αξία ως ενδογενές περιεχόμενο ή ιδιότητα των εμπορευμάτων αντιπαρατέθηκε το 1828, ο Samuel Bailey, ο οποίος υποστήριξε ότι: *«η αξία δεν μπορεί να νοείται ως ιδιότητα του εμπορεύματος, αλλά ως σχέση μεταξύ εμπορευμάτων»*. Ο Bailey υποστηρίζει ότι η ανταλλακτική αξία δεν είναι ιδιότητα επειδή είναι σχέση, και συγκεκριμένα η σχέση της ανταλλαγής. Όμως και κατά την Κλασική Σχολή η αξία υπάρχει ως σχέση ανταλλαγής , με τη διαφορά ότι η σχέση αυτή προκύπτει ως παράγωγο της κοινής ιδιότητας των εμπορευμάτων, δηλαδή του ότι αποτελούν προϊόντα εργασίας και το καθένα περιέχει διαφορετικά μεγέθη αξίας διότι δαπανήθηκαν για την παραγωγή του διαφορετικές ποσότητες εργασίας. Ακόμα αναφέρει , ότι η ανταλλακτική αξία δεν αποτελεί παράγωγο μιας ιδιότητας (της αξίας), αλλά μια ιδιότητα καθαυτήν, που υφίσταται απλώς ως σχέση ανταλλαγής. Ο τελευταίος αυτός ισχυρισμός υιοθετείται και από τους σύγχρονους (νεοκλασικούς) οικονομολόγους. Η κευνσιανή Τζόαν Ρόμπινσον όμως διατύπωσε την άποψη ότι ο Μαρξ πλανάται: *«Μια από τις μεγάλες φιλοσοφικές ιδέες στα οικονομικά εκφράζεται με τη λέξη “αξία” (...) όπως όλες οι μεταφυσικές ιδέες, όταν προσπαθήσεις να της προσδώσεις συγκεκριμένο περιεχόμενο, αποδεικνύεται ότι είναι απλώς μια λέξη»* Ο διαπρεπής νεοκλασικός θεωρητικός Βιλφρέντο Παρέτο (1848-1923) είχε ήδη διατυπώσει το ίδιο επιχείρημα, συγκρατώντας ακόμα λιγότερο το σαρκασμό του: *«Σε ένα βιβλίο που εκδόθηκε πρόσφατα, λέγεται ότι “η τιμή είναι η συγκεκριμένη εκδήλωση της αξίας”. Ξέραμε την ενσάρκωση του Βούδα, εδώ έχουμε την ενσάρκωση της αξίας. τι να είναι άραγε αυτή η μυστήρια οντότητα; Είναι, απ' ό,τι φαίνεται, “η ικανότητα ενός αγαθού να ανταλλάσσεται με άλλα αγαθά”. Με αυτό ορίζουμε ένα άγνωστο πράγμα ,με ένα άλλο ακόμα πιο άγνωστο. γιατί τι αλήθεια μπορεί να είναι αυτή η “ικανότητα”; Και το κυριότερο, πώς μετριέται; Από αυτή την “ικανότητα” ή το συνώνυμό της, την “αξία”, γνωρίζουμε μόνο τη “συγκεκριμένη εκδήλωση” που είναι η τιμή. Οπότε, είναι πραγματικά περιττό να μπλεκόμαστε με αυτές τις μεταφυσικές οντότητες, γι' αυτό ας μείνουμε καλύτερα στις τιμές»*

Η αντίληψη λοιπόν της αξίας ως ανταλλακτικής σχέσης παρακάμπτει το ζήτημα της συμμετρίας των εμπορευμάτων, δηλαδή δεν θέτει το ερώτημα τι είναι οι τιμές ή πώς καθίστανται τα εμπορεύματα σύμμετρες ποσότητες και άρα ανταλλάξιμα. Αυτή η αντίληψη χρησιμοποιείται από τους επικριτές της Μαρξικής έννοιας της αξίας, η οποία όμως ταυτίζεται στο μυαλό τους με την αντίστοιχη Κλασική έννοια, και ιδίως με τις Θέσεις 2 και 3, ενάντια

¹⁰¹ Μήλιος Γ. κ.α ,2005,σελ.22

στις οποίες είχε στραφεί και ο Μπέιλυ .Να μην ξεχνάμε ότι ο Σμιθ σπανίως όριζε, στην εκδοχή αυτή της «αγοραζόμενης εργασίας», την αξία ενός εμπορεύματος ως απλώς «την ποσότητα εργασίας» που αυτό μπορεί να αγοράσει. Στις περισσότερες περιπτώσεις συμπλήρωνε τη διατύπωση αυτή με τη φράση «ή την ποσότητα προϊόντων εργασίας».

Γίνεται προφανές ότι η αξία ως σχέση, είτε στην κατά Bailey είτε στην κατά Pareto εκδοχή της, προϋποθέτει τη θεώρηση των σχέσεων ανταλλαγής ως σχέσεων αντιπραγματισμού (άμεσης ανταλλαγής εμπορεύματος με εμπόρευμα), στις οποίες το χρήμα παίζει μόνο υποβοηθητικό ρόλο. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, για να μπορέσει κάποιος να αγοράσει πρέπει προηγουμένως να πωλήσει, ή ακριβέστερα αγοράζει πουλώντας .¹⁰²

Η δομή της επιχειρηματολογίας του Μαρξ

Αν ο Μαρξ ήταν Κλασικός , αν δεν ήθελε να δώσει ένα διαφορετικό νόημα στις Κλασικές Θέσεις 1 -3, δεν θα είχε κανένα λόγο να σωρεύσει τόσες σελίδες πάνω στις τόσο κρυστάλλινες διατυπώσεις των Θέσεων αυτών. Κρυστάλλινες διατυπώσεις όπως οι ακόλουθες: *«Αν τώρα παραβλέψουμε την αξία χρήσης των σωμάτων των εμπορευμάτων, τους μένει μονάχα μια ιδιότητα, η ιδιότητα ότι είναι προϊόντα εργασίας (...) Επομένως η αξία του εμπορεύματος είναι το κοινό που εκφράζεται στην ανταλλακτική σχέση ή στην ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος (...) Πώς μπορούμε να μετρήσουμε το μέγεθος της αξίας του [εμπορεύματος]; Με το ποσό της εργασίας που περιέχεται σ' αυτό, της "ουσίας που δημιουργεί αξία"»*¹⁰³

Αυτό που κάνει εδώ ο Μαρξ είναι να εκκινεί από ένα προκαταρκτικό, κοινά παραδεκτό ορισμό του εμπορεύματος και της αξίας του. Λαμβάνει ως σημείο αφετηρίας τον «κοινά αποδεκτό ορισμό» εκείνης της οικονομικής μορφής, η οποία επιτρέπει την προσέγγιση των «εσωτερικών»-αιτιακών αλληλοσχετίσεων που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής. Ξεκινά δηλαδή από το ιδεολογικό πρόπλασμα της έννοιας και μέσα από μια σειρά κριτικών επιχειρημάτων και ανατροπών οδηγείται στη σταδιακή οικοδόμηση μιας νέας, «ώριμης», έννοιας. Η πολλαπλώς προσδιορισμένη Μαρξική έννοια που τελικώς προκύπτει, έχει ανατρέψει πλήρως το ιδεολογικό πρόπλασμα που αποτέλεσε την αφετηρία της όλης διαδικασίας. Όπως σημείωνε ο ίδιος ο Μαρξ σε μια επιστολή του προς την Ένγκελς: *«το πλεονέκτημα της διαλεκτικής μου είναι πως λέω τα πράγματα σιγά-σιγά, και εκεί που νομίζουν*

¹⁰² Μήλιος Γ. κ.α ,2005,σελ.23

¹⁰³ Μαρξ Κ.,1978^α,σελ.52-53

πως τέλειωσα και είναι έτοιμοι να με αντικρούσουν, απλά αποδεικνύουν τη βαθιά τους ανοησία!»¹⁰⁴

Η «αφηρημένη εργασία»

Το ότι ο «πλούτος», είναι προϊόν εργασίας δεν αποτελεί ίδιον του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αληθεύει για οποιοδήποτε τρόπο παραγωγής. Κάθε τρόπος παραγωγής, προϋποθέτει τον εργαζόμενο-παραγωγό και την ιδιαίτερη σχέση του με τα μέσα παραγωγής, από την οποία μπορούν να αποκρυπτογραφηθούν τα ιδιαίτερα δομικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας, στην οποία είναι κυρίαρχος. Όμως, όπως τονίζει ο Μαρξ στην πρώτη κιόλας σελίδα του Κεφαλαίου, μόνο στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, «ο πλούτος των κοινωνιών (...) εμφανίζεται σαν ένας “τεράστιος σωρός από εμπορεύματα”, και το ξεχωριστό εμπόρευμα σαν η στοιχειώδης μορφή του»¹⁰⁵. Η αξία αποτελεί εκδήλωση των δομικών χαρακτηριστικών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και όχι εκδήλωση της εργασίας γενικά. Γίνεται προφανές, επομένως, ότι ο Μαρξ συνέλαβε την αξία ως μία ιστορικά ιδιαίτερη κοινωνική σχέση. Αξία είναι η «ιδιότητα» που αποκτούν τα προϊόντα εργασίας στον καπιταλισμό, «ιδιότητα» η οποία αποκτά υλική υπόσταση, πραγματοποιείται, στην αγορά, μέσω της ανταλλαξιμότητας του οποιοδήποτε προϊόντος εργασίας, με κάθε άλλο προϊόν εργασίας, δηλαδή μέσω του χαρακτήρα τους ως εμπορευμάτων τα οποία φέρουν μια συγκεκριμένη (χρηματική) τιμή στην αγορά. Από τα **Grundrisse** (1857), μέχρι το **Κεφάλαιο** (1867), ο Μαρξ επέμεινε ότι η αξία αποτελεί έκφραση των σχέσεων που χαρακτηρίζουν αποκλειστικά τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Στο έργο του εισάγει την έννοια της γενικευμένης εμπορευματικής παραγωγής, για να περιγράψει με βάση αυτήν την αξία, στην πραγματικότητα διαμορφώνει μια προκαταρκτική νοητική κατασκευή, που θα τον βοηθήσει να προσεγγίσει και να οικοδομήσει κατόπιν την έννοια της καπιταλιστικής παραγωγής.

Σε καμιά περίπτωση ο Μαρξ δεν περιγράφει μια (προκαπιταλιστική) κοινωνία απλής εμπορευματικής παραγωγής, όπως πίστεψαν πολλοί μαρξιστές: «Αν ερευνήσουμε παραπέρα για να βρούμε, κάτω από ποιες συνθήκες όλα τα προϊόντα ή έστω μόνο η πλειονότητά τους παίρνουν τη μορφή του εμπορεύματος, θα βρίσκαμε ότι αυτό γίνεται μόνο πάνω στη βάση ενός ολότελα ειδικού τρόπου παραγωγής, του κεφαλαιοκρατικού»¹⁰⁶. Η αξία δεν αποτελεί

¹⁰⁴ Μήλιος Γ. κ.α., 2005, σελ. 24-25

¹⁰⁵ Μαρξ Κ., 1978^α, σελ. 49

¹⁰⁶ Μαρξ Κ., 1978^α, σελ. 179-180

επομένως μια «ουσία» που ο ατομικός εργαζόμενος «εμφυσά» υπό οποιεσδήποτε ιστορικές συνθήκες στα προϊόντα της εργασίας του. Αποτελεί την έκφραση μιας ιστορικά ιδιαίτερης κοινωνικής σχέσης. Ο Μαρξ προσεγγίζει το ζήτημα αυτό μέσα από το ερώτημα περί της συμμετρίας. Αν στους μη καπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής απουσιάζει η «οικονομία της αγοράς» και τα προϊόντα της εργασίας δεν τίθενται σε ισοδυναμίας-για-την-ανταλλαγή, τότε δεν έχει νόημα να ισχυριζόμαστε ότι στον καπιταλισμό αυτά γίνονται οικονομικώς σύμμετρα επειδή είναι προϊόντα εργασίας. Ο Μαρξ βλέπει ένα ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί: *«Πώς και γιατί τα διαφορετικά είδη εργασίας καθίστανται ισοδύναμα;»* . *« Ας υποθέσουμε ότι μία ουγκιά χρυσού, ένας τόνος σιδήρου, 25 λίβρες σιταριού και είκοσι γιάρδες μεταξιού είναι ανταλλακτικές αξίες ίσου μεγέθους (...) αλλά η εύρεση χρυσού, η εξόρυξη σιδήρου, η καλλιέργεια σιταριού και η ύφανση μεταξιού είναι ποιοτικά διαφορετικά είδη εργασίας. Αυτό που αντικειμενικά εμφανίζεται ως διαφορετικότητα των αξιών χρήσης, εμφανίζεται, κατ' επέκταση, ως διαφορετικότητα των δραστηριοτήτων οι οποίες παράγουν αυτές τις αξίες χρήσης»*

Για να απαντηθεί το αίνιγμα της ισοδυναμίας των διαφορετικών ειδών εργασίας, πρέπει να γίνει κατανοητός ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας στον καπιταλισμό. Η καπιταλιστική οργάνωση της παραγωγής και ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας που προκύπτει από αυτήν, στηρίζεται στη άμεση ανεξαρτησία κάθε ιδιαίτερου παραγωγού (καπιταλιστή) από όλους τους άλλους. Ωστόσο, όλες αυτές οι ατομικές διαδικασίες παραγωγής, συσχετίζονται έμμεσα μεταξύ τους, μέσω του μηχανισμού της αγοράς, καθώς ο καθένας παράγει όχι για τον εαυτό του ούτε για την «κοινότητα» αλλά για την ανταλλαγή στην αγορά, για την υπόλοιπη κοινωνία που, όμως, «συναντιέται οικονομικά» μαζί του μόνο στην αγορά. Η διαδικασία αυτή επιβάλλει την κοινωνική (καπιταλιστική) ομογενοποίηση κάθε ατομικής παραγωγικής διαδικασίας, μέσω της γενικευμένης εμπορευματικής ανταλλαγής και του ανταγωνισμού μεταξύ ατομικών εμπορευματοπαραγωγών . Ο Μαρξ περιγράφει αυτή τη διαδικασία ,με την εισαγωγή της έννοιας αφηρημένη εργασία. Η εργασία στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι διφυής, αφενός είναι συγκεκριμένη εργασία (εργασία που παράγει μια συγκεκριμένη αξία χρήσης, όπως και σε κάθε άλλο τρόπο παραγωγής) και αφετέρου είναι αφηρημένη εργασία (ή εργασία εν γένει), εργασία όμοια από κοινωνική άποψη. Από εδώ πηγάζει η γενική ισοδυναμία και ανταλλαξιμότητα των προϊόντων της εργασίας, δηλαδή το ότι αυτά καθίστανται (παράγονται ως) εμπορεύματα: *«Η εργασία που εμπεριέχεται στην ανταλλακτική αξία είναι η αφηρημένα γενική κοινωνική εργασία, η οποία προκύπτει από την ολόπλευρη απαλλοτρίωση των ατομικών εργασιών»*. Αυτό

σημαίνει ότι «κάθε εμπόρευμα είναι το εμπόρευμα, το οποίο εμφανίζεται έτσι αναγκαστικά ως άμεση υλική συμπίκνωση του εν γένει χρόνου εργασίας, μέσω της απαλλοτρίωσης της ιδιαίτερης αξίας χρήσης του». Η δαπάνη αφηρημένης εργασίας, ή ο εν γένει χρόνος εργασίας, ρυθμίζει επομένως και το μέγεθος της αξίας των εμπορευμάτων.

Το πρόβλημα της κοινωνικής ομογενοποίησης της εργασίας στο οποίο παραπέμπει η έννοια της αφηρημένης εργασίας είναι επίσης διαφορετικό από το πρόβλημα της «ποσοτικής αντιστοίχισης» εργασιών διαφορετικής έντασης, ειδίκευσης και παραγωγικότητας. Για να μπορέσει να συγκριθεί (ποσοτικά) μια ώρα εργασίας ενός μηχανικού, σε ή ώρες εργασίας ανειδίκευτου εργάτη θα πρέπει να αποτελούν ήδη τα δύο είδη εργασιών «ποιοτικώς όμοια» (δηλαδή αφηρημένη) εργασία. Αυτό είναι κάτι που ο εμπειρισμός δεν θα μπορέσει ποτέ να αντιληφθεί.

Συμπερασματικά: Τα προϊόντα της εργασίας είναι εμπορεύματα, άρα αξίες και ανταλλακτικές αξίες, όχι απλώς διότι είναι προϊόντα εργασίας, αλλά διότι είναι προϊόντα αφηρημένης εργασίας, δηλαδή «καπιταλιστικής εργασίας». Η αφηρημένη εργασία παράγει την αξία κάθε εμπορεύματος, η οποία αποτελεί το κοινό μέτρο, εφόσον ως αξία στερείται οποιουδήποτε άλλου κατηγορήματος, πέραν του μεγέθους.

Στο σημείο αυτό χρειάζονται διευκρίνιση δύο ζητήματα:

α) Η αφηρημένη εργασία (και συνεπώς ο εν γένει χρόνος εργασίας) δεν αποτελεί μια άμεση ιδιότητα της εργασίας, αλλά μια «αφαίρεση», δηλαδή μία έννοια που επιτρέπει την κατανόηση της διαδικασίας κοινωνικής ομογενοποίησης της εργασίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Αυτό που εμπειρικά υφίσταται είναι μόνο τα συγκεκριμένα εμπορεύματα που πωλούνται και αγοράζονται στην αγορά. **β)** Η αφηρημένη εργασία, ως έννοια που αποδίδει τον ειδικά κοινωνικό χαρακτήρα της εργασιακής διαδικασίας, δεν αφορά τη μεμονωμένη διαδικασία παραγωγής, αλλά την κοινωνική αλληλοσυσχέτιση όλων των, θεσμικά ανεξάρτητων μεταξύ τους, επιμέρους καπιταλιστικών διαδικασιών παραγωγής, η οποία εκδηλώνεται στην αγορά. Τα δύο αυτά ζητήματα ερμηνεύουν γιατί η ανάλυση πρέπει να επικεντρωθεί στην ανταλλακτική αξία. Αυτό ακριβώς κάνει ο Μαρξ. Δεν ολοκληρώνει την ανάλυσή του για την αξία στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου με την έννοια της αφηρημένης εργασίας, αλλά αντίθετα αφιερώνει το συντριπτικά μεγαλύτερο τμήμα της ανάλυσης αυτής στην ανταλλακτική αξία, ή στην αξία ως ανταλλακτική σχέση μεταξύ εμπορευμάτων. Η σχέση ανταλλαγής αποτελεί τη μοναδική εμπειρική απτή ύπαρξη της αξίας.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Μήλιος Γ. κ.α, 2005,σελ.26-28

«Η απλή, μεμονωμένη ή τυχαία μορφή της αξίας»

Η μορφή αυτή φαινομενικώς αντιστοιχεί στην απλή περίπτωση αντιπραγματισμού: χ **Εμπόρευμα A = ψ Εμπόρευμα B ή 20 πήχες πανί (λινό ύφασμα) = 1 σακάκι**, για την οποία ο Μαρξ λέει: «σ' αυτήν κρύβεται το μυστικό κάθε μορφής αξίας, γι' αυτό η ανάλυσή της παρουσιάζει την κύρια δυσκολία»¹⁰⁸. Είναι δυσνόητη επειδή είναι απλή, αν όμως αποκρυπτογραφηθεί θα αποκαλυφθεί το μυστικό ακόμα και της πιο αναπτυγμένης μορφή αξίας, της χρηματικής μορφής. Κατά την Κλασική αντίληψη στο σχήμα αυτό έχουμε την ανταλλαγή ανάμεσα σε δύο εμπορεύματα με προϋπάρχουσες ίσες αξίες (μετρούμενες ως ποσότητα εργασίας που δαπανήθηκε για την παραγωγή τους). Αντίθετα, κατά τον Μαρξ έχουμε μόνον ένα εμπόρευμα (το εμπόρευμα A, το οποίο καταλαμβάνει τη θέση της σχετικής αξιακής μορφής), η αξία του οποίου μετράται σε μονάδες ενός χρήσιμου πράγματος (μιας διαφορετικής από αυτό αξίας χρήσης), του B. Το B καταλαμβάνει τη θέση του ισοδύναμου και λειτουργεί ως μετρητής της αξίας του εμπορεύματος A. Το ισοδύναμο αυτό (εν προκειμένω το B) δεν αποτελεί ένα σύνηθες εμπόρευμα (ενότητα αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας), αλλά απλώς εισέρχεται στη σχέση για να μετρήσει την αξία του A: αποτελεί το «χρήμα» του εμπορεύματος A. Έτσι το A, ως εμπόρευμα (συνεπώς ως ανταλλακτική αξία), εκφράζει την αξία του στο ισοδύναμο B.

Αντίθετα, η αξία του ισοδύναμου (του B) δεν μπορεί να εκφραστεί. Δεν υφίσταται στον κόσμο της εμπειρικής πραγματικότητας: «Μόλις όμως το εμπόρευμα σακάκι πάρει τη θέση του ισοδύναμου στην έκφραση της αξίας, το μέγεθος της αξίας του δεν παίρνει κανενός είδους έκφραση σαν μέγεθος αξίας. Πιο σωστά φιγουράρει στην εξίσωση της αξίας μόνο σαν ορισμένη ποσότητα ενός πράγματος». Προκύπτει επομένως ότι κατά τον Μαρξ η «απλή μορφή της αξίας» δεν αποτελεί μια ισότητα με τη μαθηματική έννοια ή μια συνήθη ισοδυναμία, γεγονός που θα συνεπαγόταν ότι ψ Εμπόρευμα B = χ Εμπόρευμα A. Αντίθετα χαρακτηρίζεται από μια «πολικότητα», από το ότι κάθε «πόλος» της ισότητας κατέχει μια ποιοτικώς διαφορετική θέση και λειτουργία από τον άλλο, έτσι ώστε να μην ισχύει η αντιμεταθετική ιδιότητα (αν $\alpha=\beta \Rightarrow \beta=\alpha$). Το πανί κατέχει τη σχετική αξιακή μορφή, το σακάκι τη μορφή του ισοδύναμου, που σημαίνει ότι «παίζουν δύο διαφορετικούς ρόλους», δηλαδή ενώ «ανήκουν το ένα στο άλλο και καθορίζουν το ένα το άλλο, ταυτόχρονα είναι δύο αλληλοαποκλειόμενα ή αντίθετα άκρα». Η «πόλωση» αυτή είναι απόρροια του ότι η αξία του εμπορεύματος

¹⁰⁸ Μαρξ Κ., 1978^a, σελ.64

εκδηλώνεται μόνο στην ανταλλακτική σχέση, στην ανταλλακτική αξία. Στην απλή μορφή της ανταλλακτικής σχέσης, λοιπόν, το «ισοδύναμο» (σακάκι) αποτελεί τον «μετρητή αξίας» του «σχετικού» (του υφάσματος). Αυτό συμβαίνει διότι *«η αξία του λινού υφάσματος δύναται να εκφραστεί μόνο σε άλλο εμπόρευμα, δηλαδή μόνο σχετικά»*. Έτσι το εμπόρευμα Α (σχετική μορφή) *«μετατρέπει την αξία χρήσης Β σε υλικό που εκφράζει τη δική του αξία»*. Γίνεται δηλαδή το Β, ή το σακάκι (ισοδύναμη μορφή) το μέσο μέτρησης της αξίας (το «χρήμα») του Α, του υφάσματος. Το ισοδύναμο («εμπόρευμα» Β ή σακάκι) κατά την ανταλλαγή λειτουργεί ως «μορφή εμφάνισης της αξίας», που σημαίνει ότι η περιεχόμενη σε αυτό συγκεκριμένη εργασία (ραπτική σακακιών) λειτουργεί (προς το παρόν μόνο για το ύφασμα) ως εκδήλωση της εργασίας εν γένει, της αφηρημένης εργασίας. Η αξία εκδηλώνεται μόνο μέσω των μορφών αυτών εμφάνισής της. Η μορφή του ισοδυνάμου, ως αισθητηριακά απτή εκδήλωση της αξίας χαρακτηρίζεται από τα ακόλουθα στοιχεία: α) Η αξία χρήσης της αποτελεί τη μορφή εμφάνισης της αξίας, β) η συγκεκριμένη εργασία (ραπτική) καθίσταται μορφή εμφάνισης της αφηρημένης εργασίας, γ) η ατομική εργασία εκδηλώνεται ως άμεσα κοινωνική εργασία.

Στο βαθμό που το σακάκι διατηρεί αυτή τη θέση του ισοδυνάμου, η αξία του δεν εκδηλώνεται δηλαδή «δεν υπάρχει» στο κόσμο της απτής πραγματικότητας, των μορφών εμφάνισης. Όπως η αξία του εμπορεύματος Α, δηλαδή του υφάσματος (σχετική μορφή) *«δεν αντανακλάται στο δικό του σώμα (...) αποκαλύπτεται, λαμβάνει αισθητηριακά απτή έκφραση μέσω της αξιακής σχέσης του προς το σακάκι»*, κατ' αναλογία και το σακάκι δεν μπορεί να λάβει κανενός είδους αισθητηριακά απτή έκφραση *«δεν μπορεί να εκφράσει την αξία του στο δικό του σώμα ή στην δική του αξία χρήσης (...) Δεν μπορεί να αναφερθεί στην σ' αυτό το ίδιο (...) εμπεριεχόμενη συγκεκριμένη εργασία ως απλή μορφή πραγμάτωσης αφηρημένης ανθρώπινης εργασίας»*. Αν αυτό μπορούσε να συμβεί για το σακάκι, τότε το ίδιο θα συνέβαινε για το ύφασμα ή για οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα και η αξία θα αποτελούσε αυθύπαρκτη εκδήλωση (μορφή εμφάνισης) της εργασίας (το περιεχόμενο και η μορφή της αξίας θα ταυτίζονταν), συνεπώς το Μαρξικό θα μπορούσε να θεωρηθεί ταυτόσημο με το Ρικαρδιανό σύστημα ανάλυσης. Κάτι τέτοιο όμως δεν συμβαίνει.¹⁰⁹

«Ουσία», περιεχόμενο και μορφή της αξίας

Σε αντιδιαστολή με τη Ρικαρδιανή θεωρία της αξίας, αλλά και τη Νεοκλασική θεωρία, η Μαρξική θεωρία της αξίας αποτελεί χρηματική θεωρία. Στο Μαρξικό σύστημα, η αξία ενός

¹⁰⁹ Μήλιος Γ. κ.α ,2005,σελ.34

εμπορεύματος δεν εκφράζεται αφ' εαυτής, αλλά μέσω των στρεβλών μορφών εμφάνισής της (των τιμών). Επιπλέον, δεν μπορεί να προσδιοριστεί μεμονωμένα, αλλά αποκλειστικά σε σχέση με όλα τα άλλα εμπορεύματα, στη διαδικασία ανταλλαγής. Αυτή η ανταλλακτική αξιακή σχέση υλοποιείται από το χρήμα: Στο Μαρξικό σύστημα δεν μπορεί να υπάρξει καμία άλλη «ωλική συμπύκνωση» της αξίας. Ως το ουσιώδες χαρακτηριστικό της «οικονομίας της αγοράς» θεωρείται επομένως όχι απλώς η ανταλλαγή εμπορευμάτων, αλλά και η χρηματική κυκλοφορία και το χρήμα. Η Μαρξική θεωρία της αξίας αναφέρεται ταυτόχρονα στην έννοια της αφηρημένης εργασίας και του χρήματος. Η αξία περιγράφεται ως ουσία, μέγεθος και μορφή: είναι έκφραση μιας ιστορικά ιδιαίτερης κοινωνικής-οικονομικής σχέσης και συμπυκνώνει την ειδική κοινωνική ομογενοποίηση της εργασίας στον καπιταλισμό, η οποία φανερώνεται στη γενική, διαμεσολαβούμενη δια του χρήματος, ανταλλαξιμότητα των εμπορευμάτων στην αγορά: *«Το αποφασιστικό σημαντικό ήταν να αποκαλυφθεί η εσωτερική αναγκαία συνάρτηση μεταξύ μορφής της αξίας, ουσίας της αξίας και μεγέθους της αξίας, δηλαδή, ιδεατά εκφρασμένο, να αποδειχθεί, ότι η μορφή της αξίας εκπηγάξει από την έννοια της αξίας»* Από ποσοτική σκοπιά, η αξία ενός εμπορεύματος προκύπτει από την ποσότητα της κοινωνικά αναγκαίας αφηρημένης εργασίας, η οποία δαπανάται για την παραγωγή του. Εντούτοις, η δαπάνη αυτή, δεν μπορεί να προσδιοριστεί καθαυτή ποσοτικά κι η αξία μετράται μόνο στο επίπεδο των στρεβλών μορφών εμφάνισης, ως χρηματική τιμή. Ο Μαρξ υπέθεσε εντούτοις, απλουστευτικά, σε διάφορα σημεία της ανάλυσής του στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου, ότι τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται σύμφωνα με τις αξίες τους, δηλαδή ότι μπορεί να προσδιοριστεί ο χρόνος (αφηρημένης) εργασίας που δαπανήθηκε για την παραγωγή καθενός εμπορεύματος ξεχωριστά. Ειδικότερα, ήθελε να καταστήσει σαφή στον αναγνώστη τα αποτελέσματα που έχει η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στην παραγωγή και τη διανομή του προϊόντος. Στον τρίτο τόμο του Κεφαλαίου εγκατέλειψε αυτή την υπόθεση, καθώς εστίασε την ανάλυσή του στις μορφές εμφάνισης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Εδώ εισήγαγε την έννοια των τιμών παραγωγής, ως των μορφών εμφάνισης της αξίας που εξασφαλίζουν την εξίσωση του ποσοστού κέρδους όλων των ατομικών κεφαλαίων, τα οποία διαπλέκονται μεταξύ τους, μέσω του ανταγωνισμού, στο πλαίσιο μιας καπιταλιστικής οικονομίας. Σύμφωνα με τον Μαρξ, η τιμή παραγωγής αποτελεί αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί «κέντρο βάρους» γύρω από το οποίο ταλαντεύονται οι αγοραίες τιμές. Αντίθετα οι Κλασικοί Οικονομολόγοι ταύτιζαν τις «φυσικές τιμές» με τις αξίες των εμπορευμάτων, δηλαδή θεωρούσαν ότι τιμές και αξίες αποτελούν σύμμετρα μεγέθη. Το γεγονός πάντως ότι ο ίδιος ο Μαρξ χρησιμοποιεί ορισμένες φορές, στα τμήματα του έργου του που ακολουθούν την ανάλυση της αξιακής μορφής, μια απλουστευτική (αλλά

Ρικάρντο) έννοια της αξίας και της υπεραξίας, η οποία ταυτίζει την αξία με την εργασία γενικά, δυσχεραίνει την κατανόηση της χρηματικής αξιακής θεωρίας του. Ο Μαρξ αναφέρεται λοιπόν στην «αξία» του εμπορεύματος σαν να επρόκειτο για μια αφ' εαυτής μετρήσιμη ποσότητα παραβλέποντας ότι: (1) στον καπιταλισμό αξία δημιουργεί η αφηρημένη εργασία και (2) ότι η αξία αναπαριστά τη γενική ανταλλαξιμότητα των εμπορευμάτων και είναι μετρήσιμη δια της μορφής εμφάνισής της, του χρήματος. Η απλουστευτική αναπαράσταση της υπεραξίας ως εμπειρικός απτής ποσότητας υπερεργασίας, δεν σημαίνει εντούτοις ότι θα πρέπει να διαγράψουμε τη χρηματική θεωρία της αξίας που θεμελιώνει ο Μαρξ και να θεωρήσουμε ότι η Μαρξική έννοια της αξίας ταυτίζεται με την Ρικαρδιανή έννοια («δαπανώμενη εργασία»). Άλλωστε, ο Μαρξ είχε προειδοποιήσει τους αναγνώστες του για τις απλουστευτικές υποθέσεις εκείνου του τμήματος της ανάλυσής του που σκιαγραφούν την εκμετάλλευση.

Ο λόγος για τον οποίο ο Μαρξ προσεγγίζει την καπιταλιστική εκμετάλλευση μέσω της έννοιας της υπερεργασίας, και όχι σε σχέση με τις ιδιαίτερες μορφές υπό τις οποίες εμφανίζεται η υπερεργασία στον καπιταλισμό (κέρδος και χρηματικές σχέσεις), δεν είναι η υποτιθέμενη «μετρησιμότητα» της «δαπανώμενης εργασίας» στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, αλλά οι ενδοφυείς σ' αυτόν τον τρόπο παραγωγής διαδικασίες απόκρυψης των ταξικών σχέσεων. Η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο επιβάλλει τον καπιταλιστή ως τον παραγωγό των εμπορευμάτων και ρυθμίζει τις σχέσεις ανταλλαγής μεταξύ των διαφορετικών εμπορευμάτων σε αντιστοιχία προς τα κόστη παραγωγής. Το κέρδος εμφανίζεται έτσι ως ένα ποσοστό του προκαταβαλλόμενου κεφαλαίου, έτσι ώστε «η ίδια η υπεραξία εμφανίζεται ότι ξεπήδησε από το συνολικό κεφάλαιο, και μάλιστα εξίσου από όλα του τα μέρη».¹¹⁰ Με τη μετατροπή των αξιών σε τιμές παραγωγής κρύβεται από τα μάτια η ίδια η βάση του καθορισμού της αξίας. Για να κατανοήσουμε τη θεωρία της αξίας του Μαρξ, και ιδιαιτέρως τη χρηματική θεωρία του κεφαλαίου που απορρέει από αυτήν, απαιτείται, λοιπόν, να μην περιοριστούμε στα χωρία του Μαρξικού έργου στα οποία ο Μαρξ υιοθετεί μια απλουστευτική προσέγγιση της αξίας, αλλά να εστιάσουμε την προσοχή μας στην ανάλυση της χρηματικής μορφής.¹¹¹

¹¹⁰ Μαρξ Κ., 1978γ, σελ. 211

¹¹¹ Μήλιος Γ. κ.α, 2005, σελ. 38-40

Η θεωρία της αξίας και του χρήματος στον Μαρξ*

Η μαρξική θεωρία του χρήματος συνδέεται στενά και αδιαχώριστα με την αξιακή του θεωρία. Η σύνδεση είναι στενότερη απ' ό,τι συμβαίνει με άλλα στοιχεία του οικονομικού συστήματος του Μαρξ. Η αξιακή θεωρία αναλύει την απλούστερη σχέση παραγωγής μεταξύ ανθρώπων ως ανεξάρτητων παραγωγών εμπορευμάτων. Το χρήμα όχι μόνο δημιουργείται από το εμπόρευμα, αλλά και προϋποθέτει το εμπόρευμα. Η σχέση μεταξύ του κατόχου εμπορεύματος και του κατόχου χρήματος είναι ακριβώς η σχέση δύο ανεξάρτητων εμπορευματοκατόχων. Ο κάτοχος χρήματος ήταν χθες παραγωγός και κάτοχος εμπορεύματος που πούλησε έναντι χρήματος. Στο βαθμό που η ανταλλαγή χρήματος με εμπόρευμα είναι ουσιαδώς ανταλλαγή εμπορευμάτων (E-X-E), αυτή η πλευρά της διαδικασίας ανταλλαγής εξετάζεται από τη θεωρία της αξίας. Ενώ η ανταλλαγή εμπορευμάτων γίνεται αναγκαστικά στη μορφή ανταλλαγής χρήματος με εμπόρευμα και εμπορεύματος με χρήμα (E-X και X-E), αυτή η πλευρά της διαδικασίας ανταλλαγής εξετάζεται από τη θεωρία του χρήματος. Οι θεωρίες αυτές εξετάζουν διαφορετικές πλευρές της ίδιας διαδικασίας. Αυτό ερμηνεύει τον αμφίδρομο χαρακτήρα της σχέσης των δύο θεωριών. Η θεωρία του κεφαλαίου προϋποθέτει τη θεωρία της αξίας, η οποία παρουσιάζεται από τον Μαρξ χωρίς αναφορά σε προϋποθέσεις που στηρίζουν την πρώτη. Αντιθέτως, η χρηματική θεωρία όχι μόνον προκύπτει από την αξιακή, αλλά και η αξιακή δεν μπορεί να αναπτυχθεί χωρίς τη χρηματική, η οποία συνιστά την ολοκλήρωσή της. Η αξιακή θεωρία του Μαρξ βασίζεται σε προϋποθέσεις της χρηματικής οικονομίας. Συγκεκριμένα, ο Μαρξ εκκινεί από τη γενική εξίσωση των εμπορευμάτων μεταξύ τους, η οποία χαρακτηρίζει τη χρηματική οικονομία και είναι αδύνατη χωρίς την ύπαρξη του χρήματος.¹¹²

Σε ποιο βαθμό η αξιακή θεωρία του Μαρξ βασίζεται σε προϋποθέσεις της χρηματικής οικονομίας;

Ο Μαρξ δεν ξεκινά από την εξίσωση ενός εμπορεύματος με κάποιο άλλο, αλλά από την καθολική εξίσωση όλων των εμπορευμάτων. Όλα τα εμπορεύματα αποτελούν ανταλλακτικές αξίες. Μόνο σε αυτή την περίπτωση υπάρχει εμπόρευμα και επίσης

¹¹² Μαυρουδέας Σ., 1993, σελ. 69-80

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=424&Itemid=29

• Για την παρούσα ανάλυση, κρίναμε σκόπιμο να καταφύγουμε σε μια πυκνότερη σύννοψη της όλης διερεύνησης της αξιακής και χρηματικής θεωρίας του Μαρξ, από τον σοβιετικό θεωρητικό **Rubin Isaak**, αφού θεωρούμε ότι το σχετικό έργο του, αν και καταγράφηκε τη δεκαετία του 30', ανοίγει την κοίτη σ'όλο το πολυσχιδές ετερογενές ρεύμα που επικεντρώνεται στο επαναστατικό κέντρο της θεωρίας του Μαρξ.

ανταλλακτική αξία ως ικανότητα των εμπορευμάτων για ανταλλαγή εν γένει. Τα εμπορεύματα *«καλύπτονται αμοιβαία ...σε ορισμένες ποσότητες αλληλοαντικαθιστούνται στην ανταλλαγή, αποτελούν ισοδύναμα»*.

Για παράδειγμα, στην εξίσωση του υφάσματος με τον καφέ, ο Μαρξ προσθέτει ότι η ανταλλακτική αξία του λινού *«δεν εξαντλείται σε αυτή την ποσοτική σχέση»*, αλλά περιλαμβάνει την *«ατελεύτητη σειρά εξισώσεων»* με όλα τα εμπορεύματα. Η κλωστή και το ύφασμα είναι ισοδύναμα στο βαθμό που *«αποτελούν ισοδύναμα για κάθε αξία χρήσης που εγκλείει τον ίδιο χρόνο εργασίας»*.

Πριν αναφερθεί στο παράδειγμα του σιταριού και του σιδήρου, ο Μαρξ επισημαίνει ότι το σιτάρι ανταλλάσσεται με οποιοδήποτε προϊόν: *«Ένα εμπόρευμα, π.χ. δέκα κιλά σιταριού ανταλλάσσεται στις πιο ποικίλες αναλογίες με άλλα εμπορεύματα, π.χ. με 20 λίβρες βερνίκι παπουτσιών, δύο τόπια μετάξι κ.λπ. Αλλά η ανταλλακτική αξία των δέκα κιλών σιταριού παραμένει αμετάλλακτη, χωρίς να ενδιαφέρει εάν εκφράζεται σε βερνίκι, μετάξι ή χρυσό»*. Η εξίσωση δύο εμπορευμάτων, σιταριού και σιδήρου είναι μία από τις πολλές καταστάσεις στις οποίες το σιτάρι εξισώνεται με όλα τα άλλα εμπορεύματα. Άρα το σιτάρι έχει *πολλαπλές αξίες χρήσης* και όχι μια μόνο. Αφετηρία ανάλυσης λοιπόν της αξιακής θεωρίας είναι η γενική εξίσωση όλων των εμπορευμάτων μεταξύ τους, ήτοι η εξίσωση του δεδομένου εμπορεύματος με όλα τα λοιπά. Στη συνέχεια ο Μαρξ, επισημαίνει ότι *εάν ένα εμπόρευμα εξισωθεί με δύο άλλα, αυτά τα δύο εξισώνονται μεταξύ τους*, δεδομένου ότι εκφράζουν με δύο διαφορετικές μορφές την ίδια αξία. Αυτή η άποψη του Μαρξ, αναπτύσσεται στο παράδειγμα του σιταριού και του σιδήρου και εκφράζεται παραστατικά με τη διάσημη παρομοίωση του τριγώνου..¹¹³ Η εξίσωση δύο εμπορευμάτων επιτρέπει στον Μαρξ να συνάγει την ισότητα της αξίας τους για τον αποκλειστικό λόγο ότι δεν εμφανίζει μια μεμονωμένη εξίσωση, αλλά μια μόνο εξίσωση από την ατέρμονη σειρά εξισώσεων στις οποίες το καθένα από τα δύο εμπορεύματα εξισώνεται με όλα τα λοιπά.

Το ότι η ανταλλακτική αξία προϋποθέτει την ολόπλευρη εξίσωση όλων των εμπορευμάτων μεταξύ τους και όχι μόνο την εξίσωση των δύο επισημαίνεται από τον Μαρξ και στις *Θεωρίες για την Υπεραξία*: *«Κατά τα λοιπά, όπου υπάρχουν δύο μόνο προϊόντα το προϊόν δεν γίνεται*

113 Μαρξ Κ., 1978α, σελ.348

«Για να υπολογίσουμε και να συγκρίνουμε το εμβαδό των ευθύγραμμων σχημάτων, τα χωρίζουμε σε τρίγωνα. Και το τρίγωνο ανάγεται σε μια έκφραση τελείως διαφορετική από την ορατή μορφή του, το μισό του γινομένου μιας βάσης με το ύψος της. Με τον ίδιο τρόπο οι ανταλλακτικές αξίες ανάγονται σε κάτι κοινό, σε σχέση με το οποίο συνιστούν κάτι περισσότερο ή λιγότερο».

ποτέ εμπόρευμα και συνεπώς δεν αναπτύσσει την ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων». Ως αξία, το προϊόν «είναι άμεσα μετατρέψιμο από τη μια ανταλλακτική αξία σε οποιαδήποτε άλλη».

Συμπεραίνουμε, ότι στην αξιακή θεωρία του ο Μαρξ δεν ξεκινά από την τυχαία εξίσωση δύο προϊόντων καθεαυτά, αλλά από την ολόπλευρη εξίσωση κάθε εμπορεύματος με όλα τα λοιπά, εξίσωση που πραγματοποιείται με τη μορφή της αντικειμενικής αξιοποίησης κάθε εμπορεύματος μέσω της αγοράς με τη μορφή του χρήματος. Αγνοώντας προς στιγμήν το ρόλο του χρήματος, ο Μαρξ εξετάζει το γενικό χαρακτήρα και τα βασικά αποτελέσματα αυτής της κοινωνικής διαδικασίας. Δεν εξετάζει την ανταλλαγή εν γένει, αλλά την αναπτυγμένη (θεμελιωδώς διαμεσολαβούμενη από το χρήμα) ανταλλαγή, ως θεμελιώδη κοινωνική μορφή του κοινωνικού «μεταβολισμού», δηλαδή της κοινωνικής παραγωγής. Η μαρξική θεωρία της αξίας δεν αποτελεί «*διαλεκτική συναγωγή από την ουσία της ανταλλαγής*», αλλά ανάλυση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής μορφής παραγωγής, της εμπορευματικής παραγωγής.

Γιατί όμως ο Μαρξ υποστηρίζει, ότι «*ακριβώς η αφαίρεση των ανταλλακτικών τους αξιών... χαρακτηρίζει σαφώς τη σχέση ανταλλαγής εμπορευμάτων*» κι ως εκ τούτου αγνοεί τη χρησιμότητα των εμπορευμάτων στη συζήτηση περί της αξίας τους ;

Δεδομένου όμως ότι πρόκειται για την αντικειμενική ανταλλακτική αξία κάποιου προϊόντος που εξισώνει όλα τα άλλα προϊόντα ανεξάρτητα από τα χαρακτηριστικά τους και την προσωπικότητα των παραγωγών, έχουμε μια αντικειμενική και υποκείμενη σε νόμους κοινωνική διαδικασία εξίσωσης όλων των ανταλλακτικών αξιών. Αυτό δεν σημαίνει ότι η χρησιμότητα των εμπορευμάτων δεν έχει σημασία, π.χ. ως κίνητρο για τον αγοραστή. Ο Μαρξ δεν ενδιαφέρεται για τα προσωπικά κίνητρα των εμπορευματοκατόχων, αλλά για την κοινωνική διαδικασία της ανταλλαγής.

Ο Μαρξ απέρριπτε κατηγορηματικά, όπως και ο Ρικάρντο, την ανάγκη εύρεσης ενός μέτρου των αξιών, κάτι που ο Άνταμ Σμιθ συνέδεε αδιάρρηκτα με το ερώτημα του λόγου των νομοτελειακά καθορισμένων μεταβολών της αξίας των προϊόντων, κάτι που συσκοτίζει το πρόβλημα του μέτρου της αξίας και εμποδίζει την ορθή επίλυσή του. Ο Ρικάρντο κριτικάρει τη σμιθιανή θεωρία του αξιακού μέτρου και τοποθετεί την αξιακή θεωρία συνολικά στο επίπεδο της επιστημονικής-αιτιακής έρευνας των φαινομένων της ανταλλαγής και των μεταβολών στην αξία των προϊόντων. Ο Μαρξ επικρίνει την αναζήτηση ενός «*αμετάβλητου αξιακού μέτρου*» και ψέγει τον Ρικάρντο διότι χρησιμοποιεί διατυπώσεις που μπορεί να ερμηνευθούν σε αυτή την κατεύθυνση. Βεβαίως ο Μαρξ παρουσιάζει μια θεωρία περί

εργασίας ως «εμμενούς μέτρου των αξιών» ,που σημαίνει στο έργο του κάτι τελείως διαφορετικό από το «εξωτερικό μέτρο», που δεν είναι η εργασία αλλά το χρήμα. Ποτέ όμως δεν θέλησε να υποστηρίξει ότι δύο προϊόντα ανταλλάσσονται μεταξύ τους επειδή οι ανταλλάσσοντες τα θεωρούν προϊόντα με ίση ποσότητα εργασίας.

Για την ερμηνεία της κοινωνικής μορφής του προϊόντος εργασίας ήταν αναγκαίο να μεταβεί στην ανάλυση της κοινωνικής μορφής οργάνωσης της εργασίας, η οποία εκφράζεται ή «αντικειμενοποιείται» στο προϊόν.

Αυτός ο τρόπος σκέψης του Μαρξ γίνεται σαφής στη μπροσούρα «**Μισθός, τιμή, κέρδος**», στην οποία μεταβαίνει με τον εξής τρόπο από το εμπόρευμα στην αξία: «*Επειδή οι ανταλλακτικές αξίες των εμπορευμάτων είναι απλώς κοινωνικές λειτουργίες αυτών των πραγμάτων και δεν έχουν καμιά σχέση με τις φυσικές τους ιδιότητες, τίθεται αρχικά το ερώτημα: ποια είναι η κοινή κοινωνική ουσία όλων των εμπορευμάτων; Είναι η εργασία... Δεν λέω η εργασία εν γένει, αλλά η κοινωνική εργασία... Για να παράγει κανείς ένα προϊόν, αυτό δεν πρέπει απλά να ικανοποιεί κάποια κοινωνική ανάγκη, αλλά και η εργασία του πρέπει να είναι συστατικό τμήμα και κλάσμα του αθροίσματος της συνολικά δαπανώμενης κοινωνικής εργασίας. Η εργασία του πρέπει να υπάγεται στον καταμερισμό εργασίας στην κοινωνία. Δεν είναι τίποτε χωρίς τα άλλα τμήματα και απαιτείται να τα συμπληρώνει με το μερίδιό του*». Ο Μαρξ επισημαίνει με έμφαση ότι πρόκειται για την εργασία στην κοινωνική και όχι στη φυσική μορφή της, για τη διαδικασία κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, έκφραση του οποίου αποτελεί η ανταλλακτική αξία. Και τη χαρακτηρίζει επίσης ως «κοινωνική λειτουργία» ή μορφή των προϊόντων εργασίας που πρέπει να ανταποκρίνονται σε ορισμένη «κοινωνική ουσία», δηλαδή σε ορισμένο καταμερισμό της κοινωνικής εργασίας.

Η αξιακή και χρηματική θεωρία στο σύνολό τους χαρακτηρίζουν τον ίδιο θεμελιώδη τύπο παραγωγικών σχέσεων μεταξύ εμπορευματοπαραγωγών, οι οποίοι αλληλοσυμπληρώνονται με την εργασιακή τους δραστηριότητα στη διαδικασία παραγωγής, αλλά τυπικά είναι ανεξάρτητοι μεταξύ τους και συνάπτουν σχέσεις μόνο στη διαδικασία ανταλλαγής¹¹⁴

Η αναγκαιότητα του χρήματος

Είναι διαδεδομένη η άποψη ότι ο Μαρξ περιγράφει στην αξιακή θεωρία του, μια ανταλλαγή που επέρχεται χωρίς τη μεσολάβηση του χρήματος, ενώ η χρηματική θεωρία δείχνει τη δημιουργία, την ανάπτυξη και το ρόλο του χρήματος. Είδαμε ότι μια τέτοια άποψη είναι εσφαλμένη. Από την αρχή της έρευνάς του, ο Μαρξ προϋποθέτει την καθολική ανταλλαγή

¹¹⁴ Rubin. I.,2013, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1222&Itemid=29

όλων των εμπορευμάτων, η οποία είναι δυνατή μόνον εάν υπάρχει χρήμα. Αλλά στην ανάλυση του περίπλοκου φαινομένου της χρηματικής οικονομίας, ο Μαρξ ακολουθεί πάντα τη μέθοδο της σταδιακής απομόνωσης και ερμηνείας των επιμέρους πλευρών.

Στη συγκεκριμένη πραγματικότητα της χρηματικής οικονομίας παρατηρούμε τα γεγονότα των αγορών και πωλήσεων, της ανταλλαγής εμπορευμάτων με χρήμα και αντιστρόφως. Παρατηρώντας αυτά τα συγκεκριμένα γεγονότα, ο Μαρξ φαίνεται να λέει: κατά βάση θα αγνοήσουμε το ότι ένα εμπόρευμα δεν μπορεί να ανταλλαγεί με άλλα, αν δεν μεσολαβήσει το χρήμα. Θα εξετάσουμε τη συνολική διαδικασία της ανταλλαγής ως διαδικασία αμφίδρομης γενικής εξίσωσης όλων των προϊόντων εργασίας στην αγορά, μια διαδικασία που καθιστά δυνατή την εξίσωση και κατανομή της κοινωνικής εργασίας με τη μορφή εξίσωσης των προϊόντων εργασίας ως αξιών. Η έρευνα του *μηχανισμού της κοινωνικής εξάρτησης μεταξύ εξίσωσης της εργασίας και εξίσωσης των αξιών αποτελεί ακριβώς το θέμα της μαρξικής θεωρίας της αξίας*, ως πρώτη βαθμίδα. Αφού η εξίσωση της εργασίας παίρνει τη μορφή καθολικής εξίσωσης των εμπορευμάτων, ο Μαρξ μεταβαίνει στην ανάλυση της δεύτερης διαδικασίας, η οποία αποκαλύπτει ότι *η καθολική εξίσωση των εμπορευμάτων είναι δυνατή μόνο με τη μορφή της εξίσωσης όλων με ένα και μοναδικό ιδιαίτερο εμπόρευμα*, που αποκτά το χαρακτήρα του χρήματος. Αυτή είναι η θεωρία της *δημιουργίας και κοινωνικής λειτουργίας του χρήματος* ως δεύτερη βαθμίδα. Η θεωρία των *επιμέρους λειτουργιών του χρήματος*, ως τρίτη βαθμίδα αφορά την *παρατήρηση των επιμέρους ιδιοτήτων του χρήματος ως έτοιμων αποτελεσμάτων της διαδικασίας κυκλοφορίας*. Η μετάβαση από το εμπόρευμα στο χρήμα, συνδέεται στενότερα με την αξία του εμπορεύματος και αυτό εξηγεί, ότι ο Μαρξ εκθέτει τη θεωρία του χρήματος σε δύο σημεία. Πρώτον σε στενή σύνδεση με την αξιακή θεωρία και δεύτερον καθεαυτή. Ιδιαίτερες δυσκολίες εμφανίζει η δεύτερη, μεταβατική, βαθμίδα, διότι αυτή *«η διαμεσολαβητική κίνηση εξαφανίζεται στο ίδιο της το αποτέλεσμα και δεν αφήνει κανένα ίχνος πίσω της»*. Η τρίτη βαθμίδα έρευνας αφορά τις λειτουργίες του χρήματος που είναι προφανείς και πασιδήλες. Η πρώτη βαθμίδα (αξιακή θεωρία) είναι πιο αφηρημένη και δυσχερής, καίτοι για όποιον είναι εξοικειωμένος με την αφηρημένη σκέψη είναι εύκολο να σκεφθεί τη συνολική διαδικασία ανταλλαγής ως εξίσωση πραγμάτων που συνδέεται στενά με την εξίσωση της εργασίας. Οι μεγαλύτερες δυσχέρειες κατανόησης βρίσκονται ωστόσο στη δεύτερη βαθμίδα που περιγράφει την κοινωνική διαδικασία της οποίας αποτέλεσμα είναι ο σχηματισμός της χρηματικής λειτουργίας μαζί με ένα συγκεκριμένο φυσικό προϊόν το οποίο φαινομενικά έχει φυσικό και όχι κοινωνικό χαρακτήρα.

Ο ίδιος Μαρξ επισήμανε επανειλημμένα τις διάφορες βαθμίδες αφαίρεσης που διέρχεται η

έρευνα: «Το ότι λοιπόν οι εμπορευματοκάτοχοι αναφέρονται αμοιβαία στις εργασίες τους ως γενική κοινωνική εργασία εκφράζεται στο ότι αναφέρονται στα εμπορεύματά τους ως ανταλλακτικές αξίες και η αμοιβαία σχέση των εμπορευμάτων μεταξύ τους ως ανταλλακτικών αξιών στη διαδικασία ανταλλαγής εκφράζεται στην ολόπλευρη σχέση με ένα ειδικό εμπόρευμα ως κατάλληλη έκφραση της ανταλλακτικής τους αξίας, κάτι που αντίστροφα εμφανίζεται ως ειδική σχέση αυτού του ειδικού εμπορεύματος με όλα τα άλλα εμπορεύματα και άρα ως συγκεκριμένος και φυσικά δημιουργούμενος κοινωνικός χαρακτήρας ενός πράγματος.»

Ο Μαρξ δεν μας προσφέρει μια σκιαγράφιση μόνο της ιστορικής πορείας του χρήματος παράλληλα προς την πορεία της ανταλλαγής. Ο κύριος σκοπός του είναι θεωρητικός και όχι ιστορικός. Δεν αρκεί να ακολουθήσουμε την πορεία δημιουργίας και εξέλιξης του χρήματος, Πρέπει και να καταδειχθούν οι νομοτέλειες που καθιστούν το χρήμα αναγκαία συνέπεια και συνοδό της αναπτυσσόμενης εμπορευματικής οικονομίας. Η ανάλυση της εμπορευματικής οικονομίας θα μας δείξει ότι η ολόπλευρη ανταλλαγή εμπορευμάτων είναι αδύνατη χωρίς τη μεσολάβηση του χρήματος. Αυτό είναι το θέμα που επεξεργάζεται ο Μαρξ στη γενική χρηματική θεωρία.

Το ζήτημα της αναγκαιότητας του χρήματος που μπορεί να ερμηνεύσει τη δυναμική, καθολικά παρούσα και ασυγκράτητη διάδοσή του στο βαθμό που αναπτύσσεται η εμπορευματική ανταλλαγή αποτελεί αξιοσημείωτη ιδιαιτερότητα της μαρξικής θεωρίας που τη διαφοροποιεί από πολλές άλλες. Οι οπαδοί της κλασικής σχολής εξηγούσαν τη δημιουργία του χρήματος με βάση τη διευκόλυνση της ανταλλαγής, τη μεγαλύτερη ευκολία της εγχρήματης ανταλλαγής σε σχέση με την άμεση ανταλλαγή προϊόντων. Η ερμηνεία του χρήματος δημιουργεί μεγάλες δυσχέρειες σε θεωρίες που δεν θεμελιώνονται στην ανάλυση της αντικειμενικής δομής της εμπορευματικής οικονομίας, αλλά στην περιγραφή των υποκειμενικών κινήτρων του οικονομικώς δρώντος ατόμου που εξετάζεται εκτός του συγκεκριμένου κοινωνικού και ιστορικού περιβάλλοντός του.

Το χρήμα ως αποτέλεσμα της αντίφασης μεταξύ αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας των εμπορευμάτων

Είναι γνωστό ότι ο Μαρξ συνήγαγε την αναγκαιότητα του χρήματος από την αντίφαση μεταξύ αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας των εμπορευμάτων. Αυτό το τμήμα της μαρξικής θεωρίας επικρίθηκε συχνά ως «μεταφυσικό» και θεωρήθηκε ως αφηρημένη και σχολαστική θεωρητικολογία χωρίς καμιά σχέση με την πραγματική ζωή.

Πίσω από κάθε πραγμάωδη κατηγορία του μαρξικού οικονομικού συστήματος ,κρύβεται

ένας ορισμένος τύπος παραγωγικών σχέσεων μεταξύ ατόμων. Κάτω από το μεταφυσικό επικάλυμμα βρίσκουμε έναν βαθύ κοινωνιολογικό πυρήνα. Η μαρξική γενική θεωρία του χρήματος αποδεικνύεται συνέχιση της ανάλυσης των σχέσεων παραγωγής στην εμπορευματική οικονομία που ξεκίνησε στον Μαρξ με την αξιακή θεωρία.

Καταμερισμός εργασίας. Η θεμελιώδης αντίφαση της εμπορευματικής οικονομίας έγκειται στο ότι αφενός συνίσταται σε πολλαπλές μεταξύ τους τυπικά ανεξάρτητες οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες όμως, από την άλλη πλευρά συνδέονται ουσιαστικά μεταξύ τους και αλληλοσυμπληρώνονται. Μέσω του καταμερισμού εργασίας και της ανταλλαγής *«οι ιδιωτικές εργασίες των παραγωγών αποκτούν όντως διττό κοινωνικό χαρακτήρα. Αφενός, πρέπει να ικανοποιούν μια δεδομένη κοινωνική ανάγκη ως συγκεκριμένες χρήσιμες εργασίες και άρα να επιβεβαιώνονται ως μέρη της συνολικής εργασίας του φυσικά δημιουργηθέντος συστήματος κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Αφετέρου, ικανοποιούν μόνον τις πολλαπλές ανάγκες των παραγωγών της στο βαθμό που μια ορισμένη χρήσιμη ιδιωτική εργασία ανταλλάσσεται με κάθε άλλη χρήσιμη κοινωνική εργασία οποιουδήποτε είδους και άρα εξισώνεται με αυτή»*. Το σύστημα του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας στην εμπορευματική οικονομία μπορεί να παρατηρηθεί από δύο πλευρές, την τεχνική και την κοινωνική. Πρώτον, συνιστά την ολότητα των αλληλοσυμπληρούμενων ποικίλων συγκεκριμένων ειδών εργασίας που εκφράζουν *«την ποιοτική διαφορά των χρήσιμων εργασιών»* και, δεύτερον, συνιστά την ολότητα των διαφορετικών ειδών εργασίας που εξισώνονται και βρίσκονται μεταξύ τους σε ισορροπία ή, ως αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας εξίσωσης της εργασίας, την ολότητα των ομοειδών κοινωνικών εργασιών που διανέμονται στους διάφορους κλάδους παραγωγής.

Η εργασία ενός ατόμου θα μπορούσε να αποκτήσει άμεσα κοινωνικό χαρακτήρα μόνο υπό τον όρο, ότι θα οργανωνόταν σε κοινωνικό πλαίσιο από ένα κοινωνικό όργανο, το οποίο θα εξέταζε εκ των προτέρων το συγκεκριμένο τεχνικό περιεχόμενο της εργασίας του εν λόγω ατόμου και θα επιβεβαίωνε τον κοινωνικό της χαρακτήρα με την ένταξή της σε ένα γενικό σχέδιο οικονομικής δραστηριότητας. Με τον τρόπο αυτό, η εργασία κάθε μέλους της κοινωνίας θα εξασφάλιζε την υλική της χρησιμότητα και ταυτόχρονα την κοινωνική εξίσωση με οποιοδήποτε άλλο είδος εργασίας. Αλλά στην περίπτωση αυτή θα είχαμε μια σοσιαλιστική οικονομική δραστηριότητα και όχι μια εμπορευματική οικονομία. Η εμπορευματική οικονομία χαρακτηρίζεται ωστόσο από την αναρχία της παραγωγής, την έλλειψη της άμεσα κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας. Η ιδιωτική εργασία των μεμονωμένων εμπορευματοπαραγωγών δεν αποκτά κοινωνικό χαρακτήρα με την προρρηθείσα διττή έννοια

στη διαδικασία παραγωγής. Ούτε υπάρχει εγγύηση της υλικής της χρησιμότητας, ούτε επιβεβαιώνεται η κοινωνική της ισοδυναμία. Ακόμη και μετά το τέλος της διαδικασίας παραγωγής δεν υπάρχει κοινωνικό όργανο που να ελέγχει και να επιβεβαιώνει εκ των υστέρων την εργασία που δαπανήθηκε από τους εμπορευματοπαραγωγούς. *Διττός χαρακτήρας της ανταλλαγής και των πραγμάτων;*

Αυτή η διαλογή ειδών εργασίας, διεξάγεται πάντως με τρόπο έμμεσο στην εμπορευματική οικονομία μέσω της διαλογής προϊόντων εργασίας τα οποία γίνονται δεκτά ή απορρίπτονται από την αγορά. Η ένταξη ορισμένης δαπάνης εργασίας στον κοινωνικό μηχανισμό της παραγωγής συνιστά αποτέλεσμα και διαμεσολαβείται από την ένταξη των προϊόντων στη συνολική μάζα εμπορευμάτων που βρίσκουν αγοραστή στην αγορά. Το συγκεκριμένο προϊόν εργασίας αποκτά στην αγορά μια «αξιολόγηση», την ανταλλακτική αξία, η οποία το εξισώνει σε ορισμένη ποσότητα με οποιοδήποτε άλλο στην αγορά. Μέσω αυτής της εξίσωσης προϊόντων διαφόρων ειδών εργασίας επέρχεται και η εξίσωση της εργασίας. Η κοινωνική διαδικασία εξίσωσης των διαφόρων ειδών εργασίας, η οποία διανέμεται μεταξύ των διαφόρων κλάδων παραγωγής, παίρνει τη μορφή ιδιαίτερης κοινωνικής ιδιότητας του προϊόντος, της ανταλλακτικής αξίας. Οι κοινωνικές ιδιότητες της εργασίας ,αποκτούν έτσι την ιδιότητα ενός πράγματος, «πραγματοποιούνται», ή «φειτοχοποιούνται». Η ανταλλαγή προϊόντων αντικαθρεφτίζει *«τον κοινωνικά χρήσιμο χαρακτήρα των ιδιωτικών τους εργασιών με τη μορφή ότι το προϊόν εργασίας πρέπει να είναι χρήσιμο ειδικά για τους άλλους, και τον κοινωνικό χαρακτήρα της ισότητας των διαφόρων εργασιών στη μορφή του κοινού αξιακού χαρακτήρα αυτών των υλικά διαφορετικών πραγμάτων, των προϊόντων εργασίας»*. Λόγω αυτών αποκτά διττό χαρακτήρα και η διαδικασία ανταλλαγής των προϊόντων. Αφενός εμφανίζεται ως κίνηση υλικών αντικειμένων από τους παραγωγούς προς τους καταναλωτές (με μια σειρά διαμεσολαβητών) και αφετέρου ως κίνηση των ίδιων πραγμάτων ως φορέων των παραγωγικών σχέσεων μεταξύ ανθρώπων. *«Η ανταλλαγή εμπορευμάτων αποτελεί τη διαδικασία στην οποία η κοινωνική ανταλλαγή υλικών, δηλαδή η ανταλλαγή των συγκεκριμένων προϊόντων των ιδιωτών αποτελεί ταυτόχρονα δημιουργία συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων παραγωγής, στις οποίες δρουν τα άτομα κατά την ανταλλαγή υλικών»*. Από αυτή τη διττή φύση του εμπορεύματος ο Μαρξ συνήγαγε και την αναγκαιότητα του χρήματος.

Η κίνηση των αξιών χρήσης.

Ο διττός χαρακτήρας της ανταλλαγής ως διαδικασίας κίνησης υλικών αντικειμένων, από το ένα μέλος της κοινωνίας στο άλλο και ταυτόχρονα ως διαδικασία δημιουργίας σχέσεων

παραγωγής μεταξύ των ατόμων, αποδίδει διττό χαρακτήρα και στη θέση του εμπορευματοπαραγωγού στην ανταλλαγή. Αφενός είναι ιδιοκτήτης πραγμάτων, που πρέπει να ακολουθήσουν ορισμένο δρόμο στην κοινωνική διαδικασία ανταλλαγής υλικών. Αφετέρου είναι ιδιοκτήτης πραγμάτων και άρα ισότιμο μέλος του συγκεκριμένου συστήματος των σχέσεων παραγωγής.

Στο βαθμό που το προϊόν της εργασίας είναι ένα υλικό αντικείμενο με χρήσιμες ιδιότητες, μια αξία χρήσης, ο εμπορευματοπαραγωγός δεν το χρειάζεται. «Το εμπόρευσμά του δεν έχει γι' αυτόν καμιά άμεση αξία χρήσης. Αλλιώς δεν θα το έφερνε στην αγορά. Έχει αξία χρήσης για τους άλλους». Το εμπόρευμα πρέπει ως εκ τούτου να μεταβεί από την οικονομική δραστηριότητα του παραγωγού σε εκείνη του καταναλωτή, όπου υπάρχει ανάγκη για το συγκεκριμένο αντικείμενο ως συγκεκριμένο χρήσιμο αντικείμενο, ως μέσο κατανάλωσης ή παραγωγής. Το αντικείμενο κινείται στην οικονομική δραστηριότητα των παραγωγών εμπορευμάτων, οι οποίες το ζητούν και μπορούν να πληρώσουν γι' αυτό, με άλλα λόγια επιθυμούν το προϊόν και είναι σε θέση να δώσουν ένα αντίστοιχο ισοδύναμο (ισοδύναμο ως προς την αξία), δηλαδή να υποκαταστήσουν την αξία του με ίση αξία εμπορεύματος που εκείνοι παρήγαγαν. Καίτοι η ζήτηση εκφράζεται από μεμονωμένους παραγωγούς εμπορευμάτων και σε πρώτη ματιά καθορίζεται από υποκειμενικές ανάγκες και επιθυμίες, δεν είναι υποκειμενική. Το γενικό μέτρο και κατεύθυνση επιτρέπει να διακρίνουμε εν μέσω διαρκών αποκλίσεων και παρενοχλήσεων μια κανονικότητα, η οποία προκύπτει από την κανονικότητα της διαδικασίας κοινωνικής αναπαραγωγής. Κάθε οικονομική δραστηριότητα εκφράζει μια ζήτηση, ιδίως για μέσα κατανάλωσης και παραγωγής που αποτελεί προϋπόθεση για τη διαδικασία αναπαραγωγής. Ο χαρακτήρας των μέσων παραγωγής που χρειάζεται η ατομική οικονομική δραστηριότητα καθορίζεται άμεσα από τον χαρακτήρα της διαδικασίας παραγωγής. Αυτή η διαδικασία καθορίζει επίσης έμμεσα, μέσω της διαδικασίας διανομής, τόσο την ποσότητα όσο και το χαρακτήρα των αντικειμένων κατανάλωσης για τα οποία υπάρχει ζήτηση των εμπορευματοπαραγωγών.

Με τον τρόπο αυτό η κανονικότητα της κίνησης των προϊόντων εργασίας από τη μια οικονομική δραστηριότητα στην άλλη καθορίζεται τελικώς από την κανονικότητα της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής με την ευρεία έννοια, συμπεριλαμβανομένης της διαδικασίας διανομής.

Ανταλλακτική αξία.

Αυτό όμως δεν εξαντλεί το ρόλο του εμπορευματοπαραγωγού στην αγορά. Γνωρίζουμε ότι εκτός από κάτοχος ενός υλικού πράγματος, και ακριβώς επειδή κατέχει αυτό το πράγμα, είναι

και ισότιμο υποκείμενο των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής. Για το εμπόρευσμά του πρέπει να λάβει άλλα εμπορεύματα ίσης αξίας. Δεν είναι μόνον παραγωγός που αναμένει τη ζήτηση των καταναλωτών του, αλλά ταυτόχρονα καταναλωτής που εκδηλώνει ζήτηση για τα εμπορεύματα που χρειάζεται. Το είδος και η ποσότητά τους εξαρτώνται από τις ανάγκες της οικονομικής του δραστηριότητας και επίσης από το χαρακτήρα της προσωπικής του κατανάλωσης, η οποία με τη σειρά της εξαρτάται από το ύψος των εσόδων του. Αλλά ο εμπορευματοπαραγωγός μας ως αυτόνομος οργανωτής της οικονομικής του δραστηριότητας, αποφασίζει επίσης προσωπικά ποια προϊόντα χρειάζεται στην ανταλλαγή με τα δικά του. Τοποθετώντας τα προϊόντα του στην αγορά μπορεί να ζητήσει οποιαδήποτε άλλα προϊόντα βρίσκονται στην αγορά, μέχρι να φτάσει στο σύνολο της αξίας των δικών του. Αυτός ο καθολικός χαρακτήρας της ανταλλαγής χαρακτηρίζει και την εμπορευματική οικονομία με την καθολική εξίσωση όλων των ειδών εργασίας και τη διαρκή μετακίνηση της εργασίας από τον ένα κλάδο παραγωγής στον άλλο.

Μπορεί να συνάψει σχέση παραγωγής με οποιονδήποτε άλλο εμπορευματοπαραγωγό. Μόνο υπό αυτή την προϋπόθεση μπορεί κανείς να πει ότι το προϊόν της εργασίας του έγινε εμπόρευμα και έχει ανταλλακτική αξία. Ενόσω το προϊόν της εργασίας του ανταλλάσσεται μόνον μεταξύ συγκεκριμένων προσώπων ή μόνον με ορισμένα άλλα εμπορεύματα, το εμπόρευμα και η ανταλλακτική αξία βρίσκονται ακόμη σε εμβρυακές μορφές.

Κατά συνέπεια, η «ανταλλακτική αξία» ως αντικειμενική κοινωνική ιδιότητα του προϊόντος της εργασίας ή ως κοινωνική του λειτουργία έγκειται στη δυνατότητα ανταλλαγής ορισμένου προϊόντος με οποιοδήποτε άλλο σε συγκεκριμένη αναλογία, και στην εξίσωσή του με όλα τα άλλα προϊόντα εργασίας. *«Ως αξία, το προϊόν πρέπει να είναι ενσάρκωση της κοινωνικής εργασίας και ως τέτοιο άμεσα μετατρέπόμενο από τη μια αξία χρήσης στην άλλη».* Ως χαρακτηριστικό στοιχείο της ανταλλακτικής αξίας θεωρεί ο Μαρξ ακριβώς τη δυνατότητα *«άμεσης μετατροπής»*. Ορισμένο προϊόν εξισώνεται με όλα τα λοιπά και μπορεί να ανταλλαγεί με οποιοδήποτε από αυτά. Έχει, ούτως ειπείν, την ικανότητα να κινείται σε οποιαδήποτε κατεύθυνση στην αγορά. *«Ως ανταλλακτική αξία επικυρώνεται ένα προϊόν με το ότι ως ισοδύναμο αντικαθιστά κατ' αρέσκεια ορισμένη ποσότητα οποιουδήποτε άλλου εμπορεύματος, ανεξαρτήτως του εάν έχει ή όχι χρηστική αξία για τον ιδιοκτήτη του άλλου εμπορεύματος».*

Η διπλή θέση του εμπορευματοκατόχου.

Όπως είδαμε, οι ιδιόμορφες σχέσεις παραγωγής που κυριαρχούν στην εμπορευματική

οικονομία και συνδέουν τους ανθρώπους μέσω πραγμάτων δείχνουν τη διπλή θέση του εμπορευματοκατόχου στη διαδικασία ανταλλαγής στην αγορά. Ενώσω θεωρούμε το προϊόν της εργασίας ως αξία χρήσης, η κίνησή του φαίνεται για τον εμπορευματοπαραγωγό ως καθοριζόμενη εκ των έξω και εκείνος έχει το ρόλο ενός παθητικού μετόχου της σχέσης παραγωγής. Ενώσω όμως το προϊόν της εργασίας του αποτελεί ανταλλακτική αξία, ο εμπορευματοπαραγωγός παίζει τον ενεργητικό ρόλο του διαμορφωτή της σχέσης παραγωγής. Αυτός ο διπλός, παθητικός και ενεργητικός χαρακτήρας της σχέσης παραγωγής μεταξύ εμπορευματοπαραγωγών διατυπώθηκε από τον Μαρξ στη γνωστή θεωρία για τη διττή φύση του εμπορεύματος ως χρηστικής και ανταλλακτικής αξίας. *«Η ίδια σχέση πρέπει να σχετίζει τα εμπορεύματα ως ουσιαστικά ίσα και μόνο ποσοτικώς διαφορετικού μεγέθους και να τα εξισώνει ως υλοποίηση του γενικού χρόνου εργασίας και ταυτόχρονα να τα σχετίζει ως ποιοτικώς διαφορετικά πράγματα, ως ιδιαίτερες χρηστικές αξίες για ιδιαίτερες ανάγκες, εν συντομία ως σχέση που τα διαφοροποιεί ως πραγματικές χρηστικές αξίες. Αλλά αυτή η εξίσωση και ανισότητα αλληλοαποκλείονται»*. Η «ισότητα» των πραγμάτων ως χρηστικών αξιών επιτρέπει στον παραγωγό να εξισώσει το προϊόν του με οποιοδήποτε άλλο. Η «ανισότητα» των εμπορευμάτων ως αξιών χρήσης δηλώνει την ανάγκη να συσχετισθεί το προϊόν με την ανάγκη κάποιου που μπορεί να πληρώσει, την ανάγκη να αναμένει ο συγκεκριμένος εμπορευματοπαραγωγός, να εξισώσουν τα προϊόντα τους με το δικό του άλλοι εμπορευματοπαραγωγοί. Υπό τη «μεταφυσική» καλύπτρα της θεωρίας για τη διττή φύση των εμπορευμάτων βρίσκουμε μια κοινωνιολογική ανάλυση των σχέσεων παραγωγής μεταξύ εμπορευματοπαραγωγών.

Το χρήμα ως μέσο καταναγκασμού.

Η ανάπτυξη και γενική επέκταση του χρήματος είναι αναγκαίο προϊόν της δομής της ίδιας της εμπορευματικής κοινωνίας, η οποία συνδέει την κοινωνική ενότητα της υλικής διαδικασίας παραγωγής με την τυπική ανεξαρτησία της ιδιωτικής οικονομικής δραστηριότητας. Η κίνηση των προϊόντων της εργασίας στη διαδικασία παραγωγής και κατανάλωσης επαφίεται στις επιλογές του κάθε ατομικού εμπορευματοπαραγωγού αλλά ταυτόχρονα ο καθένας εξαρτάται από τη βούληση του αντισυμβαλλομένου του. Η πράξη της άμεσης ανταλλαγής προϊόντων εργασίας, μεταξύ δύο εμπορευματοπαραγωγών μπορεί να συμβεί μόνο με βάση την «ελεύθερη» σύμβαση ή τη σύμπτωση βουλήσεων των αντισυμβαλλομένων, έχει αναπόφευκτα ατομικό και τυχαίο χαρακτήρα.

Η κοινωνική διαδικασία ανταλλαγής που έχει μια κανονιστική ομοιομορφία είναι δυνατή μόνο υπό τον όρο ότι η κίνηση των προϊόντος θα βασίζεται στην πρωτοβουλία οποιουδήποτε

εμπορευματοπαραγωγού. Αυτό συμβαίνει όμως ,όταν στη διαδικασία ανταλλαγής ένα προϊόν ξεχώρισε ιστορικά και επιτρέπει στον κάτοχό του να αναλάβει την πρωτοβουλία ως ενεργητικός διαμορφωτής της διαδικασίας παραγωγής. Πρόκειται για το χρήμα .Στο σύστημα της ιδιωτικής οικονομικής λειτουργίας, όπου όσοι συμμετέχουν είναι τυπικά ισότιμοι και επιτρέπουν την αμφίδρομη οργάνωση των πράξεών τους μόνον με βάση τη συμφωνία, το χρήμα επιτρέπει την πρώτη διαφοροποίηση του ενεργητικού από τον παθητικό ρόλο που λαμβάνει διαδοχικά ο κάθε εμπορευματοπαραγωγός και εγκλείει τις εμβρυακές μορφές της υποταγής και της ιεραρχίας. Το χρήμα είναι μια «κοινωνική δύναμη» που μετρά «τον κοινωνικό πλούτο του κατόχου του», την κοινωνική του δύναμη. Η «ελεύθερη» σύμβαση ανταλλαγής που προϋποθέτει τυπικά την πλήρη ισοτιμία των αντισυμβαλλομένων μπορεί να συναφθεί τυπικά μόνο με την πρωτοβουλία του ενός, του κατόχου του χρήματος. Αυτό επιτρέπει την υπέρβαση των περιορισμών της διαδικασίας ανταλλαγής που θεμελιώνεται στη σύμπτωση των βουλήσεων των συμβαλλομένων.

Η δημιουργία του χρήματος

Είδαμε ότι η αναπτυγμένη εμπορευματική οικονομία με την καθολική ανταλλαγή εμπορευμάτων προϋποθέτει ότι από όλα τα εμπορεύματα θα ξεχωρίσει ένα που θα έχει την ιδιότητα της άμεσης ανταλλαξιμότητας, δηλαδή θα εκπληροί τη λειτουργία του χρήματος. Αλλά αυτό δεν απαντά με ποιον τρόπο ξεχώρισε το χρήμα, τι είδους είναι η ιστορική διαδικασία δημιουργίας και ανάπτυξης της χρήματος.

Βεβαίως ο Μαρξ δεν μπορούσε να ασχοληθεί με ειδικές ιστορικές έρευνες σχετικά με τη δημιουργία του χρήματος, δηλαδή με προϊστορικές και πρωιμότερες ιστορικές περιόδους, αφού κύριος σκοπός του ήταν η ερμηνεία των φαινομένων της καπιταλιστικής οικονομίας. Από την άλλη πλευρά όμως ο Μαρξ θεωρούσε ως ιστορικές-παροδικές όλες τις πλευρές της σημερινής οικονομικής δομής και τις εξέταζε υπό το πρίσμα της ιστορικής εξέλιξης. Ως εκ τούτου δεν μπορούσε να αγνοήσει το ζήτημα της ιστορικής διαμόρφωσης του χρήματος. Καίτοι λακωνικές, οι σχετικές παρατηρήσεις του είναι πολύ ενδιαφέρουσες και χρήσιμες. Δίπλα στις αμιγώς ιστορικές παρατηρήσεις, συναντάμε στον Μαρξ, ιδίως στη χρηματική θεωρία, μια ιδιόμορφη σύμφυση της ιστορικής και της θεωρητικής πλευράς. Συχνά ο Μαρξ, που όπως ο ίδιος είπε «φλερτάρει» με τον εγελιανισμό, εμφανίζει τις προηγούμενες φάσεις ιστορικής εξέλιξης ως επιμέρους «στιγμές» ή πλευρές της επόμενης, πιο αναπτυγμένης μορφής του ίδιου φαινομένου ή, αντιστρόφως, τις βαθμίδες της λογικής ανάλυσης ενός σύνθετου φαινομένου με τη μορφή διαδοχικών σταδίων ή φάσεων της ιστορικής ανάλυσης.

Στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα δινόταν συνήθως μια ορθολογιστική απάντηση στο

ερώτημα της δημιουργίας του χρήματος όπως και άλλων μορφών κοινωνικής ζωής. Οι επιστήμονες διαπίστωναν τη χρησιμότητα ή τη σκοπιμότητα ορισμένου κοινωνικού θεσμού, π.χ. του χρήματος, και θεωρούσαν ότι αυτό τερματίζει την αποστολή τους. Η συμβολή του Μαρξ έγκειται στο ότι σε μια εποχή που ήταν άγνωστα τα σημερινά αρχαιολογικά, εθνογραφικά και ιστορικά δεδομένα για την κοινωνική-αυθόρμητη διαμόρφωση του χρήματος, υιοθέτησε μια παρόμοια θέση με βάση τη γενική ιστορική και οικονομική σύλληψή του. Το χρήμα εμφανίστηκε ως αποτέλεσμα της σταδιακής επέκτασης και πολυπλοκότητας των ανταλλαγών ,με βάση μαζικά επαναλαμβανόμενες και μη συνειδητές πράξεις των ανταλλασσόντων, χωρίς αποφασιστική και συνειδητή επίδραση της κρατικής εξουσίας.

Το «χρήμα δεν είναι προϊόν σκέψης ή συμφωνίας [...] αλλά διαμορφώθηκε ενστικτωδώς στις διαδικασίες ανταλλαγής». Το «φυσικό ένστικτο των εμπορευματοκατόχων» τους κάνει να δρουν πριν να σκεφθούν. Αυτές οι δράσεις των ανταλλασσόντων καθορίστηκαν από τον χαρακτήρα και τις ανάγκες της διαδικασίας ανταλλαγής.

Η αρχική ανταλλαγή δεν πραγματοποιείται μεταξύ των μελών της κοινότητας που ζει σε συνθήκες φυσικής ή ενίοτε και κομμουνιστικής οικονομίας, αλλά μεταξύ των διαφόρων κοινοτήτων ή των μελών τους. Ακολούθως, η ανταλλαγή πραγματοποιείται και στο εσωτερικό της κοινότητας και συμβάλλει στη διάλυσή της. Τα προϊόντα εργασίας που μετατρέπονται σε εμπορεύματα κατά την ανταλλαγή μεταξύ κοινοτήτων αποκτούν ανταλλακτική αξία και εντός της κοινότητας. Αρχικά, η ανταλλαγή αφορά μικρό αριθμό προϊόντων και πραγματοποιείται σπάνια και τυχαία. Έχει τη μορφή αντιπραγματισμού, στο πλαίσιο του οποίου αμφότερα τα προϊόντα έχουν χρηστική αξία για τους ανταλλάσσοντες. Εκτός αυτού, το προϊόν δεν παράγεται με σκοπό την ανταλλαγή, αλλά ανταλλάσσεται μόνον το πλεόνασμα μετά από την κάλυψη των ιδίων αναγκών. Με τον τρόπο αυτό, τόσο στην αντικειμενική διαδικασία όσο και στη συνείδηση των ανταλλασσόντων η ανταλλακτική αξία δεν έχει αποχωρισθεί από τη χρηστική αξία. Το ένα ανταλλασσόμενο προϊόν καθορίζει την κίνηση του άλλου, που επίσης καθορίζει την πορεία του πρώτου, δηλαδή παίζει ταυτόχρονα τον παθητικό ρόλο της χρηστικής αξίας και τον ενεργητικό ρόλο της ανταλλακτικής αξίας ή του ισοδυνάμου. Ο τυχαίος χαρακτήρας της ανταλλαγής καθιστά τυχαία και κυμαινόμενη την ποσοτική αναλογία των ανταλλασσόμενων προϊόντων. Εν γένει, αυτό το στάδιο της φυσικής ανταλλαγής «σημαδεύει την αρχή της μεταβολής των χρηστικών αξιών σε εμπορεύματα και όχι των εμπορευμάτων σε χρήμα». Το προϊόν της εργασίας ενέχει μια εμβρυακή μορφή της ανταλλακτικής αξίας που αντιστοιχεί περίπου σε εκείνο που ο Μαρξ αποκαλεί «απλή ή

τυχαία αξιακή μορφή» στο σχήμα του για την εξέλιξη της αξιακής μορφής.

Η ανταλλαγή που προέκυψε στη βάση ενός πρωτόγονου-στοιχειώδους καταμερισμού εργασίας μεταξύ των διαφόρων, δίνει ακολούθως ισχυρότατη ώθηση στον περαιτέρω καταμερισμό εργασίας. Η ένταση του καταμερισμού εργασίας οδηγεί ακολούθως στην επέκταση και εντατικοποίηση της ανταλλαγής, τόσο με την έννοια της ποσοτικής αύξησης του ποσοστού προϊόντων συγκεκριμένου είδους που ανταλλάσσονται, όσο και με την εισαγωγή στη διαδικασία ανταλλαγής νέων κατηγοριών προϊόντων που ως τότε καταναλώνονταν στην οικονομική δραστηριότητα του ίδιου του παραγωγού.

Σε αυτή τη διαδικασία σταδιακής εισόδου όλο και περισσότερων νέων κατηγοριών προϊόντων, τα προϊόντα που ήταν ήδη αντικείμενο ανταλλαγής σε μεγάλη έκταση ξεχωρίζουν και αποκτούν ιδιαίτερη σημασία. Κάθε άτομο που φέρνει στην αγορά το προϊόν του επιχειρεί να το ανταλλάξει με ένα από τα γνωστά και πιο διαδεδομένα αντικείμενα ανταλλαγής, είτε διότι τα χρειάζεται περισσότερο, λόγω της ευρείας χρήσης τους, είτε διότι του επιτρέπουν να τα ανταλλάξει ξανά στη συνέχεια με το συγκεκριμένο προϊόν που χρειάζεται. Ένα ή περισσότερα προϊόντα ανταλλάσσονται πολύ συχνότερα με τα υπόλοιπα και συγκρίνονται συχνότατα με αυτά. Προκύπτει ένα σύστημα αξιολόγησης ενός εμπορεύματος με βάση κάποια άλλα. Στα πρώτα στάδια αρχίζει και τελειώνει αυτή *«η γενική μορφή ισοδυνάμου. [...] με τη στιγμιαία κοινωνική επαφή, η οποία τη δημιούργησε. Διαδοχικά και παροδικά ασκείται από το ένα ή το άλλο εμπόρευμα. Με την ανάπτυξη της ανταλλαγής εμπορευμάτων προσδίδεται ωστόσο αποκλειστικά σε συγκεκριμένες κατηγορίες εμπορευμάτων ή αποκρυσταλλώνεται στη χρηματική μορφή»*. Χρειάστηκε μια μακρά διαδικασία ιστορικής εξέλιξης πριν να παγιωθεί η χρηματική λειτουργία στα ευγενή μέταλλα.

Στο **«Για την κριτική...»** ο Μαρξ γράφει ότι συνήθως ο ρόλος του χρήματος ασκούνταν από «τη γενικότερη αξία χρήσης» που αποτελούσε το «υλικά σημαντικότερο συστατικό τμήμα του πλούτου». Στο Κεφάλαιο, ο Μαρξ αναλύει αυτή την παρατήρηση. Ασκούνταν το ρόλο του χρήματος είτε τα σημαντικότερα αντικείμενα που μπορούσαν να αποκτηθούν με την εξωτερική ανταλλαγή και συνεπώς αποτελούσαν τις κατά κάποιο τρόπο φυσικές μορφές εμφάνισης των αξιακών μορφών των εγχώριων προϊόντων, είτε ένα αντικείμενο κατανάλωσης που αποτελούσε σημαντικό στοιχείο της εγχώριας μεταβιβάσιμης κατοχής, π.χ. κοπάδια, δούλοι κλπ. Εν γένει, αυτές οι παρατηρήσεις του Μαρξ επιβεβαιώνονται πλήρως από τα νεώτερα δεδομένα της εθνογραφίας και της αρχαιολογίας

Η δημιουργία των νομισμάτων είχε τεράστια σημασία για την ιστορία της κυκλοφορίας του χρήματος. Από αυτό το σημείο και μετά το μέταλλο στη λειτουργία του ως χρήματος ή

φορέα της ανταλλακτικής αξίας διαχωρίζεται με εξωτερικό, εμφανή τρόπο από το ίδιο μέταλλο ως αξία χρήσης. Εντός των συνόρων ενός κράτους το κρατικό νόμισμα είναι το μόνο νόμιμο και αναγκαστικό μέσο ανταλλαγής και πληρωμών

Η κοπή νομισμάτων είναι μια από τις φάσεις αυτής της εξέλιξης που ξεκίνησε πολύ πριν από τη δημιουργία νομισμάτων και σίγουρα δεν είναι ορθό να θεωρήσουμε τα πρώτα νομίσματα ως πρώτο χρήμα. Η κοπή των πρώτων νομισμάτων δηλώνει την επιβεβαίωση και νομιμοποίηση του θεσμού της χρηματικής κυκλοφορίας από την κρατική εξουσία, η οποία πριν από αυτή την επέμβαση είχε διαμορφωθεί από μαζικές και μη συνειδητές πράξεις των εμπορευματοκατόχων και προέκυψε από τις ανάγκες της εμπορευματικής ανταλλαγής.¹¹⁵

ΚΕΦΑΛΑΙΟ –ΥΠΕΡΑΞΙΑ- ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ

Πριν αναλύσουμε την έννοια Κεφάλαιο θα πρέπει να τονίσουμε ότι για τον Μαρξ δεν υφίσταται Καπιταλισμός. Η λέξη καπιταλισμός με την ευρεία χρήση χρονολογείται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Μια λέξη που χρησιμοποιούμε γιατί δεν έχει βρεθεί κάποια άλλη να την αντικαταστήσει και σέρνει πίσω της αμέτρητες διαμάχες και συζητήσεις και φορτίζεται με νοήματα που τα παρέχει η ζωή σήμερα. Ο ίδιος ο Μαρξ αγνόησε τη λέξη. Εκείνη την εποχή δεν υφίσταται καπιταλισμός ,κεφάλαιο υπάρχει. Ο Μαρξ ισχυρίζεται ότι η αρχή της βιογραφίας του κεφαλαίου βρίσκεται στον 16^ο αιώνα ,στην εξάρτηση μιας περιφερειακής ζώνης-με σκλάβους ,μεταλλεία ,φυτείες – προς όφελος μιας Ευρώπης που θα πλουτίσει σε βάρος των άλλων. Υπάρχει έτσι μια οικονομία κόσμος που καθίσταται εφικτή χάρη στον καπιταλισμό. Ο καπιταλισμός έτσι κι αλλιώς είναι εκ φύσεως χαμαιλέοντες και παρόλο που αλλάζει χρώμα είναι πάντοτε χαμαιλέοντες.¹¹⁶

Την έννοια καπιταλισμός αν θέλουμε να τη θέσουμε στην αποκλειστική υπηρεσία της ιστορικής ερμηνείας θα πρέπει να την πλαισιώσουμε από δύο λέξεις που την νοηματοδοτούν: Κεφάλαιο- Καπιταλιστής. Ο Καπιταλιστής είναι αυτός που προΐσταται της παρεμβολής του κεφαλαίου στην αδιάκοπη διαδικασία της παραγωγής στην οποία όλες οι κοινωνίες είναι καταδικασμένες. Το Κεφάλαιο είναι απτή πραγματικότητα ,σύνολο εύκολα αναγνωρίσιμων μέσων που βρίσκονται αδιάκοπα εν δράση.¹¹⁷

¹¹⁵ Rubin. I.,2013, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1222&Itemid=29

¹¹⁶ Tenenti A. ,1992,σελ.154-155

¹¹⁷ Braudel F.,1992,σελ.38-39

Ο Μαρξ διατύπωσε και ανέπτυξε τη θεωρία του κεφαλαίου με βάση την έννοια της αξίας. Το Κεφάλαιο είναι αξία την οποία, αν και δημιούργησε η εργατική τάξη, έχουν οικειοποιηθεί οι καπιταλιστές. Όντας αυτοεπεκτεινόμενη αξία, είναι ουσιαστικά διαδικασία – η διαδικασία της αναπαραγόμενης αξίας και της παραγόμενης νέας αξίας. Με άλλα λόγια το κεφάλαιο είναι αξία στη διαδικασία της αναπαραγωγής του σαν κεφάλαιο κι όντας διαδικασία βρίσκεται σε κατάσταση κίνησης. Η ανακύκλωση του κεφαλαίου περιγράφει την κατάσταση αυτή και φωτίζει το γεγονός ότι το κεφάλαιο παίρνει διαφορετικές μορφές στην ανακύκλωσή του ή στη διαδικασία αναπαραγωγής του. Η κοινωνική σχέση που είναι κεφάλαιο μεταμορφώνεται διαδοχικά σε χρηματικό κεφάλαιο, παραγωγικό κεφάλαιο κι εμπορεύματα.¹¹⁸

Είναι, ωστόσο, συγκεκριμένα εμπορεύματα, εκείνα τα οποία λειτουργούν ως κεφάλαιο: τα μέσα παραγωγής (σταθερό κεφάλαιο, αφού η αξία που συνεισφέρουν στην παραγωγή δε μεταβάλλεται) απ' τη μια πλευρά και η εργασιακή δύναμη (μεταβλητό κεφάλαιο, ονομάζουμε το χρήμα που δαπανάται για την εργατική δύναμη) απ' την άλλη.¹¹⁹

Για να αποτελέσει η εργασιακή δύναμη εμπόρευμα, πρέπει να έχει συντελεστεί μια μακρά ιστορική διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού και επαναστάσεων, απ' την οποία αναδύεται ο ελεύθερος εργάτης. Ελεύθερος «με διπλή έννοια, από τη μια με την έννοια ότι σαν ελεύθερο πρόσωπο διαθέτει την εργασιακή του δύναμη σαν εμπόρευμά του, κι από την άλλη με την έννοια ότι δεν έχει άλλα εμπορεύματα να πουλήσει, ότι σαν το ελεύθερο πουλί είναι ελεύθερος από όλα τα πράγματα που χρειάζονται για να πραγματοποιήσει την εργασιακή του δύναμη». Η διαμόρφωση της σχέσης κεφάλαιο - μισθωτή εργασία είναι έτσι μια ιστορικά ειδική μορφή ταξικής εξουσίας η οποία είναι αναπόσπαστη από το θεσμικό, νομικό και ιδεολογικό οικοδόμημα του «ελεύθερου ατόμου» και της ισότητας. Ο Μαρξ περιγράφει τις εσωτερικές αλληλεξαρτήσεις που διέπουν αυτήν την ιστορική κοινωνική τάξη πραγμάτων ως καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Η αγορά και πώληση της εργασιακής δύναμης δεν παραβιάζει την ανταλλαγή ισοδυνάμων, επί της οποίας βασίζεται κάθε αγορά: «Ο κάτοχος της εργασιακής δύναμης και ο κάτοχος του χρήματος συναντιούνται στην αγορά και σχετίζονται μεταξύ τους σαν ισότιμοι κάτοχοι εμπορευμάτων που διακρίνονται ο ένας από τον άλλο μόνο κατά το ότι ο ένας είναι αγοραστής και ο άλλος πουλητής, επομένως και οι δυο νομικώς ισότιμα πρόσωπα». Ο εργάτης αμείβεται από τον καπιταλιστή με ένα χρηματικό (ονομαστικό) μισθό, ο οποίος αντιστοιχεί σ' ένα πραγματικό μισθό, δηλαδή ένα σύνολο εμπορευμάτων τα οποία

¹¹⁸ Fine B., Harris L., 1986, σελ. 16

¹¹⁹ Smith D., 1982, σελ. 123-123

είναι απαραίτητα για τη συντήρηση και αναπαραγωγή της εργασιακής του δύναμης. Ο ονομαστικός μισθός είναι η τιμή (ή η αξία) του συνόλου των εμπορευμάτων που συνιστούν τον πραγματικό μισθό (ή αλλιώς είναι η τιμή [ή η αξία] του πραγματικού μισθού). Για τον Μαρξ, το μέγεθος του μισθού καθορίζεται ιστορικά. Εντούτοις, αφενός ο πραγματικός μισθός δεν μπορεί να μειωθεί κάτω από τα φυσικώς αναγκαία μέσα συντήρησης, ούτε και αφετέρου να αυξηθεί ο ονομαστικός μισθός έως ένα τέτοιο επίπεδο που να επιτρέπει στον εργάτη ν' αλλάξει την κοινωνική του θέση (να αγοράζει, πέραν των μέσων κατανάλωσης και μέσα παραγωγής). Η φθορά της ικανότητας των εργαζομένων για εργασία εξασφαλίζει το να μη παραβιάζεται το κατώτατο όριο. Ο εργατικός υπερπληθυσμός (ο εφεδρικός στρατός της εργασίας, όπως ο Μαρξ τον αποκάλεσε) , η περιοδικά αυξανόμενη ανεργία, που οφείλεται στις οικονομικές διακυμάνσεις και κρίσεις και ο ταξικός συσχετισμός δύναμης διασφαλίζει τη μη υπέρβαση του ανώτατου ορίου.¹²⁰

Η αξία χρήσης της εργασιακής δύναμης, που αγοράζει ο καπιταλιστής συνίσταται στο ό,τι αυτή παράγει εμπορεύματα που περιέχουν περισσότερη αξία απ' όση είναι η δική της αξία. Αν συμβολίσουμε με (μ) την αξία μιας μονάδας εργασιακής δύναμης (το μεταβλητό κεφάλαιο που προκαταβάλλεται από τον καπιταλιστή), τότε η νέα (καθαρή) αξία που παρήχθη απ' αυτήν θα είναι $(\mu+\nu)$, όπου ν είναι η υπεραξία, το τμήμα της παραγόμενης αξίας το οποίο ιδιοποιείται ο καπιταλιστής. Η διαδικασία της εργασίας είναι κατά συνέπεια ταυτόχρονα μια διαδικασία αξιοποίησης (παραγωγής αξίας) και υπεραξίωσης (παραγωγής υπεραξίας). Η εργάσιμη μέρα διαιρείται σε αναγκαίο χρόνο εργασίας ,κατά τη διάρκεια του οποίου ο εργάτης παράγει μια αξία ίση μ' εκείνην της εργασιακής του δύναμης και το προϊόν πηγαίνει σ' αυτόν με τη μορφή μισθού και σε πρόσθετο χρόνο εργασίας ,υπερεργασίας, στη διάρκεια του οποίου παράγεται η υπεραξία, που την ιδιοποιείται ο καπιταλιστής.

Η παραγωγή της υπεραξίας είναι μια διαδικασία εκμετάλλευσης των εργατών από τους καπιταλιστές. Ο Μαρξ ορίζει ως ποσοστό εκμετάλλευσης (ή ποσοστό υπεραξίας) το πηλίκο ν/μ . Για παράδειγμα όταν το μ είναι ισοδύναμο 4 ωρών εργασίας και το ν ισοδύναμο 4 ωρών εργασίας ,τότε $\nu/\mu=4/4=1$. Με άλλα λόγια η σχέση παριστάνει ποσοστό υπεραξίας 100%.

Ο σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι να αυξήσει την υπεραξία και το ποσοστό της εκμετάλλευσης. Αυτό είναι μια ροπή εγγενής στην κεφαλαιακή σχέση, η οποία διαμορφώνει τη θέληση και τις αποφάσεις του «φορέα» της, του ατομικού καπιταλιστή, που λειτουργεί ως «*κεφάλαιο προσωποποιημένο, προικισμένο με θέληση και συνείδηση*» . Οι αυξήσεις της υπεραξίας οι οποίες προκύπτουν από την παράταση της εργάσιμης ημέρας ή την

¹²⁰ Μήλιος Γ., Οικονομικής Γ.,1999

εντατικοποίηση της εργασίας ονομάζονται απ' τον Μαρξ παραγωγή απόλυτης υπεραξίας. Ωστόσο, αυξήσεις του v/μ απορρέουν επίσης από αυξήσεις στην παραγωγικότητα της εργασίας, οι οποίες συμπιέζουν την αξία της μονάδας των εμπορευμάτων και επομένως μειώνουν τους ονομαστικούς μισθούς, εφόσον οι πραγματικοί μισθοί παραμένουν αμετάβλητοι. Αυτή η διαδικασία ορίζεται ως παραγωγή σχετικής υπεραξίας. Το χρήμα, λειτουργώντας ως κεφάλαιο, ενοποιεί την καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής και τη διαδικασία κυκλοφορίας.

Ο καπιταλιστής εμφανίζεται στην αγορά ως ιδιοκτήτης του χρήματος (X) αγοράζοντας εμπορεύματα (E), τα οποία αποτελούνται από μέσα παραγωγής (Μπ), των οποίων η αξία είναι σταθερό κεφάλαιο και εργασιακή δύναμη (Εδ), της οποίας η αξία είναι μεταβλητό κεφάλαιο. Στη διαδικασία παραγωγής (Π) καταναλώνει παραγωγικά τα E, για να δημιουργήσει μια εκροή εμπορευμάτων (E'), της οποίας η αξία ξεπερνάει αυτή του E. Τελικά πουλά αυτήν την εκροή για να εισπράξει ένα ποσό χρήματος (X') υψηλότερο σε σχέση με το (X). Έτσι «η χρηματική κυκλοφορία οδηγεί στο κεφάλαιο». Το χρήμα εμφανίζεται να κατέχει «την απόκρυφη ιδιότητα να γεννάει αξία». Αυτή είναι ιδίως η περίπτωση του δανειακού (ή τοκοφόρου) κεφαλαίου, το οποίο ο τραπεζίτης ή ο καπιταλιστής του χρήματος δανείζει στον καπιταλιστή της βιομηχανίας. Η υπεραξία που δημιουργήθηκε στη διαδικασία παραγωγής διαιρείται τότε σε βιομηχανικό κέρδος, δηλαδή την πραγματοποιημένη υπερεργασία που βρίσκεται ως μέρος της ολικής αξίας του εμπορεύματος και τόκο, και ο τελευταίος φαίνεται να προκύπτει αυτόματα από το ίδιο το δανειακό κεφάλαιο.¹²¹

Η υπεραξία ($v=X'-X$) που αποκτάται από τον καπιταλιστή μετασχηματίζεται μερικώς σε μέσα ιδιωτικής κατανάλωσης για τον ίδιο και μερικώς σε επιπρόσθετο σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο για την επέκταση της παραγωγής, ορίζεται ως συσσώρευση. Μέσω της συσσώρευσης, η καπιταλιστική οικονομία αναπαράγεται σε διευρυμένη κλίμακα, αφού αποτελεί τον καθοριστικό κανόνα και σκοπό της.¹²²

Ο Μαρξ αναφέρει για «την αποκαλούμενη πρωταρχική συσσώρευση», ότι για οποιαδήποτε δοσμένη χρονική περίοδο, η διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης προϋποθέτει φυσικά ότι κάποιο πριν τη συσσώρευση κεφάλαιο ρίχτηκε στη διαδικασία της παραγωγής. Φαίνεται λοιπόν ότι η καπιταλιστική παραγωγή στο σύνολό της, προϋποθέτει κάποια «αρχική» (original) ή πρωταρχική (primitive) συσσώρευση. Η προσέγγιση του Μαρξ για την πρωταρχική συσσώρευση εμφανίζεται από την αρχή συνδεδεμένη με το διαφορετικό

¹²¹Μαρξ Κ., 1978, τΑ, σελ. 120

¹²²Μήλιος Γ., Οικονομικής Γ., 1999, Smith D., 1982, σελ. 113, 117, 129

θεωρητικό νόημα που αποδίδει ο Marx στο κεφάλαιο. Η έννοια της πρωταρχικής συσσώρευσης βασίζεται στην έννοια του κεφαλαίου ως ταξική σχέση, και όχι ως «απόθεμα»: η *σχέση – κεφάλαιο* προϋποθέτει ένα πλήρη διαχωρισμό ανάμεσα στους εργάτες και την ιδιοκτησία των συνθηκών για την υλοποίηση της εργασίας.¹²³

Δίνοντας τον ορισμό του κεφαλαίου ως ταξική σχέση, έρχεται ως επακόλουθο ότι η διαδικασία ... που δημιουργεί την *σχέση-κεφάλαιο*, μπορεί να μην είναι τίποτε άλλο παρά η διαδικασία που διαχωρίζει τον εργάτη από την ιδιοκτησία των συνθηκών της δικιάς του εργασίας, είναι μια διαδικασία η οποία λειτουργεί σε δυο μετασχηματισμούς, τα κοινωνικά μέσα της διαβίωσης και παραγωγής μετατρέπονται σε κεφάλαιο και οι άμεσοι παραγωγοί μετατρέπονται σε μισθωτούς-εργάτες .

Η αποκαλούμενη πρωταρχική συσσώρευση δεν είναι τίποτε άλλο ,από την ιστορική διαδικασία του διαχωρισμού των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής .Η ιδέα του *διαχωρισμού* ισχύει τόσο στην συσσώρευση όσο και στην πρωταρχική συσσώρευση. Ο Μαρξ τονίζει ότι η γνήσια συσσώρευση δεν είναι τίποτα άλλο παρά η πρωταρχική συσσώρευση. Ενώ μοιράζονται όμως τις ίδιες αρχές... *τον διαχωρισμό*... οι δυο έννοιες τοποθετούνται σε δυο διαφορετικές συνθήκες ύπαρξης. Η πρωταρχική συσσώρευση προϋποθέτει την εκ του μηδενός παραγωγή του διαχωρίσου, ενώ η συσσώρευση προϋποθέτει την αναπαραγωγή... σε μεγαλύτερη κλίμακα... του ίδιου του διαχωρισμού. Είναι στην πραγματικότητα αυτό το διαζύγιο μεταξύ των συνθηκών εργασίας από τη μια πλευρά και των παραγωγών από την άλλη που μορφοποιεί την έννοια του κεφαλαίου, καθώς αναδύεται με την πρωταρχική συσσώρευση... στη συνέχεια εμφανίζεται ως μια συνεχόμενη διαδικασία στη συσσώρευση και στη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, πριν την τελική του έκφραση ως τη συγκέντρωση των κεφαλαίων στα ήδη υπάρχοντα λίγα χέρια και στην αποκεφαλαιοποίηση (*decapitalization*) των πολλών.¹²⁴

Πλασματικό Κεφάλαιο

Ο Μαρξ πραγματεύεται την έννοια του πλασματικού κεφαλαίου στον Τρίτο Τόμο του *Κεφαλαίου*. Εκεί αποπειράται να διερευνήσει τη συνολική διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου ως ιστορικά συγκεκριμένης διαδικασίας. Γράφει λοιπόν:

¹²³ Μαρξ Κ..1978,τΒ,σελ.507

¹²⁴ Μαρξ Κ..1978,σελ.354

" Το χρήμα - ... - μπορεί πάνω στη βάση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής να μετατραπεί σε κεφάλαιο, και με τη μετατροπή αυτή να γίνεται από μια αξία ορισμένου μεγέθους, μια αυτοαξιοποιούμενη, (αυτοεπεκτεινόμενη) αξία. ... Έτσι το χρήμα, εκτός από την αξία χρήσης που έχει σαν χρήμα, αποκτάει μια πρόσθετη αξία χρήσης, την αξία χρήσης να λειτουργεί ως κεφάλαιο. ... Με την ιδιότητα του αυτή του δυνητικού κεφαλαίου, του μέσου για την παραγωγή του κέρδους, το χρήμα γίνεται εμπόρευμα, ένα εμπόρευμα όμως *sui generis*. Η πράγμα, που καταλήγει στο ίδιο, το κεφάλαιο σαν κεφάλαιο γίνεται εμπόρευμα."¹²⁵

Ο τύπος X- E -X', μας υπενθυμίζει ότι το κεφάλαιο ξεκινάει με χρηματική μορφή· κατόπιν προβαίνει στην αγορά μέσω παραγωγής και εργατικής δύναμης και παράγεται ένα εμπόρευμα στην αξία του οποίου έχει ενσωματωθεί και η υπεραξία. Η πραγματοποίηση της αξίας αυτής, η πώληση δηλαδή του εμπορεύματος αυτού, σύμφωνα με την αξία του, επιτρέπει την απόκτηση του X', του αρχικού δηλαδή κεφαλαίου επαυξημένου κατά την υπεραξία. "Το ίδιο το κεφάλαιο του (ενεργού κεφαλαιοκράτη), ανάλογα με τις κατηγορίες του κέρδους που αποφέρει, διασπάται σε ιδιοκτησία του κεφαλαίου, δηλαδή σε κεφάλαιο έξω από το προτσές παραγωγής, που αυτό καθεαυτό αποφέρει τόκο, και σε κεφάλαιο που βρίσκεται στο προτσές της παραγωγής και που (...) αποφέρει επιχειρηματικό κέρδος."¹²⁶

Με το τοκοφόρο κεφάλαιο, τόσο το κεφάλαιο όσο και οι κάτοχοι του γίνονται αυτό που πραγματικά είναι: κάτοχοι χρηματικού κεφαλαίου, το οποίο το δανείζουν έναντι τόκου. Για τη σχέση αυτή ο Μαρξ αναφέρει: "Στο τοκοφόρο κεφάλαιο η σχέση του κεφαλαίου φθάνει την πιο εξωτερική και την πιο φετιχιστική μορφή του. Εδώ έχουμε X-X', χρήμα που παράγει περισσότερο χρήμα, αυτοαξιοποιούμενη αξία, χωρίς το προτσές που μεσολαβεί ανάμεσα στα δύο άκρα."¹²⁷ "Είναι ο αρχικός και γενικός τύπος του κεφαλαίου συμπυκνμένος σε μια χωρίς νόημα συγκεφαλαίωση. "Η κοινωνική σχέση ολοκληρώθηκε σαν σχέση ενός πράγματος, του χρήματος προς τον ίδιο τον εαυτό του."¹²⁸

Προχωρώντας σε ένα πιο συγκεκριμένο επίπεδο ανάλυσης, ο Μαρξ αναγνωρίζει στον 3ο τόμο του Κεφαλαίου ότι η θέση του κεφαλαίου (μπορεί να) καταλαμβάνεται από δύο υποκείμενα. Από τη μία πλευρά ο ιδιοκτήτης ή ο καπιταλιστής του χρήματος (που κατέχει τους τίτλους ιδιοκτησίας της επιχείρησης) και, από την άλλη, ο ενεργός καπιταλιστής (ο μάνατζερ). Αυτό σημαίνει ότι μια λεπτομερής περιγραφή του καπιταλισμού δεν μπορεί να αγνοήσει την

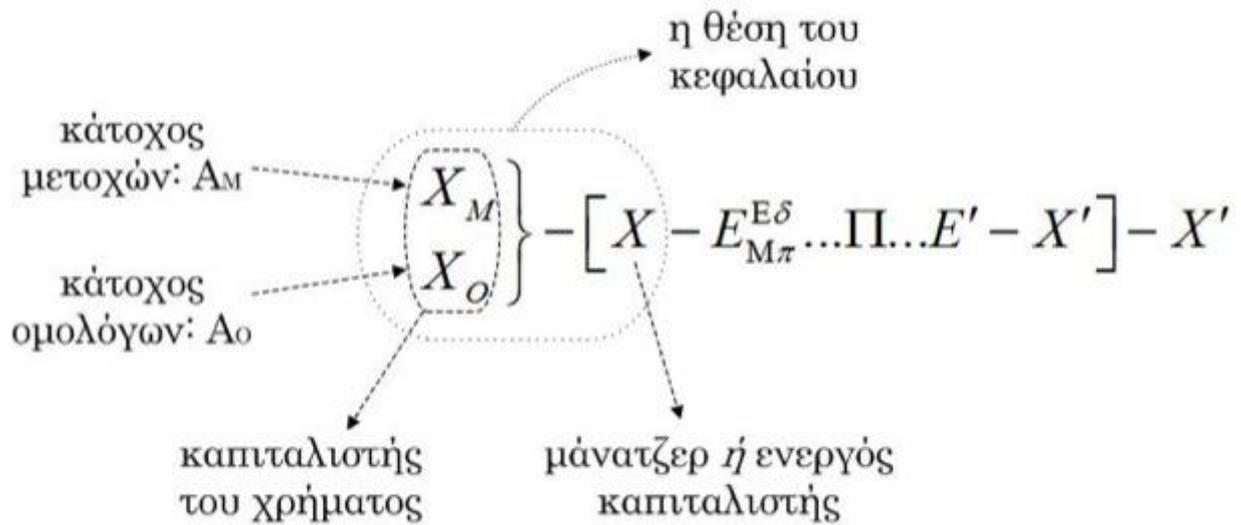
¹²⁵ Μαρξ Κ., 1978γ, σελ.428

¹²⁶ Ο.π.,σελ.474

¹²⁷ ο.π, σελ. 493

¹²⁸ Μαρξ Κ.,1978γ, σελ. 494

κυκλοφορία του τοκοφόρου κεφαλαίου. Η επιχειρηματολογία του Μαρξ παρουσιάζεται στο παρακάτω Σχήμα 1:

Κεφάλαιο 3-Σχήμα 1

Κατά τη διαδικασία δανεισμού, ο ιδιοκτήτης καπιταλιστής A κατέχει ένα *χρεόγραφο*, δηλαδή μια γραπτή υπόσχεση πληρωμής που προέρχεται από τον μάνατζερ-καπιταλιστή B. Η υπόσχεση αυτή πιστοποιεί ότι ο A παραμένει *ιδιοκτήτης* του χρηματικού κεφαλαίου X. Υποθέτουμε δύο γενικές κατηγορίες χρεογράφων: *ομόλογα* X_o και *μετοχές* X_M . Στην περίπτωση των πρώτων η επιχείρηση (που διαχειρίζεται ο B) αναλαμβάνει την υποχρέωση να επιστρέψει στον A καθορισμένα και προσυμφωνημένα χρηματικά ποσά ανεξάρτητα από την αποδοτικότητα των λειτουργιών της. Στην περίπτωση των δεύτερων, εξασφαλίζει δανειακά κεφάλαια από την πώληση ενός μέρους της ιδιοκτησίας της, αναλαμβάνοντας τη δέσμευση να καταβάλλει μερίσματα ανάλογα με τα κέρδη της. Εάν η εταιρεία έχει εισέλθει στο χρηματιστήριο και το διακύβευμα είναι η έκδοση μετοχών, τότε ο καπιταλιστής B αντιστοιχεί στον μάνατζερ-διευθυντή και ο καπιταλιστής A στο νόμιμο ιδιοκτήτη.

Το χρήμα λαμβάνεται ως ανεξάρτητη έκφραση της αξίας των εμπορευμάτων και επιτρέπει στον ενεργό καπιταλιστή B να αγοράσει τα απαραίτητα μέσα παραγωγής $M\pi$ και την απαραίτητη για την οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, εργασιακή δύναμη $E\delta$. Το χρηματικό αποθεματικό που ο B έχει τώρα στη διάθεσή του είναι η υλική έκφραση της

κοινωνικής εξουσίας που διαθέτει για να θέσει σε κίνηση την παραγωγική διαδικασία (οικονομική κυριότητα) και για να την ελέγχει.

Η θέση του κεφαλαίου καταλαμβάνεται τόσο από τον ιδιοκτήτη -κεφαλαιοκράτη του χρήματος, όσο και από τον ενεργό καπιταλιστή. Η θέση του κεφαλαίου καταλαμβάνεται από παράγοντες που είναι «εσωτερικοί» στην επιχείρηση (μάνατζερ) και «εξωτερικοί» (κάτοχοι χρεογράφων). Η γενική αντίληψη του Μαρξ διαφοροποιείται από τη βασική διάκριση των Κένυς και Veblen ανάμεσα στην παραγωγική τάξη «εντός» της επιχείρησης και την παρασιτική τάξη των «εξωτερικών» εισοδηματιών.¹²⁹

Με τα δικά του λόγια: «Στο προτσές της αναπαραγωγής ο ενεργός κεφαλαιοκράτης αντιπροσωπεύει απέναντι στους μισθωτούς εργάτες το κεφάλαιο σαν ξένη ιδιοκτησία, ο δε κεφαλαιοκράτης του χρήματος, αντιπροσωπευόμενος από τον ενεργό κεφαλαιοκράτη, συμμετέχει στην εκμετάλλευση της εργασίας»¹³⁰

Η καθαρή μορφή της ιδιοκτησίας κεφαλαίου είναι το χρηματοπιστωτικό αξιόγραφο, που αντιστοιχεί σ' αυτήν. Ο τίτλος ιδιοκτησίας είναι ένα «χάρτινο διπλότυπο», είτε του χρηματικού κεφαλαίου που εκχωρήθηκε στην περίπτωση των ομολόγων Α_Ο, είτε του «υλικού» κεφαλαίου στην περίπτωση των μετοχών Α_Μ. Ωστόσο, η τιμή του χρεογράφου δεν προκύπτει ούτε από την αξία του χρήματος που διατίθεται ούτε από την αξία του «παγίου» υλικού κεφαλαίου. Με αυτή την έννοια οι τίτλοι ιδιοκτησίας είναι *sui generis* εμπορεύματα που χαράσσουν τη δική τους πορεία. Ο Μαρξ χρησιμοποίησε τον όρο «πλασματικό κεφάλαιο» για να συλλάβει αυτή την πτυχή του τοκοφόρου κεφαλαίου.¹³¹

Ο χρηματοπιστωτικός «τρόπος ύπαρξης» της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας – ως υπόσχεση και ταυτόχρονα ως απαίτηση αναμενόμενης υπεραξίας που θα παραχθεί στο μέλλον – καθιστά τη μορφή ύπαρξης του ίδιου του κεφαλαίου ένα (χρηματοπιστωτικό) «παράγωγο», υπό την έννοια ότι η αποτίμησή του εξαρτάται από την ικανότητα παραγωγής κέρδους της ατομικής επιχείρησης. Οι μετοχές και τα ομόλογα, τα δύο οχήματα ιδιοκτησίας στο γενικό αναλυτικό πλαίσιο μας, μπορούν εύκολα να θεωρηθούν ως πρωτόλεια δικαιώματα προαίρεσης (primitive options). Ο Μαρξ χαρακτηριστικά αναφέρει : «Η μετοχή είναι ένας τίτλος με δόσεις».¹³² Υπό την υπόθεση της περιορισμένης ευθύνης (limited liability), ο καπιταλιστής του χρήματος αγοράζει δικαιώματα προαίρεσης επί των κερδών της

¹²⁹ Σωτηρόπουλος Δ.,Μηλιός Γ.,Λαπατσιώρας Σ.,2013,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29

¹³⁰ .Μαρξ Κ.,1978γ,σελ. 480

¹³¹ οπ.,σελ.600-603

¹³² Μαρξ Κ.,1978γ ,σελ.589

καπιταλιστικής επιχείρησης, ενώ η μέγιστη απώλειά του μπορεί να είναι ίση με την τιμή αγοράς του τίτλου ιδιοκτησίας. Αυτό μπορεί να φαίνεται τεχνικό ζήτημα, αλλά στη μαρξιστική ανάλυση δεν είναι, πρόκειται για ένα αυθεντικό αποτέλεσμα της *πραγματοποίησης* της κοινωνικής σχέσης σε εμπόρευμα. Ο Μαρξ είναι πολύ σαφής ως προς το ότι η εμπορευματοποίηση της σχέσης του κεφαλαίου συνδέεται με τον φετιχισμό. Ό,τι μπορεί να εμπορευματοποιηθεί μπορεί επίσης και να αποτιμηθεί, και αυτή η τιμολόγηση δεν είναι καθόλου κοινωνικά ουδέτερη και αυθαίρετη. Βασίζεται σε μια συγκεκριμένη ερμηνεία της καπιταλιστικής πραγματικότητας που φέρνει στο προσκήνιο τις συμπεριφορές και στρατηγικές που απαιτούνται για την αποτελεσματική αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ο Μαρξ αναλύει τη χρηματοπιστωτική σφαίρα υπό το πρίσμα της θεωρίας του φετιχισμού. Θεωρούμε ότι το «μυστικό» της χρηματοπιστωτικοποίησης βρίσκεται στην πτυχή της αποτίμησης κινδύνου, που είναι βαθιά ριζωμένη στο κύκλωμα του κεφαλαίου. Η χρηματοπιστωτική σφαίρα μπορεί επίσης να θεωρηθεί ότι είναι μια τεχνολογία εξουσίας που οργανώνει τις καπιταλιστικές σχέσεις εξουσίας. Οι τεχνικές διαχείρισης κινδύνου, που συνδέονται με τη λειτουργία της «απελευθερωμένης» αγοράς χρήματος, είναι πράγματι ένα κρίσιμο στοιχείο διαχείρισης της αντίστασης της εργασίας.¹³³

Επιπλέον, ο Μαρξ υποστήριξε ρητά, ότι το ίδιο αναλυτικό πλαίσιο ισχύει και για κάθε μελλοντική ροή εσόδων, η οποία μπορεί έτσι να θεωρηθεί ως έσοδο που αντιστοιχεί σε πλασματικό κεφάλαιο και έχει τη δυνατότητα να βρει μια διέξοδο στις δευτερογενείς αγορές¹³⁴. Αυτό ισχύει και για τις επιχειρήσεις (ατομικά κεφάλαια), ανεξάρτητα από τον κλάδο στον οποίο λειτουργούν, αλλά και για το Κράτος. Για παράδειγμα, οι μετοχές μιας επενδυτικής τράπεζας ή μιας ασφαλιστικής εταιρείας μπορεί να είναι ιδιοκτησία μιας άλλης τράπεζας, μιας αλυσίδας εστιατορίων ή μιας βιομηχανίας σιδήρου και χάλυβα, ενός συνταξιοδοτικού ταμείου ή ενός καλοπληρωμένου δημοσίου υπαλλήλου. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τα κρατικά ομόλογα, τους κρατικούς τίτλους του δημοσίου. Εδώ το κράτος συγκεντρώνει κάποια χρήματα, έναντι της απόδοσης τόκου, τα οποία τα καταναλώνει αμέσως. Άρα, ανά πάσα στιγμή μιλάμε για κεφάλαιο που έχει ήδη δαπανηθεί. Υπόσχεται όμως την επιστροφή των χρημάτων στο μέλλον από τα μελλοντικά φορολογικά του έσοδα.

¹³³ Σωτηρόπουλος Δ., Μηλιός Γ., Λαπατσιώρας Σ., 2013,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29

¹³⁴ Μαρξ Κ., 1978γ, σελ. 597-599

"Το κεφάλαιο του κρατικού χρέους παραμένει καθαρά πλασματικό κεφάλαιο".¹³⁵ ,που δεν έχει καμία σχέση με το πραγματικό κεφάλαιο, με την παραγωγή δηλαδή αξιών και υπεραξίας.

Η θεμελιώδης προϋπόθεση για μια εξελιγμένη χρηματοπιστωτική σφαίρα είναι η λειτουργία της δευτερογενούς αγοράς, που να εξασφαλίζει υψηλή ρευστότητα στις αγορές χρήματος και κεφαλαίου. Η διαδικασία καθορισμού των τιμών, τόσο των πρωτογενών χρεογράφων όσο και κάθε καινοτόμου χρηματοπιστωτικού προϊόντος (παράγωγα), υπό το φως των προλεχθέντων, απαιτεί «συνεχή» χρηματοπιστωτική αποτίμηση, και η εν λόγω «συνεχής» τιμολόγηση εξαρτάται από τη διαθεσιμότητα χρηματοδοτικής ρευστότητας. Η ομαλή λοιπόν λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος στηρίζεται στην υπόθεση ότι η δυνατότητα συναλλαγής μπορεί να γίνει ακόμη και υπό κρίσιμες συνθήκες αγοράς.¹³⁶

Είναι συνεπώς μάλλον παράδοξο που η ανάλυση του Μαρξ για το χρήμα και το πιστωτικό σύστημα, έχει συχνά θεωρηθεί ότι ακολουθεί τις αντιλήψεις περί της μεταλλικής βάσης των νομισματικού συστήματος, θεωρίες τόσο προσφιλείς στον 19ο αιώνα.

Ο Jacques Wajnsztein αντιθέτως θεωρεί, ότι για τον Μαρξ το πλασματικό κεφάλαιο εξακολουθεί να είναι μια εξωτερική μεταβλητή και στην εποχή του το πιστωτικό σύστημα δεν μπορεί πραγματικά να ονομαστεί πλασματικό κεφάλαιο, επειδή στηρίζεται ακόμη για την κάλυψη του, στον κανόνα του χρυσού. Ωστόσο, στο βιβλίο III, ο Μαρξ λέει ότι το πιστωτικό χρήμα τείνει να είναι ένα υποκατάστατο του χρήματος χρυσού και ότι η επέκτασή του είναι ανεξάρτητη από αποθεματικά των κεντρικών τραπεζών. Αυτό του επιτρέπει να επικεντρωθεί στην κρίση που θα προκύψει από μια έλλειψη κάλυψης ή με κερδοσκοπικές φούσκες. Επομένως, η αντίφαση του χρήματος-πίστωση είναι ότι αρνείται το χρήμα-χρυσό. Η ανάλυση του Μαρξ είναι φυσικά περιορισμένη από την ιστορική περίοδο όπου απονομισματοποίηση χρυσού εξακολουθεί να είναι αδιανόητη διαδικασία και η ενδυνάμωση των χρημάτων πιστώσεων σε σχέση με το χρυσό χρήμα πιο κατανοητή, σαν χειραφέτηση του Προτεσταντισμού σε σχέση με τον καθολικισμό.¹³⁷

Όμως στον Τρίτο Τόμο του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ διακωμωδεί την ιδέα ότι το στέρεο έδαφος του πιστωτικού συστήματος μπορεί τελικά να βρεθεί στα αποθεματικά των τραπεζών, μεταλλικά ή μη: "*Όπως σ' αυτό το πιστωτικό σύστημα όλα διπλασιάζονται και τριπλασιάζονται*

¹³⁵ Μαρξ Κ., 1978γ, σελ. 587

¹³⁶ Σωτηρόπουλο Δ., Μηλιό Γ., Λαπατσιώρα Σ., 2013,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29

¹³⁶ Wajnsztein J., 2011, <http://capital-revolution.blogspot.gr/2011/10/blog-post.html>

και μετατρέπονται σε απλό πλάσμα φαντασίας, το ίδιο ισχύει και για τα "αποθεματικά κεφάλαια", στα οποία νομίζει κανείς επιτέλους ότι θα πιάσει κάτι το στέρεο."¹³⁸

ΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες πτυχές της μαρξιστικής σκέψης, είναι αυτή που σχετίζεται με την έννοια της αλλοτρίωσης. Η λέξη αλλοτρίωση πάσχει σύμφωνα με τη διάγνωση του Paul Ricoeur από «σημασιακή υπερφόρτιση». Ο ορός αλλοτρίωση, είναι ένας από τους αρχέγονους μύθους, που συνδέεται με την ομαλοποίηση και την ηθικοποίηση των ανθρωπίνων συμπεριφορών.

Η αρχική σημασία του όρου, δεν είναι ούτε ξεκάθαρη ούτε σταθερή. Συγκεκριμένη στη σημασία της σαν ένας τρόπος ανταλλαγής και συσχετισμού, ανταλλαγής ενός αγαθού με ένα άλλο, μπερδεύεται με τη γειτνίαση με τον όρο alienus που της προσδίδει τη συνειρμικότητα του παράξενου. Έτσι με την επέκταση του νομικού της θεμελίου και με την αφαίρεση, παρατηρείται ένα άλμα στην εξέλιξη της εννοίας. Την πολιτική και φιλοσοφική της χρήση την εγκαινιάζει ο Rousseau στο «Κοινωνικό Συμβόλαιο», όπου η αλλοτρίωση είναι έννοια μιας κοινωνικής σχέσης με θετική κατεύθυνση.¹³⁹

Ο Hegel αλλάζει την κατεύθυνση επέκτασης της έννοιας. «Όταν πουλάω κάτι, αλλοτριώνοντας την ιδιοκτησία μου, η θέληση μου γίνεται για μένα αντικειμενική, αλλά μου παρουσιάζεται σύγχρονα και σαν ξένη, αντικειμενική από τα έξω». Η αλλοτρίωση είναι ο θρίαμβος του αρνητικού με την προοπτική της συμφιλίωσης, του όντος με τον εαυτό του πέρα από κάθε σχέση, με το συνδυασμό του τραγικού και του λογικού, του ορθολογικού και του πραγματικού.¹⁴⁰

Το 1844, ο Καρλ Μαρξ, μέσα από τα «**Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα**», εισάγει ως βασική έννοια την αλλοτρίωση. Στην ουσία, η αλλοτρίωση έχει να κάνει με την *«απώλεια της ανθρώπινης ουσίας, δηλαδή της ενσυνείδητης ζωτικής δραστηριότητας που διαφοροποιεί το ανθρώπινο είδος από όλα τα άλλα. Όταν υπάρχει αλλοτρίωση, το ανθρώπινο ον καταλήγει να υποταχτεί στα προϊόντα του: στο χρήμα, στην αγορά και στο κράτος.»*¹⁴¹ Ο Μαρξ ξεκινώντας από την πολιτική οικονομία για να ξεκαθαρίσει την έννοια της αλλοτρίωσης από κάθε ιδεαλιστική πρόσμιξη, ανασκευάζοντας τον Hegel, τόσο στο επίπεδο

¹³⁸ Μαρξ, Κ., 1978γ, σελ. 596

¹³⁹ Giudicelli S., 1984, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=74&Itemid=29

¹⁴⁰ Giudicelli S., 1984, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=74&Itemid=29

¹⁴¹ Κόαν Ν., 2011, σελ. 29.

της έννοιας της ίδιας, όσο και στο επίπεδο της διαλεκτικής διαδικασίας. Αργότερα στη «Γερμανική ιδεολογία» σημαδεύεται η ανατροπή της εγελιανής διαλεκτικής με την απόφαση της 8ης θέσης για τον Feuerbach. *«Ο Feuerbach διαλύει την ουσία της θρησκείας στην ουσία του ανθρώπου. Άλλα η ουσία του ανθρώπου δεν είναι μία αφάιρεση που εμπεριέχεται σε κάθε μεμονωμένο άτομο. Στην πραγματικότητα της είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων»*. Από τότε αρχίζει το μεγάλο έργο που συνίσταται στον επιστημονικό προσδιορισμό των αντικειμενικών συνθηκών της κοινωνικής εξέλιξης και της έγγραφης των συγκεκριμένων ατόμων μέσα σ' αυτή την εξέλιξη: *«Οι φιλόσοφοι άλλο δεν έκαναν παρά να ερμηνεύουν με διάφορους τρόπους τον κόσμο, αυτό που μετράει, είναι να τον αλλάζουμε»* (11η θέση για τον Feuerbach).¹⁴²

Παρότι η έννοια της αλλοτρίωσης δεν είναι άγνωστη, όπως είδαμε παραπάνω, ο Μαρξ την εξετάζει διαφορετικά ,μέσα από το πρίσμα της εργασίας. Αναφέρθηκε στην έννοια της αλλοτρίωσης, , ως συνυφασμένης με το καπιταλιστικό σύστημα. Για τον Μαρξ, η αλλοτρίωση είναι φαινόμενο που πηγάζει από την θέση των παραγωγικών μέσων και τις συνθήκες της παραγωγής. Ο εργαζόμενος παράγει προς συμφέρον άλλων, προκειμένου να εξασφαλίσει τα απαραίτητα προς επιβίωση. Ο καπιταλιστής ιδιοποιείται τα μέσα παραγωγής. Χωρίς τα μέσα παραγωγής , ο άμεσος παραγωγός δεν έχει τίποτα άλλο εκτός από την εργατική του δύναμη. Με αυτό τον τρόπο μετατρέπεται σε εμπόρευμα. Για να ζήσει οφείλει να πουλήσει την εργατική του δύναμη έναντι μισθού κι έτσι γίνεται προλετάριος. Με αυτό τον τρόπο ,εργατική δύναμη και μέσα παραγωγής ενώνονται ξανά και συνδυάζονται, όχι οργανικά όπως πριν ,αλλά με διεστραμμένο τρόπο σα μαριονέτες στα χέρια του καπιταλιστή.¹⁴³

Η αλλοτρίωση της εργασίας, συνίσταται πρώτα – πρώτα στο ότι η εργασία είναι εξωτερική για τον εργάτη κι επομένως ο εργάτης δεν επιβεβαιώνει τον εαυτό του στην εργασία, αλλά αρνείται τον εαυτό του, νιώθει μίξερ και καθόλου ευτυχισμένος, δεν αναπτύσσει ελεύθερα την πνευματική του και φυσική του ενεργητικότητα, αλλά απονεκρώνει τη σάρκα του και καταστρέφει το πνεύμα του. Έτσι, ο εργάτης βρίσκει τον εαυτό του μόνο έξω από την εργασία του. Έτσι η εργασία του δεν είναι εθελοντική, αλλά καταναγκαστική. Για το λόγο αυτό η εργασία δεν είναι ικανοποίηση μιας ανάγκης, αλλά ένα μέσο να ικανοποιήσει ανάγκες έξω από αυτήν. Ο αλλότριος χαρακτήρας της, φαίνεται καθαρά από το γεγονός ότι μόλις πάψει να υπάρχει φυσικός ή άλλος εξαναγκασμός η εργασία αποφεύγεται σαν μάλιστα.

¹⁴² Λένιν Ι.,1980,τ.26.,σελ.85

¹⁴³ Smith D. ,1982,σελ.91,107,108

*«Εξωτερική εργασία, εργασία στην οποία ο άνθρωπος αλλοτριώνει τον εαυτό του, είναι εργασία αυτοθυσίας, απονέκρωσης...». Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, «ο άνθρωπος (ο εργάτης) αισθάνεται πια ότι ενεργεί ελεύθερα, μόνο στις κτηνώδεις λειτουργίες του, δηλαδή να τρώει, να πίνει και να τεκνοποιεί, πολύ λίγο στο να στεγάζεται, να στολίζεται, κλπ. και ότι στις ανθρώπινες λειτουργίες δεν αισθάνεται πια παρά σαν ζώο. Το κτηνώδες γίνεται ανθρώπινο και το ανθρώπινο γίνεται κτηνώδες. Αλλά όταν αποσπαστούν από άλλες πλευρές της ανθρώπινης δραστηριότητας και μετατραπούν σε τελικούς και αποκλειστικούς σκοπούς, είναι ζώοι λειτουργίες».*¹⁴⁴

Η αλλοτρίωση της εργασίας παραπέμπει σε τρεις διαστάσεις: στη σχέση του εργάτη με το προϊόν της δουλειάς του σαν ξένο πράγμα, (αλλοτρίωση του πράγματος), στη σχέση του εργάτη με την ίδια του τη δραστηριότητα, (αλλοτρίωση του εαυτού), στη σχέση του ανθρώπου με τον εαυτό του, όπου *«ο άνθρωπος έχει μετατραπεί σε ξένο για τον άνθρωπο. Όταν ο άνθρωπος αντικρίζει τον εαυτό του, είναι ο άλλος που τον αντικρίζει»*. Η ανάλυση της έννοιας αυτής δείχνει, ότι αν η ατομική ιδιοκτησία φαίνεται να είναι η αιτία της αλλοτριωμένης εργασίας, ωστόσο είναι μάλλον συνέπεια της.¹⁴⁵

Από αυτό το σημείο γεννιέται ο Ιστορικός υλισμός, όπου ο Μαρξ αντικαθιστά τον αφηρημένο άνθρωπο της φιλοσοφικής παράδοσης με τις κοινωνικές σχέσεις και την υλική τους βάση. Η εξάλειψη της αλλοτρίωσης και η επανάκτηση της κοινωνικής ύπαρξης του ανθρώπου, μπορεί να γίνει εφικτή μέσα από την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και την κοινωνικοποίησή τους.

Μετά το 1844, τη στιγμή της «επιστημολογικής τομής», είναι διαθέσιμη κατά κάποιο τρόπο μόνο στη φιλοσοφία. Στην «τομή» που θεμελιώνει την επιστημονική θεωρία της ιστορίας, η φύση του ανθρώπου είναι «το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων», που προσδιορίζονται από τον τρόπο οικονομικής παραγωγής, προϊόν της ιστορικής εξέλιξης. Η έννοια της αλλοτρίωσης, όπως και η έννοια «Άνθρωπος» δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτές σ' αυτή τη νέα αντιδρασιακή προβληματική. *«Αυτή η έννοια μας φαίνεται άχρηστη από επιστημονική άποψη, (...) οι έννοιες μέσα από τις οποίες ο Μαρξ σκέφτεται την πραγματικότητα (...) δεν επιτρέπουν ούτε μια φορά να παρεμβληθούν οι έννοιες του ανθρώπου και ανθρωπισμού σα θεωρητικές έννοιες: (αλλά) άλλες, τελείως νέες, οι έννοιες του τρόπου παραγωγής, των παραγωγικών σχέσεων, της ιδεολογίας κτλ. Αυτό που είναι αλλοτριωμένο, είναι η ανθρώπινη*

¹⁴⁴ Μαρξ Κ., 2012, σελ. 109

¹⁴⁵ Ο.π σελ. 67

ιστορία» αναφέρει ο Αλτουσέρ.¹⁴⁶ Στα έργα της ωριμότητας βρίσκουμε ,όχι τον ίδιο τον όρο ,αλλά τα παράγωγα του, που μ' αυτά κατονομάζεται η κατάσταση χωρισμού του εργάτη από τα μέσα παραγωγής. Έτσι ο εργάτης «αλλοτριώνεται στη δουλειά, οντάς παραγωγική δύναμη του πλούτου που ιδιοποιείται το κεφάλαιο», και το προϊόν της δουλειάς του γίνεται μία δύναμη που του είναι ξένη και του εναντιώνεται».¹⁴⁷ 'Αλλά η αλλοτρίωση του «αληθινού ανθρώπου» παραχωρεί πλέον τη θέση της σε μία «επιστημονική θεωρία των αντιθέσεων και των συνθηκών όπου αναπτύσσονται Ιστορικά τα άτομα».

Ο φετιχισμός της κεφαλαιακής σχέσης

Ο Μαρξ αναφέρεται με ολοκληρωμένο τρόπο στον φετιχισμό σε τμήματα του 3ου τόμου του Κεφαλαίου. « Η υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο επιβάλλει τον κεφαλαιοκράτη ως τον παραγωγό εμπορευμάτων και ρυθμίζει τις αναλογίες ανταλλαγής των εμπορευμάτων σύμφωνα με τις τιμές παραγωγής (και όχι τις αξίες). Το κέρδος παρουσιάζεται ως ποσοστό του προκαταβληθέντος κεφαλαίου, έτσι ώστε «η υπεραξία εμφανίζεται ότι ξεπήδησε από το συνολικό κεφάλαιο» Αυτό «κρύβει (...) πέρα για πέρα την πραγματική φύση και την προέλευση του κέρδους, όχι μόνο για τον καπιταλιστή, που έχει εδώ ειδικό συμφέρον να αυταπατάται, αλλά επίσης και για τον εργάτη»¹⁴⁸. Η ανάπτυξη της πίστης και η διάσπαση του κέρδους σε επιχειρηματικό κέρδος και σε τόκο ,έχει το ακόλουθο αποτέλεσμα: «Ένα μέρος του κέρδους, σε αντίθεση προς το άλλο, αποσπάται ολότελα από τη σχέση του κεφαλαίου σαν τέτοια, και παρουσιάζεται ότι πηγάζει όχι από τη λειτουργία της εκμετάλλευσης της μισθωτής εργασίας, αλλά από τη μισθωτή εργασία του ίδιου του κεφαλαιοκράτη. Αντίθετα ο τόκος φαίνεται τότε ότι πηγάζει ανεξάρτητα από τη μισθωτή εργασία του εργάτη και από την εργασία του ίδιου του κεφαλαιοκράτη, ότι πηγάζει από το κεφάλαιο, σαν από δική του ανεξάρτητη πηγή. Αν αρχικά, στην επιφάνεια της κυκλοφορίας το κεφάλαιο εμφανιζόταν σαν κεφάλαιοφετίχ, σαν αξία που παράγει αξία, τώρα εμφανίζεται πάλι με τη μορφή του τοκοφόρου κεφαλαίου στην πιο αποξενωμένη και πιο ιδιόμορφη μορφή του»¹⁴⁹. Και σε άλλο σημείο αναφέρει: «Στο τοκοφόρο κεφάλαιο ολοκληρώνεται η αντίληψη του κεφαλαίου-φετίχ, η αντίληψη που αποδίδει στο συσσωρευμένο προϊόν της εργασίας, το παγιωμένο επιπλέον με τη μορφή του χρήματος, τη δύναμη να παράγει, χάρη σε μια έμφυτη μυστική ιδιότητα, σαν καθαρό αυτόματο, υπεραξία σε

¹⁴⁶ Χάρνεκερ Μ.(2013), <http://rnbnet.gr/details.php?id=9270?id=9270>

¹⁴⁷ Μαρξ Κ.,1978^α,σελ.225

¹⁴⁸ Μαρξ Κ.,1978γ,σελ.211-212

¹⁴⁹ Μαρξ Κ.,1978γ,σελ.1018

γεωμετρική πρόοδο» Ομοίως και τα εισοδήματα, που στην πραγματικότητα αντικατοπτρίζουν τις σχέσεις διανομής της παραγόμενης αξίας, εμφανίζονται, στο πλαίσιο των καπιταλιστικών σχέσεων ιδιοκτησίας και των ιδεολογικών μορφών που συνδέονται με αυτές, ως πηγές της αξίας. Η εργασία «παράγει» τον μισθό, τα μέσα παραγωγής το κέρδος και οι φυσικοί πόροι την πρόσοδο: «Τα συστατικά μέρη της αξίας του εμπορεύματος αντιπαρατίθενται το ένα στο άλλο σαν αυτοτελή εισοδήματα, που σαν τέτοια σχετίζονται με τρεις πέρα για πέρα διαφορετικούς ο ένας από τον άλλο παράγοντες, με την εργασία, το κεφάλαιο και τη γη, και που γι' αυτό φαίνονται σαν να πηγάζουν από αυτούς. Η ιδιοκτησία στην εργασιακή δύναμη, στο κεφάλαιο και στη γη είναι η αιτία, που κάνει να περιέρχονται αυτά τα διάφορα συστατικά μέρη της αξίας των εμπορευμάτων σ' αυτούς αντίστοιχους ιδιοκτήτες (...). Όμως η αξία δεν πηγάζει από μια μετατροπή σε εισόδημα, αλλά πρέπει να υπάρχει, προτού μπορέσει να μετατραπεί σε εισόδημα και να υποδυθεί αυτή τη μορφή». «Η μορφή του εισοδήματος και οι πηγές του εισοδήματος εκφράζουν τις σχέσεις της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής στην πιο φετιχιστική μορφή. Η ύπαρξή τους, όπως εμφανίζεται επιφανειακά, είναι χωρισμένη από την απόκρυφη συνάρτηση και από τα ενδιάμεσα μέρη που μεσολαβούν. Έτσι η γη γίνεται η πηγή της γαιοπροσόδου, το κεφάλαιο η πηγή του κέρδους και η εργασία η πηγή του μισθού εργασίας (...) Ωστόσο από όλες αυτές τις μορφές το πιο ολοκληρωμένο φετίχ είναι το τοκοφόρο κεφάλαιο»¹⁵⁰. Γίνεται προφανές ότι οι αναπτύξεις του Μαρξ για τη φετιχιστική μορφή εμφάνισης της κεφαλαιακής σχέσης στην επιφάνεια της κυκλοφορίας δεν μπορεί να διατυπωθούν ικανοποιητικά εάν δεν αναλυθεί η ίδια κεφαλαιακή σχέση, όπου όπως επισημαίνει ο Μπαλιμπάρ, η κριτική θεώρηση του φετιχισμού έχει «προπαιδευτική» σημασία, ως ειρωνική-κριτική αναφορά στον αστικό ορίζοντα σκέψης. Με την αναφορά αυτή ο Μαρξ διαλύει τις ψευδοπροφάνειες της αυθόρμητης αντίληψης των οικονομολόγων, οι οποίες ανταποκρίνονται σε μια «συλλογική ψευδαίσθηση»

Κατανοούμε ότι η αναφορά στον φετιχισμό του εμπορεύματος δεν συγκαλύπτει τις κοινωνικές σχέσεις εκμετάλλευσης ,ούτε «αλλοτριώνει» κάτι . Αποτελεί εξέταση ενός «συμπτώματος» και όχι μιας ιδεολογικής αιτίας ή δύναμης. Αναφερόμενος στον φετιχισμό του κεφαλαίου ο Μαρξ ,καταδεικνύει τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους η κεφαλαιακή σχέση εγγράφεται στα πράγματα, αφήνοντας σ' αυτά τα ίχνη της κίνησής της κατά την πορεία συσσώρευσης. Τα ίχνη αυτά εμφανίζονται εν συνεχεία ως ιδιότητες των πραγμάτων. Είναι λοιπόν εσφαλμένο να θεωρήσουμε ότι ο φετιχισμός καθιστά το υποκείμενο, αντικείμενο, την ύλη ,ιδέα και το πράγμα κυρίαρχο του ανθρώπου. Και γι' αυτό είναι

¹⁵⁰ Μήλιος Γ. κα,2005,σελ. 92-94

βεβιασμένη η απόρριψη της προβληματικής του φετιχισμού ως ιδεαλιστικής . Εμφανίζοντας το κοινωνικό ως φυσικό, ο φετιχισμός προκαλεί αποτελέσματα παραγνώρισης του κοινωνικού χαρακτήρα των ανθρώπινων σχέσεων, οι οποίες φυσικοποιούνται, αποκρύπτοντας το ότι αποτελούν το «υποστασιοποιημένο αποτέλεσμα μιας εξαιλιφθείσας γένεσης. Ο φετιχισμός αποτελεί μια πάγια και αναγκαστικά υπάρχουσα μετατροπή στην πρόσληψη της πραγματικότητας , που δεν επιτρέπει στα άτομα την κατανόηση της «μεταβίβασης» της σχέσης «ανθρώπινων» εργασιών σε σχέσεις πραγμάτων. Πρόκειται για μια «φετιχιστική» διαμόρφωση, ως τμήμα της δομής της καπιταλιστικής πραγματικότητας που κρύβει το *«συσχετισμό του κοινωνικού χαρακτήρα του εμπορεύματος με τις κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής του»* και δεν είναι απλή αντιστροφή, αλλά προϊόν μιας διαδικασίας «απόθησης» ορισμένων στοιχείων της πραγματικότητας και αντικατάστασής τους με άλλα. *«Οι προκείμενοι όροι δεν είναι υποκείμενο, κατηγορήμα και πράγμα, αλλά σχέση και μορφή. Η διαδικασία αποξένωσης (...) δεν σηματοδοτεί την εξωτερίκευση των κατηγορημάτων ενός υποκειμένου σε ένα ξένο ον, αλλά δείχνει τι συμβαίνει στην κεφαλαιακή σχέση όταν αυτή παίρνει την πιο διαμεσολαβημένη μορφή της διαδικασίας (...). Οι κοινωνικοί προσδιορισμοί των σχέσεων παραγωγής ανάγονται συνεπώς στους υλικούς προσδιορισμούς του πράγματος. Πραγμοποίηση των κοινωνικών προσδιορισμών της παραγωγής και υποκειμενοποίηση των υλικών θεμελίων της, των πραγμάτων (...). Ο Μαρξ εξηγεί ότι αυτή η διπλή κίνηση ήταν αισθητή ήδη στον πιο απλό προσδιορισμό του ΚΤΠ: στην εμπορευματική μορφή του προϊόντος της εργασίας (...). Ο φετιχισμός δεν αφορά τη σχέση ενός υποκειμένου με ένα αντικείμενο αλλά τη σχέση καθενός από αυτούς τους φορείς με τις σχέσεις παραγωγής που τους καθορίζουν».* Και συμπεραίνει: *«Οι σχέσεις που προσδιορίζουν το κεφαλαιοκρατικό σύστημα δεν μπορούν να υπάρξουν παρά με τη μορφή της απόκρυψής τους. Ο φετιχισμός δεν συνιστά λοιπόν ένα παιχνίδι, αλλά ανταποκρίνεται στις «ανορθολογικές» μορφές εμφάνισης των εσωτερικών νομοτελειών της διαδικασίας συσσώρευσης».*¹⁵¹ Υπάρχουν «αδυναμίες» της ανάλυσης του Μαρξ όπου γίνεται αναφορά στον φετιχισμό χωρίς να έχει ακόμη ορισθεί η κεφαλαιακή σχέση. Λόγω αυτού του περιορισμού ο Μαρξ υποχρεώνεται να αναφερθεί σε «κοινωνικές σχέσεις» εν γένει ή σε σχέσεις μεταξύ ανθρώπων.¹⁵² Ωστόσο ούτε οι κοινωνικές σχέσεις ούτε τα πράγματα έχουν ορισθεί προηγουμένως. Όσο περισσότερο αναλύουμε την προκαταρκτική αναφορά του Μαρξ στον φετιχισμό του εμπορεύματος, τόσο σαφέστερη γίνεται η απουσία της έννοιας της κεφαλαιακής σχέσης.

¹⁵¹ Μήλιος Γ. κ.α 2005,σελ. 94-97

¹⁵² Μαρξ Κ.,1978^α,σελ.86

Ο παραγωγός παράγει κάτι που δεν αποτελεί για τον ίδιο αξία χρήσης. Παίρνει κατόπιν ό,τι χρειάζεται ανταλλάσσοντας με άλλους το άχρηστο γι' αυτόν πράγμα. Για να κοινωνικοποιηθεί ο ατομικός παραγωγός απαιτείται ένα πράγμα που να είναι άχρηστο σε προσωπικό επίπεδο. Ο ατομικός παραγωγός (φαίνεται να) καθίσταται τμήμα του κοινωνικού μηχανισμού παραγωγής μέσω του «πράγματος». Αυτή η ανάλυση απεικονίζει τη σχέση των καπιταλιστών μεταξύ τους. Για να γενικευθεί ως περιγραφή των μορφών εμφάνισης των κοινωνικών σχέσεων στον καπιταλισμό πρέπει να θεωρήσουμε ότι η εργασιακή δύναμη είναι «πράγμα». Επιπλέον, και σημαντικότερο, η αγορά δεν είναι η κινητήρια δύναμη ή η αιτία αυτής της κοινωνικοποίησης. Σε ένα καίριο απόσπασμα ο Μαρξ αναφέρει: «Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής, όπως και κάθε άλλος, δεν αναπαράγει μόνο διαρκώς το υλικό προϊόν, αλλά και τις κοινωνικές οικονομικές σχέσεις, τις οικονομικές μορφές των όρων σχηματισμού του. Γι' αυτό, το αποτέλεσμα του φαίνεται το ίδιο μόνιμα σαν προϋπόθεσή του, όπως και οι προϋποθέσεις του εμφανίζονται σαν αποτέλεσμα του».¹⁵³ Προκύπτει έτσι ότι, ιδωμένη συνολικά, η Μαρξική ανάλυση βρίσκεται πολύ μακριά από το ιδεολογικό παιγνίδι συναγωγής των πάντων από το «απλό» εμπόρευμα. Ο φетиχισμός (της κεφαλαιακής σχέσης) δεν συνιστά την «εσφαλμένη αντίληψη ότι οι τύχες των ανθρώπων ρυθμίζονται από τα προϊόντα της εργασίας τους». Αποτελεί μια αναγκαία μορφή πρόσληψης της πραγματικότητας στην καπιταλιστική κοινωνία που θα εξαλειφθεί ταυτόχρονα με τον καπιταλισμό. Η εξωτερική/εσωτερική προοπτική του Μαρξ επιτρέπει να καταδειχθούν και να ερμηνευθούν οι ιστορικοί λόγοι και μηχανισμοί δημιουργίας του φетиχισμού με την αναλογική-μεταφορική μέθοδο, αλλά δεν επιτρέπουν και να εξαλειφθεί το ίδιο το φαινόμενο.

Γαιοπρόσδος

Σύμφωνα με τον Μαρξ, υπάρχουν διαφορετικές μορφές γαιοπροσόδου οι οποίες απορρέουν από τις συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις που κυριαρχούν στη γεωργία. Κάτω από την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η γαιοπρόσδος πληρώνεται από το επενδεδυμένο στη γεωργία κεφάλαιο στους ιδιοκτήτες της γης, ως ένα αποτέλεσμα του μονοπωλίου της ιδιοκτησίας των τελευταίων πάνω στο γεωργικό έδαφος. Η πρόσδος είναι ένα επιπλέον πλεόνασμα δημιουργούμενο από την εργασία, πάνω από το μέσο κέρδος του κεφαλαίου.

¹⁵³ Μαρξ Κ., 1978^α, σελ. 225

Ο Μαρξ διακρίνει δύο μορφές γαιοπροσόδου: **τη διαφορική** και την **απόλυτη** πρόσοδο. Η ατομική ιδιοκτησία επί της γης ,μετατοπίζει διαφορική πρόσοδο από το φάρμερ στο γαιοκτήμονα. Η διαφορική πρόσοδος πηγάζει από την υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας ,είτε στα πλέον γόνιμα ή καλύτερης τοποθεσίας εδάφη (διαφορική πρόσοδος I) είτε στα εδάφη με τις υψηλότερες επενδύσεις κεφαλαίου (διαφορική πρόσοδος II). Επομένως η διαφορική πρόσοδος είναι η μετατροπή ενός επιπρόσθετου κέρδους σε πρόσοδο. Αυτό το επιπλέον κέρδος προέρχεται από τη διαφορά μεταξύ της αγοραίας τιμής και της «ατομικής τιμής παραγωγής», κάθ' ενός άλλου κεφαλαίου το οποίο είναι επενδυμένο σε καλύτερα γεωργικά εδάφη. Αντίθετα με τους Ουέστ, Μάλθους ή Ρικάρντο, ο Μαρξ αποσυνδέει τη διαφορική πρόσοδο από τον αποκαλούμενο «νόμο των φθινουσών αποδόσεων του εδάφους»: *«Διαφορική πρόσοδος μπορεί να βγαίνει και με το πέρασμα σε διαρκώς καλύτερη γη Ο μοναδικός όρος σχηματισμού της είναι η ανισότητα στην ποιότητα των κομματιών της γης»*¹⁵⁴

Η απόλυτη πρόσοδος δημιουργείται αποκλειστικά από το μονοπώλιο της ατομικής ιδιοκτησίας ,πάνω στο σύνολο της γης. Πηγάζει από ένα περίσσειμα της αξίας των αγροτικών προϊόντων πάνω απ' την τιμή παραγωγής τους. Ακόμα και στη χειρότερη γη, η «ίδια η γαιοκτησία έχει δημιουργήσει πρόσοδο» εντούτοις, αυτό είναι απλώς μια δυνατότητα η οποία εξαρτάται από «τη γενική κατάσταση στην αγορά» και τη συγκυρία της ταξικής πάλης. Η προϋπόθεση για να είναι η αξία, η οποία παράγεται απ' ένα ατομικό κεφάλαιο υψηλότερη απ' την τιμή παραγωγής, είναι η χαμηλότερη οργανική σύνθεση αυτού του κεφαλαίου, σε σχέση προς εκείνη του μέσου κοινωνικού κεφαλαίου. Συνεπώς, η χαμηλότερη οργανική σύνθεση του επενδυμένου στη γεωργία κεφαλαίου (μια πραγματικότητα που ο Ρικάρντο δεν αναγνώρισε, παραβλέποντας έτσι την απόλυτη πρόσοδο) έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή μιας υψηλότερης υπεραξίας στη γεωργία, συγκριτικά με κάθε άλλη σφαίρα παραγωγής. Το μονοπώλιο της ιδιοκτησίας επί του γεωργικού εδάφους, λειτουργώντας σαν φραγμός, εμποδίζει αυτήν την επιπλέον υπεραξία να εισέλθει στη διαδικασία της γενικής εξίσωσης του ποσοστού του κέρδους· αυτή επομένως αποσπάται απ' το γαιοκτήμονα ως απόλυτη πρόσοδος. Ο Μαρξ επίσης ανέλυσε τις προ-καπιταλιστικές μορφές γαιοπροσόδου, οι οποίες εμφανίζονται ως «**πρόσοδος σε εργασία**», «**πρόσοδος σε είδος**», ή «**πρόσοδος σε χρήμα**». Στο φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής, η «πρόσοδος σε εργασία» και η «πρόσοδος σε είδος» συνιστούσαν «τη μοναδική κυρίαρχη και κανονική μορφή της υπεραξίας ή της υπερεργασίας» . Η μορφή της προσόδου σε εργασία απορροφούσε το σύνολο της υπερεργασίας, ενώ της προσόδου σε είδος δεν απορροφούσε απαραίτητα το σύνολο του

¹⁵⁴ Μαρξ Κ. .1978, τγ. σελ.819 και Μήλιος Γ., Οικονομάκης Γ.,1999

υπερπροϊόντος. Η χρηματική πρόσδοδος είναι στις περισσότερες περιπτώσεις «μια απλή αλλαγή μορφής της προσόδου σε είδος», που υποδεικνύει, όμως, την αποσύνθεση των προ-καπιταλιστικών και την ανάδυση των καπιταλιστικών μορφών προσόδου.¹⁵⁵

Ο Νόμος της Πτωτικής Τάσης του Κέρδους

Ο «νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους», αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης και διαφορετικών προσεγγίσεων μεταξύ των μαρξιστών θεωρητικών για περισσότερο από έναν αιώνα.

Η τάση του ποσοστού του κέρδους να πέφτει, είχε γίνει μέρος της πίστης των οικονομολόγων από την εποχή της Κλασικής Σχολής της Πολιτικής Οικονομίας. Ο Ρικάρντο επιχείρησε να την ερμηνεύσει, ως αποτέλεσμα του «**νόμου των φθινουσών αποδόσεων**». Η λειτουργία του «νόμου» αυτού, επιφέροντας αφενός την αύξηση των (πραγματικών και χρηματικών) προσόδων που πλήρωναν οι καπιταλιστές ενοικιαστές γης στους γαιοκτήμονες και αφετέρου την αύξηση των ονομαστικών (χρηματικών) μισθών, λόγω της ανόδου των τιμών στα μισθιακά εμπορεύματα, θα οδηγούσε σε μια αντίστοιχη πτώση των (πραγματικών και χρηματικών) κερδών. Ο Μαρξ, με το νόμο αυτό, επιχειρεί να δείξει ότι η τεχνολογική καινοτομία, που εισάγεται στην παραγωγή από τον ατομικό κεφαλαιοκράτη στο πλαίσιο του ανταγωνισμού και έχει ως στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (άρα και του ποσοστού υπεραξίας), θα μπορούσε να είναι η αιτία για ένα τέτοιο φαινόμενο. Βασίζει την ανάλυσή του στις έννοιες *τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου* (η οποία υποδηλώνει την ποσότητα των μέσων παραγωγής ανά μονάδα ζωντανής εργασίας σε υλικούς όρους) και *αξιακή (ή οργανική) σύνθεση του κεφαλαίου* (ο λόγος του σταθερού προς το μεταβλητό κεφάλαιο, σε όρους αξίας). Ο Μαρξ υποστήριξε ότι, με δεδομένο τον ειδικώς καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και αν όλοι οι άλλοι παράγοντες παραμένουν σταθεροί, μπορεί να προκύψει μια πτώση στο ποσοστό κέρδους. Προϋπόθεση για κάτι τέτοιο είναι, το να αυξάνει η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου ταχύτερα από την παραγωγικότητα της εργασίας που αυτή επιφέρει.¹⁵⁶

Ακολουθώντας τη λογική της ανάλυσης του Μαρξ, μπορεί να διατυπωθεί η θέση ότι σ' όλες τις περιπτώσεις όπου η τεχνολογική καινοτομία δεν προκαλεί υψηλότερες αυξήσεις στην τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου, έναντι των αυξήσεων στην παραγωγικότητα της

¹⁵⁵ Μαρξ Κ. 1978, τγ, σελ.929,939,975,978

¹⁵⁶ Μηλιός Γ.,2005,σελ131

εργασίας, θα παρουσιαστεί μια ανοδική τάση στο ποσοστό κέρδους. Η ανοδική τάση στο ποσοστό κέρδους επικρατεί επίσης όταν το ποσοστό εκμετάλλευσης (v/μ) αυξάνει ταχύτερα από την αξιακή (οργανική) σύνθεση του κεφαλαίου.¹⁵⁷

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι ο «νόμος της πτωτικής τάσης» του ποσοστού κέρδους χαρακτηρίζεται από τα ακόλουθα στοιχεία : α) Ισχύει υπό συγκεκριμένες «ιστορικές» προϋποθέσεις, τις οποίες ο Μαρξ ονόμασε

«ειδικά καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής», διότι θεωρούσε ότι αποτελούν την κυρίαρχη μορφή εισαγωγής τεχνολογικών καινοτομιών της εποχής του : Την ταχύτερη αύξηση της τεχνικής σύνθεσης το v κεφαλαίου ως προς την παραγωγικότητα της εργασίας και την αδυναμία του αυξανόμενου ποσοστού εκμετάλλευσης να αντισταθμίσει τις επιπτώσεις από την αύξηση της αξιακής σύνθεσης του κεφαλαίου. Ο «νόμος» δεν αποκλείει εντούτοις τη μη ύπαρξη των προϋποθέσεων αυτών, άρα την ανάσχεση ή αντιστροφή της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους.

β) Ισχύει «με όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς». Επομένως δεν επαρκεί για να αποφανθεί κάποιος για την εξέλιξη του ποσοστού κέρδους, με δεδομένο ότι αυτό επηρεάζεται εξίσου από «όλους τους άλλους παράγοντες», πέραν αυτών που συνδέονται με την τεχνολογική καινοτομία . Στους άλλους παράγοντες εντάσσονται η μεταβολή της διάρκειας της εργάσιμης ημέρας και της έντασης λειτουργίας του συστήματος των μηχανών, η μεταβολή της τιμής των πρώτων υλών (που επηρεάζει την αξιακή σύνθεση του κεφαλαίου), η αύξηση των δεξιοτήτων των εργαζομένων στο δεδομένο σύστημα παραγωγής.¹⁵⁸

Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο ίδιος ο Μαρξ επισήμαινε την «ιστορικότητα» του νόμου που διατύπωσε και απέδιδε την ισχύ του στον τρόπο διάδοσης, στην εποχή του, των νέων τεχνολογιών: *«Εισάγονταν τεχνολογίες που μείωναν το ποσοστό κέρδους, διότι η σχετικά αργή γενίκευσή τους επέτρεπε στον κεφαλαιοκράτη που πρώτος τις εισήγαγε να απολαμβάνει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ένα «πρόσθετο κέρδος».*¹⁵⁹

¹⁵⁷ Μαρξ Κ.,1978 .τβ,σελ290

¹⁵⁸ Μαρξ Κ.,1978,σελ.648

¹⁵⁹ Μηλιός Γ.,2005,σελ132

Η Μαρξική θεωρία των κρίσεων

Οι κρίσεις ασκούν μια τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη της σύγχρονης σοσιαλιστικής θεωρίας. Η στασιμότητα του συνόλου του κοινωνικού παραγωγικού μηχανισμού, η ανείπωτη αθλιότητα των πλατιών λαϊκών μαζών που προκάλεσαν οι κρίσεις του πρώτου μισού του ΧΙΧ αιώνα, όπως επίσης και η αινιγματική και ακατανόητη διάσταση του συνολικού φαινομένου, αποτελούν τα στοιχεία από τα οποία αναδύθηκε αυθόρμητα η ιδέα ότι στις περιόδους των κρίσεων εκδηλώνεται ένα βαθιά ριζωμένο και αναπότρεπτο Κακό της σύγχρονης οικονομικής τάξης πραγμάτων.

Ήδη στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο, συναντάμε ένα οξυδερκή χαρακτηρισμό της σημασίας των κρίσεων στην καπιταλιστική οικονομία. *«Οι αστικές σχέσεις παραγωγής και κυκλοφορίας, οι αστικές σχέσεις ιδιοκτησίας, η σύγχρονη αστική κοινωνία, μια κοινωνία που έχει οδηγήσει στην ως δια μαγείας ανάδυση τόσο γιγαντιαίων μέσων παραγωγής και ανταλλαγής, μοιάζει με το μάγο που δεν είναι πλέον σε θέση να ελέγξει τις δυνάμεις του κάτω κόσμου που έχει προσκαλέσει με τα ζόρκια του. Επί πολλές δεκαετίες, η ιστορία της βιομηχανίας και του εμπορίου δεν είναι τίποτα άλλο από την εξέγερση των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων κατά των σύγχρονων συνθηκών παραγωγής, κατά των σύγχρονων σχέσεων ιδιοκτησίας που αποτελούν τις συνθήκες ύπαρξης της αστικής τάξης και της κυριαρχίας της. Αρκεί να αναφέρουμε τις εμπορικές κρίσεις που με τις περιοδικές τους επανόδους, ναρκοθετούν, ολοένα και πιο απειλητικά, την ύπαρξη ολόκληρης της αστικής κοινωνίας. Κατά τις κρίσεις αυτές, καταστρέφεται ένα μεγάλο μέρος όχι μόνο των παραχθέντων προϊόντων, αλλά επίσης και των παραγωγικών δυνάμεων που δημιουργήθηκαν σε προηγούμενες εποχές. Κατά τις κρίσεις αυτές εκδηλώνεται μια κοινωνική επιδημία, που σε οποιαδήποτε προγενέστερη εποχή θα φαινόταν ως παραλογισμός – η επιδημία της υπερπαραγωγής εμπορευμάτων. Η κοινωνία διαπιστώνει ξαφνικά ότι βρίσκεται σε μια κατάσταση στιγμιαίας βαρβαρότητας. Βιομηχανία και εμπόριο φαίνονται να έχουν καταστραφεί – και γιατί; Γιατί υπάρχει υπερβολικά πολύς πολιτισμός, υπερβολικά πολλά μέσα διαβίωσης, υπερβολικά πολλή βιομηχανία, υπερβολικά πολύ εμπόριο. Οι παραγωγικές δυνάμεις που βρίσκονται στη διάθεση της κοινωνίας δεν κατατείνουν πλέον στην περαιτέρω ανάπτυξη των συνθηκών της αστικής ιδιοκτησίας.»¹⁶⁰*

Πώς αντιπαρέρχεται η αστική τάξη αυτές τις κρίσεις;

¹⁶⁰ Μαρξ Κ., 2010, σελ. 27-32

«Από τη μια πλευρά, με τη βίαιη καταστροφή ενός μέρους των παραγωγικών δυνάμεων. Από την άλλη, με την κατάκτηση νέων αγορών και την ολοκληρωτικότερη εκμετάλλευση των παλαιών. Δηλαδή, με το άνοιγμα του δρόμου για πιο εκτεταμένες και καταστρεπτικότερες κρίσεις, και τον περιορισμό των μέσων με τα οποία αποτρέπονται οι κρίσεις».¹⁶¹

Ωστόσο, στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο δεν θα βρούμε μια πραγματική θεωρία των κρίσεων. Στο Β' τόμο του Κεφαλαίου θα συναντήσουμε μια λαμπρή ανάλυση της αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου, η οποία κατά την άποψή μας, θα πρέπει να αποτελεί τη βάση της όποιας επιστημονικής θεωρίας του κοινωνικού μεταβολισμού στην καπιταλιστική οικονομία. Ωστόσο, ο Μαρξ δεν ολοκλήρωσε την ανάλυσή του, αδυνατώντας να την αξιοποιήσει προκειμένου να ερμηνεύσει τις κρίσεις και άλλα φαινόμενα της τρέχουσας οικονομικής ζωής. Στα πλαίσια αυτής της θεωρίας, οι κρίσεις έχουν τη θέση που τους αρμόζει. Ο Μαρξ χαρακτηρίζει την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, ως την κινητήρια δύναμη της καπιταλιστικής ανάπτυξης, ως αναγκαία συνέπεια της θεωρίας του της αξίας. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η αξία ενός εμπορεύματος προσδιορίζεται από τον *«κοινωνικά αναγκαίο χρόνο για την παραγωγή μιας αξίας χρήσης»*. Μ' αυτό τον τρόπο, η αύξηση της αξίας που συνιστά το καπιταλιστικό κέρδος μπορεί να προκύψει μόνο από την απλήρωτη ζωντανή εργασία που αναλώθηκε κατά την παραγωγική διαδικασία, εφ' όσον τα μέσα παραγωγής απλώς μεταφέρουν στο προϊόν το αναλωμένο μέρος τους. Για το λόγο αυτό, σύμφωνα με την ορολογία του Μαρξ, στην παραγωγική διαδικασία η ζωντανή εργασία απαρτίζει το μεταβλητό κεφάλαιο, ενώ τα μέσα παραγωγής, η προγενέστερη εργασία της οποίας η αξία δεν μπορεί να αυξηθεί περαιτέρω, απαρτίζουν το σταθερό κεφάλαιο. Η φύση, αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, συνίσταται σε μια σχετική αύξηση του σταθερού κεφαλαίου και μια σχετική πτώση του μεταβλητού κεφαλαίου. Κατά την ανάπτυξη της καπιταλιστικής βιομηχανίας,

οι μηχανές παράλληλα με την τεχνική βελτίωση, μειώνουν συνεχώς το ποσοστό του μεταβλητού κεφαλαίου στις συνολικές δαπάνες κεφαλαίου. Ωστόσο, δεδομένου ότι μόνο το μεταβλητό κεφάλαιο παράγει υπεραξία, είναι

προφανές ότι η σχέση μεταξύ της συνολικής υπεραξίας και του συνολικού κεφαλαίου πρέπει να μειώνεται, γεγονός που εκφράζεται με μια πτώση του ποσοστού κέρδους.

«Αυτή η προοδευτική μείωση του μεταβλητού κεφαλαίου σε σχέση με το σταθερό κεφάλαιο, είναι ταυτόσημη με την προοδευτική αύξηση της οργανικής σύνθεσης, κατά μέσο όρο, του

¹⁶¹ Μαρξ Κ., 2010, σελ. 28-29

κοινωνικού κεφαλαίου ως σύνολο. Αποτελεί απλά μια άλλη έκφραση της προοδευτικής ανάπτυξης της κοινωνικής παραγωγικότητας της εργασίας, που δεικνύει ότι μέσα από την αυξανόμενη χρήση μηχανών και παγίου κεφαλαίου γενικά καθίσταται δυνατό να μετασχηματίζονται σε προϊόντα στον ίδιο χρόνο και από τον ίδιο αριθμό εργατών, δηλαδή από την ίδια εργασία, περισσότερες πρώτες και βοηθητικές ύλες. Η προοδευτική τάση μείωσης του γενικού ποσοστού κέρδους αποτελεί λοιπόν απλά τη χαρακτηριστική, για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, έκφραση της προοδευτικής ανάπτυξης της κοινωνικής παραγωγικότητας της εργασίας.»¹⁶² Είναι γεγονός ότι ο Μαρξ δέχεται πολλούς παράγοντες που αντεπιδρούν στο νόμο. Μεταξύ αυτών συνυπολογίζει: 1) Μια εντονότερη εκμετάλλευση της εργασίας μέσω της επιμήκυνσης της εργάσιμης ημέρας και της εντατικοποίησης της εργασίας. 2) Μια μείωση του μισθού κάτω από την αξία του, την οποία ο Μαρξ περιγράφει ως «ένα από τους σημαντικότερους παράγοντες συγκράτησης της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους». 3) Τη μείωση της τιμής των στοιχείων του σταθερού κεφαλαίου. 4) Το σχετικό υπερπληθυσμό. 5) Το εξωτερικό εμπόριο. 6) Την αύξηση του κεφαλαιακού αποθέματος. Όλοι αυτοί οι παράγοντες εν μέρει παρεμποδίζουν ή ακυρώνουν τα αποτελέσματα του γενικού νόμου. Παρ' όλα αυτά, ο Μαρξ διατηρεί αυτό το νόμο, αν και με τη μορφή μιας τάσης, και τον ανάγει σε βάση της συνολικής του σύλληψης της ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

«Αν δεχτούμε την ύπαρξη των αναγκαίων μέσων παραγωγής, η δημιουργία υπεραξίας, όταν είναι δεδομένος, ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας, δεν γνωρίζει κανένα άλλο φραγμό πέραν του εργαζόμενου πληθυσμού. Και όταν είναι δεδομένος ο εργαζόμενος πληθυσμός, δεν γνωρίζει κανένα άλλο όριο από το βαθμό αυτής της εκμετάλλευσης. Από τη στιγμή που έχει αποκρυσταλλωθεί σε εμπορεύματα η ποσότητα υπερεργασίας που είναι δυνατόν να εξαχθεί, η υπεραξία έχει παραχθεί. Ωστόσο, με αυτή την παραγωγή υπεραξίας ολοκληρώνεται απλώς η πρώτη μόνο πράξη της καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας, η άμεση διαδικασία παραγωγής. Το κεφάλαιο έχει απορροφήσει μια δεδομένη ποσότητα απλήρωτης εργασίας... Τώρα αρχίζει η δεύτερη πράξη της διαδικασίας. Ο συνολικός όγκος εμπορευμάτων, το συνολικό προϊόν, τόσο το μέρος εκείνο που αντικαθιστά το σταθερό και το μεταβλητό κεφάλαιο, όσο και εκείνο που αντιπροσωπεύει την υπεραξία, πρέπει να πωληθούν. Αν αυτό δεν συμβεί, ή συμβεί μόνον εν μέρει, ή μόνο σε τιμές κατώτερες των τιμών παραγωγής, τότε, παρ' όλον ότι ο εργάτης υφίσταται εκμετάλλευση, η εκμετάλλευσή του δεν πραγματοποιείται ως τέτοια για τον καπιταλιστή. Οι συνθήκες εκμετάλλευσης είναι διακριτές, όχι μόνο στο χώρο και στο χρόνο, αλλά και από εννοιολογική άποψη. Οι πρώτες περιορίζονται μόνον από τις παραγωγικές

¹⁶² Μαρξ Κ., 1978γ, σελ. 268-269

δυνάμεις της κοινωνίας, οι δεύτερες από την αναλογικότητα μεταξύ των διαφόρων κλάδων της παραγωγής και από την καταναλωτική δυνατότητα της κοινωνίας. Αυτή η τελευταία περιορίζεται από την καταναλωτική δυνατότητα στη βάση ανταγωνιστικών σχέσεων διανομής, οι οποίες υποβιβάζουν την κατανάλωση της μεγάλης πλειοψηφίας της κοινωνίας σε μια ελάχιστη στάθμη, που είναι δυνατόν να μεταβάλλεται μέσα σε κάποια λίγο ως πολύ στενά όρια. Η στάθμη αυτή περιορίζεται ακόμα περισσότερο από το κίνητρο της συσσώρευσης, το κίνητρο της επέκτασης του κεφαλαίου και της παραγωγής υπεραξίας σε ευρυνόμενη κλίμακα... Η εσωτερική αντίφαση αναζητεί επίλυση μέσω της επέκτασης του εσωτερικού πεδίου της παραγωγής. Όσον όμως αναπτύσσεται η παραγωγικότητα, τόσο περισσότερο έρχεται σε σύγκρουση με τη στενή βάση στην οποία στηρίζονται οι σχέσεις κατανάλωσης. Σ' αυτή την αντιφατική βάση, δεν αποτελεί καθόλου αντίφαση το ότι η περίσσεια κεφαλαίου συνυπάρχει με μια αυξανόμενη περίσσεια πληθυσμού. Διότι, παρ' όλον ότι ο όγκος της υπεραξίας θα αυξανόταν αν αυτά τα δύο έρχονταν σε επαφή, το ενδεχόμενο αυτό θα όξυνε επίσης την αντίφαση μεταξύ των συνθηκών από τις οποίες παράγεται αυτή η υπεραξία και των συνθηκών στις οποίες πραγματοποιείται».¹⁶³

Επομένως, σύμφωνα με την οπτική του Μαρξ, η πραγματοποίηση του κοινωνικού προϊόντος καθορίζεται από δύο συνθήκες:

1. από την αναλογικότητα της κατανομής του κοινωνικού προϊόντος,
2. από την καταναλωτική δυνατότητα της κοινωνίας.

Η υποκατανάλωση των λαϊκών μαζών αποτελεί εμπόδιο για την πραγματοποίηση του κοινωνικού προϊόντος, μόνο στο βαθμό που εμποδίζει μια αναλογική κατανομή του κοινωνικού προϊόντος. Επομένως, δεν θα πρέπει να θεωρούμε την έλλειψη αναλογικότητας και την υποκατανάλωση ως δύο ιδιαίτερες αιτίες των κρίσεων, δεδομένου, ότι, με την αυστηρή έννοια του όρου, και οι δύο αποτελούν ένα και το αυτό. Όταν ο Μαρξ αντιδιαστέλλει την έλλειψη αναλογικότητας και το έλλειμμα κοινωνικής κατανάλωσης ως δύο ανεξάρτητες αιτίες στασιμότητας, μετατρέπεται σε οπαδό της υποκαταναλωτικής θεωρίας του Sismondi.¹⁶⁴

Το ποσοστό κέρδους αποτελεί, όμως τον πλέον σημαντικό ρυθμιστή της καπιταλιστικής παραγωγής. Η πτώση του ποσοστού κέρδους οδηγεί στην αποκαλούμενη πληθώρα

¹⁶³ Μαρξ Κ., 1978γ, σελ. 308-310

¹⁶⁴ Tugan-Baranowsky M., 2001, σελ. 19-21 ,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=732&Itemid=29

κεφαλαίου: η υπερβάλλουσα μάζα κεφαλαίου δεν είναι σε θέση να αξιοποιηθεί με το προηγούμενο ποσοστό κέρδους, γεγονός που οδηγεί στην κερδοσκοπία, στις πιστωτικές και χρηματιστηριακές απάτες, στις κρίσεις. «Θα υπήρχε απόλυτη υπερπαραγωγή κεφαλαίου από τη στιγμή που το πρόσθετο κεφάλαιο για την αύξηση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής θα ήταν = 0. Ο σκοπός όμως της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι η αξιοποίηση του κεφαλαίου. Από τη στιγμή λοιπόν που το κεφάλαιο θα είχε αυξηθεί σε σχέση με τον εργατικό πληθυσμό, τόσο που να μην μπορεί ούτε να παραταθεί ο απόλυτος εργάσιμος χρόνος που προσφέρει ο πληθυσμός αυτός, ούτε να διευρυνθεί ο σχετικός χρόνος εργασίας... από τη στιγμή λοιπόν που το αυξημένο κεφάλαιο θα παρήγαγε μόνον τόση μάζα υπεραξίας, όση παρήγαγε πριν από την αύξησή του ή ακόμη και λιγότερη, από τη στιγμή αυτή θα σημειωνόταν απόλυτη υπερπαραγωγή κεφαλαίου. Θα συντελούνταν μια γερή και απότομη πτώση του γενικού ποσοστού κέρδους, τη φορά αυτή όμως εξαιτίας μιας αλλαγής στη σύνθεση του κεφαλαίου, που δεν θα οφειλόταν στην ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης, αλλά σε μιαν αύξηση της χρηματικής αξίας του μεταβλητού κεφαλαίου (εξαιτίας των αυξημένων μισθών) και στην αντίστοιχη μ' αυτήν μείωση της σχέσης της υπερεργασίας προς την αναγκαία εργασία. Στην πραγματικότητα, η περίπτωση αυτή θα σήμαινε ότι ένα τμήμα του κεφαλαίου μένει πλήρως ή μερικά άεργο, ενώ το άλλο τμήμα του θα αξιοποιείται με ένα χαμηλότερο ποσοστό κέρδους, λόγω της πίεσης του μη απασχολούμενου ή ημι-απασχολούμενου κεφαλαίου. Η πτώση του ποσοστού κέρδους θα συνοδευόταν τότε από μια απόλυτη μείωση του όγκου των κερδών, εφ' όσον σύμφωνα με τις υποθέσεις μας, η ποσότητα της απασχολούμενης εργασιακής δύναμης δεν έχει αυξηθεί και το ποσοστό της υπεραξίας παρέμεινε σταθερό, οπότε και η ποσότητα της υπεραξίας δεν θα μπορούσε να αυξηθεί. Και ο μειωμένος όγκος των κερδών θα έπρεπε να υπολογιστεί επί ενός μεγεθυμένου συνολικού κεφαλαίου».¹⁶⁵

Η σύγκρουση μεταξύ της τάσης του κεφαλαίου προς μια απεριόριστη διεύρυνση της παραγωγής και του ανέφικτου της αυξανόμενης αξιοποίησής του εξισορροπείται καθώς το σύνολο της περίσσειας κεφαλαίου είτε παραμένει ανενεργό, είτε καταστρέφεται κατά ένα μέρος του.

Σύμφωνα με τον Μαρξ, οι κρίσεις αποτελούν «στιγμιαίες, βίαιες λύσεις» μιας θεμελιώδους αντίφασης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, που συνίσταται στο ότι αυτός ο τρόπος παραγωγής «περικλείει την τάση για απόλυτη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων», ενώ η αξιοποίηση του κεφαλαίου δεν επιτρέπει να επιτευχθεί μια τέτοια απόλυτη αύξηση. Η μείωση του ποσοστού κέρδους ανακόπτει τη συσσώρευση του κεφαλαίου. «Η καπιταλιστική

¹⁶⁵ Μαρξ Κ., 1978γ, σελ. 318

παραγωγή πασχίζει συνεχώς να υπερπηδήσει αυτούς τους εγγενείς φραγμούς, ωστόσο όμως τους υπερπηδά μόνο με μέσα που υψώνουν τους φραγμούς εκ νέου και σε μια ανώτερη κλίμακα. Ο πραγματικός φραγμός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι το ίδιο το κεφάλαιο. Είναι το γεγονός ότι το κεφάλαιο και η αυτοαξιοποίησή του εμφανίζονται ως το σημείο αφετηρίας και το σημείο τερματισμού, ως το κίνητρο και ο σκοπός της παραγωγής. Η παραγωγή είναι παραγωγή μόνο για το κεφάλαιο και όχι το αντίστροφο, δηλαδή τα μέσα παραγωγής δεν είναι απλά κάποια μέσα για ένα σταθερά διευρυνόμενο πρότυπο ζωής της κοινωνίας των παραγωγών. Επομένως, τα όρια εντός των οποίων θα πρέπει αναγκαστικά να κινείται η διατήρηση και η αξιοποίηση της κεφαλαιακής αξίας βρίσκονται σε συνεχή αντίθεση με τις μεθόδους παραγωγής που θα πρέπει να εφαρμόσει το κεφάλαιο προκειμένου να επιτύχει τους σκοπούς του και οι οποίες το κατευθύνουν σε μια χωρίς όρια επέκταση της παραγωγής, σε μια παραγωγή ως αυτοσκοπό, σε μια απεριόριστη ανάπτυξη των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας. Τα μέσα – η απεριόριστη ανάπτυξη των δυνάμεων της κοινωνικής παραγωγής – έρχονται σε μια συνεχή σύγκρουση με το περιορισμένο τέλος, την αξιοποίηση του υπαρκτού κεφαλαίου. Αν επομένως ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής αποτελεί ένα ιστορικό μέσο για την ανάπτυξη των υλικών παραγωγικών δυνάμεων και για τη δημιουργία μιας αντίστοιχης παγκόσμιας αγοράς, αποτελεί ταυτόχρονα τη σταθερή αντίθεση μεταξύ αυτού του ιστορικού καθήκοντος και των αντίστοιχων σ' αυτό κοινωνικών σχέσεων παραγωγής»¹⁶⁶

Η υπερπαραγωγή κεφαλαίου δεν είναι μια απόλυτη υπερπαραγωγή μέσω παραγωγής, αλλά μάλλον μια υπερπαραγωγή αυτών, ως μέσων εκμετάλλευσης των εργατών. Το όριο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής εκδηλώνεται ως εξής: «Με την έννοια ότι η ανάπτυξη της παραγωγικότητας της εργασίας εμπεριέχει ένα νόμο, με τη μορφή του φθίνοντος ποσοστού κέρδους, που σε κάποια στιγμή συγκρούεται με την ίδια αυτή την ανάπτυξη με τον πιο εχθρικό τρόπο, και που θα πρέπει συνεχώς να εξουδετερώνεται μέσα από κρίσεις. Με την έννοια ότι αυτό που προσδιορίζει την επέκταση ή τη συρρίκνωση της παραγωγής είναι το ποσοστό κέρδους.... Αντί της αντιστοιχίας μεταξύ παραγωγής και κοινωνικών αναγκών».

Η πτώση του ποσοστού κέρδους φέρνει στην επιφάνεια την ιστορική αναγκαιότητα του μετασχηματισμού του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε μια ανώτερη οικονομική μορφή. «Αυτό που είναι ορατό εδώ κατά ένα καθαρά οικονομικό τρόπο, δηλαδή από την αστική οπτική, μέσα στα όρια της καπιταλιστικής αντίληψης, από την οπτική της ίδιας της καπιταλιστικής

¹⁶⁶ Tugan-Baranowsky M.,2001 ,
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=732&Itemid=29

παραγωγής, είναι οι φραγμοί της, η σχετικότητα της, το γεγονός ότι δεν αποτελεί ένα απόλυτο, αλλά μόνο σχετικό τρόπο παραγωγής, που αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη και περιορισμένη εποχή ανάπτυξης των υλικών συνθηκών της παραγωγής.»¹⁶⁷

Η κριτική της θεωρίας των κρίσεων περιλαμβάνει την κριτική των θεμελιωδέστερων σημείων του μαρξικού οικονομικού συστήματος. Ο νόμος του φθίνοντος ποσοστού κέρδους φαίνεται να είναι μια λογικά αναγκαία συνέπεια της θεωρίας της εργασιακής αξίας. Ωστόσο, πριν δεχτούμε όλα τα συμπεράσματα που άντλησε ο Μαρξ απ' αυτό το νόμο, θα πρέπει να αποδειχτεί η ορθότητά του. Σύμφωνα με τον Μαρξ, ο νόμος αυτός θα πρέπει να θεμελιώνει όχι μόνο την περιοδικότητα των κρίσεων, αλλά επίσης και την οικονομική αναγκαιότητα του μετασχηματισμού μιας καπιταλιστικής οικονομίας σε σοσιαλιστική οικονομία.

Είναι όμως αυτός ο νόμος, που έχει θεμελιωθεί μόνο στο χαρτί, μια πραγματική λογική συνέπεια της εργασιακής θεωρίας της αξίας;

Ο Μ. Tugan-Baranowsky είναι κατηγορηματικά αρνητικός σε αυτήν την πρόθεση. Ο κάθε καπιταλιστής είναι πεισμένος ότι το κέρδος του προέρχεται – κατά την ορολογία του Μαρξ – τόσο από το σταθερό, όσο και από το μεταβλητό μέρος του κεφαλαίου του. Ο καπιταλιστής δεν αντιλαμβάνεται κάποια διαφορά σχετικά με τη δημιουργία κέρδους μεταξύ των δύο ξεχωριστών αυτών τμημάτων του κεφαλαίου. Ο «χυδαίος οικονομολόγος» συμφωνεί στο σημείο αυτό με τον καπιταλιστή. Οι «χυδαίοι οικονομολόγοι» πιστεύουν ότι οι μηχανές που αντικαθιστούν εργάτες δεν μειώνουν το κέρδος του καπιταλιστή, ακόμα και αν η αντικατάσταση αυτή έχει ως συνέπεια τη μείωση της αναλογίας του μεταβλητού προς το συνολικό κεφάλαιο. Ωστόσο, σύμφωνα με τους οπαδούς της, η μαρξιστική θεωρία της υπεραξίας αποδεικνύει ότι τόσο ο πρακτικός καπιταλιστής, όσο και ο θεωρητικός του καπιταλιστή, ο «χυδαίος οικονομολόγος», είναι θύματα μιας πλάνης. Καθώς μικραίνει ο ρόλος της ζωντανής εργασίας, της ουσίας δηλαδή που δημιουργεί αξία στην παραγωγική διαδικασία, θα μειώνεται και ο όγκος της υπεραξίας που καρπούται ένα δεδομένο κεφάλαιο – και επομένως, θα πρέπει να μειώνεται και το ποσοστό κέρδους. Ωστόσο, το επιχείρημα αυτό, βαρύνεται με πολλά λογικά σφάλματα. Από τη θεωρία της εργασιακής αξίας δεν προκύπτει ο νόμος του φθίνοντος ποσοστού κέρδους, ούτε καν προκύπτει από τη θεωρία αυτή η θεωρία της υπεραξίας, όπως την αντιλαμβάνεται ο Μαρξ.

Ο ίδιος ο Μαρξ παραδέχεται ότι δεν υπάρχει μια τέτοια σχέση όσον αφορά τις ατομικές επιχειρήσεις και τους μεμονωμένους κλάδους παραγωγής Δύο κεφάλαια του ίδιου μεγέθους

¹⁶⁷ Μαρξ Κ., 1978γ, σελ. 328

αλλά διαφορετικής σύνθεσης θα αποφέρουν τον ίδιο όγκο κερδών, παρ' όλων ότι η ποσότητα της εργασίας που απασχολούν είναι διαφορετική. Επομένως, ο ατομικός καπιταλιστής δεν κάνει λάθος όταν θεωρεί ότι το κέρδος του εξαρτάται εξ ίσου από τις δύο συνιστώσες του κεφαλαίου του, το μεταβλητό και το σταθερό μέρος. *«Ο ατομικός καπιταλιστής, η οπτική του οποίου είναι περιορισμένη, έχει δίκιο όταν υποστηρίζει ότι το κέρδος αυτό δεν προκύπτει μόνο από την εργασία που απασχολεί ο ίδιος ή συνολικά ο κλάδος του».*

Πώς λοιπόν προσδιορίζεται το συνολικό κοινωνικό κέρδος που κατανέμεται μεταξύ των ατομικών καπιταλιστών;

Προσδιορίζεται από τον όγκο της υπεραξίας που αποσπά το κοινωνικό κεφάλαιο. Και εφ' όσον η υπεραξία – όπως και κάθε αξία – αποτελεί χρόνο εργασίας που έχει αποκρυσταλλωθεί στα προϊόντα, το μέγεθος του συνολικού κοινωνικού κέρδους εξαρτάται απλά από το μέγεθος του μεταβλητού μέρους του κοινωνικού κεφαλαίου και κάθε μεταβολή στην οργανική σύνθεση του κοινωνικού κεφαλαίου θα πρέπει, όταν οι λοιπές παράμετροι παραμένουν σταθερές, να επηρεάζει το ποσοστό κέρδους. Το σφάλμα του συλλογισμού έγκειται ωστόσο στο ότι δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι όλα τα άλλα παραμένουν σταθερά. Ο ίδιος ο Μαρξ είχε σημειώσει ότι η αύξηση της οργανικής σύνθεσης αποτελεί απλά μια καπιταλιστική έκφραση της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας. Καθώς το μεταβλητό κεφάλαιο φθίνει ως ποσοστό του συνολικού κεφαλαίου, η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνεται. Η επίδραση στο ποσοστό κέρδους καθενός παράγοντα – κι αυτό είναι που παραγνώρισε ο Μαρξ – εξουδετερώνεται από την επίδραση του άλλου, και το ποσοστό κέρδους δεν είναι δυνατόν να μειωθεί, παρά τη μεταβολή της σύνθεσης του κεφαλαίου.

Ο Μαρξ προσπαθεί να παραμερίσει την προφανή αντίφαση μεταξύ της θεωρίας της υπεραξίας και της αναμφισβήτητης πραγματικότητας της μη εξάρτησης του ποσοστού κέρδους από τη σύνθεση του κεφαλαίου σε επίπεδο ατομικής επιχείρησης. Η θεωρία της υπεραξίας αρνείται να ερμηνεύσει τα επιφαινόμενα της αγοράς, της ιδιωτικής οικονομικής κυκλοφορίας. Προκειμένου όμως να διασώσει τη θεωρία της υπεραξίας ως θεωρία των πραγματικών σχέσεων της καπιταλιστικής οικονομικής τάξης πραγμάτων, της βρίσκει ένα νέο πεδίο, στο οποίο, σύμφωνα με τον Μαρξ, η θεωρία αυτή δεν αντικρούεται. Ως τέτοιο πεδίο εμφανίζεται η καπιταλιστική οικονομία ως σύνολο, η κατανομή του συνολικού κοινωνικού προϊόντος μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών τάξεων. Σύμφωνα με τον Μαρξ, παρ' όλων ότι η κατανομή του κέρδους μεταξύ των μεμονωμένων καπιταλιστών δεν πραγματοποιείται στη βάση του νόμου της υπεραξίας, ο νόμος αυτός προσδιορίζει τη συμμετοχή στο κοινωνικό προϊόν της τάξης των καπιταλιστών ως σύνολο. Κατ' αυτό τον

τρόπο, η υπεραξία, που αποπέμφθηκε από την αγορά, τη χυδαία καθημερινή αγορά την οποία περιφρονούν βαθιά οι μαρξιστές θεωρητικοί, και της οποίας τους νόμους θεωρούν ως κάτι το ευτελές και κοινό, αποκτά ένα νέο και αναβαθμισμένο πεδίο και αναδεικνύεται σε καθοριστικό παράγοντα του καπιταλιστικού κόσμου. Ο Μαρξ αφού προηγουμένως έχει συμφωνήσει με τους «χυδαίους οικονομολόγους» σε όλα όσα θα μπορούσαν να υποστηρίξουν, μοιάζει να βρίσκεται σε μια πλεονεκτικότερη θέση από πριν. Η θεωρία της υπεραξίας φαίνεται να έχει κερδίσει μέσα από αυτό μια αποφασιστική και οριστική νίκη.

Η προσπάθεια του να αντιμετωπίσει την υπεραξία ως κάτι το πραγματικό στην κοινωνική οικονομία τον οδήγησε να ανακαλύψει το «νόμο του φθίνοντος ποσοστού κέρδους». Ωστόσο, αυτός ο φανταστικός νόμος αποδείχτηκε τελείως αβάσιμος. Η αδυναμία του εξ άλλου, είναι σχεδόν προφανής απ' εαυτής. Αν ο νόμος ήταν ορθός, κάθε αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας θα μείωνε το ποσοστό κέρδους. Η τάξη των καπιταλιστών δεν θα κέρδιζε τίποτα από την αύξηση της παραγωγικότητας και μάλλον θα κέρδιζε από τη μείωσή της. Οι μηχανές, το ισχυρότερο όπλο των καπιταλιστών στην πάλη τους εναντίον της εργατικής τάξης, εμφανίζονται κατ' αυτή τη θεωρία ως οι επικίνδυνοι εχθροί της. Μέχρι να αποκαλυφθεί αυτό το μυστικό στα χειρόγραφα του Μαρξ, κανένας βιομήχανος δεν είχε συνειδητοποιήσει ότι, όταν αντικαθιστούσε εργάτες με μηχανές, εργαζόταν για την κατάρρευση της τάξης του!

Φυσικά, το γεγονός ότι αυτός ο φανταστικός νόμος είναι αβάσιμος δεν συνεπάγεται ότι το ποσοστό κέρδους στην καπιταλιστική οικονομία παραμένει στάσιμο. Η ιστορία μάς δείχνει με βεβαιότητα ότι η πτώση του ποσοστού κέρδους δεν αποτελεί ένα τόσο γενικό και νομοτελειακό φαινόμενο όσο θα ήταν στην περίπτωση που η θεωρία του Μαρξ ήταν ορθή. Ο Adam Smith αναφέρει στον **Πλούτο των Εθνών** ότι το σύνθημα επιτόκιο στην Αγγλία είναι 4 ή 4,5%. Έτσι, στη διάρκεια ολόκληρου του αιώνα, το επιτόκιο στην Αγγλία μειώθηκε πολύ λίγο. Στο δεύτερο τέταρτο του XIX αιώνα σημειώθηκε στην Αγγλία μια εκτεταμένη αντικατάσταση χειρωνακτικής εργασίας από μηχανική. Ωστόσο, τα αποτελέσματα που είχε αυτός ο κολοσσιαίος μετασχηματισμός της κεφαλαιακής σύνθεσης στην Αγγλία πάνω στο μέσο ποσοστό κέρδους δεν είναι εύκολα ανιχνεύσιμα. Η τιμή του επιτοκίου των κρατικών χρεογράφων, 3%, υποδηλώνει μάλλον μια μεγάλη σταθερότητα του μέσου ποσοστού κέρδους στην Αγγλία. Είναι σαφές ότι από τις αρχές της δεκαετίας του 1870, το ποσοστό κέρδους στην Αγγλία έχει μειωθεί, ωστόσο αυτό εξηγείται από την αυξανόμενη δυσκολία της Αγγλίας να διατηρήσει τα βιομηχανικά της πρωτεία, από την όξυνση του ανταγωνισμού στην παγκόσμια αγορά, από την αύξηση των μισθών και τη μείωση της εργάσιμης ημέρας, και από κάποιες άλλες περιστάσεις που ασφαλώς δεν μπορούν να ταυτιστούν με την αύξηση της

οργανικής σύνθεσης του αγγλικού κεφαλαίου. Ασφαλώς, σε κάθε χώρα, στις αρχές της καπιταλιστικής ανάπτυξης παρατηρήθηκε μια ισχυρή πτώση των επιτοκίων. Όμως αυτό είναι πολύ διαφορετικό φαινόμενο από τη μεταγενέστερη πτώση του ποσοστού κέρδους. Αποδεικνύεται λοιπόν σύμφωνα με τον Tugan-Baranowsky ότι η μαρξική θεωρία του κέρδους είναι αβάσιμη στο σύνολό της για τους παρακάτω λόγους:

1. Βασίζεται στο μηχανιστικό νόμο της «πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους», που δεν είναι κάποιος πραγματικός νόμος. Αντίθετα, η θεωρία της εργασιακής αξίας, εφ' όσον την κατανοήσουμε σωστά, αποδεικνύει ότι ο νόμος αυτός είναι αβάσιμος.
2. Παράλληλα με αυτό, όλοι οι συλλογισμοί του Μαρξ σχετικά με την «ανάπτυξη των εσωτερικών αντιφάσεων του νόμου» εξαφανίζονται. Η απόλυτη υπερπαραγωγή κεφαλαίου, που υπέθεσε ο Μαρξ στερείται κάθε πραγματικού νοήματος.
3. Στην πραγματικότητα, τα όρια της καπιταλιστικής παραγωγής που περιέγραψε ο Μαρξ δεν υπάρχουν με κανένα τρόπο.¹⁶⁸

Αντίθετα ο πρώτος μαρξιστής θεωρητικός που υποστήριξε την άποψη του Μαρξ, ήταν ο Henryk Grossmann, ο οποίος διατύπωσε κι ανέπτυξε τη θεωρία του στα τέλη της δεκαετίας του 1920, στο περιθώριο της διαμάχης ανάμεσα στις μαρξιστικές θεωρίες της υποκατανάλωσης από τη μια μεριά και της υπερσυσσώρευσης από την άλλη. Σύμφωνα με τον **Γκρόσμαν**, το ειδοποιό γνώρισμα των οικονομικών κρίσεων, είναι η πτώση του ποσοστού κέρδους ως συνέπεια των τεχνολογικών καινοτομιών που προκαλούν αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου με ταχύτερους ρυθμούς ως προς την παραγωγικότητα της εργασίας. Όταν τα μέσα κι οι δυνατότητες του καπιταλιστικού συστήματος να ανθίσταται στην τάση πτώσης του ποσοστού κέρδους εξαντληθούν, θα επέλθει και το τέλος του καπιταλισμού. Η θεωρία των κρίσεων αποτελούσε έτσι για τον Γκρόσμαν και μια θεωρία *κατάρρευσης* του καπιταλισμού. Ο Γκρόσμαν θεωρούσε μικρής σημασίας τις άλλες θεωρίες των κρίσεων που άφηναν έξω το ζήτημα του «νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους», και ονόμαζε «νεο-αρμονικούς» όσους μαρξιστές δεν είχαν μια θεωρία κατάρρευσης του καπιταλισμού. Η προσέγγιση του Γκρόσμαν προσέδωσε στον μαρξικό «νόμο» έναν μηχανιστικό, τελεολογικό χαρακτήρα, μετατρέποντάς τον, όπως είπαμε, σε μια «μαρξιστική θεωρία της κατάρρευσης του καπιταλισμού». Εντούτοις, η ερμηνεία των οικονομικών κρίσεων ως έκφραση του μαρξικού «νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους» υιοθετήθηκε αργότερα από

¹⁶⁸ Tugan-Baranowsky M.,2001, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=732&Itemid=29

άλλους σημαντικούς μαρξιστές, όπως ο **Maurice Dobb** και ο **Ernest Mandel**, σε μια μη μηχανιστική και μη τελεολογική εκδοχή. Υποστήριζαν ότι ο μαρξικός νόμος εκδηλώνεται μόνο προσωρινά (και τότε προκύπτουν οι οικονομικές κρίσεις), ενώ ακολούθως η ισχύς του ακυρώνεται από τις αντεπιδρώσες αιτίες, οι οποίες αποκαθιστούν το ύψος του ποσοστού κέρδους στα προηγούμενα επίπεδα. Ο **Dobb**, γράφοντας το 1937, διατύπωσε επίσης μια σχέση ανάμεσα στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους (συνεπεία του «νόμου») και στη μείωση του ποσοστού υπεραξίας, λόγω των αυξήσεων των μισθών, ως συνέπεια των μειώσεων ή και της εξάντλησης του «εφεδρικού βιομηχανικού στρατού» των ανέργων κατά τις περιόδους αυτές. Το μερικό σταμάτημα της παραγωγής που ακολουθεί κάθε απότομη πτώση του ποσοστού κέρδους, θεωρήθηκε ως σημείο αφετηρίας για μια ανοδική αντιστροφή της εξέλιξης του ποσοστού κέρδους, καθώς το κλείσιμο των λιγότερο παραγωγικών μονάδων συνοδεύεται από αύξουσα ανεργία, μειώσεις μισθών, εισαγωγή νέων μεθόδων παραγωγής κ.ο.κ.¹⁶⁹

Αν θα έπρεπε να αναπτύξουμε τη δική μας άποψη, τότε θα συμφωνούσαμε με την άποψη του Thomas Piketty: «..για τον Μαρξ ο κεντρικός μηχανισμός με τον οποίο η αστική τάξη παράγει τους ίδιους της τους «νεκροθάφτες», αντιστοιχεί στην «αρχή της ατέρμονης συσσώρευσης»: οι καπιταλιστές σωρεύουν όλο και μεγαλύτερες ποσότητες κεφαλαίου, πράγμα που οδηγεί τελικά σε μια αμείλικτη πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους και προκαλεί τον αφανισμό τους. Για να ερμηνεύσουμε τη σκέψη του με λογική συνοχή, πρέπει να την εξετάσουμε με βάση το δυναμικό νόμο $\beta = s/g$, στην ειδική περίπτωση όπου ο ρυθμός μεγέθυνσης g είναι μηδενικός ή πολύ κοντά στο μηδέν. Το g μετράει το άθροισμα των ρυθμών αύξησης της παραγωγικότητας και του πληθυσμού.

Την εποχή εκείνη η υπόρρητη υπόθεση ήταν, ότι η αύξηση της παραγωγής της μεταποιητικής ιδίως, ερμηνεύεται προπάντων από τη συσσώρευση βιομηχανικού κεφαλαίου. Παράγουμε δηλαδή περισσότερο, για το μόνο λόγο ότι κάθε εργαζόμενος διαθέτει περισσότερες μηχανές κι εξοπλισμούς και όχι επειδή η παραγωγικότητα καθεαυτή (για μια δεδομένη ποσότητα εργασίας και κεφαλαίου) αυξήθηκε. Σήμερα γνωρίζουμε ότι μόνο η αύξηση της παραγωγικότητας καθιστά δυνατή μια μακροπρόθεσμη διαρθρωτική μεγέθυνση. Την εποχή του Μαρξ, αυτό δεν ήταν διόλου προφανές. Στην περίπτωση όπου δεν υφίσταται καθόλου διαρθρωτική μεγέθυνση κι ο ρυθμός g είναι αυστηρά μηδενικός, καταλήγουμε σε μια λογική αντίφαση πολύ παραπλήσια με αυτή που περιέγραφε ο Μαρξ. Από την ώρα που το ποσοστό καθαρής αποταμίευσης s είναι θετικό, ο λόγος κεφαλαίου / εισοδήματος αυξάνεται επ' αόριστον. Γενικότερα αν ο ρυθμός g

¹⁶⁹ Μηλιός Γ., 2005, σελ. 133-135

είναι χαμηλός και πλησιάζει το μηδέν, ο μακροπρόθεσμος λόγος κεφαλαίου/εισοδήματος β , τείνει προς το άπειρο. Και με ένα λόγο κεφαλαίου/εισοδήματος απείρως υψηλό, η απόδοση κεφαλαίου r , πρέπει αναγκαστικά να μειώνεται όλο και περισσότερο φθάνοντας πολύ κοντά στο μηδέν, διότι διαφορετικά το μερίδιο του κεφαλαίου $a = r\beta$, θα καταλήξει να καταβροχθίζει όλο το εθνικό εισόδημα. Η δυναμική αντίφαση που επισημαίνει ο Μαρξ, αντιστοιχεί επομένως σε μια πραγματική δυσκολία, από την οποία μόνη λογική διέξοδος είναι η διαρθρωτική μεγέθυνση. Διότι μόνο αυτή επιτρέπει –ως ένα βαθμό– να ισορροπήσει η διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου. Η διαρκής αύξηση της παραγωγικότητας και του πληθυσμού είναι εκείνη που παρέχει μια δυνατότητα ισορροπίας στη συνεχή προσθήκη νέων μονάδων κεφαλαίου, όπως εκφράζεται στο νόμο $\beta = s/g$. Χωρίς αυτήν οι καπιταλιστές, πράγματι σκάβουν τον ίδιο τους τον τάφο: είτε αλληλοσπαράσσονται σε μια απελπισμένη απόπειρα να αντιπαλέψουν την πτωτική τάση του ποσοστού απόδοσης (κάνοντας π.χ πόλεμο μεταξύ τους για να αποσπάσουν καλύτερες επενδύσεις στις αποικίες), είτε κατορθώνουν να επιβάλλουν στην εργασία ένα συνεχώς μειούμενο μερίδιο του εθνικού εισοδήματος, πράγμα που θα οδηγήσει τελικά σε προλεταριακή επανάσταση και γενική απαλλοτρίωση. Σ' όλες τις περιπτώσεις ο καπιταλισμός υποσκάπτεται από τις εσωτερικές του αντιφάσεις.

Το πρόβλημα είναι ότι παρά τις σπουδαίες του εικασίες, ο Μαρξ προσεγγίζει συνήθως μάλλον ανεκδοτολογικά κι όχι αρκετά συστηματικά τις διαθέσιμες στατιστικές (π.χ βρετανικές κοινοβουλευτικές εκθέσεις της περιόδου 1820-1860). Ειδικότερα δεν επιζητεί να μάθει αν η πολύ μεγάλη ένταση κεφαλαίου που νομίζει ότι διακρίνει στους λογαριασμούς μερικών βιομηχανιών είναι αντιπροσωπευτική για τη βρετανική οικονομία στο σύνολό της. Το πιο εντυπωσιακό, καθώς πρόκειται για ένα βιβλίο αφιερωμένο εν πολλοίς στο ζήτημα της συσσώρευσης του κεφαλαίου, είναι, ότι ο Μαρξ δεν κάνει καμία αναφορά στις απόπειρες εκτίμησης του αποθέματος εθνικού κεφαλαίου, οι οποίες πλήθαιναν από τις αρχές του 19^{ου}. Ο Μαρξ μοιάζει να παρακάμπτει εντελώς την εθνική λογιστική που αναπτύσσεται γύρω του, μια παράμετρος που θα του είχε δώσει τη δυνατότητα να επιβεβαιώσει ως ένα βαθμό τις εικασίες του για την πελώρια συσσώρευση του ιδιωτικού κεφαλαίου που χαρακτηρίζει την εποχή και προπαντών να αποσαφηνίσει το ερμηνευτικό του υπόδειγμα...»¹⁷⁰

¹⁷⁰ Piketty T., 2015 σελ. 283-286

Ασυνέχειες και αντιφάσεις στα κείμενα του Μαρξ. «Συγκρουσιακότητα» του Μαρξισμού

Στην πορεία των γραπτών του, ο Μαρξ άλλαξε το πλάνο της εργασίας του: Ενώ μεταξύ 1857-9 σχεδίαζε να γράψει έξι βιβλία (Κεφάλαιο, Έγγειος ιδιοκτησία, Μισθωτή εργασία, Το κράτος, Εξωτερικό εμπόριο, Η παγκόσμια αγορά και οι κρίσεις), αργότερα επεξεργάστηκε το σχέδιο των τριών βιβλίων του Κεφαλαίου, όπου το κεφάλαιο, η μισθωτή εργασία και η πρόσδοδος αποτέλεσαν ταυτόχρονα αντικείμενο πραγμάτευσης, κατά την ανάλυση της διαδικασίας παραγωγής και κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Αυτή η αλλαγή στο πλάνο οφείλεται κυρίως σε μια τροποποίηση των εννοιών: Αρχικά, ο Μαρξ στοχάστηκε τη διάκριση μεταξύ αιτιακών καθορισμών και μορφών εμφάνισης με βάση την έννοια του «κεφαλαίου εν γένει», σε διάκριση με τον «ανταγωνισμό των πολλών κεφαλαίων». Εντούτοις, η ανάλυσή του περί του σχηματισμού του γενικού ποσοστού κέρδους τον οδήγησε στο να αντιληφθεί τον ανταγωνισμό επίσης ως έναν εσωτερικό καθοριστικό παράγοντα της κεφαλαιακής σχέσης. Έτσι στο Κεφάλαιο εγκατέλειψε την ιδέα του «κεφαλαίου εν γένει» και διατύπωσε τις έννοιες αφενός του συνολικού-κοινωνικού κεφαλαίου και αφετέρου του ατομικού κεφαλαίου .

Πέρα απ' αυτές τις τροποποιήσεις των εννοιών, οι οποίες συνιστούν μια θεωρητική ασυνέχεια στο έργο του Μαρξ, υπάρχουν, σημεία του έργου αυτού, που εγείρουν ερωτήματα σχετικά με το αν ορισμένες επεξεργασίες του Μαρξ είναι συνεπείς με το δικό του σύστημα, ή εάν ενσωματώνουν σ' αυτό θέσεις της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας, αντανακλώντας τις αντιφάσεις της ρήξης του Μαρξ με τη ρικαρδιανή θεωρία. Τέλος, μερικές φορές εμφανίζονται αλληλοαναιρούμενες θέσεις στα κείμενα του Μαρξ. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αφορά το εάν το κεφάλαιο στη διαδικασία της κυκλοφορίας θα πρέπει να ειπωθεί ως παραγωγικό ή μη-παραγωγικό. Στα **Grundrisse** (όπως επίσης και στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου) , ο Μαρξ θεωρεί όλες τις μορφές κεφαλαίου εξίσου παραγωγικές : *«Ωστόσο, στο μέτρο που η ίδια η κυκλοφορία δημιουργεί κόστος και απαιτεί υπερεργασία, εμφανίζεται η ίδια να περιλαμβάνεται στην παραγωγική διαδικασία. Η κυκλοφορία μπορεί να δημιουργήσει αξία μόνο στο βαθμό που απαιτεί νέα απασχόληση ξένης εργασίας --πέρα απ' αυτήν που αναλώθηκε άμεσα στην παραγωγική διαδικασία»¹⁷¹*. Εντούτοις, στον τρίτο Τόμο του **Κεφαλαίου**, ο Μαρξ ορίζει την κυκλοφορία του κεφαλαίου ως μη-παραγωγική: *«Έτσι λοιπόν, το εμπορευματοεμπορικό κεφάλαιο δεν δημιουργεί ούτε αξία, ούτε υπεραξία»*

Αυτές οι ασυνέχειες και οι αντιφάσεις στο έργο του Καρλ Μαρξ έχουν μικρή μόνο επίπτωση πάνω στη θεωρία του, καθώς δεν επισκιάζουν τη συνέπεια των κύριων εννοιών και

¹⁷¹ Μαρξ Κ. 1990,σελ.397, 416

αναλύσεων πάνω στις οποίες είναι οικοδομημένη η μαρξική θεωρία. Πέραν αυτού, δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι η μαρξιστική θεωρία είναι από τη φύση της «συγκρουσιακή», και αυτό αποτελεί βασικό στοιχείο της επιστημονικότητάς της: Συγκρούεται διαρκώς με την κυρίαρχη αστική ιδεολογία, η οποία αναπαράγεται μάλιστα στο εσωτερικό του μαρξισμού, ως οικονομισμός και ανθρωπισμός. Συγχρόνως, από την ίδια της τη φύση, ως μια θεωρία κριτική και επαναστατική, η μαρξιστική θεωρία διαπλέκεται και τροφοδοτείται, γονιμοποιεί και γονιμοποιείται από την αυθόρμητη λαϊκή ιδεολογία των εργαζόμενων τάξεων, των οποίων την εκμετάλλευση και εξουσίαση από το κεφάλαιο αποκαλύπτει και αναλύει. Παράγεται έτσι ο «μαζικός μαρξισμός», ο μαρξισμός ως ιδεολογία μαζών, που καίτοι συνιστά ένα πλέγμα πεποιθήσεων και πρακτικών και όχι ένα συνεκτικό θεωρητικό σύστημα εννοιών καίτοι δηλαδή είναι ένα ιδεολογικό σύνολο, καταστατικά διάφορο από τη μαρξιστική θεωρία, εντούτοις ταυτίζεται συχνά (από μαρξιστές και μη) με τη μαρξιστική θεωρία, επιτείνοντας την εικόνα της «εσωτερικής διαμάχης» στη μαρξιστική θεωρία ¹⁷².

¹⁷² Μηλιός Γ. 1996, σελ.34

Βιβλιογραφία 3^ο Κεφαλαίου

- **Αποστολόπουλος Θ.**,(1997),Η θεωρία της αξίας και της υπεραξίας του Μαρξ, Αθήνα
- **Κάουτσκι Κ.**(1990),Το Κεφάλαιο, μτφ. Βόδα Κ., Αθήνα: Δωρικός
- **Κόαν Ν.**(2011), *Μαρξισμός. Για πάντα νέος*, Αθήνα: Γνώση,
- **Λένιν Β.Ι.**,(1980) , Άπαντα ,τομ.26,Αθήνα : Σύγχρονη Εποχή
- **Μαρξ Κ.** (1978) ,Το Κεφάλαιο ,τόμοι Α΄,Β΄,μτφ. Μαυρομάτη Π., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- **Μαρξ Κ.** (1990),Grundrisse, μτφ. Διβάρης Δ., Αθήνα :Στοχαστής
- **Μαρξ Κ.**,(2010),Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος , Η 18^ηΜπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη ,μτφ. Κουτσουρέλης Κ. Αθήνα : Το Βήμα
- **Μαρξ Κ.**,(2012),Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα 1844, Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο
- **Μήλιος Γ.** (1996),Ο Μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων ,Αθήνα :Εναλλακτικές Εκδόσεις
- **Μήλιος Γ., Δημουλάς Δ. ,Οικονομάκης Γ.**(2005),Η θεωρία του Μαρξ για τον Καπιταλισμό, Αθήνα: Νήσος
- **Χουμανίδης Λ.**(1986),Marx ,Sraffa κι η Περί Αξίας θεωρία, Αθήνα: Παπαζήση
- **Smith D.**,(1982), Το Κεφάλαιο του Μαρξ για Αρχάριους, μτφ. Παπαπαναγιώτου Γ. Θεσσαλονίκη: Επιλογή
- **Braudel F.**(1992),Η Δυναμική του Καπιταλισμού ,μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- **Fine B.,Harris L.**,(1986).Ξαναδιαβάζοντας το Κεφάλαιο, μτφ. Αθανασίου Α. Αθήνα: Gutenberg
- **Piketty T.**,(2015),Το κεφάλαιο τον 21^ο αιώνα, μτφ. Παπαδάκη Ε. ,Αθήνα: Πόλις
- **Tenenti A.**(1992),Ο Καπιταλισμός ένα μάθημα Ιστορίας, στο Η Δυναμική του καπιταλισμού, μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- **Δημούλης Δ.**(1998) Ο Γκράμσι κι ο Αλτουσέρ προσεγγίσεις κι αποστάσεις, Περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 64, Ιουλ.-Σεπτ.1998,
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=637&Itemid=29
(τελευταία πρόσβαση 15-12-14)
- **Μαυρουδέας Σ.**, (1993) Ο Ι.Ι. Rubin και η συνεισφορά του στη Μαρξιστική Πολιτική Οικονομία, Θέσεις τ. 44, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1993

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=424&Itemid=29
(τελευταία πρόσβαση 24-1-16)

- **Μήλιος Γ., Οικονομάκης Γ.** (1999) Σημειώσεις για τη Μαρξική Οικονομική Θεωρία, Περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 68, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1998
(http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=6 ,
(τελευταία πρόσβαση στις 27-10-2014)
- **Μηλιός Γ.** (2004) ,Το κεφάλαιο του Μαρξ μετά τον Αλτούσερ, Περιοδικό Θέσεις τ.86 , Ιαν-Μαρτ 2004
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=843&Itemid=29
(τελευταία Πρόσβαση στις 8-10-15)
- **Σωτηρόπουλου Δ., Μηλιού Γ. και Λαπατσιώρα Σ.,** (2013) Χρηματοπιστωτικό Κεφάλαιο: Παραγωγικό ή Παρασιτικό, Θέσεις , Τεύχος 123, Απρίλιος –Ιούνιος 2013
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29
(τελευταία πρόσβαση 15-12-15)
- **Χάρνεκερ Μ.**(2013), Ο Αλτουσέρ και ο «θεωρητικός αντιανθρωπισμός» του Μαρξ,
<http://rmbnet.gr/details.php?id=9270?id=9270> (τελευταία πρόσβαση 12-11-2015)
- **Giudicelli S.**(1984), Η έννοια της αλλοτρίωσης, από τη θεωρία στην καθημερινή πρακτική ,μτφ. Σκληρή Ε., Θέσεις, Τεύχος 6, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος 1984
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=74&Itemid=29
- **Rubin I.** (2013), Μελέτες για τη θεωρία του χρήματος στον Μαρξ ,μτφ. Δημούλης Δ., Θέσεις , Τεύχος 123, περίοδος: Απρίλιος - Ιούνιος 2013 ,
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1222&Itemid=29
(τελευταία πρόσβαση 15-12-15)
- **Tugan-Baranowsky M.**(2001), Η Μαρξική θεωρία των κρίσεων ,μτφ. Βαλλιανός Χρ., Θέσεις, Τεύχος 74, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος 2001,
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=732&Itemid=29
- **Wajnsztein J.**(2011), Πίστωση αυτή η αναγκαία μορφή κεφαλαίου , <http://capital-revolution.blogspot.gr/2011/10/blog-post.html> (τελευταία πρόσβαση 1-12-15)

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΑΡΞΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Η Μαρξική θεωρία είναι μια θεωρία επί παντός επιστητού, αφού έχει κοινωνικό ,οικονομικό, φιλοσοφικό ,θεολογικό χαρακτήρα. Στην πορεία της γνώρισε πολλούς φίλους, αλλά και αδιαφιλονίκητους εχθρούς. Τόσο αυτοί που την αποδήμησαν, όσοι κι αυτοί που την στήριξαν και την ανέπτυξαν ασχολήθηκαν με αυτή ως έργο ζωής.

Ο Άλβιν Τόφλερ στο προφητικό του βιβλίο « **Το Τρίτο Κύμα**» χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Όταν ήμουν νέος, η μαρξιστική εξήγηση του πως λειτουργεί η κοινωνία μου ήρθε σαν μια συναρπαστική αποκάλυψη. Ο Μαρξ ήταν μεγαλοφυΐα. Μου θύμιζε τον Μπαχ ,στην πολυπλοκότητα της σκέψης του. Και άσχετα αν το αντιλαμβάνονται ή όχι , ακόμα κι αυτοί που σιχαίνονται τον Μαρξ έχουν επηρεαστεί από αυτόν ,όπως έχουμε επηρεαστεί από τον Νεύτωνα ,τον Δαρβίνο ,τον Φρόιντ και τα άλλα μεγάλα πνεύματα που διαμόρφωσαν την αντίληψη που έχουμε για τον κόσμο μας. Μετά τον Μαρξ δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπίσει κανείς την τεχνολογία με τον ίδιο τρόπο. Δεν ήταν πια δυνατόν να βλέπει κανείς την ιστορία σα μια συνέχεια. Δεν ήταν πια δυνατόν να δεις κανείς την πολιτική και την οικονομία σαν ξεχωριστές ,αεροστεγείς κατηγορίες. Το να αγνοείς τον Μαρξ στο σημερινό κόσμο είναι σαν να είσαι αναλόγητος. Ο μισός πληθυσμός του πλανήτη μας αντιμετωπίζει τα λόγια του σαν την Αγία Γραφή. Όμως ο ίδιος ο Μαρξ ήταν έκφραση μιας κλασσικής κοινωνίας του Δεύτερου Κύματος ,μιας βιομηχανικής κοινωνίας ,έκφραση διαμορφωμένη από ορισμένα στοιχεία και πολλά από τα στοιχεία αυτά ,δεν ισχύουν πια »¹⁷³

Ο πρέσβης ε.τ. **Κωνσταντίνος Λυμπερόπουλος** στο βιβλίο του, «*Οι διεθνείς σχέσεις από το Μανιφέστο στην παγκόσμια κρίση*» εντρυφεί στον μαρξισμό και στις αρχές που τον διέπουν. Ο Κ. Λυμπερόπουλος διακρίνει τον κοινωνιολόγο Μαρξ από τον φιλόσοφο. «*Εν κατακλείδι -γράφει ο συγγραφέας- μπορούμε να πούμε σήμερα ότι αυτός που απέτυχε ήταν ο φιλόσοφος Μαρξ και ο επαναστάτης. Αντίθετα, ο κοινωνιολόγος Μαρξ εμπλούτισε την οικονομική θεωρία και την κοινωνιολογική σκέψη με νέες ιδέες που αποδεικνύονται διαχρονικές*»¹⁷⁴ Σύμφωνα με τον συγγραφέα, που θέλησε να ξαναδιαβάσει τον Μαρξ για να δει από κοντά τη σχέση της μαρξικής θεωρίας με τις διεθνείς σχέσεις, ο γερμανός στοχαστής «*απέτυχε να συλλάβει τους μοχλούς του ιστορικού γίνεσθαι γιατί η προσέγγιση του είναι*

¹⁷³ Τόφλερ Α.,1982, οπισθόφυλλο

¹⁷⁴ Λυμπερόπουλος Κ. ,2009,σελ.272

μονόπλευρη» αποδίδοντας «προεξάρχοντα ρόλο στην πάλη των τάξεων και υποβαθμίζοντας τον ρόλο των εθνικών ανταγωνισμών στην πορεία της ιστορικής πραγματικότητας»¹⁷⁵

Η μαρξική άποψη είναι φανερό ότι έρχεται σε ευθεία αντίθεση με την καθιερωμένη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Όμως η σημαντικότερη ίσως συμβολή του Μαρξ στη θεώρηση της σημερινής διεθνούς πραγματικότητας είναι «η ανάλυσή του για την προϊούσα παγκοσμιοποίηση» του καπιταλισμού, που βλέπουμε σήμερα μπρος στα μάτια μας. «Είναι προφανές -παρατηρεί ο συγγραφέας- ότι τα φαινόμενα συσσώρευσης κεφαλαίου και της παράλληλης φτωχοποίησης των μαζών που επεσήμαινε ο Μαρξ για τον καπιταλισμό του 19ου αιώνα, επαναλαμβάνονται σήμερα». Μέσα σ' αυτό το παγκοσμιοποιημένο οικονομικό σύστημα, η νέα οικονομική κρίση, που ξεκίνησε ως χρηματοπιστωτική από τις ΗΠΑ, δεν άργησε να προσβάλει όλες τις χώρες του κόσμου, «γιατί ακριβώς σ' ένα παγκοσμιοποιημένο οικονομικό σύστημα υπάρχει τόσο στενή αλληλεξάρτηση των οικονομιών, ώστε τα φαινόμενα μεταφέρονται από τη μια εθνική οικονομία στην άλλη όπως το υγρό στα συγκοινωνούντα δοχεία»¹⁷⁶

Ο βρετανός καθηγητής Πολιτισμικής Θεωρίας και κριτικός λογοτεχνίας **Τέρι Ιγκλετον** πιστεύει ότι ο καπιταλισμός μπορεί να ανατραπεί και ο μαρξισμός μπορεί να δώσει απαντήσεις για το τι είδους σύστημα μπορεί να είναι το επόμενο που θα τον αντικαταστήσει. Στο βιβλίο του «Γιατί ο Μαρξ είχε δίκιο» αναπτύσσει τη σκέψη του Μαρξ απαντώντας ένα προς ένα σε δέκα καθιερωμένες επικρίσεις κατά της μαρξιστικής θεωρίας, προσπαθώντας να βγάλει τον όγκο της λάσπης που έχει επικαθήσει πάνω της, κυρίως μετά την πτώση του «υπαρκτού». Η επιχειρηματολογία του Ιγκλετον, αλλού είναι ισχυρή και σε άλλα σημεία, όπως στη σοσιαλιστική οικονομία ή στη δημοκρατία στον σοσιαλισμό, αδύνατη, μια και δεν μπορεί να ξεπεράσει εύκολα, όσο ευφυής και αν είναι η επιχειρηματολογία του, το βάρος των ανομιμάτων του «υπαρκτού»¹⁷⁷ Ας δούμε όμως τα κυριότερα μέρη της:

«...Ο Μαρξισμός έχει ξοφλήσει. Ίσως κάποτε να ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα ενός κόσμου εργοστασίων και συλλαλητηρίων πεινασμένων ανθρακωρύχων και καπνοδοχοκαθαριστών, γενικευμένης φτώχειας και μαζικοποιημένων εργατικών τάξεων. Ασφαλώς όμως δεν έχει καμία σχέση με τις σημερινές ολοένα και πιο αταξικές μεταβιομηχανικές δυτικές κοινωνίες της υψηλής κοινωνικής κινητικότητας...»¹⁷⁸.

¹⁷⁵ Λυμπερόπουλος Κ.,2009, σελ.14

¹⁷⁶ Λυμπερόπουλος Κ.,2009, σελ.203

¹⁷⁷ Μπασκόζος Γ.2012, <http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=484218>

¹⁷⁸ Eagleton T. ,2015, σελ.18

Ο Μαρξισμός αποτελεί κριτική. Έπεται λοιπόν ότι όσο υπάρχει καπιταλισμός ,θα πρέπει να υπάρχει και μαρξισμός .Πολλοί θεωρούν ότι το καπιταλιστικό σύστημα έχει μεταβληθεί τόσο πολύ σε σχέση με την εποχή του Μαρξ, ώστε οι μαρξικές ιδέες έχουν πάψει να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Ο Μαρξ όμως είχε πλήρη συναίσθηση της διαρκώς μεταβαλλόμενης φύσης του συστήματος που αμφισβητούσε. Σ' αυτόν οφείλουμε την έννοια των διαφορετικών μορφών κεφαλαίου ιστορικά-εμπορικό ,αγροτικό, βιομηχανικό, μονοπωλιακό ,χρηματιστικό, αυτοκρατορικό κτλ..Γιατί λοιπόν το γεγονός ότι ο καπιταλισμός έχει μετασηματιστεί τις τελευταίες δεκαετίες να καθιστά ανυπόληπτη μια θεωρία που βλέπει τη μεταβολή ως ουσιώδες χαρακτηριστικό του; Εξάλλου ο ίδιος ο Μαρξ προέβλεψε μια ελάττωση της εργατικής τάξης και μια κάθετη αύξηση της υπαλληλικής απασχόλησης. Προέβλεψε επίσης τη λεγόμενη παγκοσμιοποίηση, παράξενο για ένα άνθρωπο με υποτίθεται απηρχαιωμένη σκέψη. Ο Μαρξ κατηγορείται ως ξεπερασμένος από τους υπέρμαχους ενός καπιταλισμού που επανακάμπτει ραγδαία στα επίπεδα ανισότητας της βικτοριανής εποχής.¹⁷⁹ Για παράδειγμα σύμφωνα με τις ανακοινώσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας ,επιπλέον 68 εκατομμύρια άνθρωποι είχαν βυθιστεί ως το τέλος του 2010 σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας.¹⁸⁰

Το 1976 πολλοί άνθρωποι στη δύση πίστευαν ότι ο Μαρξισμός είχε να πει κάτι ουσιαστικό. Μόλις το 1986 μεγάλος αριθμός από αυτούς είχε πάψει να το πιστεύει. Τι ακριβώς μεσολάβησε; Αυτό που μεσολάβησε είναι ότι στην εν λόγω περίοδο το δυτικό σύστημα υπέστη κρίσιμες μεταβολές. Σημειώθηκε η μετάβαση από την παραδοσιακή βιομηχανική παραγωγή στη «μεταβιομηχανική κουλτούρα» του καταναλωτισμού ,των επικοινωνιών ,της τεχνολογίας της πληροφορικής και της βιομηχανίας των υπηρεσιών.. Ήρθαν στο προσκήνιο οι μικρής κλίμακας αποκεντρωμένες ,ευπροσάρμοστες ,μη ιεραρχικές επιχειρήσεις.¹⁸¹

Οι αγορές απορρυθμίστηκαν και το κίνημα της εργατικής τάξης δέχτηκε άγρια νομική και πολιτική επίθεση. Αποδυναμώθηκαν οι παραδοσιακοί ταξικοί δεσμοί, ενώ απέκτησαν πιο επιτακτική σημασία οι ταυτότητες που διαμορφώνονται από την εντοπιότητα, το φύλο και την εθνική καταγωγή. Οι νέες τεχνολογίες της πληροφορικής έπαιξαν ρόλο κλειδί στη επέκταση και παγκοσμιοποίηση του καπιταλιστικού συστήματος ,καθώς λίγες υπερεθνικές εταιρείες κατένειμαν την παραγωγή και τις επενδύσεις τους σε όλα τα μήκη και πλάτη της υδρογείου προς αναζήτηση πιο εύκολου και άμεσου κέρδους. Πολλές μονάδες παραγωγής

¹⁷⁹ Eagleton T. ,2015,σελ.19

¹⁸⁰ Μπογιόπουλος Ν. ,2011,σελ.24

¹⁸¹ Blackburn R.,1991,σελ.7, [Robin Blackburn: Fin de Siecle: Socialism after the Crash. New Left Review I/185, January-February 1991.](#)

μεταφέρθηκαν στον «υποανάπτυκτο κόσμο» ,όπου υπήρχε φθινό εργατικό δυναμικό κάτι που οδήγησε κάποιους να πιστέψουν ότι έχει εξαφανιστεί η βιομηχανία από τον πλανήτη.

Αυτή η παγκόσμια κινητικότητα είχε ως αποτέλεσμα μαζικές οικονομικές μεταναστεύσεις διεθνώς και κατ' επέκταση την αναζωπύρωση του ρατσισμού και του φασισμού ,καθώς φτωχοί μετανάστες συνέρρεαν στις πιο αναπτυγμένες οικονομίες. Οι περιφερειακές χώρες λοιπόν ,υποβάλλονταν σε εξοντωτική εργασία ,ιδιωτικοποίηση των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας ,περικοπή των προνοιακών δαπανών και εξωφρενικά άνισους εμπορικούς όρους. Η εκ νέου επιθετική στάση του καπιταλιστικού συστήματος οφειλόταν ,όπως οι περισσότερες μορφές επιθετικότητας σε βαθύ άγχος. Το κύριο αίτιο αυτής της αναδιοργάνωσης ήταν η κρίση του μεταπολεμικού κύματος ευημερίας. Ο έντονος διεθνής ανταγωνισμός ,συμπίαζε τα ποσοστά κέρδους ,στέρευε τις πηγές άντλησης επενδυτικών κεφαλαίων κι επιβράδυνε τους ρυθμούς ανάπτυξης. Η μετατόπιση των επενδύσεων από την εργοστασιακή βιομηχανία στις βιομηχανίες των υπηρεσιών ,των χρηματιστικών προϊόντων και των επικοινωνιών συνιστούσε αντίδραση σε μια παρατεταμένη κρίση ,όχι άλμα απόδρασης από έναν ελαττωματικό παλιό κόσμο σ' ένα θαυμαστό νέο. Η κουλτούρα του μετανεωτερισμού ,η οποία απέρριψε τις αποκαλούμενες μεγάλες αφηγήσεις και διακήρυξε θριαμβευτικά το «τέλος της ιστορίας» ,βασίστηκε πάνω από όλα στην πεποίθηση ,ότι το μέλλον θα αποτελούσε στο εξής αναπαραγωγή του παρόντος ή όπως τέθηκε από κάποιους μετανεωτεριστές» το παρόν με περισσότερες επιλογές».

Η απαξίωση του μαρξισμού πήγασε κατά κύριο λόγο από μια υποβόσκουσα αίσθηση πολιτικής ανικανότητας. Δύσκολα διατηρείς την πίστη σου στην αλλαγή ,όταν η αλλαγή φαίνεται να είναι εκτός θέματος ,ακόμη κι αν τότε τη χρειάζεσαι περισσότερο. Ο μαρξισμός λοιπόν δεν απώλεσε την πειστικότητα του επειδή ο καπιταλισμός άλλαξε τα ποικίλα αυτού. Το σύστημα όχι μόνο συνέχισε να είναι αυτό που είναι ,αλλά το έκανε ακόμα πιο επιτακτικά. Κατά ειρωνικό τρόπο ,λοιπόν αυτό που συντέλεσε στην υποχώρηση του μαρξισμού ενίσχυσε θα λέγαμε την αξιοπιστία του. Σπρώχτηκε στο περιθώριο, όχι γιατί η κοινωνική τάξη πραγμάτων με την οποία ήταν αντιμέτωπος έγινε πιο μετριοπαθής ,αλλά γιατί έγινε πιο σκληρή κι αδιάλλακτη. Σε παγκόσμια κλίμακα ,το μεν κεφάλαιο ήταν πλέον πιο συγκεντρωμένο κι αρπακτικό από ποτέ ,η δε εργατική τάξη είχε αυξηθεί σε μέγεθος. Οι ανισότητες πλούτου στη δική μας εποχή έχουν όπως προέβλεψε ο Μαρξ βαθύνει δραματικά. Σήμερα για παράδειγμα το εισόδημα ενός και μόνο Μεξικάνου δισεκατομμυριούχου ισοδυναμεί με τις αποδοχές των φτωχότερων δεκαεπτά εκατομμυρίων συμπατριωτών του. Ο καπιταλισμός δημιούργησε ασύγκριτη ευμάρεια όμως το κόστος ήταν αστρονομικό.

Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα το 2001, 2,74 δισεκατομμύρια άνθρωποι ζούσαν με λιγότερα από δύο δολάρια την ημέρα. Ενδεχόμενα που κάποτε άνηκαν στη σφαίρα της πιο τρομακτικής φαντασίας, σήμερα απλώς εκφράζουν τον νηφάλιο ρεαλισμό. Ο ίδιος ο Μαρξ είχε εντυπωσιαστεί ιδιαίτερα με την εξαιρετικά βίαιη διεργασία της μετατροπής των ξεριζωμένων χωρικών σε αστική εργατική τάξη στην υιοθετημένη του πατρίδα την Αγγλία, διεργασία που σήμερα βρίσκεται σε εξέλιξη στη Βραζιλία την Κίνα ,την Ρωσία και την Ινδία. Ο Τρίστραμ Χαντ επισημαίνει ότι το βιβλίο του Μάικ Ντέιβις *,Ο Πλανήτης των Παραγκουπόλεων*, το οποίο περιγράφει «τα δυσώδη βουνά περιττωμάτων» που είναι γνωστά ως παραγκουπόλεις και που τα συναντάει κανείς σήμερα στο Λάγος ή την Ντάκα μοιάζει με εκσυγχρονισμένη εκδοχή του έργου του Ένγκελς *,Η Κατάσταση της Εργατικής Τάξης*. Καθώς η Κίνα μετατρέπεται στο εργοστάσιο του πλανήτη , «οι ειδικές οικονομικές ζώνες» της Γκουανγκντόγκ και της Σαγκάης θυμίζουν αλλόκοτα το Μάντσεστερ και τη Γλασκώβη της δεκαετίας του 1840.¹⁸²

Ο Μαρξ πίστευε πως η καπιταλιστική κοινωνία ,όσο κι αν υπερηφανευόταν για τα νεωτεριστικά της στοιχεία της, ήταν βουτηγμένη στις φαντασιώσεις ,στον φετιχισμό ,τον μύθο και την ειδωλολατρία. Ήταν μεν ικανός να επιτύχει εκπληκτική πρόοδο ,αλλά υπό μια άλλη έννοια ήταν αναγκασμένος να πασχίζει για να μην οπισθοδρομήσει. Το τελικό όριο του καπιταλισμού σχολίασε κάποτε ο Μαρξ είναι το ίδιο το κεφάλαιο, του οποίου η αδιάκοπη παραγωγή αποτελεί απαραβίαστο σύνορο. Το γεγονός ότι η λογική που το διέπει παραμένει σε μεγάλο βαθμό अपαράλλαχτη αποτελεί ένα λόγο για τον οποίο η μαρξιστική κριτική που ασκείται σε αυτό παραμένει σε μεγάλο βαθμό βάσιμη.

Μπορεί ο καπιταλισμός να επινοήσει ένα μέλλον που δε θα αναπαράγει τελετουργικά το παρόν του;¹⁸³

«..Ο Μαρξισμός αποτελεί μια μορφή αιτιοκρατίας .Βλέπει τους ανθρώπους απλώς ως εργαλεία της ιστορίας κι έτσι τους αφαιρεί την ελευθερία την ατομικότητά τους .Ο Μαρξ πίστευε σε μια ανυπέρβλητη ιστορική νομοτέλεια ,που επιβάλλεται αδυσώπητα και την οποία δεν μπορεί να ανατρέψει καμιά ανθρώπινη ενέργεια, αφού η ταξική πάλη είναι η κινητήριο δύναμη της ανθρώπινης ιστορίας...»

Είναι μια από τις ενστάσεις που επικαλούνται όσοι έχουν διαφορετική άποψη με τη μαρξική θεωρία.Στην καρδιά της σκέψης του Μαρξ βρίσκονται δύο κύρια δόγματα .Το ένα είναι ο πρωταρχικός ρόλος του οικονομικού παράγοντα στην κοινωνική ζωή ,το άλλο η ιδέα

¹⁸² Hunt T.,2009, <http://www.theguardian.com/books/2009/may/09/engels-condition-of-working-class>

¹⁸³ Eagleton T. ,2015 ,σελ.27-28

μιας συγκεκριμένης διαδοχής των τρόπων παραγωγής στην πορεία της ιστορίας .Φυσικά η ιδιαιτερότητα του Μαρξισμού συνίσταται όχι τόσο στην ιδέα της κοινωνικής τάξης ,αλλά σε αυτήν της ταξικής πάλης. Η ταξική πάλη γεννάει την ίδια τη δυναμική της ανθρώπινης εξέλιξης . Ενώ πολλοί διανοητές βλέπουν την ανθρώπινη κοινωνία ως οργανική ενότητα, από τη σκοπιά του Μαρξ η ουσία της είναι στη διαίρεση .Κυριαρχείται από ασυμβίβαστα μεταξύ τους συμφέροντα.¹⁸⁴

Από τη σκοπιά αυτή η Ιστορία αναδεικνύει τη διαίρεση της κοινωνίας σε ανταγωνιστικές τάξεις οι οποίες στην αστική κοινωνία βρίσκονται αντιμέτωπες ως κεφάλαιο και μισθωτή εργασία. Μια διάσημη ρήση του Μαρξ από το Κομμουνιστικό Μανιφέστο ,αναφέρει, ότι **«η ιστορία όλων των κοινωνιών του παρελθόντος είναι η ιστορία της ταξικής πάλης»**¹⁸⁵.

Φυσικά ότι και αν είχε στο μυαλό του ο Μαρξ δεν σημαίνει πως η ταξική πάλη αποτελεί το πλέον θεμελιακό στοιχείο της ανθρώπινης ιστορίας. Είναι δύσκολο να θεωρήσουμε ότι αποτελεί την αναγκαία βάση για να υπάρξει η θρησκευτική πίστη ή η επιστημονική ανακάλυψη ,όσο και αν διαπιστώνουμε τον έντονο συσχετισμό της με όλα αυτά. Η Ταξική πάλη διαμορφώνει πάρα πολλά γεγονότα ,θεσμούς και μορφές σκέψης που εκ πρώτης όψεως δείχνουν να μη σχετίζονται με αυτή κι επίσης διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στην ταραχώδη μεταβίβαση από τη μια ιστορική εποχή στην άλλη. **Ο Μαρξ χρησιμοποιεί τον όρο ιστορία ,υπό την έννοια της σημαίνουσας πορείας των γεγονότων ,όχι ως συνώνυμο όλου του παρελθόντος της ανθρώπινης ύπαρξης.** Η πρωτοτυπία της σκέψης του συνίσταται στο ότι συνδυάζει αυτές τις δύο ιδέες –ταξική πάλη και τρόπος παραγωγής- για να σχηματίσει μια πραγματικά καινοτόμο άποψη για την ιστορική εξέλιξη. **Τρόπος παραγωγής για τον Μαρξ σημαίνει συνδυασμός ορισμένων παραγωγικών δυνάμεων με ορισμένες παραγωγικές σχέσεις** .Παραγωγική δύναμη σημαίνει οποιοδήποτε όργανο με το οποίο εργαζόμαστε επάνω στον κόσμο για να αναπαράγουμε την υλική ζωή μας. Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές αποτελούν παραγωγική δύναμη όταν συμβάλλουν στη συνολική υλική παραγωγή. Η ανθρώπινη εργατική δύναμη αποτελεί παραγωγική δύναμη. Αυτές οι δυνάμεις είναι πάντοτε συνυφασμένες με συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις κι η ιστορία εξελίσσεται με βάση μια αδήριτη εγγενή λογική. Υπάρχει ένα και μοναδικό υποκείμενο της ιστορίας, οι διαρκώς αναπτυσσόμενες παραγωγικές δυνάμεις, το οποίο τη διατρέχει από άκρο σε άκρο και παράγει στην πορεία διάφορα πολιτικά συστήματα.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Eagleton Terry ,2015 ,σελ.55-57

¹⁸⁵ Μαρξ Καρλ ,2010,σελ.15,26

¹⁸⁶ ο.π σελ.72

Ένα προφανές ελάττωμα αυτού του μοντέλου είναι η αιτιοκρατία του. Τίποτα δε φαίνεται ότι μπορεί να αντισταθεί στην πορεία προς τα εμπρός των παραγωγικών δυνάμεων. Πρόκειται για ένα μεταφυσικό όραμα. Οι ανθρώπινες δυνάμεις και ικανότητες που εξελίσσονται μαζί με τις παραγωγικές δυνάμεις ,διαμορφώνουν εντέλει μια καλύτερη ανθρωπότητα με ένα τίμημα τρομακτικό. Κάθε πρόοδος των παραγωγικών δυνάμεων συνιστά νίκη τόσο του πολιτισμού όσο και της βαρβαρότητας. Στον Μαρξ υπάρχει μια παρόμοια αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ελευθερία και το αναπόφευκτο. Σε κάποια σημεία του έργου του φαίνεται να πιστεύει ότι η ταξική πάλη είναι μεν ελεύθερη κατά μια έννοια ,αλλά αναπόφευκτα εντείνεται υπό ορισμένες ιστορικές συνθήκες κι ενίοτε η έκβασή της μπορεί να προβλεφθεί με βεβαιότητα.

Ας πάρουμε λόγου χάριν το ζήτημα του σοσιαλισμού .Ο Μαρξ ,φαίνεται να θεωρεί την έλευση του σοσιαλισμού αναπόφευκτη. Το αναφέρει επανειλημμένα. Στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο ,η πτώση της καπιταλιστικής κι η νίκη της εργατικής τάξης περιγράφονται ως εξίσου αναπόφευκτες. Αλλά αυτό δεν οφείλεται στο ότι ο Μαρξ πιστεύει σε κάποιον κρυφό ιστορικό νόμο που θα φέρει το σοσιαλισμό ανεξάρτητα από τις ανθρώπινες ενέργειες .Αν πίστευε κάτι τέτοιο ,δε θα προέτρεπε σε πολιτικούς αγώνες. Η ιστορική αιτιοκρατία αποτελεί συνταγή πολιτικού ησυχασμού. Ο Μαρξ γράφει για το τι θα οδηγηθούν νομοτελειακά να κάνουν ελεύθεροι άνθρωποι υπό ορισμένες περιστάσεις. Όμως αυτό είναι ασφαλώς αντιφατικό ,αφού ελευθερία σημαίνει ότι δεν υφίσταται καμιά νομοτέλεια που να ορίζει το τι κάνεις.Μπορεί ο καπιταλισμός να ταλαντεύεται στο χείλος του γκρεμού ,αλλά δεν είναι βέβαιο ότι θα τον διαδεχτεί ο σοσιαλισμός. Μπορεί να τον αντικαταστήσει ο φασισμός ή η βαρβαρότητα. Ίσως η εργατική τάξη να βγει υπερβολικά εξασθενημένη κι αποθαρρυσμένη από την κατάρρευση του συστήματος και να μην έχει τη δυνατότητα να δράσει εποικοδομητικά. Υπάρχει κι η πιθανότητα την οποία ο Μαρξ δεν μπορούσε να προβλέψει πλήρως, το σύστημα να ακολουθήσει μια τακτική μεταρρυθμίσεων κι έτσι να αποτρέψει την πολιτική επανάσταση. Η σοσιαλιστική δημοκρατία μπορεί να αποτελέσει ένα τέτοιο αποτρεπτικό όπλο ,χρησιμοποιώντας το πλεόνασμα που προκύπτει από τις αναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις για να εξαγοράσει την επανάσταση. Αυτό το ενδεχόμενο δεν εναρμονίζεται καθόλου με την περί ιστορίας θεωρία του Μαρξ ,ο οποίος φαίνεται να πίστευε ότι η καπιταλιστική ευημερία δεν μπορεί παρά να είναι προσωρινή, ότι το σύστημα τελικά θα καταρρεύσει κι ότι έπειτα η εργατική τάξη θα αρθεί στο ύψος των περιστάσεων και θα αναλάβει την εξουσία. Αυτό το σκεπτικό, όμως αν μη τι άλλο δεν λαμβάνει υπόψη, τους πολλούς τρόπους με τους οποίους

ακόμη κι ένας καπιταλισμός που διέρχεται κρίση μπορεί να συνεχίσει να εξασφαλίζει τη συναίνεση των πολιτών του.¹⁸⁷

Εν κατακλείδι στο έργο του Μαρξ υπάρχουν αρκετές διατυπώσεις που εκφράζουν ιστορική αιτιοκρατία. Μερικές φορές παρομοιάζει τους ιστορικούς νόμους με τους φυσικούς ,καθώς γράφει στο Κεφάλαιο «..για τους φυσικούς νόμους του καπιταλισμού ...οι οποίοι δρομολογούν αναπόφευκτα αποτελέσματα που υπόκεινται σε μια σιδηρά αναγκαιότητα...»¹⁸⁸

Υπάρχει βέβαια κι ένα άλλο μέλλον που μπορεί κανείς να οραματιστεί: το ανύπαρκτο. Ο Μαρξ δεν μπορούσε να προβλέψει την πιθανότητα ενός πυρηνικού ολοκαυτώματος ή μιας οικολογικής καταστροφής. Ακόμη κι η πιο αιτιοκρατική θεωρία της ιστορίας μπορεί να ναυαγήσει από την πρόσκρουση σε τέτοια απρόβλεπτα γεγονότα. Ας δούμε όμως πόσο αιτιοκρατική είναι στην πραγματικότητα η θεώρηση της ιστορίας του Μαρξ. Αν στο έργο του υπήρχε μόνο η ιδέα ότι οι παραγωγικές δυνάμεις γεννούν συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις ,η απάντηση θα ήταν ξεκάθαρη. Αυτή η ιδέα ισοδυναμεί με απόλυτη αιτιοκρατία. Υπάρχει όμως κι ένα διαφορετικό ρεύμα σκέψης στα γραπτά του Μαρξ ,το οποίο δίνει προτεραιότητα στις κοινωνικές σχέσεις αντί στις παραγωγικές δυνάμεις. Η φεουδαρχία δεν έδωσε τη θέση της στον καπιταλισμό επειδή ο τελευταίος μπορούσε να προωθήσει πιο ικανοποιητικά τις παραγωγικές δυνάμεις ,αλλά επειδή οι φεουδαρχικές κοινωνικές σχέσεις στην ύπαιθρο εκτοπίστηκαν σταδιακά από καπιταλιστικές. Σύμφωνα με αυτή την εναλλακτική θεωρία ,τα ανθρώπινα όντα ,μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις και τους ταξικούς αγώνες συνιστούν πράγματι τους δημιουργούς της ιστορίας τους. Το θέμα με την ταξική πάλη είναι ότι η έκβαση της δεν μπορεί να προβλεφθεί ,οπότε η αιτιοκρατία δεν στηρίζεται πουθενά. Μπορείς πάντοτε να προβάλεις το επιχείρημα ότι η ταξική σύγκρουση είναι προκαθορισμένη. όμως αυτή η «αντικειμενική» σύγκρουση άλλοτε παίρνει τη μορφή ολοκληρωτικής πολιτικής μάχης κι άλλοτε όχι. Αν Ο Μαρξ ήταν ακραιφνής υποστηρικτής της αιτιοκρατίας ,θα ήταν και σε θέση να μας πει πότε και πώς θα εγκαθιδρυόταν ο σοσιαλισμός. «Η ιστορία» γράφει ο Μαρξ , «δεν κάνει τίποτα, δεν κατέχει κανένα τεράστιο πλούτο ,δε δίνει καμία μάχη. Ο άνθρωπος ο πραγματικά ζωντανός άνθρωπος ,τα κάνει όλα αυτά ,αυτός κατέχει και μάχεται. Η Ιστορία δε λειτουργεί ως υποκείμενο που χρησιμοποιεί τον άνθρωπο για να επιτύχει τους δικούς του σκοπούς ,η ιστορία δεν είναι τίποτα άλλο παρά δραστηριότητα του ανθρώπου που επιδιώκει τους σκοπούς του.»¹⁸⁹

¹⁸⁷ Eagleton T. ,2015,σελ.75-77

¹⁸⁸ Μαρξ Κ,1978^α,σελ.9

¹⁸⁹ Μαυροειδή Π.,(2013), <https://ilesxi.wordpress.com/2013/08/30/μαρξισμός-αιτιοκρατία-και-ελευθερία>

Η αστική πολιτική οικονομία κι όχι ο μαρξισμός ,θεωρεί ότι υφίστανται καθολικοί εξελικτικοί νόμοι. Μάλιστα ο ίδιος ο Μαρξ διαμαρτυρήθηκε ενάντια στη μομφή ότι επιζητούσε τη συνολική υπαγωγή της ιστορίας σε ένα και μοναδικό νόμο. «Η υλιστική μέθοδος μετατρέπεται στο αντίθετό της», επέμενε , «αν εκληφθεί όχι ως καθοδηγητική ερευνητική αρχή ,αλλά ως πατρών σύμφωνα με το οποίο κόβει και ράβει κανείς τα ιστορικά γεγονότα όπως τον βολεύει». Ελάχιστοι άνθρωποι βλέπουν την ανθρώπινη ιστορία ως εντελώς τυχαία. Αν δεν υπήρχαν κανονικότητες ή γενικά προβλέψιμες τάσεις στην κοινωνική ζωή, δεν θα είχαμε τη δυνατότητα σκόπιμης δράσης.

Συμπερασματικά, είναι φανερό ότι δεν ευσταθεί η άποψη ότι ο Μαρξ είναι θιασώτης της αιτιοκρατίας ,υπό την έννοια ότι αρνείται το ελεύθερο των ανθρώπινων πράξεων. Πιστεύει ξεκάθαρα στην ελευθερία και μιλάει συνέχεια ,για άτομα που μπορούσαν να έχουν πράξει διαφορετικά ανεξάρτητα από τους ιστορικούς περιορισμούς των επιλογών τους. Δεν παραλείπει μάλιστα να τονίσει την κεφαλαιώδη σημασία του θάρρους και της συνέπειας για την πολιτική νίκη και φαίνεται να αποδέχεται την αποφασιστική επιρροή των τυχαίων γεγονότων στις ιστορικές διεργασίες ,παραδείγματος χάριν, το 1849 η στρατευμένη εργατική τάξη της Γαλλίας αποδεκατίστηκε από χολέρα. Ο Μαρξ φλερτάρει με την ιδέα να θεμελιώσει την ιστορία στη φύση ,αλλά επίσης τονίζει το γεγονός ότι την πρώτη τη φτιάχνουμε ,ενώ τη δεύτερη όχι. Υπ' αυτή την έννοια η θεωρία του Μαρξ δεν είναι «τελεολογική». Οι τελεολογικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι κάθε ιστορική φάση προκύπτει νομοτελειακά από την προηγούμενη. Δεν διδάσκει αυτό ο Μαρξισμός. Το ότι ο καπιταλισμός μπορεί να χρησιμεύσει στη διαμόρφωση ενός βελτιωμένου μέλλοντος δεν σημαίνει πως υπάρχει γι αυτό το λόγο, ούτε πως προκύπτει από αυτόν ο σοσιαλισμός. Και το τέλος δεν είναι σε καμιά περίπτωση προδιαγεγραμμένο.¹⁹⁰

«...Ο Μαρξ ήταν υλιστής. Πίστευε ότι δεν υπάρχει τίποτα άλλο εκτός από ύλη. Δεν τον ενδιέφερε καθόλου η ανθρώπινη πνευματικότητα κι έβλεπε την ανθρώπινη συνείδηση απλώς ως αντανάκλαση του υλικού κόσμου....¹⁹¹»

Οι υλιστές φιλόσοφοι του Διαφωτισμού τον 18^ο αιώνα ,έβλεπαν τα ανθρώπινα όντα ως απλές μηχανικές λειτουργίες του υλικού κόσμου. Ωστόσο ο Μαρξ θεωρούσε αυτός το είδος σκέψης καθαρά ιδεολογικό. Η συλλογιστική αυτή απέδιδε στους ανθρώπους παθητικό ρόλο ,αφού εκλάμβανε τον ανθρώπινο νου ως άγραφο χαρτί στο οποίο αποτυπώνονται

¹⁹⁰ Eagleton T. ,2015, σελ. 77-91

¹⁹¹ Eagleton T.,2015, σελ.175

αισθητηριακές εντυπώσεις από τον εξωτερικό υλικό κόσμο , από τις οποίες ο νους σχηματίζει έπειτα τις ιδέες του. Με τον τρόπο αυτό ,τα ανθρώπινα όντα θα προόδευαν σταθερά προς μια κατάσταση κοινωνικής τελειότητας. Ο Μαρξ την είδε ως μορφή σκέψης στενά συνυφασμένη με τις τύχες της μεσαιάς τάξης .Το δικό του είδος υλισμού ,όπως αναπτύσσεται στις **,Θέσεις για τον Φόουερμπαχ**, ήταν πολύ διαφορετικό. Ο υλισμός του Μαρξ ξεκινούσε από την πραγματική κατάσταση των ανθρώπινων όντων κι όχι από κάποιο προς επίτευξη νεφελώδες ιδανικό.

Ο Μαρξ απέρριψε το παθητικό ανθρώπινο υποκείμενο του υλισμού της μεσαιάς τάξης και το αντικατέστησε με ένα ενεργητικό. Έθεσε ως ακρογωνιαίο λίθο της φιλοσοφίας την αρχή , ότι οι άνθρωποι είναι πρώτα από όλα δρώντα υποκείμενα. Είναι πλάσματα που μεταμορφώνουν τον εαυτό τους , μεταμορφώνοντας το υλικό περιβάλλον τους. Δεν αποτελούν τα πόνια της Ιστορίας ή της Ύλης ή του πνεύματος ,αλλά ενεργητικά αυτοκαθοριζόμενα όντα ,ικανά να δημιουργήσουν τη δική τους ιστορία. Μόνο μέσα από τη συλλογική πρακτική δραστηριότητα της πλειονότητας των ανθρώπων μπορεί να αλλάξουν πραγματικά οι ιδέες που καθοδηγούν τη ζωή μας. Υπ' αυτή την έννοια ο Μαρξ ήταν μάλλον αντιφιλόσοφος παρά φιλόσοφος. Ο Φόουερμπαχ ,από τον οποίο ο Μαρξ διδάχτηκε εν μέρει τον υλισμό του ,έγραφε ότι κάθε φιλοσοφία που θέλει να είναι αυθεντική πρέπει να ξεκινάει από το αντίθετό της ,τη μη φιλοσοφία. Σχολίασε επίσης ότι «ο άνθρωπος σκέφτεται ,όχι το εγώ ή η Λογική». Η ανθρώπινη συνείδηση με άλλα λόγια είναι σωματική ή μάλλον ότι συνιστά τον τρόπο με τον οποίο το σώμα παραμένει διαρκώς υπό μια έννοια ένα ατελές ,ανοικτό σύστημα ,πάντοτε ικανό για περισσότερη δημιουργική δραστηριότητα από αυτή που ίσως εκδηλώνει. Η σκέψη μας εκτείνεται στον χρόνο γιατί το ίδιο ισχύει και για το σώμα μας και τις αισθητηριακές μας αντιλήψεις μας.

Ο Μαρξ επέμενε ότι το αντικείμενο της γνώσης μας δεν είναι κάτι αιώνια παγιωμένο και δεδομένο. Είναι πιθανό να αποτελεί το προϊόν της δικής μας ιστορικής δραστηριότητας. Ο υλισμός του Μαρξ βρίσκεται στους αντίποδες αυτής της προσέγγισης των υλιστών ,που είχαν κατηγορηθεί ότι προσέγγιζαν τον κόσμο ως νεκρή ύλη χωρίς νόημα.

Ο υλισμός επιτρέπει τον ισχυρισμό ότι δεν μπορούμε να εμπιστευτούμε αυτή καθαυτή την εμπειρία μας, γύρω από την κοινωνική συνεργασία ή την αντίσταση του κόσμου στα εγχειρήματά μας.

Μας επιτρέπει παραδείγματος χάριν ,να δούμε πως οι διανοούμενοι που ξεκινούν από το νου ως ανεξάρτητο από το σώμα και πολύ συχνά καταλήγουν επίσης εκεί, «σκοντάφτουν» στο πως ο νους μας σχετίζεται με το σώμα μας αλλά και με τα σώματα των άλλων.

Κατά την άποψη του Μαρξ ,η σκέψη μας διαμορφώνεται καθώς επιδρούμε στον κόσμο κι η επίδραση αυτή είναι μια υλική αναγκαιότητα που καθορίζεται από τις σωματικές μας ανάγκες. Το «σκέπτεσθαι» αποτελεί λοιπόν υλική αναγκαιότητα. Υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στο σκέπτεσθαι και τις σωματικές ορμές , κάτι στο οποίο συμφωνούν ο Νίτσε κι ο Φρόιντ.

Η συνείδηση είναι το αποτέλεσμα μιας αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον εαυτό μας και το υλικό περιβάλλον.

Ο Μαρξ θεωρεί την ιδιαιτερότητα της ανθρώπινης φύσης απόλυτα συνυφασμένη με τον υλικό κόσμο ,αφού μόνο μετέχοντες σε αυτόν μπορούμε να ασκούμε τις δυνάμεις μας και να επιβεβαιώνουμε την πραγματικότητά τους. Η «αλλότητα» της πραγματικότητας ,η αντίστασή της στις επιδιώξεις μας σχετικά με αυτή ,γεννάει μέσα μας τη συναίσθηση του εαυτού μας. Η προσωπική μας ταυτότητα είναι κοινωνικό προϊόν. Αυτή η πραγματικότητα αποτελεί δικό μας έργο.¹⁹² Το να τη θεωρούμε κάτι φυσικό ή ανεξήγητο ,ανεξάρτητο από τη δική μας δραστηριότητα είναι αυτό που ο Μαρξ ονομάζει **αλλοτρίωση**. Σύμφωνα με τον Μαρξ ,γράφει ο γερμανός φιλόσοφος Γιούργκεν Χάμπερμας ,η αντικειμενικότητα του κόσμου «*θεμελιώνεται στη σωματική οργάνωση των ανθρώπινων όντων ,η οποία είναι προσανατολισμένη στη δράση*»¹⁹³

Κάποιοι ιδεαλιστές φιλόσοφοι αντιθέτως θεωρούν, ότι άλλο πράγμα είναι η ύλη κι άλλο το πνεύμα. Κατά τον Μαρξ το ίδιο το ανθρώπινο σώμα εν δράσει ,αποτελεί την άρνηση αυτής της διάσπασης. Γι' αυτό η πράξη αποτελεί υπόθεση νοημάτων ,αξιών ,σκοπών και προθέσεων. Είναι υποκειμενική ,όσο κι αντικειμενική. Φύση κι ιστορία αποτελούν ,κατά τον Μαρξ ,όψεις του ίδιου νομίσματος. Ικανοποιώντας λόγου χάριν κάποιες ανάγκες ,βρισκόμαστε να δημιουργούμε νέες. Μέσα σε όλη αυτή τη διαδικασία ,διαμορφώνεται κι εκλεπτύνεται η αισθητηριακή μας ζωή. Τα ζώα τα οποία δεν είναι ικανά για επιθυμία για πολυσύνθετη εργασία και για περίτεχνους τρόπους επικοινωνίας ,τείνουν να επαναλαμβάνονται. Η ζωή τους καθορίζεται από φυσικούς κύκλους. Δε διαμορφώνουν μια δική τους αφήγηση κάτι που ο Μαρξ ταυτίζει με την ελευθερία. Η ειρωνεία εν προκειμένω έγκειται στο γεγονός ότι παρ' όλο που η εν λόγω αυτοδιάθεση αποτελεί ουσιώδες ανθρώπινο

¹⁹² Eagleton T.,2015,σελ.182-184

¹⁹³ Χάμπερμας Γ. ,1993 ,σελ.35

προνόμιο ,η μεγάλη πλειονότητα των ανθρώπων δεν κατάφερε να την ασκήσει. Αντιθέτως πολλών οι ζωές καθορίστηκαν από τους θλιβερούς ιστορικούς κύκλους της ταξικής κοινωνίας. Το έργο του Μαρξ αφορά ,το γιατί συνέβησαν έτσι τα πράγματα και πως μπορεί να διορθωθούν.¹⁹⁴

«...κατά την κοινωνική παραγωγή της ύπαρξής τους οι άνθρωποι εντάσσονται πάντοτε σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο σχέσεων που είναι ανεξάρτητες από τη βούλησή τους. Πρόκειται για σχέσεις παραγωγής ,οι οποίες ταιριάζουν στο εκάστοτε δεδομένο στάδιο ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών δυνάμεων. Το σύνολο αυτών των σχέσεων παραγωγής συνιστά την οικονομική δομή της κοινωνίας το πραγματικό θεμέλιο επάνω στο οποίο δημιουργείται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στο οποίο αντιστοιχούν συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης.

Karl Marx, A Contribution to the Critique of Political Economy , σελ.182 ¹⁹⁵

Η θεωρία περί βάσης κι εποικοδομήματος είναι μια από αυτές που γνώρισε σφοδρή κριτική στον μαρξιστικό χώρο. Ο Αλτούσερ κι ο Πουλαντζάς ήταν δύο από τους κύριους επικριτές του Μαρξ ,ως υπέρμαχοι του δομικού μαρξισμού. Ο Eagleton προσπαθεί παρακάτω να αποκρούσει αυτές τις επικρίσεις. Όταν ο Μαρξ αναφέρεται στη συνείδηση ,δεν εννοεί πάντοτε τις ιδέες και τις αξίες που είναι σύμφυτες με τις καθημερινές δραστηριότητές μας. Ορισμένες φορές εννοεί πιο επίσημα συστήματα εννοιών : το δίκαιο ,την επιστήμη ,την πολιτική κτλ., και υποστηρίζει ότι σε τελική ανάλυση αυτές οι μορφές σκέψης καθορίζονται από την κοινωνική πραγματικότητα .Σ' αυτό μάλιστα συνίσταται το δόγμα, περί βάσης κι εποικοδομήματος. Λέγοντας ο Μαρξ «οικονομική δομή» ή «βάση» εννοεί τις δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής ,λέγοντας «εποικοδόμημα» ,εννοεί θεσμούς σαν το κράτος ,το δίκαιο ,την πολιτική ,τη θρησκεία ή αλλιώς το ταξικό σύστημα.

Η λειτουργία των θεσμών αυτών συνίσταται στην υποστήριξη της βάσης δηλαδή του κρατούντος ταξικού συστήματος. Κάποιοι από αυτούς ,όπως η κουλτούρα και η θρησκεία ,επιτελούν τη λειτουργία τους ως επί το πλείστον παράγοντας ιδέες που νομιμοποιούν το σύστημα. Αυτό είναι γνωστό ως ιδεολογία. «Οι ιδέες της άρχουσας τάξης» γράφει ο Μαρξ

¹⁹⁴ Eagleton T.,2015,σελ.185-187

¹⁹⁵ Marx K.(1999), σελ.182

https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Contribution_to_the_Critique_of_Political_Economy.pdf

στη Γερμανική Ιδεολογία , «αποτελούν σε κάθε εποχή τις άρχουσες ιδέες». Θα ήταν άκρως ιδιόρρυθμη μια ακμάζουσα φεουδαρχική κοινωνία στην οποία θα κυκλοφορούσαν κυρίως σφόδρα αντιφεουδαρχικές ιδέες. Όπως είδαμε ο Μαρξ πίστευε ότι εκείνοι που ελέγχουν την υλική παραγωγή ,ελέγχουν κατά κανόνα και την πνευματική παραγωγή. Σήμερα όπου τα ΜΜΕ έχουν κυρίαρχη θέση ,η άποψη του Μαρξ είναι ακόμη πιο πειστική.

Το μοντέλο της «βάσης» και του «εποικοδομήματος» κατακρίνεται ως υπερβολικά στατικό. Ο Μαρξ δεν εννοεί ότι υπάρχουν δύο εντελώς ξεχωριστές σφαίρες κοινωνικής ζωής. Μπορεί η βάση να γεννάει το εποικοδόμημα ,αλλά και το εποικοδόμημα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην επιβίωση και την αναπαραγωγή της βάσης. Χωρίς την υποστήριξη του κράτους ,του νομικού συστήματος , των πολιτικών κομμάτων και των ΜΜΕ ,το σημερινό σύστημα ιδιοκτησίας θα ήταν ίσως πιο επισφαλές. Κατά τη γνώμη του Μαρξ, αυτή η αλληλεξάρτηση ήταν ακόμη πιο έκδηλη στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, όπου το δίκαιο ,η θρησκεία ,η πολιτική ,η οικογενειακή συγγένεια και το κράτος διαδραμάτιζαν ζωτικό ρόλο στην υπόθεση της υλικής παραγωγής. Η βάση είναι πιο σημαντική ,θα έλεγαν οι μαρξιστές, υπό την έννοια ότι οι αληθινά κοσμογονικές ιστορικές αλλαγές οφείλονται κατά κύριο λόγο στις υλικές δυνάμεις, όχι στις ιδέες και τις πεποιθήσεις.

Οι ιδέες κι οι πεποιθήσεις μπορεί να έχουν τρομερή επιρροή ,όμως οι υλιστές προβάλλουν το επιχείρημα ότι αυτές αποκτούν αληθινά ιστορική δύναμη μόνο όταν είναι εναρμονισμένες με ισχυρά υλικά συμφέροντα. Σίγουρα πάντως η βάση και το εποικοδόμημα δεν περιλαμβάνουν όλη την ανθρώπινη ύπαρξη. Αναρίθμητα «πράγματα» δεν ανήκουν ούτε στην υλική παραγωγή ούτε στο λεγόμενο εποικοδόμημα.

Η λέξη «εποικοδόμημα» μας προσκαλεί να τοποθετήσουμε μια πρακτική σ' ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Πρόκειται για σχεσιακό όρο ο οποίος ρωτάει τι λειτουργία επιτελεί ένα είδος δραστηριότητας σε σχέση με ένα άλλο. Όπως υποστηρίζει ο Τζ. Κοέν ,εξηγεί ορισμένους μη οικονομικούς θεσμούς υπό το πρίσμα της οικονομίας. Το ζήτημα κατά τον Μαρξ είναι ότι αν εξετάσουμε το δίκαιο ,την πολιτική ,τη θρησκεία ,την εκπαίδευση και την κουλτούρα των ταξικών κοινωνιών ,θα ανακαλύψουμε ότι όλα αυτά δρουν ως επί το πλείστον ενισχυτικά προς την εκάστοτε κρατούσα κοινωνική τάξη πραγμάτων.Το μοντέλο βάσης – εποικοδομήματος είναι κάθετο. Ωστόσο μπορεί κανείς να το σκεφτεί και οριζόντια. Έτσι, η βάση μπορεί να θεωρηθεί το εξωτερικό όριο των πολιτικών δυνατοτήτων. Προβάλλει την έσχατη αντίσταση στις απαιτήσεις μας. –αρνείται να ενδώσει ,ακόμη κι όταν έχει επιτευχθεί κάθε άλλο είδος μεταρρύθμισης. Άρα το μοντέλο έχει πολιτική σημασία. Διδάσκει κάποιον που θεωρεί ότι η ριζική κοινωνική αλλαγή μπορεί να πραγματοποιηθεί απλά μέσω της

αλλαγής των ιδεών των ανθρώπων ή μέσω της δημιουργίας ενός καινούριου πολιτικού κόμματος πως αυτά τα πράγματα μπορεί μεν να παίζουν συχνά κρίσιμο ρόλο αλλά δεν αποτελούν τους καθοριστικούς παράγοντες στη ζωή των ανθρώπων.

«Η κεφαλαιοκρατική παραγωγή δεν είναι μόνο παραγωγή εμπορευμάτων, είναι στην ουσία παραγωγή υπεραξίας. Ο εργάτης δεν παράγει για τον εαυτό του, αλλά για το κεφάλαιο. Γι' αυτό δεν είναι πια αρκετό ότι γενικά παράγει. Πρέπει να παράγει υπεραξία. Παραγωγικός είναι μονάχα ο εργάτης εκείνος, που παράγει υπεραξία για τον κεφαλαιοκράτη ή που εξυπηρετεί την αυτοαξιοποίηση του κεφαλαίου. Αν έχουμε το δικαίωμα να διαλέξουμε ένα παράδειγμα έξω από τη σφαίρα της υλικής παραγωγής, τότε ένας δάσκαλος είναι παραγωγικός εργάτης, όταν, όχι μόνο επεξεργάζεται παιδικά κεφάλια, μα τσακίζεται κι ο ίδιος στη δουλειά για να πλουτίζει ο επιχειρηματίας. Η έννοια λοιπόν του παραγωγικού εργάτη καθόλου δεν περικλείνει μονάχα μια σχέση ανάμεσα στη δράση και στο ωφέλιμο αποτέλεσμα, ανάμεσα στον εργάτη και στο προϊόν εργασίας, αλλά περικλείνει και μια σχέση παραγωγής ειδικά κοινωνική, που έχει γεννηθεί ιστορικά και βάζει στον εργάτη τη σφραγίδα του άμεσου μέσου αξιοποίησης του κεφαλαίου»

Καρλ Μαρξ Το Κεφάλαιο τ.α σελ.525

Καρλ Μαρξ ,Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο ,σελ.67

Η μεγαλύτερη κριτική που έχει δεχτεί η θεωρία του Μαρξ ,όσο αναφορά την επικαιρότητα της , είναι η εμμονή του με την κοινωνική τάξη. Συγκεκριμένα οι μαρξιστές δεν έχουν αντιληφθεί ότι το κοινωνικό τοπίο είναι αγνώριστο σε σχέση με την εποχή κατά την οποία έγραφε ο Μαρξ. Η εργατική τάξη , για την οποία τρέφουν τη φαντασίωση ότι θα φέρει το σοσιαλισμό, έχει εξαφανιστεί σχεδόν χωρίς να αφήσει ίχνος. Στο σημερινό κόσμο η κοινωνική τάξη παίζει όλο και μικρότερο ρόλο ,ενώ παρατηρείται όλο και μεγαλύτερη κοινωνική κινητικότητα .Η Ταξική πάλη αποτελεί τόσο παρωχημένο θέμα συζήτησης όσο το κάψιμο αιρετικών στην πυρά. Ο επαναστατικός εργάτης ,όπως κι ο διεστραμμένος καπιταλιστής με το υψηλό καπέλο ,είναι αποκύημα της φαντασίας του Μαρξ.¹⁹⁶ Ισχύουν όμως οι παραπάνω επικρίσεις;

Εξετάζοντας τον κόσμο σήμερα καταλήγουμε σε τρεις βασικές παραδοχές. **Η πρώτη** είναι ότι η φύση του κεφαλαίου μετασχηματίστηκε πλήρως ,αλλά η συνολική του σημασία ελάχιστα άλλαξε.¹⁹⁷ **Η δεύτερη** είναι ότι βιώνουμε το μεγαλύτερο κι εντονότερο από κάθε

¹⁹⁶ .Eagleton T.,2015,σελ.213

¹⁹⁷ Pikety T.,2015,σελ.176

άλλη εποχή κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής, αφού η παραγωγή του κάθε εργάτη σε οποιοδήποτε τμήμα οποιοδήποτε εργοστασίου δεν εξαρτάται μόνο από την εργασία του ίδιου ή των συναδέρφων του στο ίδιο τμήμα ή κι αυτών στα υπόλοιπα τμήματα της επιχείρησης. Η παραγωγή του εργοστασίου συνολικά εξαρτάται από την παραγωγή άλλων επιχειρήσεων ,που πολλές φορές βρίσκονται σε άλλες χώρες ή και σε άλλες ηπείρους, που το προμηθεύουν με μέσα παραγωγής ,με πρώτες ύλες ,με εφόδια ,με εργαλεία, με καύσιμα, εξαρτάται από τις τράπεζες ή τις επιχειρήσεις πώλησης των προϊόντων της παραγωγής του ,εξαρτάται τελικά από τη δουλειά χιλιάδων κι εκατομμυρίων εργατών . Το τελικό αποτέλεσμα είναι να επέρχεται ένας καταμερισμός της εργασίας σε κοινωνικό επίπεδο και κατά συνέπεια η παραγωγή να αποκτά έναν ολόπλευρο κοινωνικό χαρακτήρα.¹⁹⁸

Η τρίτη είναι ότι όταν αυξάνει το κεφάλαιο ,αυξάνει η μάζα της μισθωτής εργασίας ,αυξάνει ο αριθμός των μισθωτών εργατών, με μια λέξη: απλώνεται η κυριαρχία του κεφαλαίου πάνω σε μεγαλύτερη μάζα από άτομα.»¹⁹⁹

Η σχέση λοιπόν ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία ,είναι ο άξονας που γύρω του περιστρέφεται ολόκληρο το σημερινό μας κοινωνικό σύστημα ,όπως έγραφε ο Ένγκελς στην εφημερίδα Ντεμοκράτιες Βόχενμπλατ το 1868.

Η ερώτηση σχετικά με την παραγωγική και τη μη-παραγωγική εργασία πρέπει να αντιμετωπιστεί ως μια ερώτηση σχετικά με την καπιταλιστική παραγωγή: *Τι είναι παραγωγικό για τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής ;*

Όταν η ερώτηση τίθεται κατ' αυτόν τον τρόπο, η απάντηση είναι μάλλον απλή: παραγωγικές είναι όλες οι μορφές της εργασίας που παράγουν υπεραξία, με άλλα λόγια, κάθε εργασία που ανταλλάσσεται με (μεταβλητό) κεφάλαιο και ως εκ τούτου παράγει κέρδος για το κεφάλαιο.²⁰⁰ Όπως το θέτει ο Μαρξ : *«Μια που ο άμεσος σκοπός και το βασικό προϊόν της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η υπεραξία (...) ο εργάτης είναι παραγωγικός όταν επιτελεί παραγωγική εργασία και η εργασία είναι παραγωγική, όταν δημιουργεί άμεσα υπεραξία, δηλαδή όταν αξιοποιεί το κεφάλαιο. Χρειάζεται όλη η αστική στενοκεφαλιά, που θεωρεί την καπιταλιστική μορφή της παραγωγής σαν την απόλυτη μορφή της, άρα σαν τη μοναδική φυσική μορφή της παραγωγής για να μπερδέψει την ερώτηση, τι είναι παραγωγική εργασία και παραγωγικός εργάτης από τη σκοπιά του κεφαλαίου, με την ερώτηση τι είναι παραγωγική*

¹⁹⁸ Μπογιόπουλος Ν.,2011 ,σελ.28-29

¹⁹⁹ Μαρξ Κ. ,1977,σελ.67

²⁰⁰ Σωτηρόπουλου Δ., Μηλιού Γ. και Λαπατσιώρα Σ.,2013,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29

εργασία γενικά και επομένως να ικανοποιηθεί με την ταυτολογική απάντηση, ότι κάθε εργασία είναι παραγωγική, όταν γενικά παράγει, όταν απολήγει σε ένα προϊόν ή κάποια αξία χρήσης, γενικά σε ένα αποτέλεσμα»²⁰¹

Θα θέλαμε να επιμείνουμε σε ένα σημείο, το οποίο διατυπώνεται σαφώς στην ανάλυση του Μαρξ. Κάθε καπιταλιστική επιχείρηση είναι ταυτόσημη με οποιαδήποτε άλλη, ως ο τόπος της δραστηριότητας που δημιουργεί χρήμα, ως αξία σε κίνηση, χρήμα σε κίνηση. Οι αξίες χρήσης που εμπλέκονται στη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου είναι μόνο μέσα για την επίτευξη ενός στόχου ο οποίος δεν εξαρτάται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Κάθε καπιταλιστής είναι πάντα την ίδια στιγμή και «χρηματιστής» και «έμπορος» (ο οποίος ως ιδιοκτήτης και διαχειριστής χρήματος αγοράζει εμπορεύματα [που αποτελούν εισροές της επιχείρησης: μέσα παραγωγής και εργατική δύναμη], προκειμένου να πωλήσει εμπορεύματα [την παραγόμενη εκροή ή προϊόν]), και «μάνατζερ» μιας εργασιακής και παραγωγικής διαδικασίας, η οποία καθιστά δυνατή την αποτελεσματικότητα της «εμπορικής» διαδικασίας. Η παραγωγική διαδικασία δημιουργεί μια τέτοια τιμή για τον όγκο των εμπορευμάτων που πωλούνται (εκροή της επιχείρησης), η οποία δεν είναι μόνο υψηλότερη από τις δαπάνες για τα αγαθά που αγοράζονται (εισροές της επιχείρησης), κατά την ίδια χρονική περίοδο, αλλά είναι, επίσης, τόσο υψηλότερη, ώστε να εξασφαλίζεται η «μέση» προσαύξηση της ποσότητας χρήματος που προκατέβαλε η επιχείρηση κατά την έναρξη της όλης διαδικασίας (ένα μέσο ποσοστό κέρδους). Η παραπάνω ανάλυση σημαίνει ότι κάθε καπιταλιστική επιχείρηση, ανεξάρτητα από τον οικονομικό τομέα στον οποίο δραστηριοποιείται (πρωτογενή, δευτερογενή, κυκλοφορία, χρηματοπιστωτικό τομέα) είναι εξίσου μια διαδικασία αγοράς εμπορευμάτων («δημιουργία κόστους»), δηλαδή μέσω παραγωγής και εργασιακής δύναμης, με σκοπό την πώληση εμπορευμάτων διαφορετικής μορφής και αξίας χρήσης (συμπεριλαμβανομένων των *sui generis* χρηματοπιστωτικών εμπορευμάτων). Πρόκειται για μια διαδικασία ενοποίησης της παραγωγής και της κυκλοφορίας της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής ως ολότητας. Όπως γράφει ο Μαρξ στα Grundrisse:

«Ωστόσο, στο μέτρο που η ίδια η κυκλοφορία δημιουργεί κόστη και απαιτεί υπερεργασία, εμφανίζεται η ίδια να περιλαμβάνεται στην παραγωγική διαδικασία [...] η κυκλοφορία εμφανίζεται σαν συνθετικό στοιχείο της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας»²⁰²

Ας περάσουμε τώρα στο θέμα της ύπαρξης κοινωνικών τάξεων. Η κοινωνική τάξη κατά τον Μαρξ, όπως η αρετή κατά τον Αριστοτέλη, δεν είναι θέμα του πώς αισθάνεσαι, αλλά του

²⁰¹ Μαρξ Κ., 1983, σελ. 128-129

²⁰² Μαρξ Κ., 1990, σελ. 397

τι κάνεις. Εξαρτάται από τη θέση την οποία κατέχεις μέσα σ' ένα συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής ,αυτοαπασχολούμενος ,μισθωτής αγρότης ,πωλητής της εργατικής σου δύναμης ,μικροιδιοκτήτης κτλ.

Κατά τον Πέρρυ Άντερσον ,το είδος των ανθρώπων που έχουν περιγραφεί αλησμόνητα από μυθιστοριογράφους σαν τον Μαρσέλ Προύστ και τον Τόμας Μαν δεν υπάρχει πια. «Σε γενικές γραμμές ,η μεσοαστική τάξη όπως την ήξερε ο Μπωντλέρ κι ο Μαρξ ,ο Ίψεν κι ο Ρεμπό ,ο Γκροτς κι ο Μπρεχτ ή ακόμα ο Σατρ κι ο Ο' Χάρα ,αποτελούν παρελθόν. Στη θέση αυτού του στέρεου αμφιθεάτρου βρίσκεται ένα ενυδρείο ρευστών ,φευγαλέων μορφών-οι παραγωγοί ,οι διευθυντές ,οι επίτροποι κι οι θυρωροί, οι διαχειριστές κι οι κερδοσκόποι του σύγχρονου κεφαλαίου: παράγοντες ενός νομισματικού συστήματος που δεν γνωρίζει ούτε κοινωνικές μονιμότητες ούτε σταθερές ταυτότητες.»²⁰³ Η κοινωνική τάξη αλλάζει διαρκώς σύνθεση. Ωστόσο αυτό δε σημαίνει ότι εξαφανίζεται χωρίς να αφήνει ίχνη. Εκ φύσεως ο καπιταλισμός ανατρέπει διακρίσεις ,καταλύει ιεραρχίες και συνδυάζει μεταξύ τους τις πιο ποικίλες μορφές κοινωνικής ζωής. Δεν πρέπει λοιπόν να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι ο προηγμένος καπιταλισμός τρέφει αυταπάτες αταξικότητας. Πρόκειται για εγγενές χαρακτηριστικό του καπιταλισμού.

Σε ένα παγκόσμιο σύστημα στο πλαίσιο του οποίου οι διακρίσεις με βάση τον πλούτο και την εξουσία είναι πιο έντονες από ποτέ,μπορεί σε ορισμένους τομείς της οικονομίας οι παλαιού τύπου ιεραρχίες να έχουν δώσει τη θέση τους σε αποκεντρωμένες ,δικτυακές ,ομαδοκεντρικές, πληροφοριακά πλούσιες μορφές οργάνωσης. Το κεφάλαιο όμως παραμένει συγκεντρωμένο σε λιγότερα χέρια από ποτέ ,ενώ τα πλήθη των ενδεών και των απόκληρων μεγαλώνουν ώρα με την ώρα. Για παράδειγμα οι φτωχοί των πόλεων αποτελούν τουλάχιστον το μισό πληθυσμό της υφηλίου.²⁰⁴ Ο Μαρξισμός περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη πολιτική θεωρία ,επιζητεί τη δίκαιη αξιολόγηση του καπιταλισμού ,αντί να αφεθεί στην απερίσκεπτη εξύμνηση ή την απόλυτη καταδίκη του. Η ταξική ιστορία επρόκειτο να αξιοποιηθεί ,όχι απλά να απορριφθεί. Για τον Μαρξισμό ο αποφασιστικός ρόλος της εργατικής τάξης έγκειται στη θέση της στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Μόνο όσοι βρίσκονται μέσα στο εν λόγω σύστημα ,εξοικειωμένοι με τις λειτουργίες του ,οργανωμένοι από αυτό έτσι ώστε να αποτελούν μια εξειδικευμένη, πολιτικά συνειδητοποιημένη συλλογική δύναμη ,απαραίτητη για την επιτυχημένη λειτουργία του κι ωστόσο αντίπαλή του λόγω του υλικού συμφέροντος της, μπορούν να το ανατρέψουν και να αναλάβουν τα ηνία της

²⁰³ Anderson P., 1998,σελ.85

<https://www.questia.com/library/3690420/the-origins-of-postmodernity>

²⁰⁴ Davis M.,2006,σελ.25, http://rebels-library.org/files/planet_of_slums.pdf

εξουσίας προς όφελος όλων.²⁰⁵ Η προσήλωση του Μαρξ στην εργατική τάξη- μακράν η πλειοψηφία του πληθυσμού σήμερα -είναι αδιαχώριστη από το βαθύ σεβασμό του για τη δημοκρατία. Της αποδίδει τέτοια σπουδαιότητα γιατί τη βλέπει ως φορέα μιας καθολικής χειραφέτησης: «...πρέπει να συγκροτηθεί μια κοινωνική τάξη με ριζοσπαστικές αλυσίδες , μια κοινωνική τάξη στην κοινωνία των πολιτών η οποία δεν θα είναι μια κοινωνική τάξη της κοινωνίας των πολιτών ,μια κοινωνική τάξη της κοινωνίας των πολιτών, μια κοινωνική τάξη που θα συνιστά τη διάλυση όλων των κοινωνικών τάξεων ,μια κοινωνική σφαίρα που θα έχει καθολικό χαρακτήρα λόγω της καθολικότητας των δεινών της κι η οποία δε θα διεκδικήσει μια μερική επανόρθωση ,αφού το κακό που υφίσταται δεν αποτελεί μερικό κακό αλλά γενικά κακό. Πρέπει να συγκροτηθεί μια κοινωνική σφαίρα που δεν θα διεκδικήσει καμιά παραδοσιακή κοινωνική θέση ,αλλά μια ανθρώπινη κοινωνική σχέση, η οποία θα έχει υποστεί εν ολίγοις ολοκληρωτική απώλεια της ανθρωπιάς κι η οποία μπορεί να λυτρωθεί ,μόνο μέσα από μια ολοκληρωτική λύτρωση της ανθρωπιάς. Αυτή η διάλυση της κοινωνίας ,ως μερική κοινωνική τάξη ,είναι το προλεταριάτο...»²⁰⁶

Ο Μαρξ θεωρεί την εργατική τάξη ως επιμέρους κοινωνική ομάδα, επειδή η εργατική τάξη δεν έχει κανένα πραγματικό συμφέρον στο πλαίσιο της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων, είναι εν μέρει αόρατη μέσα σε αυτή και για αυτό πρέπει να προδιαγράψει ένα εναλλακτικό μέλλον. Η εργατική τάξη αποτελεί τη «διάλυση» της κοινωνίας ως άρνησή της ,αφενός γιατί δεν μπορεί να βρει θέση κι αφετέρου υπό μια πιο θετική έννοια αποτελεί την κοινωνική τάξη που όταν έρθει στην εξουσία θα καταλύσει ολοκληρωτικά την ταξική δομή της κοινωνίας.

Ίδού λοιπόν η ειρωνεία ή αντίφαση : μόνο διαμέσου της κοινωνικής τάξης μπορούμε να υπερβούμε την κοινωνική τάξη. Ο ίδιος Μαρξ φαίνεται να θεωρούσε την κοινωνική τάξη ,μορφή αλλοτρίωσης. Η απρόσωπη κατηγοριοποίηση των ανθρώπων απλώς ως «εργατών» ή «καπιταλιστών» θάβει τη μοναδική ατομικότητά του. Πρόκειται όμως για μια αλλοτρίωση που μπορεί να καταπολεμηθεί μόνο εκ των έσω.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι το πρώτο προλεταριάτο δεν ήταν άντρες εργάτες. Ήταν γυναίκες κατώτερης κοινωνικής τάξης στην αρχαία κοινωνία. Η λέξη «προλεταριάτο μας έρχεται από τη λατινική λέξη “proles” ,που σημαίνει «απόγονος» κι αναφερόταν στα άτομα που ήταν τόσο φτωχά ,ώστε δεν μπορούσαν να προσφέρουν στο κράτος καμιά υπηρεσία εκτός από την κυοφόρηση νέων πολιτών.

²⁰⁵ Eagleton T.,2015 ,σελ.218-221

²⁰⁶ Marx K.,1970,σελ.219

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/ch01.htm>

Την εποχή του Μαρξ ,η πολυπληθέστερη ομάδα μισθωτών εργαζομένων ,δεν ήταν η βιομηχανική εργατική τάξη ,αλλά οι οικιακοί υπηρέτες ,στην πλειονότητά τους γυναίκες. Όποιος λοιπόν φαντάζεται στερεοτυπικά την εργατική τάξη θα σαστίσει ε τον ισχυρισμό του Ντέιβιντ Χάρβεϋ ότι «το παγκόσμιο προλεταριάτο είναι μακράν πολυπληθέστερο από ποτέ»²⁰⁷ Αν η εργατική τάξη σημαίνει εργοστασιακοί εργάτες ,τότε έχει πράγματι συρρικνωθεί πολύ στις προηγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες ,αν κι αυτό οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι αρκετά μεγάλο ποσοστό της συγκεκριμένης εργασίας έχει εξαχθεί σε πιο φτωχές περιοχές του πλανήτη. Ωστόσο ακόμη κι όταν η Μεγάλη Βρετανία αποτελούσε το εργοστάσιο του πλανήτη ,ο αριθμός των βιομηχανικών εργατών ήταν μικρότερος από τον αριθμό των απασχολούμενων σε εργατικές εργασίες. Η τάση να μειώνεται η χειρονακτική εργασία και να αυξάνεται η υπαλληλική δεν είναι καθόλου «μετανεωτεριστικό» φαινόμενο. Εμφανίζεται ήδη από τις αρχές του εικοστού αιώνα.²⁰⁸

Ο ίδιος ο Μαρξ όπως είδαμε και παραπάνω δεν ταύτιζε τη χειρονακτική εργασία με την εργατική τάξη. Οι πρόθυμοι αγγελιοφόροι του υποτιθέμενου θανάτου της εργατικής τάξης χουν κάνει μεγάλο ντόρο γύρω από την τεράστια ανάπτυξη των τομέων των υπηρεσιών ,της πληροφορικής και των επικοινωνιών. Η μετάβαση από τον βιομηχανικό στον «όψιμο» , «καταναλωτικό» , «μεταβιομηχανικό» ή «μετανεωτεριστικό» καπιταλισμό έχει πράγματι επιφέρει ορισμένες αξιοσημείωτες αλλαγές. Είδαμε όμως επίσης ότι δεν έχει μεταβάλλει στο παραμικρό την ουσιαστική φύση των καπιταλιστικών σχέσεων ιδιοκτησίας. Από την άλλη είναι αλήθεια ότι έχουν αυξηθεί σε τεράστιο βαθμό οι θέσεις εργασίας που έχουν τεχνική,διοικητική και διαχειριστική φύση ,καθώς ο καπιταλισμός αναπτύσσει την τεχνολογία του για να παράγει περισσότερα αγαθά από ένα πολύ πιο ολιγάριθμο σώμα εργαζομένων .Ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ο Μαρξ γράφει για τον «συνεχώς αυξανόμενο μέγεθος των μεσαίων τάξεων» και ψέγει την ορθόδοξη πολιτική οικονομία για την παράβλεψη αυτού του γεγονότος. Ο Μαρξ εκτός των άλλων είχε αντιληφθεί το γεγονός ότι η καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής είχε ήδη αρχίσει να αφομοιώνει ολοένα και περισσότερη τεχνική και επιστημονική εργασία. Στο **Grundrisse** μιλάει για «γενική

²⁰⁷ Harvey D.,1998,σελ.68 http://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5697/2593#.VsXgmssat_c

²⁰⁸ German L. ,2010 , <http://www.counterfire.org/theory/56-the-working-class/6750-a-question-of-class-how-workers-can-change-the-world>

κοινωνική γνώση που γίνεται άμεσα παραγωγική δύναμη» ,φράση που μπορεί να προαναγγέλλει αυτό που σήμερα ονομάζουμε «κοινωνία της πληροφορίας».²⁰⁹

Συμπερασματικά κι αφού ευτυχώς το καθετί, έχει πολλαπλές αναγνώσεις ,η διεύρυνση του τεχνικού τομέα έχει συνοδευτεί από μια σύγχυση προοδευτικά των ορίων ανάμεσα στην εργατική τάξη και τη μεσαία τάξη. Οι νέες τεχνολογίες της πληροφορίας έχουν επιφέρει την εξαφάνιση πολλών παραδοσιακών επαγγελμάτων. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ,όπως το θέτει κι ο Π.Αντερσον «οι μεσαίες τάξεις ανακαλύπτουν εκ νέου τις συνθήκες από τις οποίες υπέφερε το προλεταριάτο του 19^{ου} αιώνα ,δηλαδή την οικονομική ανασφάλεια χωρίς περιουσιακά στοιχεία» .Μπορούμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι η εργατική τάξη περιλαμβάνει ένα τεράστιο ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού. ²¹⁰

Η αμφιθυμία στα γραπτά του Μαρξ δεν αφορά αποκλειστικά και μόνο το θέμα της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας στον καπιταλισμό. Στα ώριμα γραπτά του Μαρξ συνυπάρχουν στην πραγματικότητα δύο θεωρητικοί λόγοι, ο καθένας από τους οποίους είναι ασυμβίβαστος με τον άλλο. Από τη μία πλευρά, υπάρχει το θεωρητικό σύστημα που ονόμασε «κριτική της πολιτικής οικονομίας» (και περιλαμβάνει τη χρηματική θεωρία της αξίας και του κεφαλαίου). Από την άλλη πλευρά, συναντάμε μια εξελιγμένη εκδοχή της κλασικής (κυρίως ρικαρδιανής) πολιτικής οικονομίας της αξίας ως «δαπανώμενης εργασίας», η οποία συναντάται κυρίως σε τμήματα του 3ου τόμου του *Κεφαλαίου* και σε άλλα σημεία των χειρόγραφων της περιόδου 1861-65. Με άλλα λόγια, τα γραπτά του Μαρξ έχουν δύο ψυχές και οι λογαριασμοί του με την κλασική πολιτική οικονομία δεν έχουν διευθετηθεί οριστικά. Η ύπαρξη αυτών των εννοιολογικών αντιφάσεων στα γραπτά του Μαρξ έχει προκαλέσει την ύπαρξη διαφορετικών τάσεων μεταξύ των μαρξιστών. Το γεγονός αυτό αντανακλά τη δυσκολία, αλλά, επίσης, τη σημασία και το εύρος της θεωρητικής επανάστασης του Μαρξ και αποτελεί κοινό στοιχείο κάθε θεωρητικής ρήξης του είδους (ακόμη και στις φυσικές επιστήμες), δηλαδή κάθε προσπάθειας δημιουργίας μιας νέας επιστήμης, στη βάση της κριτικής ενός ισχυρά εδραιωμένου συστήματος σκέψης. Σε ορισμένες αναφορές στα κείμενά του για το ζήτημα της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, ο Μαρξ φαίνεται να έχει προσωρινά «κληρονομήσει» από τους κλασσικούς οικονομολόγους ένα στοιχείο της φυσιοκρατικής θεωρίας, το οποίο είναι πολύ συχνά παρόν στις αναλύσεις τους. Σύμφωνα με αυτό, η καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής αξίας (και υπεραξίας) μπορεί να λάβει χώρα

²⁰⁹ Eagleton T. ,2015, σελ.224-234

²¹⁰ Anderson P. ,2007,σελ.29 <http://newleftreview.org/authors/perry-anderson>

μόνο όταν δημιουργεί μια απτή αξία χρήσης, ένα φυσικά απτό προϊόν!²¹¹ Χαρακτηριστικά αναφέρει: «...η καπιταλιστική παραγωγή, η διαδικασία αξιοποίησης, είναι παραγωγική μόνο αν καταλήγει στη δημιουργία απτών υλικών προϊόντων. Συνεπώς, η εργασία δεν μπορεί να νοηθεί ως παραγωγική στον τομέα υπηρεσιών, ιδιαίτερα στο εμπόριο και στη χρηματοπιστωτική σφαίρα. Σε αυτό το μέρος του έργου του ο Μαρξ τηρεί αποστάσεις από τη δική του ανάλυση, που υποστηρίζει ότι το κεφάλαιο είναι «αυτοαξιοποιούμενη αξία», ανεξάρτητα από τον οικονομικό τομέα ή τον κλάδο δραστηριοποίησής του, και δηλώνει ότι «στο προτσές της κυκλοφορίας δεν παράγεται καμιά αξία, επομένως και καμιά υπεραξία» Ως εκ τούτου, «επειδή ο έμπορος σαν απλός πράκτορας της κυκλοφορίας δεν παράγει ούτε αξία ούτε υπεραξία [...] έτσι και οι μισθωτοί που απασχολούνται από αυτόν στις ίδιες λειτουργίες, δεν μπορούν να δημιουργούν γι' αυτόν άμεσα υπεραξία»²¹².

Εκείνο όμως που είναι πιο σημαντικό να τονιστεί είναι το γεγονός ότι πολλοί μαρξιστές συμπεριφέρονται σαν να αγνοούν τις αντιφάσεις στο έργο του Μαρξ, και περαιτέρω, ότι οι περισσότεροι από αυτούς παρουσιάζουν τον δεύτερο θεωρητικό λόγο του Μαρξ (το φλερτ του με την κλασική εργασιακή θεωρία της αξίας και τη φυσιοκρατική θεωρία) ως τη μόνη γνήσια μαρξιστική προσέγγιση.

Τα έπιπλα του Μαρξ

Στις 26 Σεπτεμβρίου του 1856, ο Μαρξ έγραφε στον Έγκελς αναφορικά με την κρίση που ήταν έτοιμη να ξεσπάσει σε παγκόσμιο επίπεδο: "Το πράγμα πήρε αυτή τη φορά τέτοιες ευρωπαϊκές διαστάσεις όπως ποτέ άλλοτε και δε νομίζω ότι θα μπορέσουμε να περιοριστούμε για πολύ ακόμα στο ρόλο του παρατηρητή. Και μόνο το γεγονός ότι κατάφερα να εγκατασταθώ σ' ένα σπίτι και να μεταφέρω τα βιβλία μου, μου αποδεικνύει ότι η «κινητοποίηση» του εαυτού μας είναι *at hand*".

Και ο Έγκελς του απαντά σε έναν εξίσου παρανοϊκό τόνο: "Αυτή τη φορά θα υπάρξει ένα *dies irae* [τέλος του κόσμου] όπως δεν ξανάγινε, με κατάρρευση κάθε ευρωπαϊκής βιομηχανίας, με κορεσμό όλων των αγορών, με το να έλθουν σε δύσκολη

²¹¹ Σωτηρόπουλου Δ., Μηλιού Γ. και Λαπατσιώρα Σ., 2013,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29

²¹¹ Μαρξ Κ., 1978 τ.β,σελ.353,371

θέση οι κυρίαρχες τάξεις όλων των χωρών, με παντελή πτώχευση της μπουρζουαζίας, με πόλεμο και αταξία στο αποκορύφωμά τους. Και εγώ επίσης πιστεύω ότι όλα αυτά θα πραγματοποιηθούν το 1857 και όταν είδα πως ξαναγόρασες έπιπλα, κατάλαβα ότι το τέλος είχε φτάσει και άρχισα να παίζω στοιχήματα".

Το γεγονός ότι ο Μαρξ έχει τοποθετήσει με άλλον τρόπο τα έπιπλα στο σαλόνι του θα πρέπει, χωρίς αμφιβολία, να είναι το σύμπτωμα μιας επικείμενης καταστροφής της μπουρζουαζίας, του καπιταλισμού και της οικονομίας! Όλα αυτά προκαλούν πράγματι κατάπληξη. Κατά πρώτο λόγο, γιατί ο Μαρξ και ο Έγκελς μας μιλούν εδώ για τον τρόπο με τον οποίο κατανοούν τη σχέση της θεωρίας με την πρακτική, την πολιτική και την οργάνωση. Κατά δεύτερο, γιατί οι καταστροφικές προβλέψεις του Μαρξ και του Έγκελς αποδείχθηκαν πολύ πιο λανθασμένες απ' όσο παραγωγικές ήταν θεωρητικά.

Βρισκόμαστε στα χρόνια της λεγόμενης «επανάστασης από τα πάνω». Μετά το 1848, μετά την πολιτική ανάδειξη της εργατικής τάξης, βρίσκονται σε εξέλιξη γενικότερες ανακατατάξεις που διαπερνούν τις σχέσεις παραγωγής, πολιτικής, τη βιομηχανική και οικονομική δομή. Το κεφάλαιο είναι ο πρωταγωνιστής αυτής της επανάστασης, αν και οι συνέπειες της αγγίζουν όλη την κοινωνία απ' άκρη σε άκρη και ειδικότερα την εργατική τάξη. Το να ερμηνεύσει κανείς αυτήν την «επανάσταση από τα πάνω» και να προτείνει μια θεωρία γι' αυτήν, είναι μια ενέργεια της οποίας η εμβέλεια είναι απείρως πιο ευρεία από όλες τις μικρές ρεφορμιστικές ή βολонταριστικές προσπάθειες τύπου Μπλανκί. Το πολιτικό καθήκον το οποίο αναθέτουν στους εαυτούς τους ο Μαρξ και ο Έγκελς περιλαμβάνει τη διπλή ανάγκη για θεωρητική ερμηνεία και οργάνωση. Πρόκειται για μια εργασία που εξελίσσεται παράλληλα με την κριτική των ιδεολογιών που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της ίδιας διαδικασίας της «επανάστασης από τα πάνω». Δηλαδή, όχι μόνο της κριτικής των ιδεολογιών, που αποτελούν την άμεση έκφραση της μπουρζουαζίας, αλλά και εκείνων των ιδεολογιών που προήλθαν από το εσωτερικό του εργατικού κινήματος. Δηλαδή, κριτική της ρεφορμιστικής ουτοπίας (προυντονισμός, τρειντιγουνισμός), κριτική των μυστικών ιταλικών εταιριών. Με λίγα λόγια, κριτική κάθε «υποκειμενίστικου» ζητήματος που δεν αποτελεί μέσα στην πολιτική παρά κάτι το διαχωρισμένο: ένα χώρο δραστηριότητας για ένα υποκείμενο που παραμένει ξένο, τόσο προς τις κοινωνικές και τις υλικές σχέσεις μεταξύ των τάξεων, όσο και προς τη γενική και μαζική μορφή αυτών των σχέσεων.

Η εργατική προοπτική πρέπει να επανατοποθετηθεί στο εσωτερικό της μεγάλης ανατροπής που βρίσκεται σε εξέλιξη και προέρχεται από την καπιταλιστική οργάνωση, από τη σχέση γενικά μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Η «επανάσταση από τα πάνω» είναι εκείνη που καθορίζει επίσης όλες τις υπάρχουσες δυνατότητες πολιτικής εξουσίας για το εργατικό

κίνημα. Και με αυτήν την έννοια το «κόμμα των δυο» κινητοποιείται. Η λειτουργία του συνίσταται στο να μετεγγράψει την ανάγκη που αναδεικνύεται από τη διαδικασία της ανασύνθεσης των υλικών της τάξης και να παραγάγει θεωρία στο χώρο αυτού του (μετα)σηματισμού του υποκειμένου-τάξη. Δεν έχει λοιπόν να κάνει με το να αντικαταστήσει τη δική της δραστηριότητα, τη δική της οργάνωση (δημιουργώντας ένα υποκατάστατο του υποκειμένου, μια βολονταριστική υπόσταση) με το πραγματικό κίνημα.

Κατανόηση, πρόβλεψη, θεωρητική μετεγγραφή. Αυτή τη μορφή παίρνει η θέση του Μαρξ απέναντι στην πολιτική. Να ανακαλύψει εκείνο που η «επανάσταση από τα πάνω» παράγει υλικά, αλλά απωθεί (με τη μορφή της ιδεολογίας), να την ανακαλύψει και να της δώσει θεωρητική μορφή και συνοχή. Ο Μαρξ παραμένει ξένος προς τις δυνατότητες μιας διαχείρισης της τακτικής της πολιτικής διαδικασίας. Δε μετατοπίζεται στο πεδίο της ξεκάθαρης πολιτικής.

Τι κάνει ο Μαρξ; Αλλάζει τη θέση των επίπλων του, μετακομίζει, μετακινεί τα βιβλία του. Η θεωρητική του όμως εργασία γνωρίζει καλά πως αυτό αποτελεί μια πρακτική, ξέρει πως τροποποιεί το πεδίο πάνω στο οποίο το κίνημα ανασυντίθεται. Ο Μαρξ είναι «παρανοϊκός». Το παρανοϊκό όμως ντελίριο είναι η μοναδική μορφή δυνατής κατανόησης της «επανάστασης από τα πάνω», ενώ τα ρεφορμιστικά σχέδια που ελέγχουν τις κοινωνικές δυνάμεις που έχουν αναδυθεί αποδεικνύονται καθαρή ουτοπία, περιορίζοντας κάθε σχέδιο οργάνωσης σε έναν (αυτό)-τρομοκρατικό βολонταρισμό.²¹³

Αρθρογραφία σχετική με την επικαιρότητα του Μαρξισμού

Ας δούμε όμως μερικά άρθρα που δημοσιεύτηκαν στην επέτειο των 130 χρόνων από το θάνατο του Μαρξ κι ασχολούνται με την επικαιρότητα της θεωρίας του:

► Με τον υπαρκτό σοσιαλισμό και κυρίως με τις θηριωδίες του Στάλιν επιδίωξαν πολλοί πολέμιοι του μαρξισμού να συνδέσουν τη θεωρία του. Η ανάλυση της δομής του σύγχρονου κεφαλαιοκρατικού συστήματος, με την κάρπωση της υπεραξίας που παράγουν οι εργάτες από

²¹³ Berardi F.,1978,
<http://www.rebelnet.gr/articles/view/finalmente%20il%20cielo%20%C3%A8%20caduto%20sulla%20terra>

τους κατέχοντες τα μέσα παραγωγής, αποτέλεσε ένα από τα επιχειρήματά τους συνδέοντας τη μαρξική θεωρία με τη Λενιστική.

Σύμφωνα με τον Μαρξ, ο μηχανισμός της αλλαγής είναι η πάλη των τάξεων, η διαρκής σύγκρουση των διαφόρων κοινωνικών ομάδων που έχουν αποκλίνοντα συμφέροντα. Θεωρεί επίσης ότι το τελευταίο στάδιο της εξέλιξης θα χαρακτηρίζεται από τη «δικτατορία του προλεταριάτου», δηλαδή την κυριαρχία εκείνης της παραγωγικής τάξης που διαμορφώνεται σε συνθήκες ωρίμανσης των κοινωνιών. Για τον Μαρξ δεν νοείται διαμεσολαβητής μεταξύ της εργατικής τάξης και της εξουσίας. Η αντίληψη της αντιπροσώπευσης της εργατικής τάξης με ένα οργανωμένο με ιεραρχικό και στρατιωτικό τρόπο κόμμα αποτελεί μια μεταγενέστερη ιδέα, του Βλαδίμηρου Ι. Λένιν (1903), που έτυχε σφοδρής κριτικής ως αντιμαρξιστική θεώρηση. Στις προσθήκες του Λένιν, που θα κωδικοποιηθούν στα βιβλία του «Τι να κάνουμε;» και «Ένα βήμα μπρος, δύο βήματα πίσω», θα ασκήσει σφοδρή κριτική η Ρόζα Λούξεμπουργκ με το κείμενό της «Μαρξισμός ή Λενισμός», όπου ουσιαστικά θα προβλέψει με εξαιρετική οξύνοια τις επιπτώσεις των παραβιάσεων της μαρξιστικής κοσμοθεωρίας. Θα γράψει: «Ο υπερσυγκεντρωτισμός που ζητάει ο Λένιν είναι γεμάτος από το αποστειρωμένο πνεύμα του επιστάτη. Το πνεύμα αυτό δεν είναι θετικό, ούτε δημιουργικό...».²¹⁴

► όταν το 1991, μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ, οι οπαδοί της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης βιάστηκαν να διακηρύξουν την οριστική διάψευση του Μαρξ και το «τέλος της Ιστορίας», τα πράγματα φαίνονταν να τους δικαιώνουν. Δεν πέρασαν 20 χρόνια και η παγκόσμια οικονομική κρίση, της οποίας ελάχιστοι είχαν προβλέψει την έλευση και τη διάρκεια, επανέφερε τον Μαρξ στο προσκήνιο. Σήμερα, με την κρίση αισίως στον πέμπτο της χρόνο, σχεδόν όλοι αναγνωρίζουν την αναφορικότητα και τη συνεισφορά του Μαρξ και λίγοι επιμένουν σε απαξιωτικές κρίσεις.

Σε τι όμως συνίσταται αυτή η αναφορικότητα και η συνεισφορά;

Ένα πρώτο ζωτικό στοιχείο είναι ότι, σε αντίθεση με τις τεχνικές αναλύσεις των νεοφιλελεύθερων οικονομικών, ο Μαρξ ανέλυσε σε βάθος τις αντιθέσεις και τις ταξικές συγκρούσεις του καπιταλιστικού συστήματος, από τις οποίες αυτό, όπως βεβαίωσε και όπως δείχνει η πρόσφατη εμπειρία, δεν μπορεί ποτέ να απαλλαγεί.

²¹⁴Αγτζίδης Β.2013, <http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=2013-03-31&s=istorika>

Ένα δεύτερο, εξίσου σημαντικό, αφορά την πρόγνωση του Μαρξ ότι ο καπιταλισμός δεν είναι η τελική μορφή της ανθρώπινης κοινωνίας, ούτε τελικό όριο της Ιστορίας, και ότι όταν οι αντιφάσεις του γίνουν ανεπίλυτες, πρέπει να ξεπεραστεί από μια νέα, σοσιαλιστική δομή, την οποία θα επιφέρει η κοινωνική επανάσταση του προλεταριάτου.

Η θεωρία του Μαρξ εμπεριέχει αυτές τις θεμελιώδεις παραδοχές. Στον Μαρξ όμως, σε αντίθεση με πολλούς μετέπειτα οπαδούς του, επρόκειτο για συναγωγές συνδεδεμένες με μια βαθιά κριτική και αφομοίωση της προγενέστερης προοδευτικής σκέψης -αγγλική κλασική πολιτική οικονομία, Διαφωτισμός, γερμανική κλασική φιλοσοφία ως τον Χέγκελ- και τη διαλεκτική βάσει αυτών επεξεργασία των προβλημάτων του καιρού του. Αυτή η φιλοσοφική, κοσμοθεωρητική διάσταση και ευρύτητα της σκέψης του Μαρξ, και του στενού συνεργάτη του Ενγκελς, θεμελιώνει και τη μακροχρόνια επιρροή του. Προωθήθηκε αργότερα προς διάφορες κατευθύνσεις από τους πιο επιφανείς μαθητές του, όπως οι Πλεχάνοφ, Κάουτσκι, Λένιν, Λούξεμπουργκ, Μπουχάριν, Τρότσκι, Γκράμσι και Λούκατς, διαμορφώνοντας ένα ρεύμα ιδεών με ισχυρή απήχηση και πρακτικό αντίκτυπο στους κοινωνικούς αγώνες στον 20ό αιώνα.

Πολλά ερωτήματα θα μπορούσαν, βέβαια, να τεθούν: η Οκτωβριανή Επανάσταση ήταν μια επιβεβαίωση ή διάγνωση της πρόβλεψης του Μαρξ; Ο μαρξισμός γενικά και η ερμηνεία του από τον Λένιν συνδέονται ή όχι με τις μετέπειτα σταλινικές ωμότητες και μαζικές εκκαθαρίσεις εκατομμυρίων; Και είναι συμβατή η αντίληψη του Μαρξ για την ιστορία και το ρόλο της εργατικής τάξης με τα πολυποίκιλα και χαοτικά ριζοσπαστικά κινήματα των ημερών μας; Χωρίς να αποπειραθούμε μια απάντηση, σημειώνουμε μόνο ότι συχνά τα έχουν κακομεταχειριστεί οι πολέμιοι του Μαρξ, καταρρίπτοντας μια καρικατούρα της θεωρίας του.

Εκείνο που μπορεί εύλογα να ειπωθεί είναι ότι σήμερα, 130 χρόνια από το θάνατό του, η Ιστορία παραμένει ανοικτή στην επαναστατική πρόβλεψη του συγγραφέα του «Κομμουνιστικού μανιφέστου» και του «Κεφαλαίου». Οι παράγοντες της κοινωνικής αναταραχής και αλλαγής που ανέδειξε ο Μαρξ, εξακολουθούν να υφίστανται.²¹⁵

► Όταν, το 1960, ο Σάρτρ δημοσίευε την «Κριτική του διαλεκτικού Λόγου» μπόρεσε να ισχυριστεί σαν κάτι το προφανές ότι: «ο μαρξισμός αποτελεί την αξεπέραστη φιλοσοφία της εποχής μας». Τουλάχιστον στην Γαλλία, όσοι αμφισβητούσαν την άποψη αυτή, φαινόταν τότε σαν «αντιδραστικοί» στην κυριολεξία. Τα επιχειρήματά τους φαινόταν καθαρά αμυντικά. Το σημαντικό πρόβλημα για μια ολόκληρη γενιά που είχε γνωρίσει ταυτόχρονα

²¹⁵ Κεφαλής Χ., 2013, <http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=31/03/2013&id=353845>

την πολιτική και τη φιλοσοφία, βρισκόταν μόνο στο πως να νοείται ο μαρξισμός. Για την ακρίβεια το πρόβλημα ήταν αυτό της επιλογής ενός μαρξισμού ανάμεσα στις διαφορετικές παραδόσεις που επικαλούνταν το συγγραφέα του Κεφαλαίου.

Μερικά χρόνια αργότερα, το έργο του Αλτουσέρ πρότεινε την «επιστροφή» στον Μαρξ και ταυτόχρονα υπογράμμισε την ανάγκη παραγωγής νέων μαρξιστικών εννοιών, σύγχρονων με τις πολιτικές, κοινωνικές και επιστημονικές επαναστάσεις του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα. Φαινόταν έτσι ότι δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις γι' αυτό που ένας κριτικός, παλιός μαθητής του Σάρτρ ονόμαζε τότε, «*νέο ξεκίνημα του διαλεκτικού υλισμού*».

Φαινομενικά η κατάσταση έχει σήμερα αντιστραφεί τουλάχιστον σε μια χώρα σαν την Γαλλία. Αυτό που φαίνεται να επιβάλλεται σαν προφανές, είναι μάλλον η «*κρίση του μαρξισμού*». Ο Αλτουσέρ βεβαίωνε από τη μια μεριά ότι η κρίση αυτή δεν είναι καινούρια, αλλά ήταν ανοικτή με λανθάνοντα τρόπο εδώ και περισσότερα από 50 χρόνια. Από την άλλη μεριά θεωρούσε ότι αποτελεί, πραγματικά, την ιστορική ευκαιρία που παρουσιάζεται στο μαρξισμό, να ξεφύγει από εσωτερικά και εξωτερικά εμπόδια που αντιτίθενται στην ανάπτυξη του, με δυο λόγια να ζήσει σήμερα σαν επαναστατική θεωρία. Όλα φαίνονται να δείχνουν πως το βάρος της «*απόδειξης*» μετατοπίστηκε ξαφνικά από το υπέρ στο κατά. Αυτός που βρίσκεται σε αμυντική θέση είναι πλέον ο μαρξισμός. Αναμφίβολα πρέπει να σταθούμε ψύχραιμοι και να μάθουμε να αναγνωρίζουμε το, από διάφορες απόψεις, σχετικό περιεχόμενο που περιέχουν τέτοιες «*προφανείς*» λογικές διαπιστώσεις. Όπως, ακριβώς η θριαμβολογία του Σάρτρ απέκρυπτε, ενδεχόμενα, τη δύναμη μιας «*αστικής*» ιδεολογίας, ευρύτατα μέχρι τότε ηγεμονικής, έτσι κι η διακήρυξη του προφανούς της «*κρίσης του μαρξισμού*» δεν πρέπει να γίνει αποδεκτή χωρίς έλεγχο. Η διακήρυξη αυτή αντανακλά πιθανότατα, τουλάχιστον στην πιο τρέχουσα διατύπωση της, μια πραγματικότητα συγκυριακού χαρακτήρα, συχνά μια απογοήτευση ή ανυπομονησία μπροστά στις δυσκολίες και τις απρόβλεπτες αντιφάσεις που αναδεικνύει ο μετασχηματισμός του καπιταλισμού, παρουσιάζει μάλιστα ένα χαρακτήρα προπαγάνδας και αμηχανίας. Ο χώρος από όπου προέρχεται η «*προφανής*» αυτή διαπίστωση, είναι ακριβώς το πεδίο επιρροής των ιδεολογικών μηχανισμών μιας «*αστικής*» και «*ανεπτυγμένης*» κοινωνίας, στην οποία το εργατικό κίνημα διέρχεται μια φάση αναδίπλωσης.

Τέλος, αν πράγματι οι θεμελιώδεις έννοιες του μαρξισμού, έχασαν τόσο το καλύτερο γι' αυτές! Την όψη της αδιαμφισβήτητης επιστημονικότητας κι ακόμα περισσότερο την αξία του «*εγγυητή*» ή της «*προεξόφλησης*» της ιστορικής προόδου, απομένει να δειχθεί ότι η ανασκευή την οποία αντιτείνονταν, περιέχει στην πραγματικότητα κάτι διαφορετικό από μια επανάληψη, μια επανεργοποίηση ή μια παραλλαγή προηγούμενων ιδεολογιών. Μιλώντας για

προηγούμενες ιδεολογίες, έχω εδώ ιδιαίτερα υπ' όψη μου ,τα θέματα του οικονομικού φιλελευθερισμού και της φιλελεύθερης πολιτικής φιλοσοφίας. Η «προφανής» διαπίστωση της κρίσης του μαρξισμού, απέχει σημαντικά από το πραγματικό του ξεπέρασμα. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο η διαπίστωση αυτή παρουσιάζεται τόσο εύκολα με τα εξωτερικά χαρακτηριστικά ενός καθαρού και απλού μηδενισμού ,τον οποίο, θα διακρίνουμε σαφώς από την αρνητικότητα, που αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο κάθε πραγματικά κριτικής και απομυθοποιητικής σκέψης. Η επίκληση της συνάντησης των διαγνώσεων που διατύπωσαν δυο «μαρξιστές» φιλόσοφοι ,τόσο διαφορετικοί και μάλιστα αντιμέτωποι ο ένας του άλλου, όπως ο Σάρτρ κι ο Αλτουσέρ, δεν έγινε χωρίς λόγο. Στη συνάντηση αυτή, αν την εξετάσουμε προσεκτικά, αποκρυσταλλωνόταν ένα κοινό ιστορικό αξίωμα: αυτό του καθοριστικού «αξεπέραστου» χαρακτήρα της προλεταριακής ταξικής πάλης. Άλλα κι ένα αξίωμα φιλοσοφικό ,που σήμερα αποδεικνύεται ιδιαίτερα αβέβαιο: αυτό μιας μαρξιστικής θεωρίας με τη μορφή που την είχε αποδώσει ο Μαρξ, επαρκούς ως προς τα βασικά σημεία για την εν λόγω ταξική πάλη.

Απ' αυτή την άποψη είναι σκόπιμο, να υπενθυμίσουμε τις εξηγήσεις με τις όποιες ο Σάρτρ συνόδευε τον ισχυρισμό του: **α)** την ιδέα πως ο μαρξισμός αποτελεί σύμφωνα με το παράδειγμα των άλλων μεγάλων «φιλοσοφικών δημιουργιών» κι εξ ίσου μ' αυτές μια «κοσμοθεωρία» που εκφράζει μια ιστορική στιγμή με μικρότερη ή μεγαλύτερη διάρκεια του κοινωνικού γίνεσθαι· **β)** την ιδέα πως η στιγμή αυτή δεν θα ξεπεραστεί, έφ'οσον η πάλη μεταξύ προλεταριάτου και αστικής τάξης δεν θα δώσει τη θέση της ,δια μέσου της κομμουνιστικής επανάστασης στο «βασιλείο της ελευθερίας» **γ)** την ιδέα πως ο μαρξισμός κάτω από τη θεσμοποιημένη μορφή, που του επέβαλαν τα κομμουνιστικά κόμματα «έχει σταματήσει» τέλος, **δ)** την ιδέα πως άλλες φιλοσοφίες που σε σχέση με τον μαρξισμό είναι μόνο ιδεολογίες χωρίς καθολική αξία, μπορούν να χρησιμεύσουν σαν διανοητικά εργαλεία για να επαναφέρουν στο μαρξισμό την κινητικότητα του και την ικανότητα προεξόφλησης της επαναστατικής πρακτικής. Θα μπορούσαμε σχηματικά να πούμε πως στις πρώτες του εργασίες, ο Αλτουσέρ, αν και δεν το δήλωνε κατηγορηματικά είχε αποδεχτεί ένα μέρος των θέσεων αυτών, φροντίζοντας ωστόσο να οριοθετηθεί από τον ορισμό της ταξικής πάλης, διαμέσου της ανεπάρκειας των υλικών αγαθών, αντικαθιστώντας τον μ' ένα ορισμό της ταξικής πάλης μέσω της σύνθετης ιστορικής μορφής των σχέσεων παραγωγής και πολιτικής κυριαρχίας της αστικής τάξης, μ' ένα ορισμό δηλαδή περισσότερο πιστό στο γράμμα του Κεφαλαίου. Ταυτόχρονα όμως είχε με δυο λόγια αντιτάξει στον Σάρτρ :**1)** την ιδέα πως ο μαρξισμός αποτελεί μια επαναστατική φιλοσοφία από τη θέση του μέσα στην ιδεολογική πάλη (κι όχι μια «κοσμοθεωρία»): άρα ο μαρξισμός δεν «ξεπερνά» τις προηγούμενες

φιλοσοφίες, αλλά αντιτίθεται σ' αυτές παραμένοντας σύγχρονος μ' αυτές και 2) την ιδέα πως ο μαρξισμός και η ιδεολογία δεν είναι συμπληρωματικά ,αλλά αμοιβαία ασυμβίβαστα, όπως ακριβώς η επιστημονική γνώση με την ιδεολογία υπό τον ορό ,ότι γίνεται αντιληπτό υπό ποια έννοια υπάρχει μια «επιστήμη της ιστορίας». Μια επιστήμη με την αυστηρή σημασία του όρου, που σημαίνει πλήρως αντικειμενική σαν γνώση της πραγματικότητας, αλλά μη αναγώγιμη στο μοντέλο των φυσικών ή μαθηματικών επιστημών, επειδή ακριβώς περιέχει σαν εσωτερική συνθήκη μια καθορισμένη ταξική «οπτική γωνία» και που επομένως δεν μπορεί ποτέ να αποκτήσει τα απατηλά εξωτερικά χαρακτηριστικά της καθολικότητας.

Μεταγενέστερα, ο Αλτουσέρ προσανατολίστηκε όλο και περισσότερο προς την ιδέα πως η «ιδεολογική πάλη» ή μάλλον η «ταξική πάλη στη θεωρία», διατρέχει τον ίδιο τον μαρξισμό από τη γέννησή του κι έξης, χωρίς σ' αυτή τη διαδρομή να προβλέπεται κάποιο τέλος. Η ιδέα αυτή ,δεν τον οδήγησε ποτέ στο να εγκαταλείψει την ιδέα άποψη, μιας επιστημονικής γνώσης της Ιστορίας της πάλης των τάξεων. Πολύ περισσότερο, τον οδήγησε από τη μια μεριά ,στο να μετασχηματίσει όλο και περισσότερο την έννοια του ,της «επιστήμης» ,εγκαταλείποντας κάθε θετικιστική αντίληψη ενός διαχωρισμού αρμοδιοτήτων μεταξύ επιστήμης και ιδεολογίας, σύμφωνα με το μανιχαϊστικό μοντέλο της Αλήθειας και του Λάθους ή του Καλού και του Κακού, κι από την άλλη μεριά να υποδείξει ένα θεμελιώδες κενό της μαρξιστικής θεωρίας: **τη θεωρία του πολιτικού**. Ας επανέλθουμε τώρα στην κρίση του μαρξισμού.

Ο μαρξισμός, σ' όλο το μήκος της Ιστορίας του, είναι ταυτόχρονα μια επιστημονική θεωρία και μια ιδεολογία. Αυτές οι δύο πλευρές μπορούν να ξεχωριστούν μόνο σε μια διαδικασία αφαίρεσης. Όχι μόνο εξελίσσονται μαζί, αλλά η κάθε μια αποτελεί με ένα αντιφατικό τρόπο ,συνθήκη της άλλης. Αυτό ισχύει ήδη για τον μαρξισμό του Μαρξ, που αποτελεί απλά την «απαρχή» του μαρξισμού. Η απαρχή αυτή, συνδυάζει ορισμένες ριζικά νέες έννοιες ,με ιδεολογικές παραστάσεις που κατάγονται είτε από τη φιλελεύθερη πολιτική οικονομία, είτε από τη φιλοσοφία της ιστορίας ,είτε τέλος από τον ουτοπικό σοσιαλισμό. Και συνεχίζει φυσικά να ισχύει για τον μαρξισμό μετά τον Μαρξ, όχι μόνο για τους απλούς εκλαϊκευτές του Μαρξ όσο και για τους ανανεωτές του μαρξισμού. Πρέπει λοιπόν να αντιληφθούμε την αντίφαση αυτή με την αυστηρή διαλεκτική έννοια του όρου. Είναι αντίφαση εσωτερική, αντιτάσσει πλευρές ασυμβίβαστες μεταξύ τους και παρ' όλα αυτά ,αξεχώριστες εφ' όσον καθεμιά υπάρχει μόνο σε μια διαρκή σχέση μετασχηματισμού, με την αντίθετη της. Αυτό όμως ισοδυναμεί με το να αναγνωρίσουμε, πως ο ίδιος ο μαρξισμός υπάρχει μόνο σαν μια πολύπλοκη ιστορία που δεν έχει τίποτα το κοινό ούτε με τη μονιμότητα ενός «συστήματος», ούτε ακόμα με την απλή «ανάπτυξη» των ανακαλύψεων του ή των αρχικών του θέσεων. Αυτή η ιστορία αρχίζει νωρίτερα από τα «ιδρυτικά» κείμενα του

μαρξισμού, εφ' όσον τα συστατικά στοιχεία της σκέψης του Μαρξ δεν παράχθηκαν όλα απ' αυτόν, ούτε είναι όλα σύγχρονα τα μεν των δε! Στην ιστορία αυτή αλληλεπιδρούν, άμεσα η θεωρία και η πρακτική, με αποτέλεσμα μια συνεχή μετατόπιση της χρήσης του περιεχομένου των θεωρητικών εννοιών. Νέες δυνατότητες γνώσης αναδύονται, αλλά και νέες αιτίες παραγνώρισης και τύφλωσης. Όταν η αντίφαση παίρνει τη μορφή της κρίσης διακυβεύεται η ίδια η συνέχεια του μαρξισμού. Κανένα πεπρωμένο δεν υπόσχεται στον μαρξισμό την αιωνιότητα κι αντίστροφα κανένα πεπρωμένο δεν τον καταδικάζει σε εξαφάνισμό.

Σαν επιστημονική θεωρία, ο μαρξισμός είναι εξ ορισμού μια γνώση ανολοκλήρωτη. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει περιοδικά να διαμορφώνεται ολοκληρωτικά σε νέες βάσεις. Μας είναι ήδη γνωστό το παράδειγμα μιας τέτοιας αναμόρφωσης από τους ίδιους του «κλασικούς» με τη λενινιστική ανάλυση του ιμπεριαλισμού, που πραγματικά ανατρέπει τη μαρξιστική αντίληψη της πολιτικής και της Ιστορίας και που βρίσκεται σε άμεση αντίθεση με ορισμένες υποθέσεις του Μαρξ ,σχετικά με την εξέλιξη του καπιταλισμού.

Σε μια εποχή που, παρά την άνιση ανάπτυξη του, η ύπαρξη του οργανωμένου εργατικού κινήματος γίνεται πλέον μια συστατική όψη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και του κρατικού μηχανισμού, η επικαιρότητα της ταξικής πάλης κι η ανάδυση στο φως της ημέρας κοινωνικών αντιθέσεων μη άμεσα αναγώγιμων στην εκμετάλλευση της εργασίας, παρ' όλον ότι συνδέονται στην πρακτική με αυτήν ,όπως για παράδειγμα οι αντιθέσεις της σχέσης μεταξύ φύλων και του οικογενειακού θεσμού αναδεικνύουν νέα «σύνορα» για τον μαρξισμό, ταυτόχρονα εσωτερικά και εξωτερικά. Οι έννοιες χάρη στις οποίες θα πραγματοποιηθούν οι νέες αναμορφώσεις του μαρξισμού, μπορούν να ξεπροβάλλουν ακριβώς μέσα από μια θεωρητική εργασία πάνω σ' αυτά τα σύνορα.

Σε μια ακραία εκδοχή, ο μαρξισμός ή μάλλον ο ιστορικός υλισμός θα καταστεί μη αναγνωρίσιμος σε σχέση με τη θεωρητική οργάνωση που μας κληροδότησαν οι ιδρυτές του. Άλλα η μοίρα αυτή, κατά βάθος είναι η μοίρα κάθε επιστημονικής γνώσης. Μόνο η επιστημολογία εκείνη που τη χαρακτηρίζει ο εμπειρισμός και ο ιδεαλισμός, που πριμοδοτεί τις «θεωρίες» σε βάρος των «εννοιών», δηλαδή το πάγιο στοιχείο της γνώσης σε βάρος του ενεργού της στοιχείου, μπορεί να αντιληφθεί τη διαλεκτική αυτή σαν Ένα παράδοξο ή μια απόδειξη αδυναμίας.

Σαν ιδεολογία, ο μαρξισμός βρίσκεται στο κέντρο ενός πλέγματος από συσχετισμούς δυνάμεων και ενός συσχετισμού από ιστορικές σημασίες: θεωρητική ιδεολογία και ταυτόχρονα ιδεολογία μαζών επαναστατική ιδεολογία και ταυτόχρονα κρατική ιδεολογία. Η σημερινή τύχη του μαρξισμού, παίζεται πριν απ' όλα, στην ικανότητα του να αναλύσει το ιδιαίτερο του καθεστώσ ιδεολογικής παρουσίας στην ιστορία. Ανάλυση που θα ξεπερνάει τις

ιδεαλιστικές παραδοχές της συγκρότησης του εργατικού κινήματος, γύρω από την ιδέα του «επαναστατικού προλεταριάτου» σαν «καθολικής τάξης» και θα φθάνει μέχρι τα αμφιλεγόμενα αποτελέσματα της μορφής κόμμα και της εγκαθίδρυσης των σοσιαλιστικών κρατών. Προφανώς, ο χαρακτήρας των τελευταίων αυτών ,δεν μπορεί να προκύψει από την ύπαρξη του μαρξισμού, αλλά εξ ίσου προφανώς καθορίζεται εσωτερικά από τη μαρξιστική ιδεολογία.

Σε μια τέτοια προοπτική, το αποφασιστικό σημείο βρίσκεται στην ικανότητα του μαρξισμού να παραγάγει μια συνολική κριτική ανάλυση της μορφής των ταξικών αγώνων στις σοσιαλιστικές κοινωνίες και να μετασχηματισθεί έτσι ο βίος ,σαν ιδεολογία μαζών. Είναι ελάχιστα πιθανό να πραγματοποιηθεί ο μετασχηματισμός αυτός από το εσωτερικό της μορφής κόμμα, δεδομένου ότι ακριβώς η ίδια αυτή μορφή, έχει τεθεί σε αμφισβήτηση. Είναι όμως εξ ίσου απίθανο το να προέλθει αποκλειστικά απ' έξω, δεδομένου ότι η μορφή κόμμα έχει ιστορικά αναδειχθεί, σαν η κύρια μορφή οργάνωσης του εργατικού κινήματος. Στην ιστορία υπάρχουν επαναστάσεις, αλλά ποτέ άγραφες σελίδες. Στην πραγματικότητα ο μετασχηματισμός αυτός αποτελεί το τίμημα του αγώνα μιας μακροχρόνιας ιστορικής περιόδου που έχει ήδη ξεκινήσει.

Ο ορισμός της εννοίας της ταξικής ιδεολογίας ,είναι εκείνος που επέτρεψε στην αρχή τη συγκρότηση του ιστορικού υλισμού (από τον Μαρξ) κι όλος ο ορισμός αυτός παραμένει μέχρι τις μέρες μας ,το «τυφλό σημείο» του μαρξισμού , ο τόπος των μεγαλύτερων του αυταπατών . Εξ ου και η σημασία και το παράδοξο του εγχειρήματος του Αλτουσέρ που με δυο λόγια απέβλεπε στο να ανακαλύψει στον Μαρξ (μια θεωρία της ιδεολογίας ,που αντικρουόταν από τα πλέον ρητά κείμενα του Μαρξ, αλλά που ήταν η μόνη συμβιβάσιμη με την υλικότητα του μαρξισμού, στο βαθμό που δεν τον ανάγουμε, ούτε σε μια «οικονομία» αλλά ούτε και σε μια «πολιτική».

Από τα προηγούμενα, απορρέει μια συμπληρωματική υπόθεση: Η σημερινή κρίση του μαρξισμού είναι ριζική. Αυτό που τίθεται πλέον υπό αίρεση είναι η ίδια η ιδέα μιας «προλεταριακής πολιτικής». Είναι δηλαδή η κύρια μορφή με την οποία καλύπτεται στη σύγχρονη εποχή η επαναστατική πολιτική των μαζών.

Στην πραγματικότητα όμως έχουμε να κάνουμε εδώ ,με το πλέον δύσκολο και το πλέον επίκαιρο πρόβλημα, της πολιτικής εν γένει. Η επιστροφή ορισμένων σύγχρονων διανοουμένων σε μια ατομικιστική και φιλελεύθερη πολιτική ιδεολογία , προσφέρει την απόδειξη εκ του αντιθέτου: Είτε η επιστροφή αυτή παριστά μια «αντεπίθεση» της ιδεολογίας των κυρίαρχων τάξεων, είτε κυρίως εκφράζει μια «αναδίπλωση» των αγωνιστών που πλήττονται από την έκταση των άντεπαναστατικών αποτελεσμάτων του θεσμοποιημένου

μαρξισμού. Η εξέλιξη των σύγχρονων κρατών, είτε αυτά είναι «καπιταλιστικά» είτε «σοσιαλιστικά», φανερώνει ολοένα και περισσότερο, παρά τη διαφορά των κοινωνικών τους δομών, μια ηγεμονία της οικονομικής ιδεολογίας και της «οικονομικής πολιτικής». Ακριβώς γι' αυτό το λόγο, αντίθετα με την ιδέα πως αυτό που «λείπει» στον μαρξισμό είναι μια θεωρία του πολιτικού ή πολύ περισσότερο, της «αυτονομίας του πολιτικού», θα λέγαμε μάλλον πως συγκροτούμενος πριν απ' όλα σαν μια κριτική της πολιτικής οικονομίας, ο μαρξισμός διάνοιξε μια αποφασιστική ρωγμή στην κυρίαρχη ιδεολογία που συνεχίζει να αποτελεί την ενδυνάμει ισχύ του. Άλλα καθιστάμενος με τη σειρά του μια κρατική ιδεολογία, τείνει όλο και περισσότερο να μετασηματίσει εκ νέου την κριτική της πολιτικής οικονομίας, κριτική που θα έπρεπε να υποβάλει σε διορθώσεις και να καθιστά επίκαιρη, σε ένα «οικονομίστικο» λόγο ομοειδή προς την κυρίαρχη ιδεολογία, ένα λόγο που παράγει τα ίδια αποτελέσματα με αυτήν. Όσο η αντίφαση αυτή μένει ωστόσο ανοικτή στους κόλπους του μαρξισμού, ο μαρξισμός θα παραμένει ο αποφασιστικός παράγων κρίσης και επαναστατικής κριτικής στο εσωτερικό της κυρίαρχης ιδεολογίας.²¹⁶

► Ο Νίκος Κουζουπής γράφει ,ο Μαρξισμός δεν είναι δόγμα ,αλλά καθοδήγηση για δράση γιατί:

- *Δεν μπορεί να μείνει στατικός κι αποστεωμένος*
- *Αναπτύσσεται συνεχώς ταυτόχρονα με τη διαφοροποίηση της αντικειμενικής πραγματικότητας από την οποία δεν μπορεί να ξεμείνει ,δημιουργικά εμπλουτίζεται κι επικαιροποιείται*
- *Σε κάθε συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης δεν είναι απόλυτος ,αλλά σχετικός ,εκφράζει όχι την απόλυτη 'αλήθεια» ,αλλά τη συνεχή κίνηση για την κατανόηση της.*

Επομένως οι μαρξικές θέσεις αποκαλύπτουν ένα «φαινόμενο» στις γενικές του γραμμές κι αυτές οι θέσεις του συγκεκριμενοποιούνται ανάλογα με τις πραγματικά επικρατούσες συνθήκες και τα καθορισμένα στάδια κοινωνικής ανάπτυξης. Ο μαρξισμός λοιπόν δεν μπορεί να μένει στάσιμος γιατί κι η ίδια η κοινωνία ,στην προκειμένη περίπτωση η καπιταλιστική, διαφοροποιείται ,αλλάζει. Ο ιμπεριαλισμός σαν το ανώτερο επίπεδο του καπιταλισμού μέσα σε ένα αιώνα ύπαρξης επίσης έχει διαφοροποιηθεί και μεταλλαχθεί. Οι συσχετισμοί δυνάμεων επίσης διαφοροποιούνται συνεχώς ,η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί όλο και πιο νέα ,πιο σύνθετα προβλήματα κι αντιθέσεις σε όλες τις σφαίρες της καπιταλιστικής κοινωνίας.

²¹⁶ Μπαλιμπάρ Ε. 1984,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=72&Itemid=29

Η ουσία όμως του καπιταλισμού ,με όλους τους εκσυγχρονισμούς ,ανανεώσεις ,ωραιοποιήσεις εξακολουθεί να είναι η ίδια ,όπως και 170 χρόνια πριν και στηρίζεται στην εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο στη βάση δημιουργίας της υπεραξίας ,στην αποξένωση των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής ,στην ιδιοποίηση του κοινωνικοποιημένου παραγόμενου πλούτου από μια χούφτα ολιγαρχών ,στον έλεγχο της κοινής γνώμης ,στην καταστολή κάθε προοδευτικής σκέψης ,στη συντήρηση κι επέκταση πολέμων κι όχι μόνο.

Ο Μαρξισμός εξακολουθεί να είναι επίκαιρος γιατί οι συνθήκες μέσα από τις οποίες διαμορφώθηκε εξακολουθούν να υπάρχουν. Τα βασικά ερωτήματα που δημιουργούνται από την ανάπτυξη του καπιταλισμού υφίστανται και οι εναλλακτικές απαντήσεις μπορούν να δοθούν μέσω της μαρξιστικής μεθοδολογίας κι ανάλυσης. Ένας μαρξισμός όμως αναπτυσσόμενος κι επικαιροποιημένος ,αλλά διατηρούμενων μιας σειράς ακρογωνιαίων θεμελιακών ,ουσιωδών θέσεων ,συμπερασμάτων κι αρχών ,χωρίς τις οποίες ο μαρξισμός παύει να είναι μαρξισμός όπως:

- *Η υλιστική διαλεκτική για τις αντιθέσεις και τους ανταγωνισμούς*
- *Η αποδοχή της γνώσης του κόσμου σε αντίθεση με τον αγνωστικισμό*
- *Η μαρξιστική μέθοδος και μεθοδολογία*
- *Η θεωρία για τη βασική αντίθεση της εποχής μας μεταξύ κεφαλαίου κι εργασίας*
- *Η θεωρία της υπεραξίας*
- *Η αντικειμενική ανάγκη όχι να εξηγείται ο κόσμος, αλλά η επαναστατική αλλαγή του*
- *Η αναγκαιότητα εξάλειψης της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης ,καταπίεσης ,κοινωνικής αδικίας και αποξένωσης του ανθρώπου*
- *Η αντικειμενικά δρούσα τάση συνεχούς κοινωνικοποίησης της παραγωγής ,αποτελεί προϋπόθεση για το επαναστατικό πέρασμα από το εκμεταλλευτικά άδικο καπιταλισμό, στην κοινωνικά δίκαιη κι ανθρωποκεντρική σοσιαλιστική οικοδόμηση της κοινωνίας*

217

Επιλογή και χρήση αποσπασμάτων από τη θεωρία του Μαρξ

Ας εξετάσουμε πιο αναλυτικά μερικές από τις θέσεις της μαρξικής θεωρίας που πιστεύουμε ότι είναι επίκαιρες :

«Ο εργάτης γίνεται ολοένα και πιο φτωχός, όσο περισσότερο πλούτο παράγει και όσο περισσότερο η παραγωγή του αυξάνει σε έκταση και ισχύ. Όσα περισσότερα εμπορεύματα δημιουργεί ο εργάτης, τόσο περισσότερο γίνεται ο ίδιος ένα φθινό εμπόρευμα.... Με την

²¹⁷ Κουζούπης Ν.,2016,σελ.9-14

αυξανόμενη αξία του κόσμου των πραγμάτων προχωρά σε ευθεία αναλογία και η υποτίμηση του κόσμου των ανθρώπων. Η εργασία δεν παράγει μόνον εμπορεύματα, παράγει τον ίδιο τον εαυτό της και τον εργάτη ως εμπόρευμα, μάλιστα το κάνει αυτό σε αναλογία με τα εμπορεύματα που γενικότερα παράγει»

Μαρξ, Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα (1844)

Εκατόν τριάντα χρόνια μετά τον Μαρξ, η θέση του αυτή αποδεικνύεται προφητική. Ουδέποτε στην ιστορία της ανθρωπότητας υπήρχε τόσο μεγάλη παραγωγή πλούτου. Και όμως, ουδέποτε άλλοτε οι εργαζόμενοι πληθυσμοί δεν ήταν τόσο φτωχοί. Φτωχοί μισθολογικά, περιουσιακά, περιβαλλοντικά, κοινωνικά, ψυχικά. Ποτέ άλλοτε ο άνθρωπος δεν είχε κυριαρχήσει επιστημονικά και τεχνολογικά τόσο πολύ πάνω στην ύλη και δεν είχε χάσει τόσο πολύ το πνεύμα, την γνώση/αυτογνωσία και την ανθρωπιά του. Αρκεί να σκεφθούμε τις εκφάνσεις της τρέχουσας κρίσης, η οποία εξελίσσεται στη μεγαλύτερη όλων των εποχών : με την τεράστια ανισοκατανομή εισοδήματος και πλούτου, την εξάντληση των φυσικών πόρων και τη καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, τον κοινωνικό κατακερματισμό, την ατομική παθητικοποίηση και περιθωριοποίηση, την αύξηση της εγκληματικότητας, την διάλυση των κοινοτικών, διαπροσωπικών και οικογενειακών σχέσεων, την απαξίωση των ηθικών αρχών και την κατακόρυφη άνοδο των ψυχικών νόσων. Το πόσο επίκαιρος είναι σήμερα ο Μαρξ όσον αφορά την αποτυχία του καπιταλισμού να διαχειριστεί την ανθρώπινη μοίρα μαρτυρούν μερικά απλά γεγονότα όπως :

- η πρωτοφανής ανισοκατανομή του πλούτου : το 10% του παγκόσμιου πληθυσμού κατέχει το 90% του συνολικού πλούτου, ενώ το φτωχότερο 50% του πληθυσμού κατέχει μόλις το 1% του πλούτου. Ο ένας στους έξι κατοίκους του πλανήτη «ζει» με 1 ευρώ ημερησίως,
- η αδιαφορία για την ανθρώπινη ζωή : κάθε χρόνο αφανίζονται σιωπηλά από τις συνέπειες της φτώχειας 8 εκατομμύρια άνθρωποι σε όλο τον κόσμο, δηλαδή χάνονται περισσότεροι από τα 6 εκατομμύρια ψυχές που κόστισε το Ολοκαύτωμα για το οποίο ακόμη γυρίζονται ταινίες και γράφονται βιβλία διεθνώς χωρίς να λέγεται τίποτα για την τρέχουσα μαζική ανθρωποθυσία,
- η καταστροφή του πλανήτη : με κεντρικό άξονα την ελλιπή αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και υπερθέρμανσης που κάνει τους επιστήμονες να μιλούν με όρους Αποκάλυψης για την ίδια την ανθρώπινη ζωή στον τρέχοντα αιώνα,
- η ψυχική εξαθλίωση : με πολλαπλές εκφάνσεις όπως οι φοβίες, το εργασιακό άγχος, ο ανταγωνισμός, η εχθροπάθεια, ο αντιερωτισμός, ο εθισμός σε ναρκωτικές ουσίες, η βία και η

εγκληματικότητα, το πλήθος των ψυχοσωματικών ασθενειών και, φυσικά, η καλπάζουσα μάστιγα της κατάθλιψης η οποία το 2020 θα αποτελεί τη δεύτερη μεγαλύτερη αιτία θανάτου σε όλο τον κόσμο.²¹⁸

«..το ποσοστό του κέρδους αποτελεί, το κίνητρο της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, η πτώση του ποσοστού κέρδους επιβραδύνει το σχηματισμό καινούργιων αυτοτελών κεφαλαίων κι εμφανίζεται έτσι απειλητική για την ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού πρότυπου παραγωγής ,προάγει την υπερπαραγωγή την κερδοσκοπία ,τις κρίσεις...»

Καρλ Μαρξ ,Το κεφάλαιο,σελ.306

Οι εκπρόσωποι του καπιταλιστικού κόσμου θέλουν να αποδίδουν τη διεθνή οικονομική κρίση στην κακή διαχείριση του καπιταλιστικού συστήματος κι όχι στο ίδιο το σύστημα ,στις ανιάτες αντιθέσεις και αξεπέραστες αντιφάσεις του. Όλοι τους πέρα από προθέσεις ,μοιάζουν όπως έλεγε ο Μαρξ με εκείνους τους θεωρητικούς που ερμηνεύουν τη φαινομενική κίνηση του Ήλιου γύρω από τη Γη σαν την αληθινή. Οι προσεγγίσεις απολυτοποιούν ορισμένες υπαρκτές ,αλλά μόνο επιμέρους πλευρές του σύγχρονου καπιταλισμού και της κρίσης του. Η ανάπτυξη στον καπιταλισμό εκφράζεται με τη σχέση : τοποθέτηση κεφαλαίων – εκμετάλλευση εργατικής δύναμης και παραγωγή εμπορευμάτων-απόσπαση κέρδους-αύξηση τοποθετημένων κεφαλαίων –ακόμα μεγαλύτερη παραγωγή για μεγαλύτερο κέρδος κ.ο.κ. Έχουμε δηλαδή κύκλους συνεχούς αύξησης και συσσώρευσης κεφαλαίου, όπως και μια συνεχή αύξηση της ποσότητας των παραγόμενων προϊόντων. Ταυτόχρονα όμως οι εκμεταλλευτικές σχέσεις και το κυνηγητό του μέγιστου καπιταλιστικού κέρδους μειώνουν συνεχώς τη δυνατότητα των εργαζομένων να απορροφούν τα συνεχώς και περισσότερα προϊόντα. Δημιουργείται έτσι ένα πλαίσιο συνθηκών που δεν επιτρέπει την κερδοφόρα λειτουργία όλων των κεφαλαίων που έχουν συσσωρευτεί. Αυτή ακριβώς η διακοπή του κύκλου αναπαραγωγής του κεφαλαίου αποτελεί την καπιταλιστική κρίση.

Όταν εμφανίζονται οι πρώτες διαταραχές στη διαδικασία αναπαραγωγής των κεφαλαίων ,τότε τα κέντρα του χρηματιστικού κεφαλαίου ,οι τράπεζες οι κυβερνήσεις κι οι διάφοροι

²¹⁸ Καλλονιάτης Κ.,2010,<http://dialogoi.enet.gr/post/%CE%B7-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%81%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%BE-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-1%CE%BF>

οργανισμοί σπεύδουν με διαχειριστικά μέτρα να αποκαταστήσουν προσωρινά τις διαταραγμένες ισορροπίες ,ρίχνοντας τις βαριές συνέπειες στις πλάτες των λαών κι ενισχύοντας με τεράστιες ενέσεις κρατικού χρήματος τις τράπεζες ,τα μονοπώλια και τις επιχειρήσεις.

Σε κάθε περίπτωση οι πολιτικές αυτές κάθε άλλο επιδιώκουν να φτάσουν στη ρίζα του προβλήματος ,αφού αυτό βρίσκεται στη βασική κι ανίατη αντίθεση του καπιταλιστικού συστήματος : στην αντίθεση ανάμεσα στον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής από τη μια μεριά και στον ατομικό τρόπο ιδιοποίησης των αποτελεσμάτων της από την άλλη.²¹⁹

Είδαμε πώς ακόμα κι στην απλή αναπαραγωγή όλο τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, με οποιοδήποτε τρόπο κι αν έχει αποκτηθεί, μετατρέπεται σε συσσωρευμένο κεφάλαιο ή σε κεφαλαιοποιημένη υπεραξία. Όμως μέσα στο γενικό ρεύμα της παραγωγής, κάθε αρχικά προκαταβλημένο κεφάλαιο μετατρέπεται γενικά σε άπειροστικό μέγεθος (magnitudo evanescens με τή μαθηματική έννοια) συγκρινόμενο με τό άμεσα συσσωρευμένο κεφάλαιο, δηλ. με τήν υπεραξία ή τό υπερπροϊόν που έχει ξαναμετατραπεί σε κεφάλαιο, αδιάφορο αν λειτουργεί στο χέρι που τό συσώρευσε ή σε ξένο χέρι. Γιαυτό, ή πολιτική οικονομία παρασταίνει τό κεφάλαιο γενικά σαν «συσσωρευμένο πλούτο» (μεταμορφωμένη υπεραξία ή εισόδημα) «που χρησιμοποιείται ξανά για τήν παραγωγή υπεραξίας»²⁶, ή παρασταίνει τόν κεφαλαιοκράτη

Καρλ Μαρξ, Το Κεφάλαιο,τ.Α, σελ.608

Ο Μαρξ στον πρώτο του Κεφαλαίου ασχολείται με το ζήτημα της υπεραξίας ,ενώ στον τρίτο τόμο περιγράφει το νόμο της πτώσης του μέγιστου κέρδους ,όπως αναλύσαμε και παραπάνω. Ο καπιταλιστής για να υπερκεράσει τον ανταγωνιστή του στη διεκδίκηση μεγαλύτερου μεριδίου κέρδους στην αγορά, είναι καταδικασμένος να βελτιώνει ,να εξελίσσει τα μέσα παραγωγής. Όμως η εισαγωγή στην παραγωγή νέας τεχνολογίας έχει ως συνέπεια την απομάκρυνση από την παραγωγική διαδικασία όλο και μεγαλύτερου μέρους ανθρώπινης εργασίας και τη μείωση του αναγκαίου χρόνου που απαιτείται για την παραγωγή του προϊόντος. Αυτό με τη σειρά του επιφέρει όλο και μικρότερη άντληση υπεραξίας από τον καπιταλιστή κι έτσι στερεύει η πηγή από όπου αντλεί κέρδος. Αυτή η πηγή δεν είναι άλλη από την απλήρωτη υπερεργασία. Ο τεχνολογικός εξοβελισμός επιφέρει τον εξοστρακισμό όλο και περισσότερων εργατών από την παραγωγική διαδικασία με συνέπεια να μειώνεται το

²¹⁹ Μπογιόπουλος Ν.,2011,σελ.25-29

ποσοστό του μεταβλητού κεφαλαίου στην οργανική σύνθεση του κεφαλαίου σαν απαραίτητο αποτέλεσμα της συσσώρευσης. Έτσι στην τάξη των καπιταλιστών το μέσο ποσοστό κέρδους βαίνει μειούμενο.

Η αναντίρρητη αυτή αλήθεια ως γενική τάση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ ,σε συνθήκες πρωτόγνωρης τεχνολογικής εξέλιξης το μέσο ποσοστό κέρδους σε παγκόσμιο επίπεδο από το 1970 μειώνεται σε ορισμένους τομείς έως και 50 %. Ο κεφαλαιοκράτης επιχειρεί να αντισταθμίσει και να υπερβεί αυτή την κατάσταση εισάγοντας νέες μορφές άντλησης υπεραξίας κι οξύνοντας περαιτέρω την αντίθεση κεφαλαίου – εργασίας. Τα μέσα που διαθέτει ο κεφαλαιοκράτης είναι η ίδια η ανάπτυξη της τεχνολογίας που επιτρέπει την άντληση περισσότερης υπεραξίας από λιγότερους εργάτες, η συμπίεση του μισθού κάτω από την αξία της εργατικής δύναμης , η απλήρωτη εργασία , η εντατικοποίηση της εργασίας, η ένταξη ολόκληρων ηπειρών σε καθεστώς εργασιακού Απαρτχάιντ ,η εκμετάλλευση των μεταναστών κ.α Η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών ως αποτέλεσμα του κοινωνικού χαρακτήρα δεν είναι καθόλου λογικό να συνεπάγεται ανεργία κι ένταση της εκμετάλλευσης.

Την αντίφαση αυτή ο Μαρξ την ανέφερε στο δεύτερο τόμο του Κεφαλαίου:

«..οι εργάτες σαν αγοραστές εμπορευμάτων έχουν μεγάλη σημασία για την αγορά. Η κεφαλαιοκρατική όμως κοινωνία έχει την τάση να περιορίζει στο κατώτατο όριο την τιμή του εμπορεύματός τους (της εργατικής δύναμης) όταν αντικρίζει τους εργάτες ως πωλητές....»²²⁰

Ό,τι λοιπόν δημιουργούν οι εργάτες καταλήγουν στα χέρια των λίγων ,αφετέρου ό,τι παράγουν ως εργάτες αδυνατούν να το αγοράσουν ως καταναλωτές.²²¹

«...τα πραγματικά όρια της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι το ίδιο το κεφάλαιο... όσο περισσότερο αναπτύσσεται η παραγωγική δύναμη της κοινωνίας τόσο περισσότερο έρχεται σε αντίθεση με τη στενή βάση στην οποία στηρίζονται οι σχέσεις κατανάλωσης.. .»

Καρλ Μαρξ ,Το Κεφάλαιο,τ.Γ,σελ.235

Στη σημερινή κρίση μια από τις πρώτες μορφές εκδήλωσής της ήταν η φούσκα των στεγαστικών δανείων που εμφανίστηκε τόσο στις ΗΠΑ ,όσο και στην Ισλανδία και στην Ιρλανδία επιβεβαιώνει τις σκέψεις του Μαρξ. Οι εκκλήσεις επιστροφής σε ένα παραγωγικό

²²⁰ Μαρξ Κ.,1978,τ.Β,σελ.134

²²¹ Μπογιόπουλος Ν.2011 ,σελ.31-35

καπιταλισμό που θα προστατεύει την κοινωνία από τις χρηματοπιστωτικές πυραμίδες, που θα βάζει φραγμό στα ανεξέλεγκτα περιθώρια κερδοσκοπίας των κεφαλαιοκρατών είναι δομικά αδύνατη. Ο διαχωρισμός των Τραπεζικών Κεφαλαίων σε παραγωγικά και κερδοσκοπικά γίνεται από κάποιον που όπως λέει ο Λένιν στον 27^ο τόμο των Απάντων του ,υποθέτει με τη μικροαστική ρεφορμιστική αντίληψη που τον χαρακτηρίζει ,ότι τάχα στις συνθήκες διατήρησης του καπιταλισμού μπορεί να ξεχωρίσει κανείς το πρώτο είδος τοποθέτησης από το δεύτερο και να εξαλείψει το δεύτερο. Ανέκαθεν το κεφάλαιο για να ξεπεράσει τη δομική αντίφαση ,παράλληλα με το βάθεμα της εκμετάλλευσης των εργαζομένων και της απόσπασης μεγαλύτερης μάζας υπεραξίας ,λειτουργούσε σε δύο κατευθύνσεις :αφενός κρατώντας σε υψηλά επίπεδα την οικονομία του πολέμου ,αφετέρου διογκώνοντας τα χρηματιστηριακά παιχνίδια και το χρηματοπιστωτικά παράγωγα ως αντιστάθμισμα των συνεπειών λόγω των διαταραγμένων ισορροπιών στην παραγωγή. ο Λένιν χαρακτηριστικά ανέφερε, ότι στον καπιταλισμό δεν μπορεί να υπάρχουν άλλα μέσα για την αποκατάσταση της παραβιασμένης ισορροπίας ,εκτός από τις κρίσεις στη βιομηχανία και τους πολέμους στην πολιτική.²²²

«..με την ανάπτυξη του τοκοφόρου κεφαλαίου και του πιστωτικού συστήματος , φαίνεται σα να διπλασιάζεται όλο το κεφάλαιο και να τριπλασιάζεται πού και πού... »

Καρλ Μαρξ ,Το Κεφάλαιο ,τ.Γ,σελ.594

Αυτή η αναγκαστική λειτουργία του υπερσυσσωρευμένου κεφαλαίου που περιγράφει ο Μαρξ, παίρνει ακραίες διαστάσεις που εκδηλώνονται με πελώριες ανισότητες τόσο στις σχέσεις μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών όσο και στο εσωτερικό των χωρών .Στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας ,θεμελιώδης νόμος της λειτουργίας του καπιταλισμού είναι ο νόμος της αξίας που απαιτεί ορισμένη ποσότητα εργασίας να ανταλλάσσεται με την ίδια ποσότητα άλλης εργασίας κι η ανταλλαγή των εμπορευμάτων να συντελείται με βάση τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας. Το κεφάλαιο αδυνατώντας να καταργήσει το νόμο που σχετίζεται με την επιβίωση του ,προσπαθεί να τον παρακάμψει και να αναπτυχθεί εκτός κι ανεξαρτήτως της παραγωγικής διαδικασίας. Ένας τέτοιος τρόπος παράκαμψης είναι το χρηματιστήριο, οι αγορές παραγωγών ,το εμπόριο χρήματος κι ο τόκος ,τα δομημένα ομόλογα. Έτσι διογκώνεται ένας τομέας της οικονομίας που χαρακτηρίζεται από ιλιγγιώδη

²²² Μπογιόπουλος Ν.,2011,σελ.44-45

ποσοστά κέρδους αλλά κι από απροσδιόριστα μεγέθη ζημιάς και καταστροφής . Η ανάλυση του Μαρξ για τα πλασματικά στοιχεία επιβεβαιώνεται κι από τα παρακάτω στοιχεία:

- Το ενεργητικό των τραπεζών της στιγμή της εκδήλωσης της κρίσης ήταν τριπλάσιο από το παγκόσμιο ΑΕΠ κι η αξία των παραγώγων 14 φορές το παγκόσμιο ΑΕΠ.
- Το 2008 τα παράγωγα διεθνώς αναλογούσαν στο 976% του Παγκόσμιου Ακαθάριστου Προϊόντος
- Στη Ευρωζώνη όπου το ΑΕΠ των χωρών που την απαρτίζουν κινείται στα 10 τρις Ευρώ ,το Ενεργητικό των Τραπεζών ήταν το 2010 πάνω από 43 τρις Ευρώ.²²³

Πολλές εταιρικές επωνυμίες στον αγγλόφωνο κόσμο περιλαμβάνουν συχνά αρχικά με το γράμμα,L-PLC-LLC-Ltd. Το γράμμα L σε αυτά τα ακρωνύμια αντιστοιχεί στη λέξη **limited**,ήτοι « περιορισμένη ευθύνη»-Εταιρεία Περιορισμένης Ευθύνης. Η περιορισμένη αυτή ευθύνη σημαίνει ότι αν οι εν λόγω εταιρίες πτωχεύσουν ,οι επενδυτές θα χάσουν μόνο το ποσό της εισφοράς τους .(μετοχές) Η περιορισμένη ευθύνη αποτελεί το θεμέλιο της ύπαρξης του σύγχρονου καπιταλισμού. Στις μέρες μας ,αυτό το εταιρικό μόρφωμα ,θεωρείται δεδομένο. Πριν από την εφεύρεσή του της Εταιρείας Περιορισμένης Ευθύνης στην Ευρώπη του 16^{ου} αιώνα ή της συμμετοχικής εταιρείας όπως λεγόταν τότε, οι επιχειρηματίες ρίσκαραν τα πάντα όταν ξεκίναγαν κάποια επιχειρηματική δραστηριότητα. Ο Άνταμ Σμιθ ,πατέρας της οικονομικής επιστήμης και προστάτης άγιος του καπιταλισμού της ελεύθερης αγοράς, ήταν αντίθετος στην περιορισμένη ευθύνη με βάση τα ανωτέρω. Είπε μάλιστα το περιβόητο: «Οι διευθύνοντες αυτών των εταιρειών από τη στιγμή που διαχειρίζονται ξένα χρήματα κι όχι τα δικά τους ,δεν μπορεί κανείς να περιμένει ότι θα τα προσέχουν με την ίδια επιμέλεια και επαγρύπνηση όπως κάνουν οι συνέταιροι στις εταιρείες απεριόριστης ευθύνης.»

Παραδόξως ένας από τους πρώτους που συνειδητοποίησαν της σημασία της περιορισμένης ευθύνης ήταν ο Καρλ Μαρξ ,ο υποτιθέμενος προαιώνιος εχθρός του καπιταλισμού. Σε αντίθεση με πολλούς συγχρόνους του υπέρμαχους της ελεύθερης αγοράς που εναντιώνονταν στην περιορισμένη ευθύνη ο Μαρξ ,κατανοούσε ότι θα διευκόλυνε τη διακίνηση μεγάλων κεφαλαίων που ήταν αναγκαία για τις αναδυόμενες βαριές βιομηχανίες ,περιορίζοντας τον κίνδυνο που θα αναλάμβαναν ατομικά οι επενδυτές. Το 1865 όταν η χρηματιστηριακή αγορά βρισκόταν ακόμα στα σπάργανα ,ο Μαρξ χαρακτήρισε προφητικά τις συμμετοχικές εταιρίες «*καπιταλιστική παραγωγή στον υπέρτατο βαθμό*». Θεωρούσε ότι η συμμετοχική εταιρεία

²²³ Μπογιόπουλος Ν.,2011,σελ.50-51 και σελ.90-91

αποτελούσε «μεταβατική φάση» προς το σοσιαλισμό υπό την έννοια ότι διαχώριζε τη διαχείριση από την ιδιοκτησία ,καθιστώντας έτσι εφικτή την εξόντωση των καπιταλιστών χωρίς να τίθεται σε κίνδυνο η διαδικασία παραγωγής. Η πρόβλεψη αυτή του Μαρξ, που θα άνοιγε το δρόμο προς τον σοσιαλισμό δεν έγινε ποτέ στην πραγματικότητα. Ωστόσο η εκτίμησή του ότι ο νέος διευρυμένος θεσμός της περιορισμένης ευθύνης θα οδηγούσε τις παραγωγικές δυνάμεις του καπιταλισμού σε ανώτερα επίπεδα απεδείχθη εξαιρετικά προφητική.²²⁴

«...συγκέντρωση των μέσων παραγωγής σε λίγα χέρια ,με αποτέλεσμα να παύουν να είναι ιδιοκτησία των άμεσων εργατών και μετατρέπονται αντίθετα σε κοινωνικές δυνάμεις παραγωγής .Αν και στην αρχή σαν ατομική ιδιοκτησία των κεφαλαιοκρατών. Αυτοί οι τελευταίοι είναι οι επιμελητές της αστικής κοινωνίας ,καρπώνονται όμως όλους τους καρπούς αυτής της επιμελητείας... Η τεράστια παραγωγική δύναμη σε σχέση με τον πληθυσμό ,που αναπτύσσεται στα πλαίσια του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής κι η αύξηση ,αν όχι στην ίδια αναλογία ,των κεφαλαιακών αξιών ,που αυξάνουν πολύ πιο γρήγορα από τον πληθυσμό, έρχεται σε αντίφαση με τη βάση ,που στενεύει όλο και περισσότερο σε σχέση με τον αυξανόμενο πλούτο και για την οποία δρα αυτή η τεράστια παραγωγική δύναμη ,έρχεται σε αντίφαση με τις σχέσεις αξιοποίησης αυτού του διογκωμένου κεφαλαίου. Από δω οι κρίσεις..»

Καρλ Μαρξ Το Κεφάλαιο ,τ Γ,σελ.336-337

Η κερδοσκοπία με άλλα λόγια δεν είναι αυτή που προκαλεί την κρίση. Είναι το αρχικό μόνο πεδίο πάνω στο οποίο εκδηλώνεται η κρίση του υπερσυσσωρευμένου κεφαλαίου στα πλαίσια της νομοτελειακής λειτουργίας ενός συστήματος που όπως τόνιζε ο Μαρξ ,είναι συνεπές μονάχα στην απληστία του για πλούτη και στο μίσος ενάντια στους ανθρώπους που το παράγουν. Καταδεικτικό της κρίσης υπερσυσσώρευσης που αντιμετωπίζουμε στις μέρες κι ανέλυσε ο Μαρξ, αποτελούν τα στοιχεία των Ηνωμένων Εθνών που αφορούν το εμπόριο και την ανάπτυξη και καταγράφονται στις ετήσιες εκθέσεις του ΟΗΕ: το 1982 το παγκόσμιο ΑΕΠ ήταν στα 12 τρις δολάρια ,τα συνολικά πάγια των ξένων θυγατρικών των πολυεθνικών ομίλων ήταν 2,2 τρις δολάρια ,δηλαδή αντιστοιχούσαν στο 18,3 % του παγκόσμιου ΑΕΠ. Το 1990 το παγκόσμιο ΑΕΠ ήταν στα 22 τρις ,τα πάγια έφτασαν στα 6 τρις ,ποσοστό 27,2%.Το

²²⁴ Τσανγκ Χ.,2011.σελ.46-49

2000 ,με παγκόσμιο ΑΕΠ στα 31,9 τρις τα πάγια ανήλθαν στα 21 τρις ,ποσοστό 65,8%.Το 2007 με παγκόσμιο ΑΕΠ στα 54,6 τρις δολάρια ,τα πάγια εκτοξεύτηκαν στα 68,7 τρις δηλαδή αντιστοιχούσαν στο 125,8 % του Παγκόσμιου ΑΕΠ. Ακόμα δηλαδή και το Παγκόσμιο ΑΕΠ είναι μικρότερο από τα υπερσυσσωρευμένα κεφάλαια των θυγατρικών των πολυεθνικών, με αποτέλεσμα το υπερπαραγόμενο κεφάλαιο που περισσεύει κι έχει επεκταθεί πέραν των ορίων ολόκληρης της Παγκόσμιας Οικονομίας να μην μπορεί πλέον να αξιοποιηθεί.²²⁵

«..κινέζικα μεροκάματα είναι τώρα ο σκοπός που επιδιώκει το αγγλικό κεφάλαιο...η ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής έριξε τους εργάτες όλου του κόσμου. Δεν πρόκειται πια για το κατέβασμα των αγγλικών μισθών στο επίπεδο των μισθών της ηπειρωτικής Ευρώπης ,αλλά για το κατέβασμα στο λίγο – πολύ κοντινό μέλλον των ευρωπαϊκών μισθών στο κινέζικο επίπεδο..»

Καρλ Μαρξ ,Το Κεφάλαιο, τ.Α σελ.622-885

Ο Μαρξ κι ο Ένγκελς διείδαν ότι η αστική τάξη δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς να επαναστατικοποιεί αδιάκοπα τα εργαλεία παραγωγής, δηλαδή τις σχέσεις παραγωγής ,δηλαδή όλες τις κοινωνικές σχέσεις. Η παραγωγή στον καπιταλισμό παίρνει έναν ολόπλευρα συλλογικό χαρακτήρα ,έναν πρωτόφαντο στην ιστορία της ανθρωπότητας συλλογικό χαρακτήρα. Το γεγονός αυτό «προδίδει» την απάνθρωπη αρχιτεκτονική ,την εκμεταλλευτική βάση πάνω στην οποία οικοδομείται κι αναπαράγεται ο καπιταλισμός. Πολλοί δουλεύουν ,αλλά μόνο ένας κερδίζει. Το πώς η συγκέντρωση παραγωγής μεταφράζεται σε ιδιοποίηση του παραγομένου πλούτου από τους καπιταλιστές το βεβαιώνουν τα στοιχεία των ίδιων:

- Οι πωλήσεις αυτών των 200 εταιρειών υπερέβαλλαν το 2000 σε αξία τις οικονομίες περισσότερων των 180 χωρών στον κόσμο.
- Συνολικά στον πλανήτη, στα τέλη του 20 ου αιώνα η καθαρή περιουσία των 358 πλουσιότερων ανθρώπων ήταν ίση με τα εισοδήματα του φτωχότερου 45% του παγκόσμιου πληθυσμού που αριθμεί 2,3 δισεκατομμύρια ανθρώπους.

Μια ακόμη απόδειξη των παραπάνω αποτελεί το κείμενο των πολιτικών συμπερασμάτων της συνόδου κορυφής της Ε.Ε, το Δεκέμβρη του 2010,για την εισοδηματική πολιτική των κρατών – μελών που θα εφαρμόζεται επ' άπειρο σημειώνονται τα εξής: **«..το κόστος**

²²⁵ Μπογιόπουλος Ν.,2011,σελ.57-58

εργασίας θα βρίσκεται υπό στενή παρακολούθηση και θα συγκρίνεται με τα άλλα κράτη της ευρωζώνης και των κύριων εμπορικών εταιρειών της Ε.Ε . Οι μισθοί θα πρέπει να βρίσκονται σε συνάρτηση με την ανταγωνιστικότητα ..» .Επί της ουσίας ,η συγκεκριμένη απόφαση καθορίζει ότι οι μισθοί των εργαζομένων στην Ευρώπη δε θα συγκρίνονται μόνο μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών ,αλλά θα συγκρίνονται και θα καθορίζονται σύμφωνα με τους μισθούς που θα επικρατούν στους ανταγωνιστές της Ε.Ε όπως παράδειγμα η Κίνα. Δηλαδή αυτό που αποφάσισαν στην ΕΕ είναι ο μισθός τόσο του Γερμανού όσο και του Έλληνα εργαζόμενου να συγκριθούν και να μειωθούν κατά του πρότυπου του μισθού του Κινέζου εργαζόμενου.²²⁶

Με την οικονομική ανάπτυξη ή την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ,κατά τη μαρξιστική ορολογία ,η κατανομή της εργασίας μεταξύ των εταιρειών διευρύνεται περαιτέρω με αποτέλεσμα οι εταιρείες να εξαρτώνται ολοένα και περισσότερο η μία από την άλλη ,με άλλα λόγια ,ενισχύεται η κοινωνική φύση της παραγωγικής διαδικασίας. Σύμφωνα με τους μαρξιστές , στη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης χαραμίζονται πολλές πλουτοπαραγωγικές πηγες κι εργάτες απολύονται λόγω της έλλειψης ζήτησης. Με την επέκταση του καπιταλισμού οι μαρξιστές προέβλεψαν ότι αυτή η σύγκρουση θα εντείνεται ολοένα και περισσότερο ακόμα κι ότι οι οικονομικές κρίσεις θα είναι κατά συνέπεια ολοένα και πιο βίαιες ,οδηγώντας τελικά το όλο σύστημα σε κατάρρευση.

Αντιθέτως όπως υποστήριζαν οι μαρξιστές με τον κεντρικό σχεδιασμό όλα τα μέσα παραγωγής ανήκουν στο σύνολο της κοινωνίας ,και συνεπώς οι δραστηριότητες των αλληλοεξαρτημένων μονάδων παραγωγής μπορούν να συντονιστούν εκ των προτέρων ,μέσω ενός ενοποιημένου σχεδίου. Από τη στιγμή που κάθε πιθανή αποτυχία συντονισμού επιλύεται προτού καν προκύψει, η οικονομία δε χρειάζεται να διέλθει από αυτές τις περιοδικές κρίσεις έστω να εξισορροπηθούν η προσφορά και η ζήτηση. Με τον κεντρικό σχεδιασμό ,η κοινωνία παράγει ακριβώς όσα έχει ανάγκη. Κανένας πόρος δε θα μείνει ανεκμετάλλευτος ,από τη στιγμή που δεν θα υφίστανται οικονομικές κρίσεις. Συνεπώς ,το σύστημα του κεντρικού σχεδιασμού θα διαχειριστεί την οικονομία πολύ πιο αποτελεσματικά από το σύστημα της αγοράς. Τουλάχιστον στη θεωρία. Δυστυχώς ο κεντρικός σχεδιασμός δε λειτούργησε πολύ καλά στην πράξη. Το βασικό του πρόβλημα ήταν ότι ήταν υπερβολικά περίπλοκος. Οι μαρξιστές μπορεί να είχαν δίκιο στο ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, μέσω της αύξησης της αλληλεπίδρασης μεταξύ διαφορετικών τομέων του κεφαλαίου ,καθιστά πιο επιτακτικό τον κεντρικό προγραμματισμό. Ωστόσο απέτυχαν να

²²⁶ Μπογιόπουλος Ν.2011,σελ.61-82

αντιληφθούν ότι καθιστά επίσης την οικονομία πιο σύνθετη ,γεγονός που δυσχεραίνει τον κεντρικό σχεδιασμό.

Ο κεντρικός σχεδιασμός λειτούργησε αποτελεσματικά όταν οι στόχοι ήταν απλοί και ξεκάθαροι όπως απέδειξε η επιτυχία της πρώιμης σοβιετικής εκβιομηχάνισης όπου ο βασικός στόχος ήταν η παραγωγή ενός σχετικά μικρού αριθμού βασικών προϊόντων σε μεγάλες ποσότητες (τρακτέρ ,γάλυβας, σιτάρι, πατάτες κ.α). Καθώς όμως η οικονομία αναπτυσσόταν ο κεντρικός σχεδιασμός κατέστη ολοένα και πιο δύσκολος με τον αριθμό των διαφόρων ετερογενών προϊόντων να αυξάνεται συνεχώς .²²⁷

«..Ολόκληρη η κοινωνία όλο και περισσότερο χωρίζεται σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα ,σε δύο μεγάλες τάξεις που βρίσκονται άμεσα αντιμέτωπες η μια με την άλλη : στην αστική τάξη και το προλεταριάτο..»

Καρλ Μαρξ ,Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, σελ.25-26

Σήμερα ενάμιση αιώνα μετά την ανάλυση του Μαρξ και του Ένγκελς ,σε κάθε σημείο του πλανήτη , κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα επιβεβαιώνει στο έπακρο τις διαπιστώσεις τους. Ως προς το νόμο του ο κόσμος δεν άλλαξε καθόλου. Εξακολουθεί να χωρίζεται δομικά ,ανάμεσα σε προνομιούχους και μη προνομιούχους. Υπάρχει ένα είδος παγκόσμιας κοινωνίας που είναι τόσο ιεραρχημένη όσο και μια συνηθισμένη κοινωνία.²²⁸ Η βασική αντίθεση του καπιταλισμού ,δηλαδή η αντίθεση ανάμεσα στον κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας από τη μία και στην ατομική καπιταλιστική ιδιοποίηση των αποτελεσμάτων της ,από την άλλη ,οξύνει στον ανώτατο βαθμό όλες τις κοινωνικές αντιθέσεις. Λόγω ακριβώς αυτής της αξεπέραστης στον καπιταλισμό αντίθεσης ,της αντίθεσης κεφαλαίου –εργασίας ,πάνω στο έδαφος αυτής της ασυμφιλίωτης σχέσης προκαλούνται κι εκδηλώνονται αβυσσαλέες κοινωνικές ανισότητες. Στον ένα πόλο της αντίθεσης ευδοκμεί μιας πρωτοφανής υπερσυσσώρευση κεφαλαίου ,στον άλλο πόλο διευρύνεται η απόλυτη και σχετική εξαθλίωση των μαζών.

- Μέσα στο 2009 ,κατά τη διάρκεια μιας από τις μεγαλύτερες οικονομικές κρίσεις που έχει γνωρίσει ο πλανήτης ,σύμφωνα με το περιοδικό Fortune και την περίφημη λίστα

²²⁷ Τσανγκ. Χ.,2011,σελ.262-263

²²⁸ Braudel F.,1992,σελ.59

«Fortune 500» (Απρίλιος 2010) ,οι 500 μεγαλύτεροι μονοπωλιακοί οίκοι των ΗΠΑ αύξησαν τα κέρδη του κατά 335% και την κερδοφορία τους να εκτινάσσεται στα 391 δις. δολάρια. Την ίδια χρονιά αυτοί οι όμιλοι ,προχώρησαν στην απόλυση 821.000 εργαζομένων ,ενώ την ίδια χρονιά ένας στους πέντε Αμερικανούς εργαζόμενους είχε εισοδηματικές απώλειες τουλάχιστον 25%.²²⁹

- Σύμφωνα με την έκθεση της Merrill Lynch –Capgemini (Ιούνιος 2010),το 2009 ο αριθμός των πλουσιότερων ανθρώπων του κόσμου με ιδιωτικές επενδύσεις άνω του 1 εκατ. δολαρίων αυξήθηκε κατά 17%.Υπολογίζονται πλέον στα 10 εκατομμύρια άτομα. Απαρτίζουν πλέον το 0,15% του παγκόσμιου πληθυσμού κι η συνολική του περιουσία έφτασε τα 39 τρις δολάρια.²³⁰ Αυτή η αύξηση συνέβη το 2009 ,χρονιά που το παγκόσμιο ΑΕΠ μειώθηκε σε παγκόσμιο επίπεδο σε 2% ,ενώ σε ευρωπαϊκό σε 4%.
- Το 2009 σύμφωνα με τη μελέτη της Boston Consulting Group ,το 1% του παγκόσμιου πληθυσμού κατείχε το 38% του παγκόσμιου πλούτου. Ο δε αριθμός των ανθρώπων με περιουσία επτά ψηφίων κι άνω σημείωσε αύξηση κατά 14% κι έφτασε τα 11,2 εκατομμύρια.²³¹ Ταυτόχρονα την ίδια χρονιά ,σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τροφίμων και Γεωργίας (FAO),οι άνθρωποι που υποσιτίζονταν έφταναν στο 1 δις 20 εκατομμύρια, που αποτελεί και τον μεγαλύτερο αριθμό που έχει καταγραφεί τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες.
- Σύμφωνα με τη Wall Street Journal (Έθνος 8-2-2011) ,οι 25 μεγαλύτερες χρηματοοικονομικές εταιρίες των ΗΠΑ ,από 350 δις δολάρια κέρδη που είχαν το 2007 προ κρίσης ,είδαν τα κέρδη τους το 2010 να ανέρχονται σχεδόν στα 420 δις. Στις ΗΠΑ η επέκταση της φτώχειας ,το ποσοστό της ανεργίας που παραμένει επίσημα γύρω στο 10% κι ο συνδυασμός του αριθμού των ανέργων με αυτόν των υποαπασχολούμενων που είχε αγγίξει το 17% ,αντικατοπτρίζεται στο γεγονός ότι οι αιτήσεις για στέγαση σε καταφύγια αστέγων αυξήθηκαν το 2009 –σύμφωνα με την εφημερίδα New York Times-κατά 20 % με 30%. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας κι από την έκθεση της Εθνικής Ένωσης για την εκπαίδευση των άστεγων παιδιών και νέων,στη χώρα με τα 144 δις δολάρια που εισπράττουν ως αμοιβές και Bonus ,τα στελέχη της Wall Street και τα 140 δις κέρδη των 25 βασικότερων χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ο αριθμός των αστέγων παιδιών που φοιτούν σε δημόσια σχολεία

²²⁹ Μπογιόπουλος Ν.,2011,σελ.196-198

²³⁰ World Wealth Report 2010 , <https://www.capgemini.com/resources/world-wealth-report-2010>

²³¹ Becerra J., Damisch P.,2010,

https://www.bcgperspectives.com/content/articles/financial_institutions_branding_communication_regaining_lost_ground_global_wealth_2010/

αυξήθηκε την περίοδο 2009 κατά 40%.Αυτή τη στιγμή στις ΗΠΑ πάνω από 1 εκατομμύριο παιδιά ζουν ,κυριολεκτικά ,στους δρόμους.

- Σύμφωνα με τους Financial Times ,το 82% των εταιριών του αμερικάνικου «S&P 500», του δείκτη που καταγράφει τις επιδόσεις των μεγάλων ανώνυμων εταιριών ,το τρίμηνο Απρ.-Ιουν.2010 ,κατέγραψαν κέρδη υψηλότερα από κάθε πρόβλεψη. Ενώ όπως μετέδωσε το ειδησεογραφικό πρακτορείο Bloomberg ,τα έσοδα των 5 μεγαλύτερων τραπεζών των ΗΠΑ το δεκάμηνο Γενάρης –Οκτώβρης 2010 ,ξεπέρασε τα 93 δις δολάρια. Πρόκειται για το δεύτερο μεγαλύτερο ρεκόρ στην ιστορία τους. Στις ΗΠΑ με τις υπερκερδοφόρες πολυεθνικές και το θαλερό και κρατικά επιδοτούμενο χρηματιστικό κεφάλαιο, οι πολίτες που δεν διαθέτουν κοινωνική ασφάλιση ξεπερνούν τα 59 εκατ.
- Όπως προκύπτει από τα στοιχεία της Deutsche Bank τα κέρδη για τις μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις της Ευρώπης μέσα στο πρώτο εξάμηνο του 2010 ,ξεπέρασαν κάθε προσδοκία. Σύμφωνα με τις απόψεις των τεχνοκρατών πρόκειται για το καλύτερο σερί ευχάριστων εκπλήξεων στην εταιρική κερδοφορία από το 1990! Ειδικά σε ότι αφορά τη Γερμανία ,η οικονομία της επεκτάθηκε κατά 2,2 % στο δεύτερο τρίμηνο το 2010 ,ρυθμός ο οποίος είναι ο υψηλότερος μετά την ενοποίηση της χώρας το 1993. Στη Γερμανία των υψηλών ρυθμών καπιταλιστικής ανάπτυξης ,από το 2000 και μετά είχε επιβληθεί πάγωμα στους μισθούς των εργαζομένων. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ομοσπονδιακής Υπηρεσίας Εργασίας ,το 2011 στη Γερμανία με την υπερεικοσαετή κερδοφορία των μονοπωλίων πάνω από 7.300.000 Γερμανοί εργαζόμενοι ζουν με λιγότερα από 300 Ε το μήνα. Το δελτίο της Eurostat κατέγραψε ότι, την ίδια περίοδο που στην Ευρώπη σημειώθηκε μια πέραν πάσης προσδοκία κερδοφορία των πολυεθνικών ,οι άνεργοι στο σύνολο της ΕΕ ξεπέρασαν τα 23 εκατ. ,εκ των οποίων τα 16 εκατ. βρίσκονται στις χώρες της Ευρωζώνης.²³²

«Το πλασματικό κεφάλαιο είναι κεφάλαιο που κυκλοφορεί μέσω της ανταλλαγής με άλλες μονάδες κεφαλαίου, αλλά δεν μπορεί να ανταλλαγεί με εμπορεύματα επειδή υπάρχει ανεπαρκής πλούτος εμπορευμάτων.»

«..Με την ανάπτυξη του τοκοφόρου κεφαλαίου και του πιστωτικού συστήματος φαίνεται σαν να διπλασιάζεται όλο το κεφάλαιο και πού και πού ,να τριπλασιάζεται από τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο το ίδιο το κεφάλαιο ή ακόμα η ίδια μόνο χρεωστική

²³² Μπογιόπουλος Ν.,2011,σελ204-206

απαίτηση εμφανίζεται σε διάφορα χέρια με διάφορες μορφές. Το μεγαλύτερο μέρος αυτού του χρηματικού κεφαλαίου είναι πλασματικό..»

"Η Πίστη θέτει απόλυτα μέσα σε ορισμένα όρια στη διάθεση του ξεχωριστού κεφαλαιοκράτη, ή αυτού που περνάει για κεφαλαιοκράτης, ξένο κεφάλαιο και ξένη ιδιοκτησία και κατά συνέπεια ξένη εργασία. Η διάθεση κοινωνικού και όχι δικού του κεφαλαίου θέτει στη διάθεση του κοινωνική εργασία. Το ίδιο το κεφάλαιο που κατέχει πραγματικά ή που το κατέχει κατά τη γνώμη του κοινού, γίνεται μόνο η βάση για το πιστωτικό εποικοδόμημα. Η Πίστη δίνει σ' αυτούς τους λίγους όλο και περισσότερο τον χαρακτήρα των μισθοφόρων της τύχης.»

Καρλ Μαρξ Το Κεφάλαιο τ.γ σελ.554, 589,594

Ο σχηματισμός μιας υπερτροφικής κι αεικίνητης μάζας χρηματικού κεφαλαίου , η επακόλουθη κερδοσκοπία στις χρηματιστηριακές αγορές ,οι κυκλικές κρίσεις που διαδέχονται η μια την άλλη και εκδηλώνονται αρχικά με την απαξίωση αυτών των «εικονικών χάρτινων» αξιών δεν είναι τίποτα άλλο παρά συνέπειες της ανεπαρκούς δυνατότητας παραγωγής του κεφαλαίου στη σφαίρα της αναπαραγωγής. Εξαιτίας της αυξανόμενης δυσκολίας αξιοποίησης του κεφαλαίου που δεν επενδύεται στη σφαίρα της παραγωγής ,όλο και πιο επιτακτική καθίσταται η μετάβασή του στη σφαίρα του χρηματιστικού και κερδοσκοπικού τομέα. Εκείνο που παρουσιάζεται ως ένα από τα νέα και βασικότερα χαρακτηριστικά του καπιταλισμού της παγκοσμιοποίησης ,του αντιπαραγωγικού καπιταλισμού ,δεν είναι παρά μόνιμη ροπή του καπιταλισμού από συστάσεώς του. Το λεγόμενο αντιπαραγωγικό κεφάλαιο ,είναι ένα συσσωρευμένο κεφάλαιο που τρέχει να αναζητά διεξόδους για επίτευξη υψηλότερων ποσοστών κέρδους μέσα από τη χρηματοπιστωτική σφαίρα ,δημιουργώντας έτσι τη φαινομενική αίσθηση ότι «κινείται» ανεξάρτητα από το λεγόμενο παραγωγικό καπιταλισμό.

Ο καπιταλιστής ,καθώς αδυνατεί να πετύχει τα προσδοκώμενα κέρδη μέσα από την παραγωγή ,στρέφεται με πάθος στην κατά τον Αριστοτέλη –άνευ ορίων «χρηματιστική». Συνεπώς το πλασματικό χρήμα προκύπτει και διογκώνεται κάθε άλλο παρά «ανεξάρτητα από τη λεγόμενη πραγματική οικονομία. Αντίθετα ,γεννιέται και αναπαράγεται σε πλήρη εξάρτηση κι αρμονία με την πραγματική οικονομία ,εμφανίζεται ως συνέχεια και ως ευθεία προέκταση των δικών της αδιεξόδων. Το πλασματικό κεφάλαιο είναι το πραγματικό εκείνο

κεφάλαιο που επιλέγει να πολλαπλασιαστεί μέσα από την πίστη και το χρήμα. Το πλασματικό κεφάλαιο και η εικονική οικονομία είναι η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος. Γεννιέται και πεθαίνει μέσα από μια σχέση εξάρτησης, τελικά από το πραγματικό κεφάλαιο και την πραγματική οικονομία. Εκείνη τη στιγμή της επαπειλούμενης κατάρρευσης, όταν η κρίση της υπερσυσσώρευσης μετατρέπεται σε κρίση αναπαραγωγής του κεφαλαίου στη φάση που η κρίση απαιτεί την αναπόφευκτη καταστροφή μεγάλου μέρους του υπερσυσσωρευμένου κεφαλαίου, επιστρατεύεται το μακρύ χέρι του κράτους, του καπιταλιστικού κράτους για να επέμβει ως δήθεν ανορθωτικός και εξισορροπητικός παράγοντας. Τότε ακριβώς η εποχή του χρηματιστικού κεφαλαίου, η «εποχή της σύμφυσης», όπως εύστοχα απέδωσε ο Μπουχαρίν τη συγχώνευση του τραπεζικού με το βιομηχανικό κεφάλαιο, εκδηλώνεται απροκάλυπτα ως κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός.²³³

Έτσι σαν ένας ταχυδακτυλουργός που έχει πολλές μπάλες στον αέρα, το σύστημα γίνεται ολοένα και πιο ασταθές, η πλήρης κατάρρευση μπορεί να αποτραπεί μόνο με την είσοδο των πιο αξιόπιστων ιδρυμάτων στο ρήγμα και την ανάληψη από αυτά του ρόλου του εγγυητή.

Καθώς το τραπεζικό σύστημα κατέρρευσε στις ΗΠΑ και στον υπόλοιπο κόσμο το 2008, η κατάρρευση μπορούσε μόνο να αναβληθεί με την παρέμβαση της κυβέρνησης των ΗΠΑ ως τελευταίου καταφυγίου δανεισμού. Η κυβέρνηση των ΗΠΑ θεωρείται ως ο πιο αξιόπιστος θεσμός του κόσμου, από την άποψη του χρηματιστικού κεφαλαίου. Αλλά έχει η κυβέρνηση των ΗΠΑ την ικανότητα και τη θέληση να συγκεντρώσει το *πραγματικό* κεφάλαιο που απαιτείται, με το μόνο τρόπο που μπορεί ένα κράτος να συγκεντρώσει *πραγματικό* κεφάλαιο, φορολογώντας τους πολίτες του; Αυτό είναι απίθανο. Έχει τα πυρηνικά όπλα της και ένα πανίσχυρο στρατό και αεροπορία και ένα μαζικό απόθεμα χρυσού στο Φορτ Νοξ. Αλλά στην πραγματικότητα αυτοί οι πόροι είναι οικονομικά πολύ αναποτελεσματικοί.

Καμιά άλλη κυβέρνηση δεν έχει ως τώρα υπάρξει που να έχει τσέπες βαθιές σε επαρκή βαθμό. Η Ισλανδία, η Ελλάδα και άλλες χώρες αντιμετώπισαν την οικονομική χρεοκοπία. Δικαιολογείται πραγματικά η εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών; Συγκρίνετε τα 700 δις δολάρια που διέθεσαν οι ΗΠΑ για να ελέγξουν την κατάρρευση το 2008. Είναι το 20% των ετήσιων δαπανών της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, αλλά το Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης ανακυκλώνει αυτό το ποσό μόνο σε δυο μέρες! Και το χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης είναι νάνος μπροστά στην ποσότητα των χρημάτων που κυκλοφορεί στις διάφορες χρηματαγορές, τα συμβόλαια μελλοντικής εκπλήρωσης κ.ο.κ. Το διεθνές εμπόριο σε πραγματικά αγαθά είναι μόνο ένα κλάσμα του 1% στις διάφορες μορφές

²³³ Μπογιόπουλος Ν., 2011, σελ.50-52

χαρτιού που συνθέτουν το χρηματιστικό κεφάλαιο. Αν υπάρχει μια απώλεια εμπιστοσύνης στον εγγυητή του απόλυτου τελικού καταφυγίου, αυτό το πλασματικό κεφάλαιο που απαρτίζει τη μεγάλη πλειοψηφία του κεφαλαίου που υποστηρίζεται από την υφαρπαγμένη εργασία των εργαζομένων του κόσμου δεν μπορεί να υποστηριχτεί. Αλλά χωρίς αυτόν τον κυκλώνα των διαφόρων μορφών χρεωστικών γραμματίων, καμιά δουλειά δεν μπορεί να γίνει. Η οικονομική ζωή θα κατατριβόταν σε ένα αδιέξοδο. Οι ΗΠΑ είναι ακόμη η κατά πολύ μεγαλύτερη αγορά στον κόσμο, ικανή να αγοράζει και να καταναλώνει τα προϊόντα του καθενός. Κάθε κυβέρνηση έχει συμφέρον να υποκινεί τους πολυδάπανους καταναλωτές των ΗΠΑ· τα δολάρια διατηρούνται στα αποθεματικά σε κάθε κεντρική τράπεζα του κόσμου.

Οι κυβερνήσεις έχουν πράγματι την ικανότητα να επιλύουν κάθε λογής προβλήματα αν το αποφασίσουν, αλλά η εξουσία που διαθέτουν πάνω στο πραγματικό κεφάλαιο είναι εντελώς μικροσκοπική μπροστά στο πλασματικό κεφάλαιο που βρίσκεται σε κυκλοφορία. Αυτός ο ωκεανός δεν συντρίβει μόνο την παραγωγική εργασία, εξουθενώνει τη δύναμη των κυβερνήσεων να δράσουν μέσα στο πλαίσιο του καπιταλισμού.²³⁴

Η διόγκωση του χρηματοπιστωτικού τομέα εξηγείται κι από τις παρακάτω αναφορές:

- ο όγκος των συναλλαγών που αφορά την πραγματική οικονομία δεν αντιπροσωπεύει παρά μόνο το 2% του συνόλου των χρηματικών συναλλαγών.
- το ενεργητικό των τραπεζών τη στιγμή της εκδήλωσης της κρίσης ήταν τριπλάσιο από το παγκόσμιο ΑΕΠ κι αξία των παραγώγων 14 φορές το παγκόσμιο ΑΕΠ
- ενώ το 2006 το παγκόσμιο ΑΕΠ ήταν 47 τρις δολάρια ,η αξία των μετοχών ήταν 51 τρις δολάρια ,των ομολόγων 68 τρις και των παραγώγων 473 τρις...
- Σε κάθε κράτος της Ευρώπης ο κύκλος εργασιών των τραπεζών υπερβαίνει το ΑΕΠ της χώρας. Για παράδειγμα ο κύκλος εργασιών των τραπεζών στην Ιρλανδία ανέρχεται στο 700% του ΑΕΠ της χώρας ,στην Ελβετία στο 650% ,στη Γαλλία το 320% στη Γερμανία το 280%.
- Στην Ευρωζώνη όπου το ΑΕΠ των χωρών που την απαρτίζουν κινείται στα 10 τρις ευρώ ,το ενεργητικό των τραπεζών ήταν το 2010 πάνω από 43 τρις ευρώ.
- Κάθε δευτερόλεπτο στο σύγχρονο κόσμο διακινούνται με ηλεκτρονική μορφή στην παγκόσμια αγορά χρήματος περί τα 320 δις δολάρια.
- Το 2008 τα παράγωγα διεθνώς αναλογούσαν στο 976 % του Παγκόσμιου Ακαθάριστου Προϊόντος.

²³⁴ Μπλούντεν Α., 2011, σελ. 174-180

«..το δημόσιο χρέος δηλαδή το ξεπούλημα του κράτους ,βάζει τη σφραγίδα του στην κεφαλαιοκρατική εποχή. Το μοναδικό κομμάτι του λεγόμενου εθνικού πλούτου ,που στους σύγχρονους λαούς ανήκει πραγματικά στο σύνολο του λαού είναι το δημόσιο χρέος τους. Το δημόσιο χρέος γίνεται το credo του κεφαλαίου.....»

Καρλ Μαρξ Το Κεφάλαιο τ.α σελ.779

Αντί αναλύσεως του παρακάτω αποσπάσματος που θα είχε σαφώς πολιτικές προεκτάσεις ,θα παραθέσουμε κάποιους αριθμούς και θα χρησιμοποιήσουμε ως επιχείρημα τα ίδια του λόγια του Μαρξ.

Το 2010 σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, το συνολικό εξωτερικό χρέος της Ελλάδας ήταν 550 δις δολάρια (329,5 δις. ευρώ (148,3% του ΑΕΠ),σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ²³⁵ και 419,1 δις ευρώ ,σύμφωνα με την Τράπεζα της Ελλάδας²³⁶),στη Γερμανία ήταν 5 τρις ,στη Βρετανία 9 τρις και στην Αμερική 14 τρις.²³⁷

Ο Μαρξ χαρακτηριστικά αναφέρει: « Το δημόσιο χρέος γίνεται ένας από τους δραστικούς μοχλούς της πρωταρχικής συσσώρευσης. Σαν σε μαγικό ραβδί προικίζει το μη παραγωγικό χρήμα με παραγωγική δύναμη και το μετατρέπει έτσι σε κεφάλαιο ,χωρίς να είναι υποχρεωμένο να εκτεθεί στους κόπους και κινδύνους που είναι αχώριστοι από την βιομηχανικά μα και ακόμα από την τοκογλυφική τοποθέτηση. Οι πιστωτές του δημοσίου στην πραγματικότητα δε δίνουν τίποτα ,γιατί το ποσό που δανείζουν ,μετατρέπεται σε κρατικά εύκολα μεταβιβάσιμα χρεόγραφα, που στα χέρια τους εξακολουθούν να λειτουργούν ,όπως θα λειτουργούσαν αν ήταν ισόποσο μετρητό χρήμα. Άσχετα όμως κι από την τάξη των αργόσχολων εισοδηματιών που δημιουργείται με αυτόν τον τρόπο και τον αυτοσχέδιο πλούτο των χρηματιστών που παίζει το ρόλο του μεσίτη ανάμεσα στην κυβέρνηση και το έθνος καθώς και των φοροενοικιαστών ,των εμπόρων ,των ιδιωτών εργοστασιαρχών ,που μια καλή μερίδα κάθε κρατικού δανείου τους προσφέρει την υπηρεσία ενός κεφαλαίου ,πεσμένου από τον ουρανό. Το δημόσιο χρέος έχει

²³⁵ Iefimerida (2014) <http://www.iefimerida.gr/news/151059/%CF%80%CF%8C%CF%83%CE%BF-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%BF-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CF%8C%CF%83%CE%B9%CE%BF-%CF%87%CF%81%CE%AD%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BB%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84>

²³⁶ Τράπεζα της Ελλάδας (2016) <http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Statistics/externalsector/debit.aspx>

²³⁷ Μπογιόπουλος Ν. ,2011,σελ.218

δημιουργήσει το παιχνίδι στο χρηματιστήριο και τη σύγχρονη τραπεζοκρατία. Οι στολισμένες με εθνικούς τίτλους μεγάλες τράπεζες ήταν από τη γέννησή τους απλώς εταιρίες ιδιωτών σπεκουλάντηδων που στάθηκαν στο πλευρό των κυβερνήσεων και που χάρη στα προνόμια που πήραν ήταν σε θέση να δανείζουν σε αυτές χρήματα. Η Τράπεζα της Αγγλίας για παράδειγμα ,άρχισε τη δράση της δανείζοντας στην κυβέρνηση τα χρήματά της με τόκο 8 %. Δεν πέρασε πολύς καιρός και το πιστωτικό αυτό χρήμα που δημιούργησε η ίδια έγινε το νόμισμα με το οποίο η Τράπεζα της Αγγλίας έδινε δάνεια στο κράτος και πλήρωνε για λογαριασμό του κράτους τους τόκους του δημόσιου χρέους. Σιγά σιγά έγινε ο αναπόφευκτος φύλακας του μεταλλικού θησαυρού της χώρας και το κέντρο έλξης όλης της εμπορικής πίστης. Επειδή το δημόσιο χρέος στηρίζεται στα κρατικά έσοδα το σύγχρονο φορολογικό σύστημα έγινε αναγκαίο συμπλήρωμα των εθνικών δανείων. Τα δάνεια δίνουν τη δυνατότητα στην κυβέρνηση να ανταπεξέρχεται σε έκτακτα έξοδα ,χωρίς να γίνεται αυτό άμεσα αισθητό στον φορολογούμενο, μετά απαιτούν αυξημένους φόρους. Η υπερφορολόγηση δεν είναι επεισόδιο αλλά μάλλον η αρχή...²³⁸»

²³⁸ Μαρξ Κ. ,1978 τ.α ,779-781

Βιβλιογραφία 4^ο Κεφαλαίου

- **Λυμπερόπουλος Κ.**,(2009),Στον αστερισμό του Μαρξ-Οι διεθνείς σχέσεις από το Μανιφέστο στην Παγκόσμια κρίση ,Αθήνα :Παπαζήση
- **Μαρξ Κ.** (1977), Μισθωτή εργασία και Κεφάλαιο , Αθήνα :Θεμέλιο
- **Μαρξ Κ.** (1978) ,Το Κεφάλαιο ,τόμοι Α΄,Β΄,Γ΄ μτφ. Μαυρομάτη Π., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- **Μαρξ, Κ.** (1983) *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής* [VI ανέκδοτο κεφάλαιο], Αθήνα: Α/συνέχεια.
- **Μαρξ Κ.** (1990),Grundrisse, μτφ. Διβάρης Δ., Αθήνα :Στοχαστής
- **Μπογιόπουλος Ν.**(2011) ,Είναι ο Καπιταλισμός ηλίθιος, Αθήνα: Λιβάνη
- **Τόφλερ Α.**,(1982),Το τρίτο κύμα ,Αθήνα : Κάκτος
- **Τσανγ Χ.**,(2011) ,*23 Αλήθειες που δε μας λένε για τον Καπιταλισμό*, Αθήνα: Καστανιώτη
- **Χάμπερμας Γ.**(1993), «Γνώση και Διαφέρον», στο: *Επιστημολογία*, Αθήνα: Νήσος
- **Braudel F.**(1992),*Η Δυναμική του Καπιταλισμού* ,μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- **Eagleton T.**,(2015) Γιατί ο Μαρξ είχε δίκιο , μτφ.Γεωργίου Π, Αθήνα: Πατάκης
- **Piketty T.**,(2015),Το κεφάλαιο τον 21^ο αιώνα, μτφ. Παπαδάκη Ε. ,Αθήνα: Πόλις
- **Αγτζίδης Β.**(2013) ,Καρλ Μαρξ: Πάντα Επίκαιρος
<http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=2013-03-31&s=istorika> (τελευταία πρόσβαση 1-11-14)
- **Καλλιωνάτης Κ.**,(2010) Η επικαιρότητα του Μαρξ
<http://dialogoi.enet.gr/post/%CE%B7%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%81%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%BE%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-1%CE%BF> (τελευταία πρόσβαση 15-11-14)
- **Κεφαλής Χ.**(2013) ,Η Ιστορία παραμένει ανοικτή στην επαναστατική πρόβλεψη του Μαρξ
<http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=31/03/2013&id=353845> (τελευταία πρόσβαση 2-11-2014)
- **Μαυροειδή Π.**, (2013), Μαρξισμός, αιτιοκρατία και ελευθερία,
<https://ilesxi.wordpress.com/2013/08/30/%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%BE%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%>

[B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B1/](#)
(τελευταία πρόσβαση 2-11-2014)

• **Μπασκόζος Γ.** (2012), Τέρι Ιγκλετον Ο Μαρξ που μας αξίζει. <http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=484218> , (Τελευταία πρόσβαση στις 12-12-2014)

• **Σωτηρόπουλου Δ., Μηλιού Γ. και Λαπατσιώρα Σ.,** (2013) Χρηματοπιστωτικό Κεφάλαιο: Παραγωγικό ή Παρασιτικό, Θέσεις, Τεύχος 123, Απρίλιος –Ιούνιος 2013
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29
(τελευταία πρόσβαση 15-12-15)

• **Anderson P.**(2007), Jottings On the Conjunction , New left Review ,n. 48 nov./dec 2007 ,p.29 <http://newleftreview.org/authors/perry-anderson>
(τελευταία πρόσβαση 8-4-15)

• **Becerra J, Damisch P.**(2010), Global Wealth 2010: Regaining Lost Ground Resurgent Markets and New Opportunities,
https://www.bcgperspectives.com/content/articles/financial_institutions_branding_communication_regaining_lost_ground_global_wealth_2010/
(τελευταία πρόσβαση 25-2-2016)

• **Berardi F.,**(1978), Τα έπιπλα του Μαρξ ,
<http://www.rebelnet.gr/articles/view/finalmente%20il%20cielo%20C3%A8%20caduto%20sulla%20terr> (τελευταία πρόσβαση 31-1-16)

• **Blackburn R.,**(1991), Fin de siècle: Socialism after the crash ,New left Review I/185 Jan/Feb.1991 , <https://newleftreview.org/I/185/robin-blackburn-fin-de-siecle-socialism-after-the-crash> (Τελευταία πρόσβαση στις 12-12-2015)

• **Davis M.,**(2006), Planet of slums, London :verso
http://rebels-library.org/files/planet_of_slums.pdf (τελευταία πρόσβαση 23-11-15)

• **German L. ,**(2010) , A question of class
<http://www.counterfire.org/theory/56-the-working-class/6750-a-question-of-class-how-workers-can-change-the-world>

• **Harvey D.,** (1998) The Geography of the Manifesto
http://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5697/2593#.VsXgmssat_c
(Τελευταία πρόσβαση στις 12-10-2015)

• **Hunt T.,**(2009), War of the words - The Condition of the Working Class,
<http://www.theguardian.com/books/2009/may/09/engels-condition-of-working-class>
(Τελευταία πρόσβαση στις 12-12-2015)

• **Iefimerida**(2014), Πόσο είναι το ελληνικό δημόσιο χρέος -Τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ ,
<http://www.iefimerida.gr/news/151059/%CF%80%CF%8C%CF%83%CE%BF%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%BF%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CF%8C%CF%83%CE%B9%CE%BF%CF%87%CF%81%CE%AD%CE%BF%CF%82%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BB%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84>

- **Marx K.(1970)**, Marx's Critique of Hegel's Philosophy of Right,
https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Critique_of_Hegels_Philosophy_of_Right.pdf
- **Marx K.(1999)**, A Contribution to the Critique of Political Economy
https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Contribution_to_the_Critique_of_Political_Economy.pdf
- **World Wealth Report 2010** <https://www.capgemini.com/resources/world-wealth-report-2010> (τελευταία πρόσβαση στις 12-6-2015)
- **Μπλουντέν Α.(2011)** ,Πλασματικό κεφάλαιο, *Μαρξιστική σκέψη ,τόμος1 ,Ιαν-Απριλ.2011*
- **Κουζούπης Ν.** (2016 ,22-28 Ιανουαρίου)_Ο μαρξισμός τόσο επίκαιρος όσο και πριν 170 χρόνια , Γνώμη(ένθετο),σελ.9-14

...θα χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του ΡΟΥΝΤΙ ΡΙΝΑΛΝΤΙ

Το «Κεφάλαιο» της επικαιρότητας

«Η ζωντανή ψυχή του μαρξισμού είναι η συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης». Το 2008-2009, με το ξέσπασμα της νέας κρίσης, λέγεται ότι στη Γερμανία υπήρξε μεγάλη άνοδος των πωλήσεων των έργων του Μαρξ και ιδιαίτερα του έργου του «**Το Κεφάλαιο**», ενώ η εικόνα του πρόβαλε στα εξώφυλλα των πιο έγκυρων περιοδικών. Κατά κοινή ομολογία, στο έργο του Μαρξ μπορούσε κανείς να δει γιατί εκδηλώνονται οι κρίσεις στον καπιταλισμό. Ακόμα και οι αστοί διάβαζαν Μαρξ...

Πριν από 130 χρόνια, ο πιο πιστός φίλος και συνεργάτης του Μαρξ, ο Φρ. Ενγκελς, μιλώντας πάνω από τον τάφο του Μαρξ τον είχε χαρακτηρίσει μεγάλο επιστήμονα, γιατί με δύο μόνο ανακαλύψεις του διακρίθηκε από τους άλλους: πρώτον, θεμελίωσε την υλιστική αντίληψη της Ιστορίας και, δεύτερον, αποκρυπτογράφησε το «μυστικό» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που στηρίζεται στην απόσπαση της υπεραξίας. Ο Ενγκελς, όμως, θεωρεί ότι αυτή δεν είναι η κυριότερη πλευρά του Μαρξ, τονίζοντας ότι ήταν βασικά επαναστάτης: «Ο πραγματικός σκοπός της ζωής του ήταν να βοηθήσει με οποιονδήποτε τρόπο στην ανατροπή της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας και των κρατικών θεσμών που αυτή έχει δημιουργήσει, να πάρει μέρος στην απελευθέρωση του σύγχρονου προλεταριάτου, που αυτός του έδωσε για πρώτη φορά συνείδηση της θέσης του και των αναγκών του, τη συνείδηση των όρων της χειραφέτησής του. Ο αγώνας ήταν το στοιχείο του. Και αγωνίστηκε με πάθος, με επιμονή, με επιτυχία, όσο λίγοι».

Αν, λοιπόν, θεωρήσουμε το έργο του Μαρξ ως τη βάση μιας θεωρίας του απελευθερωτικού κινήματος του προλεταριάτου, πρέπει να παραδεχτούμε ότι άνοιξε μια νέα σελίδα στη σύγχρονη εποχή, στην ιστορία συγκρότησης του εργατικού κινήματος, των εξεγέρσεων, των επαναστάσεων, των αποπειρών μετάβασης, αλλά και των παλινροθώσεων, των μεγάλων κρίσεων και συζητήσεων, των τεράστιων μαζικών κινημάτων σε ολόκληρο τον πλανήτη, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αναφέρονται στον Μαρξ. Έχουν περάσει έτσι κι αλλιώς 130 χρόνια από το θάνατο του Μαρξ και έχουν αλλάξει πολλά πράγματα. Η επικαιρότητά του ύστερα από όλα αυτά δεν βρίσκεται απλώς στην οικονομική πλευρά του έργου του.

Ο Λένιν σε ένα γράμμα του στην Ι. Αρμάντ θα σημειώσει: «Όλο το πνεύμα του μαρξισμού, όλο το σύστημά του απαιτεί να εξετάζουμε την κάθε θέση: α) μόνο ιστορικά β) μόνο σε σύνδεση με άλλες θέσεις γ) μόνο σε σύνδεση με τη συγκεκριμένη πείρα της Ιστορίας». Κάτι ανάλογο πρέπει να κάνουμε σήμερα σε σχέση με το μαρξισμό και την πορεία του, και δεν προκύπτει ακριβώς να φορτώσουμε όλα τα θετικά ή τα αρνητικά της πορείας του στο έργο του μεγάλου διανοητή.

Η σκέψη, επομένως, του Μαρξ έθεσε τους ακρογωνιαίους λίθους μιας θεωρίας που έπρεπε να αναπτυχθεί προς όλες τις κατευθύνσεις για να μη μείνει πίσω από τη ζωή. Από πουθενά σε αυτήν τη διαρκή θεμελίωση και ανάπτυξη δεν μπορούσαν να χωρούν ή να αναπαράγονται έτοιμα πρότυπα. Χρειαζόταν μια διαρκής, μόνιμη, αυτοτελής επεξεργασία και δοκιμασία. Πόσες φορές δεν θα τονιστεί ότι η θεωρία

αυτή δεν είναι δόγμα, μα καθοδήγηση για δράση, ή ακόμα ότι «η ζωντανή ψυχή του μαρξισμού είναι η συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης»;

Από μια βαθιά χειραφετική, απελευθερωτική θεωρία, όπως ήταν το έργο του Μαρξ, δεν μπορούσαν να λείπουν βαθιά ανθρωπολογικά και οντολογικά ζητήματα. Μια μεγάλη συνεισφορά του μαρξιστικού έργου είναι ότι φωτίζει από πολλές πλευρές το φαινόμενο της αλλοτρίωσης και ως προς αυτό συγκρούεται με κάθε μηχανιστική, στενή, περιοριστική, βαθιά οικονομίστικη αντίληψη. Θέτει τους όρους που συμβαδίζουν με τις απαιτήσεις και τις αναγκαιότητες ενός σύγχρονου απελευθερωτικού κινήματος. Ακόμη και σήμερα που η εργατική τάξη, το προλεταριάτο δεν μπορούν να συγκριθούν με αυτό που υπήρχε την εποχή της θεμελίωσης της θεωρίας του Μαρξ.

Επομένως, η επικαιρότητα του Μαρξ, έγκειται στην καθολικότητα και αφορά την παγκόσμια διάσταση των προβλημάτων που γεννά διαρκώς -και χωρίς ορατή διέξοδο- η διατήρηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, καθώς επίσης και τους σπασμούς και τις καταστροφές των παραγωγικών δυνάμεων μέσα σε αυτές τις συνθήκες (κρίσεις), αφορά επίσης τους αγώνες και τα εγχειρήματα μετάβασης και απαλλαγής από τα καπιταλιστικά δεσμά.²³⁹

²³⁹ Ρινάλντι Ρ.(2013), <http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=31/03/2013&s=istorika&c=episthmh--texnologia>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλτουσέρ Λ.**,(1983), «Μαρξισμός και πάλη των τάξεων», Αθήνα :Θεμέλιο (β΄ εκδ).
- Αποστολόπουλος Θ.**,(1997),Η θεωρία της αξίας και της υπεραξίας του Μαρξ, Αθήνα
- Κάουτσκι Κ.**(1990),Το Κεφάλαιο, μτφ. Βόδα Κ., Αθήνα: Δωρικός
- Κόαν Ν.**(2011), *Μαρξισμός. Για πάντα νέος*, Αθήνα: Γνώση,
- Λένιν Β.Ι.**,(1980) , Άπαντα ,τομ.26,Αθήνα : Σύγχρονη Εποχή
- Λυμπερόπουλος Κ.**,(2009),Στον αστερισμό του Μαρξ-Οι διεθνείς σχέσεις από το Μανιφέστο στην Παγκόσμια κρίση ,Αθήνα : Παπαζήση
- Νικολόπουλος Η.,Σπουριούνη Στ.**(2008),Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις, Αθήνα: Πατάκη
- Μαρξ Κ.** (1977), Μισθωτή εργασία και Κεφάλαιο , Αθήνα :Θεμέλιο
- Μαρξ Κ.** (1978) ,Το Κεφάλαιο ,τόμοι Α',Β',Γ' μτφ. Μαυρομάτη Π., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Μαρξ, Κ.** (1983) *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής* [VI ανέκδοτο κεφάλαιο], Αθήνα: Α/συνέχεια.
- Μαρξ Κ.** (1990),Grundrisse, μτφ. Διβάρης Δ., Αθήνα :Στοχαστής
- Μαρξ Κ.** (1991),Εμπόρευμα Και Χρήμα ,μτφ. Σταμάτης Γ. ,Αθήνα : Κριτική
- Μαρξ Κ.** (1995),Μισθός ,Τιμή, Κέρδος ,Αθήνα :Σύγχρονη Εποχή
- Μαρξ Κ.**,(2010),Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος , Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη ,μτφ. Κουτσορέλης Κ. Αθήνα : Το Βήμα
- Μαρξ Κ.**,(2012),Οικονομικά και φιλοσοφικά χειρόγραφα 1844, Αθήνα:Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο
- Μάρξ Κ.- Φ. Ένγκελς**,(χχ),Διαλεχτά Έργα,τ.2,Αθήνα: Καμπίση
- Μαρτσενάρο Ρ** ,(1978) ,Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο για αρχάριους ,Αθήνα : Τουφεξής
- Μήλιος Γ.** (1996),Ο Μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων ,Αθήνα :Εναλλακτικές Εκδόσεις
- Μηλιός Γ.**,(1997), Τρόποι παραγωγής και μαρξιστική ανάλυση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Μήλιος Γ., Δημουλάς Δ. ,Οικονομάκης Γ.**(2005),Η θεωρία του Μαρξ για τον Καπιταλισμό, Αθήνα: Νήσος
- Μηλιός, Γ. και Σωτηρόπουλος Δ.**, (2011) *Ιμπεριαλισμός, χρηματοπιστωτικές αγορές, κρίση*, Αθήνα: Νήσος.

- Μπογιόπουλος Ν.**(2011) ,Είναι ο Καπιταλισμός ηλίθιε, Αθήνα: Λιβάνη
- Νικολόπουλος Η., Σπουριούνη Στ.**,(2008),Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις, Αθήνα: Πατάκη
- Ρικάρντο Ντ.,Μαρξ Κ.**(1994).Αξία και Υπεραξία ,Αθήνα: Κριτική
- Τσανγ Χ.**,(2011) ,23 Αλήθειες που δε μας λένε για τον Καπιταλισμό, Αθήνα: Καστανιώτη
- Τόφλερ Α.**,(1982),Το τρίτο κύμα ,Αθήνα : Κάκτος
- Χάμπερμας Γ.**(1993), «Γνώση και Διαφέρον», στο: *Επιστημολογία*, Αθήνα: Νήσος
- Χάρβεϊ Ντ.**,(2011) ,Το αίνιγμα του Κεφαλαίου κι οι κρίσεις του Καπιταλισμού ,Αθήνα: Καστανιώτης
- Χάρνεκερ Μ.** (1971), «Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού» μτφ,Χατζηιωσήφ εκδ. Παπαζήση
- Χουμανιδης Λ.**(1986),Marx ,Sraffa κι η Περι Αξίας θεωρία, Αθήνα: Παπαζήση
- BraudelF.**(1992),Η Δυναμική του Καπιταλισμού ,μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- BurnsE.**(χχ), Ευρωπαϊκή Ιστορία τ.β, μτφ. Κολιόπουλος Ι., Αθήνα: Παρατηρητής
- Carver T.**(2006),Ενγκελς: Όσα πρέπει να γνωρίζετε ,μτφ. Αντωνίου Α.,Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.
- Chaudhuri K.** (1992),Ο Καπιταλισμός ένα μάθημα Ιστορίας, στο “Η Δυναμική του καπιταλισμού” , μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Eagleton T.**,(2015) Γιατί ο Μαρξ είχε δίκιο , μτφ.Γεωργίου Π, Αθήνα: Πατάκης
- FineB.,Harris L.**,(1986).Εαναδιαβάζοντας το Κεφάλαιο, μτφ. Αθανασίου Α. Αθήνα: Gutenberg
- Jorland G.** (1992), Ο Καπιταλισμός ένα μάθημα Ιστορίας, στο “Η Δυναμική του καπιταλισμού” , μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Lefebvre H.**(2007), Ο Μαρξισμός, μτφ. Μπουρλάκης Π, Αθήνα :Γνώση
- Makkai L.** (1992),Ο Καπιταλισμός ένα μάθημα Ιστορίας, στο Η Δυναμική του καπιταλισμού, μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Piketty T.**,(2015),Το κεφάλαιο τον 21^ο αιώνα, μτφ. Παπαδάκη Ε. ,Αθήνα: Πόλις
- Screpanti E., ZamagniS.**,(2004), Η ιστορία της Οικονομικής σκέψης, μτφ. Σακκά Α. Αθήνα :Τυπωθήτω, Δάρδανος Γ.
- Smith D.**,(1982), Το Κεφάλαιο του Μαρξ για Αρχάριους, μτφ. Παπαπαναγιώτου Γ. Θεσσαλονίκη: Επιλογή

Taleb N.,(2010), Μαύρος Κύκνος Ο αντίκτυπος του εξαιρετικά απρόοπτου τ.Α, Αθήνα: Φερενίκη

Tenenti A.(1992),Ο Καπιταλισμός ένα μάθημα Ιστορίας, στο Η Δυναμική του καπιταλισμού, μτφ. Μπενβενίστε Ρ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Αγτζίδης Β.(2013) ,Καρλ Μαρξ: Πάντα Επίκαιρος
<http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=2013-03-31&s=istorika>
(τελευταία πρόσβαση 1-11-14)

Ακρωτηριανάκης Θ.,(2011), Ομιλία Ένγκελς στον τάφο του Μαρξ
http://press-gr.blogspot.gr/2011/03/blog-post_9961.html
(τελευταία πρόσβαση 23-10-2015)

Βικιπαιδεια ,(2015) , Μαλθουσιανή Παγίδα,
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B1%CE%BB%CE%B8%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%AE_%CF%80%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B4%CE%B1
(τελευταία πρόσβαση 12-9-2015)

Βικιπαιδεια (2016),Καρλ Μαρξ ,
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CF%81%CE%BB_%CE%9C%CE%B1%CF%81%CE%BE#.CE.A3.CF.85.CE.B3.CE.B3.CF.81.CE.B1.CF.86.CE.B9.CE.BA.CF.8C_.CE.88.CF.81.CE.B3.CE.BF (τελευταία πρόσβαση 12-1-2016)

Βικιπαιδεια ,(2016), Τζον Στιούρτ Μιλλ
https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%B6%CE%BF%CE%BD_%CE%A3%CF%84%CE%B9%CE%BF%CF%8D%CE%B1%CF%81%CF%84_%CE%9C%CE%B9%CE%BB#.CE.9F.CE.B9.CE.BA.CE.BF.CE.BD.CE.BF.CE.BC.CE.B9.CE.BA.CE.AE_.CF.86.CE.B9.CE.BB.CE.BF.CF.83.CE.BF.CF.86.CE.AF.CE.B1
(τελευταία πρόσβαση 3-1-2016)

Βνιεράτος Δ.,(2014) Κλασικός Οικονομικός Φιλελευθερισμός ,
<http://www.politicaldoubts.com/reflections/item/517-klasikos-oikonomikos-fileleftherismos>
(τελευταία πρόσβαση στις 1-3-2016)

Γκιούρας Θ.,(2012) Η ουσία της θρησκείας –Η ουσία του Χριστιανισμού Λουδοβίκου Φόιερμπαχ,
<http://www.kapsimi.gr/i-oysia-toy-xristianismoy-i-oysia-tis-thriskeias> (τελευταία πρόσβαση στις 2-3-2016)

Δήμος Ε.(2010), Η προτεραιότητα της Δομής <http://www.aformi.gr/2010/02/%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B5%CF%8D%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BF-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%C2%AB%CE%BD%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B2%CE%AC%CF%83%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%BF/> (τελευταία Πρόσβαση 15-2-2010)

Δημούλης Δ.(1998) Ο Γκράμσι κι ο Αλτουσέρ προσεγγίσεις κι αποστάσεις, Περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 64, Ιουλ.-Σεπτ.1998,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=637&Itemid=29
(τελευταία πρόσβαση 15-12-14)

Καλλιωνάτης Κ., (2010) Η επικαιρότητα του Μαρξ

[http://dialogoi.enet.gr/post/%CE%B7-](http://dialogoi.enet.gr/post/%CE%B7-%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%81%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%BE-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-1%CE%BF)

[%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%81%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%BE-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-1%CE%BF](http://dialogoi.enet.gr/post/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%81%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%BE-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%BF%CF%82-1%CE%BF)

(τελευταία πρόσβαση 15-11-14)

Κεφαλής Χ. (2013) ,Η Ιστορία παραμένει ανοικτή στην επαναστατική πρόβλεψη του Μαρξ

<http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=31/03/2013&id=353845>

(τελευταία πρόσβαση 2-11-2014)

Κούβδου Ι., (2012), Μια ανάγνωση της θεωρίας της ιδεολογίας του Λουί Αλτουσέρ ,Θέσεις ,Τ. 120, περίοδος: Ιουλ. – Σεπτ. 2012, (τελευταία πρόσβαση 4-3-15)

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1195

Μαυροειδή Π., (2013), Μαρξισμός, αιτιοκρατία και ελευθερία,

<https://filesxi.wordpress.com/2013/08/30/%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%BE%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B1/> (τελευταία πρόσβαση 2-11-2014)

Μαυρουδέας Σ., (1993) Ο Ι.Ι. Rubin και η συνεισφορά του στη Μαρξιστική Πολιτική Οικονομία, Θέσεις τ. 44, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1993

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=424&Itemid=29

(τελευταία πρόσβαση 24-1-16)

Μήλιος Γ., Οικονομάκης Γ. (1999) Σημειώσεις για τη Μαρξική Οικονομική Θεωρία, Περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 68, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1998

(http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=6 ,

(τελευταία πρόσβαση στις 27-10-2014)

Μήλιος Γ. (2000), Η Σμιθιανή θεωρία της αξίας και οι αντιφάσεις της ,Θέσεις , Τεύχος 70, Ιανουάριος - Μάρτιος 2000

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=692&Itemid=29

(τελευταία πρόσβαση 10-11-2015)

Μήλιος Γ., Οικονομάκης Γ., Λαπατσιώρας Σ., (2000) Η Μαρξική θεωρία της αξίας, Περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 73, Οκτ.-Δεκ. 2000

(http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=6 ,

(τελευταία πρόσβαση στις 15-11-2014)

Μηλιός Γ. (2004) , Το κεφάλαιο του Μαρξ μετά τον Αλτουσέρ, Περιοδικό Θέσεις τ.86 Ιαν-Μαρτ 2004

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=843&Itemid=29

(τελευταία Πρόσβαση στις 8-10-15)

Μπαλιμπάρ Ε.(1984) ,Κρίση του Μαρξισμού», Επικαιρότητα του μαρξισμού,μτφ. Θεοχαράς Χ.,Θέσεις , Τεύχος 6, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος 1984 ,
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=72&Itemid=29

Μπασκόζος Γ. (2012), Τέρι Ιγκλετον Ο Μαρξ που μας αξίζει.
(<http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=484218>),
Τελευταία πρόσβαση στις 12-12-2014

Μπογιόπουλος Ν.(2016) ,Κομμουνιστικό Μανιφέστο
<http://www.enikos.gr/mpogiopoulos/372085,Kommounistiko-Manifesto.html>
Τελευταία Πρόσβαση στις 22-2-2016

Σκλαβούνος Γ.,(2015),Η οικολογική διάσταση στον Μαρξ,
http://iskra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=22013:sklavounos-oikologikh-marx&catid=54:anpolitiki&Itemid=284
(τελευταία πρόσβαση 8-4-15)

Σταθάκης Γ., (2007), Αξίες και Τιμές , ftp://ftp.soc.uoc.gr/st_athakis/ (τελευταία πρόσβαση 27-10-2015)

Σωτηρόπουλου Δ., Μηλιού Γ. και Λαπατσιώρα Σ., (2013) Χρηματοπιστωτικό Κεφάλαιο: Παραγωγικό ή Παρασιτικό, Θέσεις ,Τεύχος 123, Απρίλιος –Ιούνιος 2013
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1221&Itemid=29
(τελευταία πρόσβαση 15-12-15)

Τράπεζα της Ελλάδας ,(2016) ,Το εξωτερικό χρέος ,
<http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Statistics/externalsector/debit.aspx>

Χάρνεκερ Μ.(2013),Ο Αλτουσέρ και ο «θεωρητικός αντιανθρωπισμός» του Μαρξ,
<http://rnbnet.gr/details.php?id=9270?id=9270> (τελευταία πρόσβαση 12-11-2015)

Anderson P.(2007), Jottings On the Conjunction , New left Review ,n. 48 nov./dec 2007 ,p.29 <http://newleftreview.org/authors/perry-anderson>
(τελευταία πρόσβαση 8-4-15)

Berardi F.,(1978),Τα έπιπλα του Μαρξ ,
<http://www.rebelnet.gr/articles/view/finalmente%20il%20cielo%20%C3%A8%20caduto%20sulla%20terr> (τελευταία πρόσβαση 31-1-16)

Becerra J, Damisch P.(2010), Global Wealth 2010: Regaining Lost Ground Resurgent Markets and New Opportunities,
https://www.bcgperspectives.com/content/articles/financial_institutions_branding_communication_regaining_lost_ground_global_wealth_2010/
(τελευταία πρόσβαση 25-2-2016)

Blackburn R.,(1991),Fin de siècle: Socialism after the crash ,New left Review I/185 Jan/Feb.1991 , <https://newleftreview.org/I/185/robin-blackburn-fin-de-siecle-socialism-after-the-crash> (Τελευταία πρόσβαση στις 12-12-2015)

Franco B.,(2007), Τα έπιπλα του Μαρξ
<http://www.rebelnet.gr/articles/view/finalmente%20il%20cielo%20%20C3%A8%20caduto%20sulla%20terr>

(Τελευταία πρόσβαση στις 12-12-2015)

Giudicelli S.(1984), Η έννοια της αλλοτρίωσης, από τη θεωρία στην καθημερινή πρακτική ,μτφ. Σκληρή Ε.,Θέσεις, Τεύχος 6, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος 1984

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=74&Itemid=29

Hunt T.,(2009), War of the words - The Condition of the Working Class,

<http://www.theguardian.com/books/2009/may/09/engels-condition-of-working-class> (Τελευταία πρόσβαση στις 12-12-2015)

Iefimerida(2014), Πόσο είναι το ελληνικό δημόσιο χρέος -Τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ ,

<http://www.iefimerida.gr/news/151059/%CF%80%CF%8C%CF%83%CE%BF-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%BF%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CF%8C%CF%83%CE%B9%CE%BF-%CF%87%CF%81%CE%AD%CE%BF%CF%82%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CF%84%CE%B7%CF%82%CE%B5%CE%BB%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84>

Rubin I. (2013), Μελέτες για τη θεωρία του χρήματος στον Μαρξ ,μτφ.Δημούλης Δ., Θέσεις ,Τεύχος 123, περίοδος: Απρίλιος - Ιούνιος 2013 ,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1222&Itemid=29

(τελευταία πρόσβαση 15-12-15)

Tugan-Baranowsky M.(2001), Η Μαρξική θεωρία των κρίσεων ,μτφ.Βαλλιανός Χρ.,Θέσεις, Τεύχος 74, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος 2001,

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=732&Itemid=29

Wajnsztein J.(2011), Πίστωση αυτή η αναγκαία μορφή κεφαλαίου , <http://capital-revolution.blogspot.gr/2011/10/blog-post.html> (τελευταία πρόσβαση 1-12-15)

World Wealth Report 2010 <https://www.capgemini.com/resources/world-wealth-report-2010> (τελευταία πρόσβαση στις 12-6-2015)

Βιβλία που ανακτήθηκαν από το διαδίκτυο:

Davis M.,(2006), Planet of slums, London :verso

http://rebels-library.org/files/planet_of_slums.pdf (τελευταία πρόσβαση 23-11-15)

Harvey D.,(1998) The Geography of the Manifesto

http://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5697/2593#.VsXgmssat_c

(Τελευταία πρόσβαση στις 12-10-2015)

German L. ,(2010) , A question of class

<http://www.counterfire.org/theory/56-the-working-class/6750-a-question-of-class-how-workers-can-change-the-world>

Marx K.(1970), Marx's Critique of Hegel's Philosophy of Right,

https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Critique_of_Hegels_Philosophy_of_Right.pdf

Marx K.(1999), A Contribution to the Critique of Political Economy

https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Contribution_to_the_Critique_of_Political_Economy.pdf

Περιοδικά:

Βαλλιάνος, Π.(1981), Ο Νίκος Πουλαντζάς και ο μαρξιστικός δομισμός ,*Σύγχρονα θέματα* τ.10, σελ.5-23.

Μπλουντέν Α.,(2011) ,Πλασματικό κεφάλαιο, Μαρξιστική σκέψη ,τόμος 1 ,Ιαν-Απριλ.2011

Εφημερίδες:

Κουζούπης Ν. (2016 ,22-28 Ιανουαρίου)_Ο μαρξισμός τόσο επίκαιρος όσο και πριν 170 χρόνια , Γνώμη(ένθετο),σελ.9-14

Ριναλντι Ρ.,(2013, 31 Μαρτίου), Το κεφάλαιο της Επίκαιρότητας, Ελευθεροτυπία (ηλεκτρονική έκδοση),

<http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=31/03/2013&s=istorika&c=episthmh--technologia>